

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЩЕПАНСЬКИЙ Едуард Валерійович

УДК 351.711+332.122 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ
ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ**

Спеціальність 25.00.02 – механізми державного управління

Подається на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Е.В. Щепанський

Науковий консультант: ОЛУЙКО Віталій Миколайович,
доктор наук з державного управління, професор,
Заслужений юрист України

ХАРКІВ – 2018

АНОТАЦІЯ

Щепанський Е. В. Механізми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Національний університет цивільного захисту України. – Харків, 2018.

В дисертаційному дослідженні систематизовано теоретико-методологічні засади і зміст наукової проблеми формування ефективної системи державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України, викладені у розробках наукових попередників, та уточнено базові дефініції предмета дослідження.

Методологічну основу кваліфікаційної роботи становлять загальнонаукові прийоми досліджень і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах управлінської, економічної і споріднених з ними наук. В основу методології докторського дисертаційного дослідження було покладено системний підхід, методологічна специфіка якого визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, що його забезпечують, на виділення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх у єдину теоретичну картину.

Головною метою дисертаційного дослідження є отримання теоретичних положень, рекомендацій та практичних результатів удосконалення механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України. За допомогою аналізу та синтезу, із використанням методів порівняльного, ретроспективного аналізу наукових основ регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери й концептуальних засад державного регулювання, а також враховуючи сучасні світові соціально-економічні тенденції розвитку було доведено доцільність, необхідність та актуальність теми дослідження.

В дисертаційній роботі систематизовано теоретико-методологічні

засади розвитку туристично-рекреаційної сфери, ознаки, особливості, класифікаційні види туризму та рекреації, а також обґрунтовано механізми державного регулювання районуванням просторової організації туристично-рекреаційної сфери. На основі системного й концептуально-порівняльного підходів оцінено сучасний стан механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України, діагностовано систему державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, проведено структурно-функціональний аналіз механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, з'ясовано структуру організаційного механізму державного регулювання в туристично-рекреаційній сфері України. Визначено основні передумови, які сприяють залученню інвестицій у туристично-рекреаційну сферу шляхом удосконалення методичних підходів оцінки інвестиційної привабливості регіональних туристично-рекреаційних систем та використання інноваційних форм стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери (спеціальні економічні зони, території перспективного розвитку, кластери). Розроблено стратегічні напрями удосконалення механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України, які разом із антикризовими технологіями та програмно-цільовим методом державного регулювання сприятимуть виходу галузі із кризового стану, стимулюванню міжнародної співпраці й євроінтеграційних процесів у туристично-рекреаційній сфері.

Дисертаційне дослідження спирається на аналіз зарубіжних і вітчизняних наукових джерел, у тому числі Інтернет-ресурсів. Інформаційну базу дисертаційного дослідження склали нормативно-правові документи органів державної влади в Україні, міжнародні документи, що стосуються туристично-рекреаційної сфери, матеріали Державної служби статистики України, департаменту туризму та курортів Міністерства економічного розвитку та торгівлі України й інших органів державної влади, місцевого самоврядування, організацій недержавного сектору, наукові праці зарубіжних та вітчизняних учених, а також результати проведених автором

соціологічних опитувань фахівців туристично-рекреаційної сфери.

Таким чином у проведеному дослідженні запропоновано розв'язання актуальної для науки державного управління проблеми щодо обґрунтування теоретичних та методологічних засад удосконалення механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України, а також розробки науково-прикладних технологій практичного використання отриманих результатів. Отримані у процесі дослідження результати підтверджують загальну методологію, покладену в його основу, а реалізована мета і завдання дослідження дали можливість зробити у дисертації обґрунтовані висновки.

Ключові слова: державне управління, державне регулювання, механізми державного регулювання, туризм, рекреація, туристично-рекреаційна сфера, туристично-рекреаційна політика.

ANNOTATION

Shchepanskiy E. V. Mechanisms of state regulation of tourism and recreation sphere development in Ukraine. – Qualifying scientific work as the manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of Doctor of Science in Public Administration by the speciality 25.00.02 – Mechanisms of Public Administration. National University of Civil Defense of Ukraine. – Kharkiv, 2018.

In the dissertation research the systematic theoretical and methodological principles and the content of the scientific problem of the formation of an effective system of state regulation of the tourist-recreational sphere of Ukraine, set forth in the development of scientific predecessors, and the basic definitions of the subject of research are specified.

Methodological basis of qualification work are general scientific methods of research and special methods, which are based on modern scientific principles of managerial, economic and related sciences. The basis of the methodology of the

doctoral dissertation research was a systematic approach, the methodological specificity of which is determined by the fact that it focuses on the study of the disclosure of the integrity of the object and the mechanisms it provides to the allocation of various types of connections of the complex object and their erection into a single theoretical picture.

The main purpose of the dissertation research is to obtain theoretical positions, recommendations and practical results of improving the mechanisms of state regulation of the development of the tourist and recreational sphere of Ukraine. By means of analysis and synthesis, using the methods of comparative, retrospective analysis of the scientific basis of regulation of the development of the tourist and recreational sphere and the conceptual foundations of state regulation, and also taking into account the contemporary world socio-economic trends of development, the feasibility, necessity and relevance of the research was proved.

In the dissertation the theoretical and methodological principles of development of the tourist-recreational sphere, features, features, classification types of tourism and recreation are systematized, as well as mechanisms of state regulation of zoning of the spatial organization of the tourist and recreational sphere are grounded. On the basis of system and conceptual-comparative approaches, the present state of the mechanisms of state regulation of the development of the tourist and recreational sphere of Ukraine is assessed, the system of state regulation of the tourist and recreational sphere is diagnosed, the structural and functional analysis of the mechanisms of state regulation of the tourist and recreational sphere is carried out, the structure of the organizational mechanism of the state regulation in the tourist and recreational sphere of Ukraine. The main prerequisites for attracting investments into the tourist and recreational sphere are determined by improving the methodological approaches to assessing the investment attractiveness of the regional tourist and recreational systems and the use of innovative forms of stimulating the development of the tourist and recreational sphere (special economic zones, territories of perspective development, clusters). The strategic directions of improvement of the mechanisms

of state regulation of the development of the tourist and recreational sphere of Ukraine are developed, which, together with anti-crisis technologies and the program-target method of state regulation, will promote the exit of the industry from the crisis situation, stimulation of international cooperation and European integration processes in the tourist and recreational sphere.

The dissertation research is based on the analysis of foreign and domestic scientific sources, including Internet resources. The information base of the dissertation research consisted of legal documents of state authorities in Ukraine, international documents related to the tourist and recreational sphere, materials of the State Statistics Service of Ukraine, Department of Tourism and Resorts of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine and other bodies of state power, local self-government, organizations of the non-governmental sector, scientific works of foreign and domestic scientists, as well as the results of the poll conducted by the author of the survey of tourists osculant and recreation.

Thus, in the conducted research the solution of the actual problem for state management of the state is proposed concerning the substantiation of theoretical and methodological principles of improvement of the mechanisms of state regulation of the development of the tourist and recreational sphere of Ukraine, as well as the development of scientific and applied technologies for the practical use of the obtained results. The results obtained in the course of research confirm the general methodology laid down in its basis, and the realized purpose and tasks of the study gave an opportunity to make grounded conclusions in the dissertation.

Key words: state administration, state regulation, mechanisms of state regulation, tourism, recreation, tourist and recreational sphere, tourist and recreational policy.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації

1. Щепанський Е. В. Державне регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні: теорія, методологія та практика : монографія / Едуард Валерійович Щепанський ; Хмельницький університет управління та права. – Хмельницький : Вид-во ХУУП, 2018. – 326 с.

2. Щепанський Е. В. Зміст поняття лідерства в управлінні організацією туризму / Е.В. Щепанський // Управлінське лідерство : колективна монографія / за заг. ред. В.В. Толкованова. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. – С. 455-464.

Особистий внесок: обґрунтовано доцільність формування нової формації топ-менеджерів в сфері туризму, які б відповідали статусу «менеджера» та «лідера» в організації.

3. Щепанський Е. В. Механізм державного регулювання розвитку туристично-рекреаційних кластерів в Україні / Е.В. Щепанський // Фінансово-управлінські аспекти інноваційно-інвестиційного розвитку підприємництва в національній економіці : колективна монографія / за заг. і наук. ред. д.е.н., проф. В.П. Синчака. – Хмельницький: ХУУП, 2017. – С. 197-219.

Особистий внесок: запропоновано першочергові кроки щодо удосконалення механізму державного регулювання формуванням туристично-рекреаційного кластера на основі системно-структурного аналізу його компонентів.

4. Бугай С. М. Регіональна політика в Україні: термінологічна невизначеність та загальні проблеми становлення / С. М. Бугай, Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2005. – № 4. – С. 300-307.

Особистий внесок: визначено зміст регіональної політики та запропоновано деталізацію її блоків за основними напрямками формування.

5. Бугай С. М. Формування інституційної структури забезпечення регіонального розвитку в Україні / С. М. Бугай, Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2006. – № 1. – С. 285-290.

Особистий внесок: доведено, що агентства регіонального розвитку є інституціями, які сприятимуть регіональному розвитку в Україні та запропоновано низку завдань, які ними мають вирішуватись.

6. Щепанський Е. В. Управління туристично-рекреаційною сферою України в умовах підготовки до Євро-2012 / Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2008. – № 2. – С. 298-303.

7. Щепанський Е. В. Удосконалення механізму обґрунтування створення та функціонування спеціальних економічних зон та територій пріоритетного розвитку туристично-рекреаційного спрямування / Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2008. – № 4. – С. 331-340.

8. Щепанський Е. В. Форми та методи управління соціально-економічним розвитком: теоретичний аспект / Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2009. – № 3. – С. 273-279.

9. Щепанський Е. В. Ретроспективний аналіз державного управління соціально-економічним розвитком / Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2009. – № 4. – С. 279-283.

10. Щепанский Э. В. Государственное регулирование сферы туризма в Украине / Э. В. Щепанский // Научно-аналитический журнал «Государственное управление и государственная служба». – Астана : Государственное учреждение «Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан», 2009. – № 4. – С. 99-106.

11. Щепанський Е. В. Організаційний механізм інвестування туристично-рекреаційного комплексу регіону / Е. В. Щепанський // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / ред. кол.: С.М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2010. – Вип. 1(4). – С. 194-202.

12. Щепанський Е. В. Методологічна сутність і класифікаційні

ознаки туризму [Електронний ресурс] / Е. В. Щепанський // Державне будівництво: електрон. наук. фах. вид. – Харків: ХарPI НАДУ, 2010. – №1. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/doc/2/12.pdf>

13. Щепанський Е. В. Туристично-рекреаційне районування як специфічний вид економічного районування території [Електронний ресурс] / Е. В. Щепанський // Теоретичні та прикладні питання державотворення: електрон. наук. фах. вид. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2010. – Випуск 6. – Режим доступу : http://www.oridu.odessa.ua/9/im/vip_6.pdf

14. Щепанський Е. В. Історія становлення та розвитку туристично-рекреаційної галузі України / Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2010. – № 2. – С. 270-276.

15. Щепанський Е. В. Деякі практичні аспекти функціонування туристично-рекреаційної сфери України (1990-2000 рр.) / Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2011. – № 1. – С. 355-362.

16. Щепанський Е. В. Формування стратегії регіонального розвитку Хмельницької області / Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2011. – № 2. – С. 403-409.

17. Щепанський Е. В. Оптимізація системи органів виконавчої влади України в туристично-рекреаційній сфері / Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2012. – № 2. – С. 124-129.

18. Пила В. І. Окремі аспекти оптимізації функцій державного управління в контексті проведення адміністративної реформи / В. І. Пила, Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2012. – № 4. – С. 431-439.

Особистий внесок: запропоновано оптимізаційну схему управлінських функцій місцевих органів виконавчої влади та схему оптимізації органів виконавчої влади на місцях в економічній сфері.

19. Щепанский Э. В. Туристический брендинг как механизм повышения конкурентоспособного статуса региона (на примере Хмельницкой области, Украина) / Э. В. Щепанский //

Конкурентоспособность региона: механизмы формирования в современных условиях. – Смоленск : Смоленский филиал РАНХиГС, 2013. – С. 94-101.

20. Щепанський Е. В. Механізм державного управління (регулювання) туристично-рекреаційною сферою: теоретичні підходи до визначення поняття / Е. В. Щепанський // Науковий вісник Академії муніципального управління. Збірник наукових праць. Серія «Управління». – 2015. – Випуск 1. – С. 93-102.

21. Щепанський Е. В. Механізм державного антикризового управління в туристично-рекреаційній сфері України / Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2015. – № 1. – С. 284-292.

22. Щепанский Э. В. Туристско-рекреационные кластеры и управление их формированием (опыт Украины) / Э. В. Щепанский // Научно-аналитический журнал «Государственное управление и государственная служба». – Астана : Государственное учреждение «Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан», 2015. – № 2. – С. 197-202.

23. Щепанський Е. В. Аналіз правового регулювання взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю / Е. В. Щепанський, В. Ф. Бойко // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2015. – № 2. – С. 286-298.

Особистий внесок: запропоновано низку рекомендацій щодо приведення нормативно-правових актів, що регулюють взаємодію органів місцевого самоврядування із громадськістю до європейських стандартів.

24. Щепанський Е. В. Організаційно-економічний механізм адаптації міської дестинації до умов туризму / Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2017. – № 1. – С. 317-324.

25. Щепанський Е. В. Програмно-цільовий метод державного регулювання розвитком туристично-рекреаційної сфери / Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2017. – № 4. – С. 10-22.

26. Щепанский Э. В. Методические подходы к оценке

инвестиционной привлекательности туристско-рекреационных систем / Э. В. Щепанский // Научный журнал «Власть и общество (история, теория, практика)». – Тбилиси, 2017. – № 3. – С. 93-110.

27. Щепанский Э. В. Теоретические аспекты государственного регулирования развития туризма / Э. В. Щепанский // East journal of security studies. Collection of scientific papers. – Kharkiv, Shupsk (Poland), 2017. – № 1. – С. 129-144.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

28. Щепанський Е. В. Механізм стимулювання господарської діяльності у невиробничій сфері / Е. В. Щепанський // Стан і проблеми трансформації фінансів та економіки регіонів у перехідний період: збірник наукових праць IV Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Хмельницький, 19-20 жовтня 2006 р.). – Хмельницький : ХЕУ, 2006. – С. 378-382.

29. Щепанський Е. В. Інноваційні форми розвитку науково-технічних систем / Е. В. Щепанський // Повышение качества, надежности и долговечности технических систем и технологических процес сов: сб. трудов V международ. науч.-технич. конф. (г. Шарм эль Шейх (Египет), 3-10 декабря 2006 г.). – Хмельницький : ХНУ, 2006. – С. 144-147.

30. Щепанський Е. В. Механізм державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери / Е. В. Щепанський // Проблеми й тенденції розвитку галузі науки «Державне управління» в Україні: від теорії до практики: зб. матеріалів симп. за міжнарод. участю (Київ, 30 листопада 2007р.) / за заг.ред О.Ю. Оболенського, С.В. Сьоміна, С.В. Загороднюка. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – С. 80-82.

31. Щепанський Е. В. Державне регулювання туристичною сферою України в контексті європейського досвіду / Е. В. Щепанський // Управління сьогодні та завтра: збірник тез Міжнародного управлінського форуму, (м. Хмельницький, 15-16 травня 2008р.). – Хмельницький: ХУУП, 2008. – С. 114-115.

32. Щепанський Е. В. Деякі аспекти державного управління туристично-рекреаційною сферою в Україні / Е. В. Щепанський // Демократичне врядування: наука, освіта, практика : матеріали наук.-практ. конф. за між нар. участю (Київ, 29 травня 2009р.) : у 4т. / за заг.ред В. П. Приходька, С. В. Загороднюка. – К.: НАДУ, 2009. – Т.3. – С. 325-327.

33. Щепанський Е. В. Туристична послуга як предмет правового регулювання / Е. В. Щепанський // Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжн. наук. конференції «Восьмі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13-14 листопада 2009р.): у 4 ч. – Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2009. – Ч. 3. – С. 412-414.

34. Щепанський Е. В. Розвиток подієвого туризму як передумова підвищення туристичної атрактивності регіонів України / Е. В. Щепанський // Подієвий туризм: розвиток, перспективи та соціально-економічна ефективність: матеріали XIII Міжн. наук-практ. конф студентів (м. Донецьк, 11-12 квітня 2011р.) / Донецьк. інститут турист. бізнесу. – Донецьк, 2011. – С. 100-101.

35. Щепанський Е. В. Деякі аспекти управління розвитком подієвого туризму в Україні в контексті проведення Євро-2012 / Е. В. Щепанський // Економіка, управління, фінанси: стан, проблеми та перспективи розвитку: матеріали X Міжнародної наукової конференції молодих вчених, аспірантів і студентів (м. Макіївка, 22 квітня 2011р.). – Донецьк: ДонНАБА, 2011. – Ч. 2. – С. 103-104.

36. Щепанський Е. В. Інноваційні форми регіонального розвитку туристично-рекреаційних комплексів в Україні / Е. В. Щепанський // Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики: Матеріали наук.-практ. конф. за міжн. участю, (Київ, 27 травня 2011 р.): у 2т. / за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, С.В. Загороднюка. – К.: НАДУ, 2011. – Т.2. – С. 33-35.

37. Щепанський Е. В. Напрями реформування державного управління туристично-рекреаційною сферою в контексті проведення

адміністративної реформи в Україні / Е. В. Щепанський // Конституційні засади державного управління та місцевого самоврядування в Україні: збірник тез Всеукраїнської наук.-практ конф., присвяченої 15-й річниці Конституції України (м. Хмельницький, 17 червня 2011 р.). – Хмельницький: ХУУП, 2011. – С. 309-313.

38. Щепанський Е. В. Міжнародний туризм як форма зовнішньоекономічної діяльності / Е. В. Щепанський, Т. В. Терещенко // IV Українсько-Польські наукові Діалоги: тези наукових праць міжнародної наукової конференції, (м. Яремче, 11-14 жовтня 2011р.) – Хмельницький : Хмельницький національний університет, 2011. – С. 52-53.

Особистий внесок: з'ясовано сутність міжнародного туризму та запропоновано фактори, які сприяють активізації його розвитку.

39. Щепанський Е. В. Перспективи удосконалення туристично-рекреаційного законодавства України / Е. В. Щепанський // Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжн. наук. конференції «Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18-19 листопада 2011р.): у 4 ч. – Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2011. – Ч. 3. – С. 448-451.

40. Щепанський Е. В. Деякі аспекти правового регулювання функціонування територій перспективного розвитку туристично-рекреаційного спрямування / Е. В. Щепанський, Ю. В. Ступарь // Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжн. наук. конференції «Одинадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23-24 листопада 2012р.): у 4 ч. – Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2012. – Ч. 3. – С. 242-245.

Особистий внесок: визначено зміст території перспективного розвитку туристично-рекреаційного спрямування та запропоновано структуру проекту Закону України «Про території перспективного розвитку туристично-рекреаційного спрямування».

41. Щепанський Е. В. Інвестиційний механізм як фактор стимулювання розвитку територіальної громади / Е. В. Щепанський // Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні: збірник тез

Всеукраїнської заочної наук-практ. конф. (м. Хмельницький, 7 грудня 2012 року). – Хмельницький: ХУУП, 2012. – С. 224-227.

42. Щепанський Е. В. Обґрунтування доцільності стратегічного управління туризмом у регіоні / Е. В. Щепанський // Стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 18-20 квітня 2013 року). – Хмельницький: ХУУП, 2013. – С. 488-491.

43. Щепанський Е. В. Агентства регіонального розвитку як інструмент інституційного забезпечення розвитку територіальної громади / Е. В. Щепанський // Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні: збірник тез Всеукраїнської заочної наук-практ. конф. (м. Хмельницький, 8 грудня 2014 року). – Хмельницький: ХУУП, 2014. – С. 110-113.

44. Щепанський Е. В. Розвиток туризму в Україні: оптимізм всупереч криз / Е. В. Щепанський // Сучасні проблеми державного та муніципального управління: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 4 квітня 2014 р.) / за заг. ред. О. І. Дація, В. Д. Бакуменка, Т. В. Іванової. – К.: Академія муніципального управління, у 2 ч., 2015. - Ч. 1– С. 148-150.

45. Щепанський Е. В. Стратегічні аспекти управління туристично-рекреаційними кластерами в Україні / Е. В. Щепанський // Стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації: збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 8-9 жовтня, 2015 року); за заг. ред. д.е.н., проф. Синчака В.П. – Хмельницький: ХУУП, 2015. – С. 326-330.

46. Щепанський Е. В. Адаптація міської дестинації до умов міжнародного туризму / Е. В. Щепанський // Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні: збірник тез Всеукраїнської заочної наук-практ. конф. (м. Хмельницький, 7 грудня 2016 року). – Хмельницький: ХУУП, 2016.– С. 120-123.

47. Щепанський Е. В. Організаційний механізм управління сталим розвитком туризму / Е. В. Щепанський // Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Харків, 22-23 лютого 2017 р.) / за заг. ред. В. П. Садкового. – Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2017 р. – С. 163-165.

48. Щепанський Е. В. Стимулювання розвитку підприємництва в галузі сільського туризму / Е. В. Щепанський // Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації: збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 22-23 вересня 2017 р.). – Хмельницький: ХУУП, 2017. – С. 281-283.

49. Щепанський Е. В. Досвід західних країн щодо формування державної політики сприяння розвитку туризму / Е. Щепанський, І. Юричина // Сучасний стан та перспективи розвитку туризму: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці – Сучава, 2-4 травня 2018 р.). – Чернівці: ПВКФ «Технодрук», 2018. – С. 70-73.

Особистий внесок: систематизовано та наведено характеристику основних моделей європейських політик державно-приватного партнерства в сфері туризму.

Публікації в інших виданнях

50. Щепанський Е. В. Система супроводу інвестора як механізм стимулювання інвестиційних надходжень в туристичну сферу / Е. В. Щепанський, А. В. Крушинська // Наука й економіка. Науково-теоретичний журнал ХЕУ. – 2009. – Випуск 4, Том 2. – С. 236-240.

Особистий внесок: запропоновано механізм створення та функціонування спеціалізованого комунального підприємства, метою діяльності якого є супровід інвестора.

51. Щепанський Е. В. Інформаційне забезпечення управління якістю трудового потенціалу / Е. В. Щепанський, Ю. В. Стецюк // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. – 2009. –

Випуск 17, Том 2. – С. 708-711.

Особистий внесок: визначено методичні підходи щодо управління якістю трудового потенціалу на регіональному рівні.

52. Щепанський Е. В. Теоретичні основи розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону / Е. В. Щепанський, Ю. В. Ступарь // Наука й економіка. Науково-теоретичний журнал ХЕУ. – 2012. – Випуск 2. – С. 170-174.

Особистий внесок: запропоновано визначення поняття «туристично-рекреаційний комплекс» та з'ясовано передумови його створення й розвитку на регіональному рівні.

53. Романова А.А. Районування як інструмент ефективного стратегічного управління розвитком туристичної індустрії країни / А.А. Романова, Е.В. Щепанський // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП – 2018. – № 1. – С. 200-213.

Особистий внесок: визначено системоутворюючі фактори просторової організації туристично-рекреаційної сфери та запропоновано систему проведення туристично-рекреаційного районування, яка включає сукупність факторів, яким відповідають певні критерії районування, що, у свою чергу, містять низку показників, які є узагальнюючими характеристиками явища або процесу в поєднанні кількісної та якісної визначеності.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ.....	19
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО- РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ.....	32
1.1. Наукові засади формування державного управління соціально-економічною сферою.....	32
1.2. Теоретичні основи функціонування механізмів державного регулювання розвитку туристичної галузі.....	52
1.3. Аналіз зарубіжного досвіду державного регулювання розвитку туризму.....	85
Висновки до першого розділу.....	103
РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЮ СФЕРОЮ.....	107
2.1. Сутність туристично-рекреаційної сфери як об'єкта державного регулювання.....	107
2.2. Методичні підходи до оцінки механізмів інвестиційної привабливості регіональних туристично-рекреаційних систем.....	142
2.3. Механізми державного регулювання районуванням просторової організації туристично-рекреаційної сфери України.....	168
Висновки до другого розділу.....	194
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ.....	198
3.1. Структурно-функціональний аналіз механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери.....	198
3.2. Структура організаційного механізму державного регулювання в туристично-рекреаційній сфері.....	221

3.3. Оцінка механізмів державного регулювання туристично-рекреаційною сферою України.....	244
Висновки до третього розділу.....	265
РОЗДІЛ 4. ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ.....	268
4.1. Державне регулювання спеціальних економічних зон та територій перспективного розвитку.....	268
4.2. Механізми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційних кластерів в Україні.....	299
4.3. Агентства регіонального розвитку, як механізм державного регулювання.....	324
Висновки до четвертого розділу.....	346
РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЯ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЮ СФЕРОЮ.....	351
5.1. Антикризові технології державного регулювання туристично-рекреаційною сферою.....	351
5.2. Удосконалення розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України.....	374
5.3. Програмно-цільовий метод державного регулювання розвитком туристично-рекреаційної сфери.....	400
Висновки до п'ятого розділу.....	424
ВИСНОВКИ.....	427
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	431
ДОДАТКИ.....	470

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

АРР	– агентство регіонального розвитку
АТУ	– адміністративно-територіальний устрій
ВВП	– валовий внутрішній продукт
ВЕЗ	– вільна економічна зона
ВТО (UNWTO)	– Всесвітня туристична організація
ЄБРР	– Європейський банк реконструкції та розвитку
ЄС	– Європейський Союз
ЄФРР	– Європейський фонд регіонального розвитку
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
СЕЗ	– спеціальна економічна зона
С(В)ЕЗ	– спеціальна (вільна) економічна зона
ТПерР	– територія перспективного розвитку
ТПР	– територія пріоритетного розвитку
ТРК	– туристично-рекреаційний комплекс
ТРС	– туристично-рекреаційна сфера
EURADA	– Європейська асоціація Агентств регіонального розвитку

ВСТУП

Актуальність теми. Формування сучасної системи державного регулювання в Україні підсилило зацікавленість формами і методами туристичного обслуговування населення, які активно використовуються у практиці зарубіжних країн. Зростання негативних наслідків конкуренції й комерціалізації туристичної діяльності призвели до необхідності державного регулювання туристичного бізнесу. Протягом декількох поколінь значна частина населення України користувалася туристичними послугами, у результаті чого потреба в них стала масовою, тобто увійшла в норму життя, стала частиною національної культури. Нерідко туризм виявлявся в різних країнах тим важелем, використання якого дозволяло оздоровити всю національну економіку країни. Туристично-рекреаційна галузь відіграє значну роль у формуванні валового внутрішнього продукту, створенні додаткових робочих місць, забезпеченні зайнятості населення й активізації зовнішньоторговельного балансу. Туризм впливає на такі ключові галузі економіки як транспорт і зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання й інші, тобто виступає своєрідним каталізатором соціально-економічного розвитку держави.

Актуальність теми дослідження підкріплюється затвердженою на загальнодержавному рівні Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», яка одним із своїх першочергових пріоритетів передбачає розвиток туризму. Крім того, підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом вимагає удосконалення не лише законодавства, але й впровадження європейських підходів до організації публічного управління, формування спільних цінностей та сприятливих умов для життя людей, що забезпечується через розвиток туристично-рекреаційної сфери.

Ефективному розвитку туризму в Україні багато в чому заважає відсутність чіткої системи державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, нерозвиненість інфраструктури. Аналіз вітчизняної літератури й

практики показав нерозробленість понятійного апарата, відсутність системного підходу й наукової методології обґрунтування характеру й ступені державного регулювання туристично-рекреаційної галузі України. Таким чином, відсутність методологічної бази й недостатність методичних розробок проблеми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери й можливість практичного застосування результатів дослідження в прийнятті нормативно-правових актів, стратегічних та програмних документів розвитку туризму, надають дослідженню актуальність.

Значний внесок у дослідження теоретико-методологічних аспектів аналізу економіки та організації туристичної індустрії зробили такі вчені, як М. Б. Біржаков, Н. І. Кабушкін, В. А. Квартальнов, В. Ф. Кифяк, О. О. Любіцева, М. П. Мальська, Д. М. Стеченко. Щодо державного регулювання туристично-рекреаційною галуззю, то слід звернути увагу на праці таких науковців, як Балабанов І. Т., О. М. Білотіл, В. М. Вакуленко, З. В. Герасимчук, А. І. Горецький, В. Г. Гуляєв, В. К. Євдокименко, Н. П. Крачило, С. І. Сисоєва, А. О. Чечель та інші.

Аналіз наукових джерел із проблематики державного регулювання окремими сферами суспільного життя в Україні, державного регулювання економіко-господарської діяльності, у тому числі й галузі туризму, свідчить, що українським ученим тут належить вагомий теоретичний доробок. Цим питанням присвячено наукові праці Ю. В. Алексєєвої, Л. В. Антонової, В. Д. Бакуменка, В. Г. Бодрова, І. В. Валентюк, П. І. Гамана, Л. І. Давиденко, А. О. Дегтяря, С. М. Домбровської, В. М. Князева, М. А. Латиніна, О. Ю. Лебединської, С. В. Майстро, О. Ю. Оболенського, В. М. Олуйко, І. О. Парубчака, В. І. Пили, Г. П. Ситника, Н. М. Ткачової, О. С. Чмир, О. С. Шаптала, В. О. Шведун та інших.

Водночас деяким питанням цієї важливої з практичної точки зору та складної в теоретичному плані проблеми не приділено достатньої уваги. Ще недостатньо опрацьованими залишаються питання розробки конкретних

механізмів розвитку та реалізації державного регулювання в туристичній індустрії рекреаційних регіонів України, відсутня єдина цілісна наукова державно-управлінська теорія. Дослідники зосереджують увагу переважно на окремих проблемах. Перетворення індустрії туризму на потужну галузь ще не стало предметом всебічного науково-практичного вивчення, а це, в свою чергу, призводить нерідко до кон'юнктурних міркувань і рекомендацій в центрах прийняття політичних, нормативно-правових, соціально-економічних рішень і організаційних заходів. Це й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Основні результати дисертаційного дослідження отримані автором під час виконання науково-дослідних робіт Хмельницького університету управління та права за темою «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (державний реєстраційний номер 0108U008927), в якій розроблено пропозиції щодо обґрунтування концептуальних підходів і напрямів удосконалення механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. Крім цього, результати дисертаційної роботи було використано в рамках теми «Проблеми трансформації регіональної економіки та механізми стимулювання сталого соціально-економічного розвитку» (державний реєстраційний номер 0104U010899), у процесі виконання якої розроблено пропозиції щодо удосконалення інноваційних механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери в Україні.

Мета та завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження – обґрунтування теоретико-методологічних засад і розробка практичних рекомендацій та стратегічних напрямів удосконалення механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України.

Необхідність досягнення поставленої мети зумовила визначення та вирішення таких *завдань*:

– визначити на методологічному рівні основи функціонування

механізмів державного регулювання розвитку туристичної галузі;

- проаналізувати зарубіжний досвід державного регулювання розвитку туризму;

- окреслити науково-методичні засади державного регулювання туристично-рекреаційною сферою;

- охарактеризувати методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості територій та запропонувати механізм формування інвестиційної привабливості регіональних туристично-рекреаційних систем;

- визначити й науково обґрунтувати механізми державного регулювання районуванням просторової організації туристично-рекреаційної сфери України;

- провести комплексний аналіз стану системи державного регулювання туристично-рекреаційної сфери в Україні;

- визначити особливості державного регулювання спеціальних економічних зон та територій перспективного розвитку туристично-рекреаційного спрямування;

- здійснити обґрунтування антикризових технологій державного регулювання туристично-рекреаційною сферою;

- запропонувати підходи до удосконалення механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України;

- обґрунтувати програмно-цільовий метод державного регулювання розвитком туристично-рекреаційної сфери.

Об'єктом дослідження є державне регулювання туристично-рекреаційної сфери.

Предмет дослідження – механізми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України.

Методи дослідження. Для реалізації мети й завдань дослідження використовувалася сучасна наукова методологія, заснована на принципах: сходження від абстрактного до конкретного, єдності початку дослідження й розвитку об'єкта, збігу логічного й історичного, збіжності законів розвитку

об'єкта й законів його пізнання тощо. В основу методології дослідження було покладено системний підхід, методологічна специфіка якого визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, що її забезпечують, на виділення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх у єдину теоретичну картину. Автором використано низку наукових методів, зокрема: соціологічний метод, що застосовувався для більш точного виміру й оцінювання процесів формування та взаємного впливу державного регулювання на туристично-рекреаційну сферу України; гіпотетико-дедуктивний метод, який став необхідним моментом формування методології дисертаційного дослідження. Дедуктивний доказ висунутої гіпотези дослідження не тільки підтвердив правильність формування його методології, справедливність висновків, а й дав можливість також висунути й верифікувати практичні рекомендації з удосконалення досліджуваного об'єкта; структурно-функціональний аналіз – виділення елементів системи державного регулювання туристично-рекреаційною сферою України; діалектичний підхід і системний метод, на основі яких в загальному механізмі регулювання туристично-рекреаційною сферою в Україні обґрунтовано та розкрито сутнісні особливості, які впливають на процес модернізації зазначеної галузі; ряд порівняльних методів, що надали можливість аналізу стандартів і механізмів регулювання туристично-рекреаційною галуззю; статистичний метод, що дав змогу розкрити реальні й точні факти стану досліджуваного об'єкта; прогностичний метод – визначено більш віддалені перспективи його розвитку; теоретико-концептуальний метод, що визначив напрям дослідження, втілений в аналізі функцій, структури та параметрів об'єкта, та дав змогу позначити, осмислити, описати та порівняти роль механізмів державного регулювання туристично-рекреаційною сферою, уточнити її функції, оцінити результати управлінського впливу.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження склали нормативно-правові документи органів державної влади в Україні, міжнародні

документи, що стосуються туристично-рекреаційної сфери, матеріали Державної служби статистики України, департаменту туризму та курортів Міністерства економічного розвитку та торгівлі України й інших органів державної влади, місцевого самоврядування, організацій недержавного сектору, наукові праці зарубіжних та вітчизняних учених, а також результати проведених автором соціологічних опитувань фахівців туристично-рекреаційної сфери.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні та розробленні теоретичних засад і науково-практичних рекомендацій щодо формування та впровадження механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України.

Найбільш значущими результатами дослідження, що становлять наукову новизну, розкривають суть роботи та виносяться на захист, є такі:

вперше:

– науково обґрунтовано застосування програмно-цільового підходу до механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери, що передбачає залежність цих механізмів від державної політики України у сфері туризму та рекреації, та в якості об'єкта регулювання містить туристичну індустрію, що є цілісною системою, зворотні зв'язки якої відображають залежність подальших пропозицій щодо вдосконалення державної політики у туристично-рекреаційній сфері від прибутковості туристичної індустрії, конкурентоспроможності регіонів України на внутрішньому та зовнішньому туристичних ринках, а також загального соціально-економічного стану країни та її окремих територій;

– визначено основні елементи антикризових технологій державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, як механізмів практичної реалізації концепції державного регулювання туристично-рекреаційної сфери шляхом удосконалення та застосування економічних методів, зокрема, індикативного планування, в контексті визначення перспективних тенденцій розвитку туристично-рекреаційного ринку України та передбачають

наявність послідовності етапів впровадження концепції;

– організаційний механізм державного регулювання через створення Агентства регіонального розвитку, що має на меті вирішення завдань поліпшення умов використання передових інноваційних технологій, підвищення інвестиційної привабливості регіонів, розширення залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для регіонального розвитку, вдосконалення підготовки та перепідготовки відповідних фахівців з проблем регіонального розвитку, координацію програм технічної допомоги, спрямованих на підтримку регіонального розвитку;

удосконалено:

– методологічні підходи до модернізації механізмів державного регулювання формування політики розвитку туристично-рекреаційної сфери, шляхом поєднання в її складі політики розвитку підприємництва, політики ліцензування та стандартизації, політики у сфері зайнятості, науково-освітньої політики, інноваційної політики, інвестиційної політики, інфраструктурної політики, політики територіального розвитку, екологічної політики та політики євроінтеграції туризму враховуючи те, що індустрія туризму є міжгалузевим комплексом;

– підходи до формування механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України через розробку стратегії розвитку державного регулювання в туристично-рекреаційній індустрії, що ґрунтуються на безпосередній участі держави в процесах реалізації спеціальних соціально-призначених програм шляхом належного фінансування всіх складових комплексної державної політики України у сфері туризму та рекреації;

– визначення взаємозв'язку між структурними елементами туристично-рекреаційного кластера, що здійснюється шляхом обміну товарами, технологіями, інформацією та послугами, як об'єкта державного регулювання на регіональному рівні, виходячи з необхідності кластерного підходу державного регулювання у сфері туризму і рекреації, який активізує

підприємництво через концентрацію ділової активності, та сприяє створенню робочих місць, доходів, поліпшенню якості туристичних послуг, життя населення на території його запровадження;

дістало подальшого розвитку:

– концептуальні засади державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України, що ґрунтуються на економічному механізмі, приймають до уваги практичний досвід співпраці з учасниками туристично-рекреаційного ринку та орієнтуються на створення сучасного туристичного середовища в Україні, що відповідає європейським та міжнародним вимогам завдяки наявності інноваційних форм стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України;

– методичне забезпечення реалізації механізмів державного регулювання створенням та функціонуванням особливих територіально-господарських утворень туристично-рекреаційного спрямування, яке орієнтоване на недопущення недотримань законодавства у сфері туризму, й усунення випадків недобросовісної і оманливої діяльності та складається з вивчення туристично-рекреаційного потенціалу, рівня промислового та інфраструктурного розвитку регіону розташування території перспективного розвитку, а також оцінки фінансово-інвестиційних показників та ресурсної забезпеченості проекту;

– змістовно-понятійна база науки «Державне управління» шляхом уточнення сутності наступних дефініцій: *«державне регулювання туристично-рекреаційної сфери»*, сутність якого полягає в забезпеченні з боку держави правил взаємодії між учасниками туристичного ринку через використання нормативно-правових, інституційних та економічних методів впливу на ринкові процеси з метою захисту прав та інтересів всіх суб'єктів ринку; *«державна політика в туристично-рекреаційній сфері»*, яка являє собою цілеспрямовану та системну діяльність органів державної влади, орієнтовану на регулювання відносин, що виникають в процесі вироблення, розповсюдження та споживання туристично-рекреаційних послуг з

урахуванням інтересів всіх учасників ринку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні та методологічні положення дисертаційної роботи доведено до рівня конкретних рекомендацій і пропозицій, які можуть використовуватись у науково-дослідній діяльності – як підґрунтя для подальшої розробки концептуальних засад розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні; у процесі державного регулювання туристичною індустрією – як основа для вдосконалення державної політики України в сфері туризму та курортів; у процесі розробки нормативно-правового інструментарію – під час формування понятійно-категоріального апарату та нормативних засад державного управління в туристичній індустрії.

Висновки, пропозиції та рекомендації, що містяться в дисертації, використані:

– Комітетом з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму Верховної Ради України в процесі роботи Експертної ради з питань туризму і курортів при Комітеті Верховної Ради України щодо опрацювання та обговорення змін і доповнень до законів України стосовно туристично-рекреаційної сфери, а саме: удосконалення понятійно-категоріального апарату, регулювання фінансово-економічних процесів стимулювання розвитку туризму, формування єдиної інституційної взаємодії державних, місцевих органів управління та самоврядування, громадських організацій й представників бізнесу (довідка від 26 лютого 2018 року № 04-33/19-240 (39670));

– Комітетом з питань аграрної політики та земельних відносин Верховної Ради України під час опрацювання змін і доповнень до законів України стосовно вдосконалення напрямів реалізації державної соціальної політики в аграрній сфері та розвитку сільських територій, а саме щодо пріоритетного розвитку туризму з метою вирівнювання регіональних диспропорцій сільських територій України, створення додаткових робочих місць в сільській місцевості, залучення додаткових джерел фінансових

надходжень для селянських господарств (довідка від 6 березня 2018 року № 18-23/18);

– Хмельницькою обласною радою у процесі підготовки проекту Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 рр. (у частині формулювання комплексу операційних цілей та заходів Стратегічної цілі 2. «Реалізація туристичного потенціалу регіону») (довідка від 23 лютого 2018 року № 320/01-15);

– Хмельницькою обласною державною адміністрацією при розробці практичних заходів щодо реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 рр., зокрема в ході підготовки Плану реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2014 рр. та Плану заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2015-2017 рр. (довідка від 26 лютого 2018 року № 99/26-13-905/2018);

– Запорізькою обласною державною адміністрацією при розробці Програми розвитку рекреаційно-курортного комплексу та туризму в Запорізькій області на 2016-2020 рр. (довідка від 23.06.2018 р. № 08-32/2221);

– виконавчим комітетом Хмельницької міської ради в рамках Ініціативи Європейського Союзу «Мери за Економічне Зростання», яка передбачає розробку Плану економічного розвитку міста Хмельницького на 2018-2019 рр. (щодо впровадження кластерної моделі оптимізації діяльності суб'єктів підприємництва в сфері туризму та рекреації) (довідка від 22 лютого 2018 року № 02-12-267);

– Хмельницьким Центром перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій при проведенні навчання службовців Хмельницької області, зокрема працівників управління культури, національностей, релігій та туризму обласної державної адміністрації, відділу культури, туризму, молоді та спорту районних державних адміністрацій, управління культури та туризму місцевих рад області та при

розробці навчально-методичного забезпечення навчального процесу, а саме – укладанні навчально-методичного збірника «Актуальні питання діяльності у сфері культури, туризму та курортів» (акт від 20 лютого 2018 року № 63/01-23/2018).

Пропозиції та рекомендації автора щодо удосконалення методичних підходів до оцінки інвестиційної привабливості регіональних туристично-рекреаційних систем використовуються в практичній діяльності суб'єктами господарювання туристично-рекреаційної сфери в процесі підготовки інвестиційних проектів (довідка від 16 лютого 2018 року №56-23/17).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науково-дослідною роботою автора, яка містить теоретичні обґрунтування, практичні рекомендації, висновки та пропозиції, що були отримані автором особисто, та в сукупності вирішують важливе наукове завдання щодо розробки й впровадження механізмів державного регулювання в туристично-рекреаційній сфері України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертації оприлюднені на науково-комунікативних заходах (науково-практичних, конференціях, конгресах, форумах, круглих столах, семінарах, у тому числі за міжнародною участю): «Стан і проблеми трансформації фінансів та економіки регіонів у перехідний період» (Хмельницький, 2006); «Повышение качества, надежности и долговечности технических систем и технологических процессов» (м. Шарм ель Шейх, Єгипет, 2006); «Проблеми й тенденції розвитку галузі науки «Державне управління» в Україні: від теорії до практики» (Київ, 2007); «Управління сьогодні та завтра» (Хмельницький, 2008); «Демократичне врядування: наука, освіта, практика» (Київ, 2009); «Восьмі осінні юридичні читання» (Хмельницький, 2009); «Подієвий туризм: розвиток, перспективи та соціально-економічна ефективність» (Донецьк, 2011); «Економіка, управління, фінанси: стан, проблеми та перспективи розвитку» (Макіївка, 2011); «Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти,

науки, практики» (Київ, 2011); «Конституційні засади державного управління та місцевого самоврядування в Україні» (Хмельницький, 2011); «IV Українсько-Польські наукові діалоги» (Яремче, 2011); «Десяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 2011); «Одинадцять осінні юридичні читання» (Хмельницький, 2012); «Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні» (Хмельницький, 2012); «Стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації» (Хмельницький, 2013); «Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні» (Хмельницький, 2014); «Сучасні проблеми державного та муніципального управління» (Київ, 2015); «Стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації» (Хмельницький, 2015); «Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні» (Хмельницький, 2016); «Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика» (Харків, 2017); «Стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації» (Хмельницький, 2017); «Сучасний стан та перспективи розвитку туризму» (Чернівці, 2018 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено в 53 публікаціях, зокрема: у 3 монографіях (1 індивідуальній та 2 колективних), 19 статтях у наукових фахових виданнях з державного управління, 5 статтях у наукових періодичних виданнях інших держав, 22 тезах доповідей у збірниках матеріалів конференцій, форумів, 4 статтях в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків, переліку умовних позначень, скорочень і термінів. Загальний обсяг дисертації становить 485 сторінок, з них 434 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 405 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО- РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ

1.1. Наукові засади формування державного управління соціально-економічною сферою

Активна політика держави, що проводиться в області регулювання будь-якої галузі економіки, неможлива без ретельного вивчення специфіки, особливостей історичного розвитку і оцінки поточного стану туристичної галузі. Третє тисячоліття кидає виклик державному управлінню – його система повинна нарощувати свою конкурентоспроможність та ефективність, одночасно демонструючи високий професіоналізм і дотримання законності. Досягти помітних результатів у державно-управлінській сфері можна тільки при сучасній підготовці керівних кадрів, при свідомій модернізації керівництва на всіх рівнях управління. Сьогодні існує необхідність модернізації державного управління, спрямованого на підвищення ефективності та результативності роботи державних структур у соціально-економічній сфері. Це потребує зміни базової моделі менеджменту у державній службі, яка виконує основні задачі державного управління [374].

Для комплексного вивчення проблеми державного управління соціально-економічною сферою, необхідно провести детальний ретроспективний аналіз стану наукової розробки цієї проблеми вітчизняними дослідниками та зарубіжними вченими, які працювали в галузі економіки, права, державного управління, географії тощо. Основний акцент приділятиметься науковим школам, окремим вченим, дослідникам-практикам, результати роботи яких, будуть використані для удосконалення науково-методологічних основ державного управління та основам регулювання соціально-економічної сфери в цілому й туристично-

рекреаційної складової зокрема. Таким чином, основна увага приділена науковому доробку зарубіжних та радянських вчених минулого століття, а також сучасним дослідженням вітчизняних та іноземних авторів.

Питання соціально-економічного розвитку у різних країнах світу, незалежно від їхнього суспільно-політичного устрою, економічної моделі господарювання, завжди входять до переліку найважливіших, і потребують обов'язкової державної підтримки для свого вирішення. Відомо, що значні соціально-економічні відмінності на світовому та міжрегіональному рівні є постійним джерелом соціальної, економічної та політичної нестабільності, причинами виникнення і загострень суспільних відносин. Світовий досвід свідчить, що досягнення межі відмінності міжрегіональних рівнів від 30 до 50 пунктів є причиною виникнення соціально-політичної напруги серед окремих регіонів, явищ неконтрольованої міграції населення тощо [219, с.6].

У ХХ столітті державно-управлінська наука узагальнила два основних типи державного регулювання економіки – централізовано-плановий та ринковий. Недостатня розробленість понятійного апарату зажадала уточнення цілого ряду понять і категорій, що описують сферу туризму.

З історичної точки зору велика частина туристичної діяльності навіть в міжнародному масштабі є відносно молодою сферою, яку тільки з недавнього часу стали вважати гідною серйозної уваги і наукового дослідження. Тому нині, незважаючи на інтенсивне зростання туризму як діяльності і індустрії і визнання значущості його дії на економіку держави, відчувається гострий недолік фундаментальних теоретичних розробок в цій області.

Серед вітчизняних, зарубіжних фахівців досі не існує єдиної думки за визначенням суті зміст поняття «туризм». Застосування історичного методу наукового пізнання дозволяє визначити цю категорію через призму її еволюційного розвитку.

Первинне розуміння туризму (у переведенні з франц. мови *tourisme*, від *tour* - прогулянка, поїздка) – це подорож у вільний час.

У XIX ст. в державному регулюванні туризму більш значним виступає економічний механізм державного регулювання в результаті події в Європі промислового перевороту. Будується мережа залізниць, формується на новій економічній основі туріндустрія, міжнародні комерційні зв'язки перетворюються на більш систематичні і стабільні стосунки. Хоча само поняття «туризм» з'явилося в епоху відродження, але лише з кінця XIX століття туристичний бізнес починає діяти як самостійний чинник розвитку туризму і формувати ринки збуту. Створюються туристичні бюро і рекламні агентства, що спеціалізуються на ринку туристичних послуг держав.

На початку XX ст. сформувалася потреба в туризмі як в рекреаційній діяльності внаслідок так званої «індустріальної» революції. На порядку денному регулювання туристичною галуззю свій розвиток набуває організаційно-економічний механізм державного регулювання. Можна сказати, що туризм стає не просто престижним проведенням часу, але і необхідним видом релаксації, яка компенсує те, чого людина позбавлена в сучасних умовах життя в промисловому місті.

У другій половині XX століття з розвитком досконаліших засобів доставки – авто- і авіатранспорту, морських і залізничних перевезень, з дозволом соціально-політичних ситуацій, пошуком нових форм економічної і політичної взаємодії різнополярних країн світу туризм виділяється в економічну галузь світового господарства, і цей період пов'язаний з початком систематичного збору даних по туризму у світовому масштабі.

У зв'язку із змінами, що відбуваються, у світі розуміння туризму також міняється. Наприклад, згідно з документами Міжнародної конференції ООН за статистикою подорожей і туризму, схваленим Всесвітньою туристичною організацією в 1992 році, туризм – це подорожі і перебування в місцях, що знаходяться поза межами звичайного середовища подорожуючого, на термін не більше 12 місяців, з будь-якою метою, окрім заняття оплачуваною там діяльністю.

У Гаагській декларації по туризму дано наступне визначення поняттю «туризм». Туризм – це всілякі вільні переміщення людей від місця їх постійного проживання і роботи, а також сфера послуг, створена для задоволення потреб, що виникають в результаті цих переміщень [49].

Спробуємо встановити еволюцію уявлень та наукових поглядів про роль держави у регулюванні соціально-економічною сферою. Історія державного регулювання економіки розпочинається з кінця середньовіччя. У той час основною економічною школою була школа меркантилістів. Вона проголошувала активне втручання держави в економіку. Меркантилісти стверджували, що головний показник багатства країни – кількість золота. У зв'язку із цим вони робили акцент на стимулюванні експорту і стримуванні імпорту, забороняли вивіз капіталів за кордон крім цілей міждержавних спекуляцій.

Наступним етапом розвитку вчень про роль держави стала робота А. Сміта «Дослідження про природу й причини багатства народів», у якій зазначено, що «вільна гра ринкових факторів (принцип «laissez faire») створює гармонійний устрій» [293]. Відповідно до класичного підходу держава повинна забезпечувати безпеку життя людини і її власності, дозволяти суперечки, іншими словами, робити те, що індивідуум або не в змозі виконати самостійно, або робить це неефективно. У своєму дослідженні системи ринкової економіки Адам Сміт доводив, що саме прагнення підприємця до досягнення своїх приватних інтересів є головною рушійною силою економічного розвитку, збільшуючи в кінцевому підсумку як власний добробут, так і суспільства в цілому. Головний аспект вчення полягав у тому, що для всіх суб'єктів господарської діяльності повинні бути гарантовані основні економічні свободи, а саме свобода вибору сфери діяльності, свобода конкуренції й свобода торгівлі.

Американський професор Джон Уоркер визначає туризм як науку, мистецтво і бізнес залучення, облаштування і розваги людей, подорожуючих заради задоволення або у справах.

В 30-ті року ХХ, після найглибшого спаду економіки США, Дж. Кейнс висунув свою теорію, у якій він спростував погляди класиків на роль держави. Головними рисами кейнсіанської моделі регулювання є:

- висока частка національного доходу, що перерозподіляється через державний бюджет;
- створення великої зони державного підприємництва на основі утворення державних і змішаних підприємств;
- широке використання бюджетно-фінансових і кредитно-фінансових регуляторів для стабілізації економічної кон'юнктури, згладжування циклічних коливань, підтримки високих темпів росту й високого рівня зайнятості.

Модель державного регулювання, запропонована Кейнсом, дозволила послабити вплив циклічних коливань на економіку протягом більш ніж двох післявоєнних десятиліть. Однак приблизно з початку 70-х рр. стало проявлятися невідповідність між можливостями державного регулювання й об'єктивними економічними умовами. Кейнсіанська модель могла бути стійкою тільки в умовах високих темпів росту.

Згідно В.І. Азару, туризм – це галузь господарства з обслуговування людей, що знаходяться тимчасово поза постійним місцем проживання, або сегмент ринку, задовольняючий попит туристів на товари і послуги, при цьому туризм розглядається як комплексне явище, що охоплює широку сферу соціальних, культурних, технічних, екологічних і економічних аспектів, пов'язаних з організацією відпочинку у вільний час [4].

Учасники науково-практичної конференції «Державне регулювання сучасної туристичної індустрії» дали наступне визначення: «Туризм – галузь народного господарства (комплексне явище), наука, вид діяльності, відповідний потребам людей, що тимчасово виїхали з постійного місця проживання, у відпочинку, оздоровленні, пізнавальній діяльності, бізнесі».

Усунути одностороннє розуміння державного регулювання туризмом і збалансувати його трактування з боку попиту і пропозиції, а також врахувати

включеність туризму в систему національних і світових економічних стосунків, на нашу думку, може наступне сформульоване нами визначення: державне регулювання туризмом – це специфічна галузь діяльності державно-управлінських відносин, що включає, за поданням комплексу туристських послуг в державі і продажу туристських товарів в цілях задоволення потреб людини, що виникають в період його подорожі (поїздки).

При цьому державне регулювання туризмом може бути ефективним сектором держави на усій її території, а не тільки в окремих її центрах. Крім того, при ефективному державному регулюванні національний туризм може вийти на світовий ринок і стати його частиною. Сам характер туризму як особливої соціально-економічної сфери розвитку суспільства може успішно поєднувати в собі економічну ефективність в ринкових умовах (забезпечувати отримання прибутків на мікро- і макроекономічному рівні) і соціальне отримання прибутків на мікро- і макроекономічному рівні) і соціально орієнтовані цілі розвитку суспільства (служіння інтересам людини, суспільства в цілому).

Суть і зміст державного регулювання туризмом, як соціально-економічній категорії якнайповніше можна виявити за допомогою аналізу мети, завдань, функцій і структурних елементів.

Метою державного регулювання туризмом є отримання прибутку державою за допомогою задоволення потреб, що виникають у людини, тимчасово відсутньої в місці постійного проживання, і встановлення довгострокових стосунків з перспективними клієнтами і контрагентами.

Цілі державного регулювання туризмом, з держави, мають різноманітний характер і зачіпають практично усі сторони життя суспільства: активний відпочинок громадян, участь в ділових, наукових і культурних зустрічах та заходах держави. Має спортивну, оздоровчу, виховну, релігійну, екологічну, історичну, архітектурно-містобудівну, літературно-художню, оглядову, навчальну функції.

Оскільки туризм є джерелом національного доходу, метою державного

регулювання туризмом, як галузі економіки являється створення і перерозподіл національного доходу за допомогою задоволення потреб туристів. На відміну від інших галузей економіки, туризм пропонує як продукт право на споживання певного роду послуг, тоді як самі послуги створюються в інших галузях економіки. У цьому полягає специфіка сфери туризму як галузі національної економіки.

На мікрорівні якісна специфіка державного регулювання туризмом, що визначає особливості підприємницької діяльності в цій сфері, проявляється через унікальний характер взаємодії суб'єкта і об'єкту туристичної діяльності на основі реалізації туристичних технологій (по створенню турпродукта, по просуванню турпродукта, по забезпеченню попиту на споживання товару (турпродукта, туртовара, туруслуги, турпакета). Проте об'єктом державного регулювання туризмом є не товар, а споживач товару, тобто об'єктом дії є турист з його потребами. Суб'єктом державного регулювання туризмом виступає туристичне підприємство (може бути туристична фірма, туристичне агентство).

Механізми державного регулювання туризмом, як економічною галуззю покликані забезпечувати його рівновагу і сталий розвиток. Конкретні напрямки, форми та масштаби державного регулювання туризмом визначаються характером і гостротою економічних, соціальних, екологічних та інших проблем у будь-якій країні певного періоду.

У країнах з розвиненою ринковою економікою наміри запровадження прямого державного контролю перетворюються на реальність завжди, коли ймовірним стає руйнування конкуренції. І тут держава намагається врахувати як інтереси окремих груп економічних суб'єктів, так і загально визнані потреби суспільства у підтримуванні регульованого конкурентного порядку у країні.

Державне регулювання потрібне за наявності трьох моментів:

1. У разі природної монополії, коли вихідною є теза про обмеженість ресурсів у галузі. Найчастіше ця обмеженість штучно створюється

підприємствами, які функціонують у цих галузях, бо вона покликана створити особливі умови ринкової діяльності.

2. У разі ринкової монополії, коли йдеться про «неконкурентне ринкове витіснення», тобто продавці через дискримінацію цін або їх агресивне зниження намагаються витіснити з ринку конкурентів з метою встановлення панівного ринкового середовища.

3. Коли спостерігається побічна дія, тобто у процесі виробництва або споживання товарів з'являються недоліки у ціновій системі. Ціна втрачає властивість показника обмеженості, бо до уваги беруться лише ті вигоди та невигоди, що їх визначає економічний суб'єкт. Побічний (екстернальний) ефект може бути і негативний, і позитивний. У першому випадку соціальні витрати перевищують особисті, а особиста вигода перевищує суспільну. Прикладом є шкода, заподіяна навколишньому середовищу: вирубування лісів, забруднення стічними водами морів, озер, річок. І навпаки, у разі позитивного побічного ефекту соціальна вигода перевищує особисту [304, с.7].

Отже, державне ринково-організаційне регулювання є політикою, що визначає правові обмеження для підприємств усіх сфер економіки, політикою, яка через застосування державою спеціальних заходів впливає на поточні ринкові події. Сьогодні в Україні загально визнаною є об'єктивна необхідність переходу до регульованого ринку, однак чітко не визначено форми, принципи й засоби державного регулювання. Через це особливого значення набуває встановлення кола об'єктів державного впливу, оскільки саме об'єкт зумовлює адекватну йому економічну форму державного регулювання. Розвиток об'єкта регулювання зумовлює розвиток форм і засобів його регулювання.

Як зазначалось вище, у різні часи участь держави в економічних процесах була різною. На сьогодні практично всі економісти сходяться в думці, що держава повинна регулювати економіку, однак якими методами й у якому ступені - дискусія не закінчена й донині, та й навряд чи закінчиться

найближчим часом. Очевидно, що після того, як склалась стійка світова структура самостійних держав, світовий економічний простір розділився на сфери впливу супердержав. Регулювання економічних процесів усередині країни стало абсолютно необхідним. При цьому посилення на певному етапі впливу неокласичних підходів в управлінні з орієнтацією на саморегулюючі механізми ринку зовсім не означає зниження ролі держави в економічних процесах. Просте регулювання стає більше кваліфікованим, заснованим на передбаченні й точному прогнозуванні, плануванні ситуації.

Серед причин необхідності державного регулювання туризмом, як галузю економіки називають наступні:

– неможливість успішного економічного розвитку туристичної галузі без визначеності її територіального простору. Інтереси підприємців, домогосподарств, будь-яких суб'єктів економічних відносин реалізуються в остаточному підсумку через споживання. А воно прив'язано до соціального середовища, що має чітку територіальну організацію. Її визначеність гарантується й забезпечується саме державою. Без надійної вертикалі виконавчої та законодавчої влади, без єдиного економічного, інформаційного й правового простору не може бути процвітаючої економіки, а туристичний ринок, як правило, не може самостійно забезпечити цих принципів. Також вагомими є функції держави у налагодженні міжнародних зв'язків туристичного бізнесу, захисту становища його суб'єктів на світовому ринку.

– необхідність формування й підтримки морального, етичного і психологічного середовища, що є носієм корінних цілей, завдань розвитку нації, довгострокових інтересів населення в цілому. На визначення їх державою повинен впливати менталітет суспільства, його фундаментальні духовно-соціальні параметри. Воно повинне забезпечувати повагу цих цілей туристичним бізнесом, тому що придушення або ігнорування їх може привести як до окремих соціальних протестів, так і до неприйняття економічної формації в більшості населення.

– необхідність створення балансу економічних інтересів туристичної

галузі у країні. Неприпустиме підпорядкування держави вузьким економіко-політичним інтересам.

– необхідність інституціонального визначення цілей економіки туристичної галузі й державного коректування негативних проявів, викликаних законами розширеного відтворення, що означає як поступальний розвиток продуктивних сил суспільства, так і виникнення циклічних диспропорцій між фазами відтворення, між попитом та пропозицією. Всі економічні реформи у світі були спрямовані на подолання накопичених диспропорцій у відтворенні та створення більш діючих механізмів по їхньому запобіганню.

– необхідність стабільності, спадкоємності, та динамічного розвитку інституціонального середовища туристичної галузі (нормативної бази, інститутів права, систем інформації, консалтингу, професійної експертизи, «не заполітизованого» і висококваліфікованого апарату управління та контролю тощо).

Як показав зроблений аналіз, останніми роками на туристичному ринку збільшується важливість сегментації, пов'язаної із зростанням диференціації потреб клієнтів. З цієї причини туризм усе більшою мірою втрачає свою однорідність, отже, виникає практична потреба в його класифікації. Під класифікацією форм туризму слід розуміти їх угруповання за однорідними ознаками, залежними від певної практичної мети. та через свою специфіку потребує особливого підходу до його регулювання з боку держави.

Таким чином, розглянувши основні поняття, суть і специфіку механізмів державного регулювання туризмом, можна зробити наступні висновки:

1. На нашу думку, для того, щоб усунути одностороннє розуміння механізмів державного регулювання туризмом і збалансувати його трактування з боку попиту і пропозиції, а також врахувати залучення туризму до системи національних і світових економічних відносин, необхідно уточнити визначення туризму. Нами пропонується визначати

туризм як специфічну галузь економіки, діяльність туристичних підприємств, що включає, комплекс туристичних послуг і продажу туристичних товарів з метою задоволення потреб людини, що виникають в період підготовки до подорожі і безпосередньо під час подорожі (поїздки).

2. Специфіка сфери туризму як галузі національної економіки полягає в тому, що на відміну від інших галузей економіки туризм пропонує як продукт право на споживання певного роду послуг, тоді як самі послуги створюються в інших галузях економіки.

3. На мікрорівні якісна специфіка туризму, що визначає особливості підприємницької діяльності в цій сфері, проявляється через унікальний характер взаємодії суб'єкта і об'єкту туристичної діяльності на основі реалізації туристичних технологій, причому об'єктом туризму є не товар (як в традиційних галузях), а споживач товару.

Тому удосконалення механізмів державного регулювання туризмом почнемо з аналізу різних моделей державного регулювання туризму, сучасного стану туристичного ринку, особливостей туристичного споживання і специфіки туристичного продукту, особливостей попиту і пропозиції, ролі туризму в економіці, його дії на функціонування інших її елементів і секторів, а також вивчення інших зовнішніх ефектів, супроводжуваних розвитком туризму, зокрема, екологічна і соціально-культурна дія.

Для туризму відмічають три моделі державного регулювання : планово-розподільна, ринкова модель, модель перехідного періоду і слід додати сучасну ринкову модель з елементами державного регулювання характерну для нинішньої України.

1. Планово-розподільна модель розвитку державного регулювання туризмом властива соціалістичній економіці, яку можна назвати «економічний порядок з розподілом громадських благ». Характеризується така модель наступними особливостями:

– центральні державні органи приймають найбільш важливі рішення

відносно розвитку економіки в цілому і туризму зокрема;

– держава монопольно керує і координує щоденні рішення від імені туристських підприємств і самих туристів.

Галузеве регулювання туристично-екскурсійного внутрішнього обслуговування здійснюється таким чином: для галузі характерна форма управління, що поєднує союзно-республіканську підлеглість підприємств; управління здійснюється по двуланковій, триланковій і змішаній системам управління.

При двуланковій системі туристичні підприємства підкоряються безпосередньо міністерству (відомчі підприємства, об'єднання і організації), при триланковій – через загальносоюзні об'єднання або республіканські міністерства.

Слід зазначити, що до безперечною гідністю представленої моделі, яка успішно існувала упродовж декількох десятиліть, є принцип орієнтації на скромний достаток більшості, що дозволяв значному числу громадян, дітям, молоді, ветеранам війни і праці за допомогою туризму відновлювати свої сили і розвиватися.

Заходами адресного туризму охоплювалися різні соціальні, вікові і професійні групи населення, трудові і навчальні колективи, окремі громадяни (близько 80% національного туризму і 50% міжнародного туристського обміну) – близько 30 млн. туристів і екскурсантів. З їх числа більше трьох чвертей отримували путівки за рахунок засобів соціального страхування і державного бюджету безкоштовно або за пільговими цінами з оплатою 30 або 50 % вартостей.

2. Ринкова модель туризму післявоєнного періоду – модель туризму цивілізованого ринку. Для неї характерні наступні особливості: продукт сфери туризму носить платний характер і оплачується за рахунок споживача; органи управління і регулювання туризмом представлені Національними організаціями, міністерствами, адміністраціями, Радами з туризму і його розвитку, туристичними інформаційними центрами, агентствами,

регіональними органами управління туризму, туристичною поліцією; на рівні міжурядових угод регулюються питання туристичних формальностей з наміром максимального їх спрощення; закони про розвиток і підтримку туризму жорстко регламентують відповідальність підприємницьких структур перед суспільством, яка підкріплена ліцензуванням і сертифікацією; підприємницька ініціатива регулюється особливими правилами, до яких відносяться вимоги не лише фінансового порядку, але і професійного; доля участі іноземного капіталу в національних інтересах строго обмежена.

У ринковій моделі, з точки зору підприємництва, туризм розглядається як індустрія, а процес туризму як сукупність попиту (турист), пропозиції (туристична індустрія) і продукту. Серед туристичних підприємств, значна кількість відноситься до малого і середнього бізнесу. Проте, практичний досвід показує, що нерегульований державою процес розвитку туризму, не може вирішити проблеми стійкого розвитку. Ефективність функціонування туристичної індустрії визначається мірою розробленості туристичного продукту і ефективністю використання туристичних ресурсів. Туризм успішно розвивається в тих країнах, де відбувається інтеграція сучасної держави і капіталу на основі господарських стосунків, пов'язаних з управлінням довгостроковими програмами; там, де в ролі «замовника» інфраструктурних проектів в туризмі виступає не ринок-анонім, а держава. До характерних особливостей моделі необхідно віднести передусім те, що держава представляє «ринок-монополію» і процес розвитку туризму авансується не приватним капіталом, а тим же ринком в особі держави».

Характерною особливістю цивілізованої моделі туризму є висока міра децентралізації державних функцій з регулювання соціального і економічного розвитку туризму. Найбільш важливі важелі державної влади надані регіонам – законодавство і старанний апарат, податкові і бюджетні повноваження.

3. Модель туризму початку перехідного періоду можна охарактеризувати рядом протиріч. Найбільш гострими можна назвати

наступні:

- послуги туристичного бізнесу носять виключно платний характер, тоді як у більше 80% населення країни відсутнє необхідний платоспроможний попит; у результаті більшість населення проводять позаробочий час на дачних ділянках або за місцем проживання; сфера туризму роздроблена;

- руйнуються історико-культурні ресурси країни і регіонів, 70% засобів розміщення туристів необхідно відновлювати;

- дефіцит платіжного балансу в туризмі росте, туристичний бізнес орієнтований в основному на виїзний туризм, який приводить до вивезення валюти закордон; інтереси в'їзного і внутрішнього туризму не захищаються державою від впливу іноземних компаній;

- відсутня нормативно-правова база і важелі державного регулювання;

- розробка і реалізація довгострокових програм гальмується відсутністю фінансування;

- розрізненість інтересів в національній і регіональній політиці розвитку сфери туризму підкріплюється не раціональною системою оподаткування;

- «соціальний туризм», в адресному його розумінні, різко скорочується.

Необхідно відмітити, що повна непідготовленість трансформованої державної сфери туризму до роботи в цивілізованих рамках зміцнювалася рядом обставин :

- відсутність належного контролю за розвитком туристичного бізнесу;

- упродовж декількох перехідних років неконтрольованість в туристичному бізнесі зміцнювалася, зокрема, відсутністю ліцензування і сертифікації.

Сучасну українську модель державного регулювання туризму в умовах економічної кризи початку XXI століття можна представити як ринкову модель з елементами державного регулювання, оскільки здолані деякі

негативні моменти «перехідного періоду» : є органи регулювання туризму; ухвалений Закон України «Про туризм», редакція від 11.02.2015 р., підстава 124-19, здійснюється ліцензування і сертифікація турпідприємств; прийнята Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року, в якій пропонується її здійснення у декілька етапів, тобто є елементи довгострокового планування; почав формуватися туристичний ринок, який і при обмеженому фінансуванні, несформованої єдиної державної політики регулювання туризму, відсутності інформаційно-статистичної бази є передумовою для розвитку і пожвавлення усієї економіки країни.

Поняття туристичного ринку, на даний момент, в Україні використовується в трьох аспектах:

1. Як характеристика сучасного способу ведення економіки (взаємодії виробників і споживачів, заснованої на децентралізованому, безособовому механізмі цінових сигналів), відмінного від способу розподільної, адміністративно-командної системи.

2. Як система господарських зв'язків, в якій здійснюється процес перетворення туристично-екскурсійних послуг в гроші і назад, – грошей в туристично-екскурсійні послуги, тобто як на світовому туристичному ринку.

3. Як економічний механізм взаємодії продавців і покупців продукту, що характеризує економічні стосунки, що виникають між ними.

Методи та форми державного регулювання, звичайно, змінюються. Проте завжди за державою зберігатимуться такі функції, як захист прав власності, забезпечення вільного підприємництва, стимулювання ділової активності, боротьба з монополістичними тенденціями, забезпечення законності та правопорядку в господарській сфері, регулюванні грошового обігу, зовнішньоекономічній діяльності, забезпечення економічної безпеки країни. Жодна з цих функцій ніколи не втрачає значущості. Змінюються лише механізми, методи і способи виконання державою цих функцій та її покликання в економіці.

Водночас з розвитком суспільства, зі змінами у структурі суспільного виробництва, прогресом у його технічній базі, активізацією певних сфер життєдіяльності розвиваються, збагачуються, уточнюються змістовні функції держави. Це насамперед послідовний перехід до прямих і непрямих методів регулювання економіки.

Посилюється роль держави в регулюванні соціальних процесів (визначення мінімальної оплати праці, мінімальної погодинної ставки, обов'язкової для будь-якого підприємства незалежно від форми власності, прожиткового мінімуму, тривалості робочого часу та часу відпочинку, гарантованих відпусток). Держава має розв'язувати більш складні проблеми соціальних відносин: комплекс взаємовідносин праці та капіталу, соціальне партнерство, зменшення невиправданої відмінності в доходах населення, забезпечення стабільності в суспільстві.

Останнім часом держава виконує якісно нові функції, які раніше не проявлялися так чітко, що зумовлено поступовим становленням постіндустріального суспільства. Це питання освіти, формування й підтримки фундаментальної науки, промислової політики, екології. Тому концепція витіснення держави зі сфери економіки та зменшення її функцій не відповідає глобальним світовим тенденціям і сучасним реаліям перехідної економіки України.

Таким чином, необхідно зазначити, що сьогодні відбувається процес становлення інститутів господарських утворень, роль яких стає дедалі помітнішою в регулюванні соціально-економічних процесів. Це такі інститути, як угоди й асоціації: союзи промисловців і підприємців, асоціації банкірів, торгово-промислові палати, які не є структурами державними. Проте всі вони не належать до структур ринкової економіки, а входять до складу господарського утворення, є реальними учасниками та суб'єктами регулювання економічних і соціальних процесів. Іншими словами, функції державного регулювання передаються не ринку, а інститутам громадського утворення, які входять до цього механізму.

Підвищується значущість і регулюючий вплив міждержавних інститутів і різних фінансових та інших структур, транснаціональних і міждержавних корпорацій, що виникають об'єктивно і значною мірою регулюють економічні та соціальні відносини, а тому на них варто зважати.

Іноді роль держави в економіці пов'язується з недосконалістю або вадами ринку, які вона має компенсувати. Отож, ринок покликаний компенсувати вади й недосконалість державного регулювання. Звідси, за логікою, можна віднайти певну ідеальну модель ринку, в якій масштаби державного втручання зводитимуться до нуля.

Проте існують певні обставини й чинники, що визначають роль держави не лише як компенсатора недосконалості ринку; окремі функції належать до її виключної прерогативи і їх ніколи не виконуватиме будь-хто інший. Суспільство має досить складну структуру, в якій відбувається дедалі ширша соціалізація індивідуумів і суб'єктів господарювання: вони включаються у спільноти, класи, верстви та інші групи з інтересами. Забезпечити їхній баланс покликана саме держава.

Суспільство щодалі більше усвідомлює, що існують вищі національні або національно-державні інтереси, які проявляються не лише у взаємовідносинах країн. Вони є визначальним мотивом поведінки і політичних програм, що передбачає визнання національних інтересів вищими за інтереси індивідуумів, груп, кланів, класів, інших соціальних груп. З таких позицій стають зрозумілими природа і покликання держави як гаранта і захисника загальнонаціональних інтересів.

Кожна країна та регіон країни формує для себе власну концепцію розвитку туристично-рекреаційної галузі. Дійсно це так, оскільки країни суттєво відрізняються одна від одної історичними передумовами становлення та розвитку галузі, наявністю й характером туристично-рекреаційних ресурсів, рівнем їх атрактивності для мешканців інших країн, районів, рівнем життя місцевого населення, характером економічних завдань, які вирішуються сьогодні тощо [366].

Взаємодія держави й вітчизняної індустрії туризму в сучасних умовах відбувається на тлі досить складних процесів переходу від повністю державної сфери туризму й рекреації до ефективно функціонуючої ринкової індустрії туризму. При цьому роль держави в становленні й подальшому розвитку сфери туристично-рекреаційних послуг значно відрізняється від загальносвітової. У період командно-адміністративної системи об'єкти туристично-рекреаційних послуг повністю перебували перебувала під патронатом держави, фінансувалися з бюджету країни, а самі послуги надавалися на пільгових умовах більшій частині населення (у т.ч. безкоштовно). В основі державної політики розвитку лежала висока соціальна значимість туристично-рекреаційних послуг і, відповідно, необхідність забезпечення їхньої найбільшої доступності широким верствам населення.

Туризм в Україні – продукт тривалого історичного розвитку. Як відомо, процес пізнання людиною навколишнього світу тісно пов'язаний з подорожами, походами, мандрівками. Україна має вигідне географічне положення, що зумовлює зростання інтересу місцевого українського населення як до земель своєї батьківщини, так і до навколишніх країн ще з найдавніших часів.

Період переходу до сталого розвитку характеризується зміною філософії виробництва туристичного продукту, світоглядним фундаментом якої є цінності та критерії гуманістичності та екологічності, забезпечення на цій основі стійкого та врівноваженого економічного розвитку підприємств туристично-рекреаційної сфери. Логіку змін у секторі туристичних послуг можна визначити як індивідуалізацію потреб – розширення попиту – диверсифікація пропозиції, остаточним формуванням так званого диференційованого туризму в умовах безпечного довкілля і якісного сервісу. Узагальнену систематику розвитку туризму, що базується на дослідженнях зарубіжних та вітчизняних вчених, можна представити таким чином (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Систематика розвитку туризму

Фаза	Назва історичного етапу	Періоди (по роках)
I	Ранній історичний	...- до 1850
II	Початковий	1850 – 1914
III	Зростання	1914 – 1939
IV	Масового зростання і формування туристичної індустрії	1945 – 1992
V	Перехід до сталого розвитку (сучасний)	1992 - ...

Джерело [324, с.23]

Попит на туристичний продукт є формою прояву потреби населення в туристському продукті, забезпечену грошовими коштами. Такий попит називають платоспроможним.

Пропозиція на туристичному ринку – це уся маса призначених для продажу турів, послуг туризму і туртоварів. Пропозиція туристичного продукту обумовлена певними передумовами, серед яких найбільш важливими є, : наявність виробників туристичного продукту, рівень розвитку туристичної індустрії, об'єм туристичних ресурсів.

На відміну від інших галузей економіки туризм має багато особливостей, наприклад, особливості туристичного продукту, які полягають в тому, що:

- попит на туристичні послуги відрізняється значною еластичністю залежно від кон'юнктури доходу, рівня освіти, ціни, реклами;
- оцінка якості туристичних послуг досить суб'єктивна (великий вплив на оцінку споживача чинять зовнішні чинники або особи, що не мають прямого відношення до пакету придбаних послуг);
- туристичні послуги не можна представити у вигляді товарних зразків (об'єктивна оцінка можлива лише для окремих компонентів послуг);
- споживач, як правило, не може побачити туристичний продукт до його споживання, а споживання, в більшості випадків, здійснюється на місці

виробництва туристичних послуг;

- покупець долає відстань, що відділяють його від послуги і місця споживання послуги, а не навпаки;

- туристичний продукт залежить від таких змінних, як час і простір, велике значення має чинник сезонності;

- значний вплив на якість туристичних послуг чинять зовнішні чинники, що мають форс-мажорний характер, тобто не залежний від волі і дій продавця і покупця : погода, природні умови, політика в області туризму, міжнародні події;

- протиріччя між статичною пропозицією і динамічним попитом (пропозиція прив'язана до місця, має незмінний ландшафт, клімат, орієнтацію туристичної інфраструктури, що обмежено сформувалася).

Окрім загальних закономірностей процесу споживання, характерних для усієї сукупності товарів і послуг, туризм має особливості в процесі споживання. Для туризму значною мірою спостерігається збіг виробництва і споживання у часі і просторі.

На відміну від товару, який тільки тоді готовий до споживання, коли закінчить пересування з місця виробництва до місця споживання пересування – туристичні послуги і товари можуть бути спожиті, якщо споживач доставлений в місце їх виробництва. Споживання обов'язкових послуг – передумова в задоволенні специфічних потреб туриста: в туристичних враженнях, медичному обслуговуванні, розвагах і тому подібне.

Утворення доходу споживачів в тій його частині, яка призначена для придбання туристичних послуг і товарів, регулюється умовами країни постійного проживання, хоча сам процес споживання формується умовами країн тимчасового перебування або світовими цінами.

Споживання туристів включає блага, споживані як безкоштовно, так і що реалізуються за гроші. В процесі споживання турист несе витрати, як на задоволення потреб, не залежних від перебування зовні удома, так і викликані самим фактом подорожі. У зв'язку з цим слід розрізняти три види

грошових витрат туриста – валові, чисті і постійні.

Процес споживання туриста обмежений в часі. При цьому найбільшою мірою лімітується часом споживання послуг і в найменшій мірі – товарів. Туристичне споживання є одночасно комплексним і специфічним: комплексним, тому що воно включає задоволення сукупності потреб людини, що знаходиться поза постійним місцем проживання, а специфічним тому, що відрізняється від споживання при осілому існуванні.

До особливостей попиту відноситься сезонність і просторовість, тобто сезонність попиту проявляється в тому, що вона значно розрізняється за територіями (морський і гірськолижний туризм) і видах туризму (пізнавальний туризм характеризується менш значними сезонними коливаннями, чим рекреаційний туризм), а також в тому, що різні райони мають специфічні форми сезонної нерівномірності. Вивчення відпочинку туриста на морському узбережжі, в горах, на березі озера або річки, в містах показує явну специфіку кожного з них. Ці особливості формують специфіку туристичного попиту на кожному ступені територіальної ієрархії туристичного попиту. Тому можна говорити про специфіку туристичного попиту в певному населеному пункті, районі, країні, в масштабі світу. Відомі господарські наслідки сезонної нерівномірності туризму вимагають з особливою ретельністю вивчати це явище.

1.2. Теоретичні основи функціонування механізмів державного регулювання розвитку туристичної галузі

Регулювання індустрії туризму займає особливе місце в сучасній державній політиці. Низка високорозвинених країн уже тривалий час визначає розвиток туризму як пріоритетний напрям національної політики, оскільки туризм є важливим джерелом національного доходу, забезпечує залучення інвестицій в економіку, створює додаткові робочі місця, а також

позитивно впливає на розвиток інших сфер економіки. Сьогодні економічне благополуччя європейських країн значною мірою забезпечується стабільним зростанням доходів від туризму (з 20 найбільш відвідуваних країн світу 13 – європейські [282]), економіка багатьох країн, що розвиваються повністю будується на доходах туристичної індустрії. При цьому індустрія туризму складається, головним чином, з підприємств приватного підприємництва, тоді як природні ресурси, пам'ятки історії й культури є національним надбанням. Відповідно складаються особливі відносини між державою й індустрією туризму за допомогою створення державних механізмів податкових і рентних платежів, перерозподілу доходів, протекціонізму, інших інструментів державного регулювання в умовах ринкової економіки.

Особливістю механізмів регулювання туристичної пропозиції є нееластичність, викликана тим, що виробництво і споживання туристських послуг пов'язані з певною територією і часом. При зменшенні споживчого попиту підприємства, що створюють послуги, не можуть їх реалізувати в іншому місці, як і нездібні до накопичення послуг. Слід зазначити й обмеженість можливостей розширення пропозиції в конкретних туристичних центрах. Кожен курортно-туристичний район може прийняти для відпочинку чітко визначену кількість людей. Обмеженість «місткості» такого району пояснюється не лише можливостями індустрії туризму, але і межею допустимих навантажень на природний комплекс. Перевищення цієї межі призводить до безповоротних процесів руйнування природного середовища.

Усі наведені вище особливості туризму необхідно враховувати при плануванні розвитку туризму, при проведенні маркетингу за сегментами ринку і формуванні турпродукта, а також основні характеристики туристичного ринку дозволяють здійснити аналіз кон'юнктури і його подальшого розвитку. Правильно проведений аналіз дозволяє:

- понизити ризик невдач при використанні технологій, що раніше не застосовувалися;
- виявити проблеми і можливості, що виникають на ринку;

- створити засадничі уявлення про ринок, що дозволяють застосовувати більш грамотні державно-управлінські рішення;
- регулювати діяльність туристичних підприємств і організацій, оскільки особливістю сучасного стану туристського ринку є і його постійне розширення.

Таким чином, обґрунтувавши туризм як специфічну галузь державного регулювання, детальніше розглянемо сутність його економічних функцій, оскільки саме реалізація цих функцій визначає місце туризму в економіко-господарському комплексі країни.

Традиційно в туризмі виділяють лише три перші функції: виробничу, забезпечення зайнятості та створення доходу. Ми вважаємо за необхідне доповнити список функцій туризму функцією згладжування регіональних диспропорцій, що є особливо актуальним на сьогодні й функцією нівеляції відхилень (дефіциту/профіциту) платіжного балансу.

Перша функція не потребує детальної характеристики. Використовуючи виробничі чинники (традиційні праця, земля, капітал, а сьогодні до них усе частіше додається інформація) з метою створення нового продукту, турпідприємства виконують виробничу функцію. На ресурсних ринках вони вимушені конкурувати з представниками інших галузей, що є потужним стимулом для раціоналізації витрат. У той же час виробництво туртоварів і турпослуг можна ініціювати і негативний перерозподіл ресурсів. Наприклад, розвиток курорту може привести до інтенсивної міграції населення з сільських районів у місто, в результаті сільські райони втратять частину активного населення, навпаки, місто випробовуватиме додаткове навантаження передусім на соціальну сферу (охорона здоров'я, освіта).

Специфікою туристичної галузі є її висока трудомісткість, тому з виробничою державно-управлінською функцією туризму безпосередньо пов'язана його друга функція – функція забезпечення зайнятості населення. Туризм сприяє зайнятості населення прямим і непрямим чином. Говорячи про прямий ефект надання зайнятості в туризмі, ми маємо на увазі те, що

населення отримує робочі місця безпосередньо на турпідприємствах – головним чином у готельних, транспортних підприємствах і в турбюро. Так, згідно з інформацією Міжнародного бюро праці приблизно 100 млн. людей у всьому світі зайняті у сфері туризму і половина з них працює в готельному господарстві. Причому в більшості країн жінки складають більше 60% зайнятих у сфері туризму, що говорить про здатність туризму внести свій вклад до вирішення проблеми жіночого безробіття. Непрямий ефект зайнятості проявляється в тому, що туризм створює ефект зайнятості і в інших галузях економіки, продукцію і послуги яких використовує туристична індустрія.

Державно-управлінська діяльність за допомоги свого економічного механізму в секторі туризму вносить вклад до створення доданої вартості як на рівні підприємства, так і загальнодержавному рівні у формі національного доходу. Тому ми виділяємо таку економічну функцію туризму – функцію створення доходу. Це відноситься передусім до усіх людей, чия професійна діяльність безпосередньо пов'язана з туризмом. У цьому випадку йдеться про прямий ефект створення доходу в туризмі. Непрямі ефекти створення доходу мають місце, коли дохід, отриманий в одній галузі (наприклад, у туризмі), сприяє виникненню нового доходу в іншого суб'єкта господарської діяльності. Ефект збільшення національного доходу в туризмі має, передусім, регіональне значення. Значне збільшення доходу відбувається тоді, коли первинна виручка туристичної галузі переходить в регіональну торгівлю, промисловість і сільське господарство.

Аналізуючи функцію створення доходу, необхідно розглянути вплив туризму на державний і місцеві бюджети, їх витратні і прибуткові частини. З одного боку, держава і місцеві органи влади несуть значну частину витрат за змістом туристичної інфраструктури (музеї, дороги тощо). З іншого боку, туризм може слугувати джерелом поповнення прибуткової частини бюджету: додатковий прибуток від туризму генерується через систему прямого і непрямого оподаткування. Крім того, завдяки туризму країни в разі гострої

нестачі валюти дістають можливість використовувати такі заходи, як обкладення податками і заборону товарів і послуг, що імпортуються спеціально для туристичного сектора; застосування спеціальних податків для міжнародних туристів, наприклад податків в аеропортах або податків, пов'язаних з тривалістю перебування в країні. Ці заходи можуть збільшити резерви іноземної валюти на короткий проміжок часу, але для тривалого періоду вони неефективні, оскільки впливають негативно на конкурентоспроможність країни і її туристичний імідж за кордоном.

У рамках регіонального аспекту важливу роль відіграє державно-управлінська функція туризму – згладжування регіональних диспропорцій, що проявляється в тому, що туризм сприяє економічному розвитку слабких в структурному відношенні регіонів. Туристів з високорозвинених країн цікавлять регіони із слабо розвинутою промисловістю, місця, що мають первозданний ландшафт і довкілля у стані повної рівноваги. Частіше це регіони з переважним розвитком сільського господарства. Для місцевих жителів таких регіонів туризм є важливим джерелом додаткового прибутку, а іноді – і єдиного, як наприклад, для Північного Кіпру. Функція згладжування регіональних диспропорцій у туризмі має не лише національне значення, але і міжнародне, де туризм перерозподіляє прибутки країн з індустріально розвинених країн до відсталих з переважанням аграрного виробництва.

Остання виділена нами державно-управлінська функція – це нівеляції відхилень платіжного балансу. Баланс послуг є складовою частиною платіжного балансу країни разом з торговельним балансом (балансом експортно-імпортних товарних операцій) і балансом руху капіталів, можливі відхилення по балансу покриваються зміною золотовалютних резервів. Однією із статей балансу послуг є баланс подорожей усередині країни і виїзд за кордон. У цьому балансі витрати місцевих туристів, що виїжджають за кордон, протиставляються прибуткам, отриманим від споживання товарів і послуг іноземними туристами. Традиційно баланс подорожей в Україні є дефіцитним, тобто українські туристи залишають за кордоном під час

подорожі більше грошей, чим іноземці в Україні. Для України характерним є переважання виїзного туризму. Інша ситуація в Швейцарії, де баланс подорожей показує постійне перевищення, тобто витрати іноземних гостей в Швейцарії вище за витрати швейцарців за кордоном. У Швейцарії домінує в'їзний туризм.

З точки зору останньої функції, туризм є однією з можливих ніш участі країни в міжнародній торгівлі, а отже, одним з джерел надходжень валютної виручки.

Таким чином, масштабність і важливість туризму свідчать про приналежність туризму до стратегічних галузей економіки, що вимагає уважного ставлення до нього з боку держави для забезпечення пропорційності розвитку територіальних і галузевих комплексів, обґрунтування політики зайнятості, забезпечення зростання бюджетних надходжень і управління станом платіжного балансу.

Існуючі методи кількісної оцінки дії туризму на економічний розвиток країни засновані на витратах туристів. З формальної точки зору, витрати на споживання турпродуктів аналогічні будь-якому іншому виду споживчих витрат. Споживання внутрішнього і міжнародного (в'їзного) туризму визначається по-різному. Споживання товарів і послуг іноземними туристами можна вважати «невидимим» експортом з приймаючої країни. Цю частину споживчих витрат нескладно виміряти, оскільки вона включається в процедури митного контролю і за нею ведеться державний статистичний облік. Споживання внутрішнього туризму можна досить точно визначити шляхом бюджетних обстежень або приблизно за показниками кінцевого споживання по регіонах (в Україні подібні розрахунки проводяться Держкомстатом з 1995 р.). Повний баланс споживання по туризму визначається із витрат виїзного туризму, тобто витрат вітчизняних туристів за межами країни. Ці дані також визначаються за митною звітністю.

Як уже говорилося, туристичні витрати за рахунок множинних непрямих ефектів дають ефект «каскаду» в місцевій економіці. Тому самі по

собі туристичні витрати не показують вплив туризму на економіку. Для повної оцінки цього впливу використовуються так звані мультиплікатори туризму, визначення яких базується на кейнсіанському аналізі.

У рамках завдань нашого дисертаційного дослідження найцікавішим з усієї сукупності запропонованих мультиплікаторів є мультиплікатор доходу, який визначає додатковий прибуток, отриманий у результаті збільшення прибутків туристів. Розрахунки фахівців ВТО на прикладі багатьох країн і регіонів показують, що значення цього мультиплікатора має тенденцію до збільшення по мірі зростання рівня економічного розвитку країни (регіону), оскільки найбільш висока прибутковість у сфері туризму характерна саме для найбільш розвинених. Це означає, що в довгостроковому плані додаткові ефекти від розвитку туризму не лише не зменшуються, а навпаки, збільшуються, тому туризм може стати джерелом, а на окремих територіях навіть необхідною умовою стійкого економічного зростання.

Друга група зовнішніх ефектів туризму пов'язана з його дією на природне і соціально-культурне середовище.

Дія туризму на природне середовище може бути позитивною і негативною, а також прямою і непрямою. Позитивна дія міжнародного туризму на довкілля включає створення національних парків і заповідників, захист берегів і рифів, збереження лісів тощо.

Негативною є відсутність необхідних фінансових коштів, на захист і збереження природи, а отримані від туризму прибутки перерозподіляються в інші, пріоритетні, сфери, що вважаються економічно вигіднішими, або йдуть на споживання. Зокрема, негативною є дія на якість води в річках, морях, озерах і на якість повітря через застосування транспортних засобів з двигунами внутрішнього згорання на масляному паливі, шум від діяльності різних розважальних закладів, знищення місцевої і дикої фауни туристами, що розпалюють вогнища; руйнування історичних пам'яток тощо. Це приклади незначних ушкоджень, що заподіюються довкіллю. Значнішого збитку завдається навколишній природі за допомогою будівництва готельних

комплексів та інфраструктур уздовж узбережжя і на інших територіях природоохоронного значення. Оскільки в туристичній сфері вживається продукція багатьох інших галузей, прямо не виробляючих туристичний продукт, їх дію на довкілля також слід враховувати.

Механізми державного регулювання туризму повинні бути спрямовані на мінімізацію негативних наслідків і збільшення позитивних.

Необхідно виділити також соціально-культурну дію, яку чинить туризм на місцеве населення. Соціально-культурний вплив може бути як позитивним, так і негативним. До позитивного можна віднести обмін культурною інформацією. Інтерес туристів до культурної спадщини країни може викликати в місцевих жителів почуття гордості у відповідь, стимулюючи їх зберігати національні традиції. Негативний вплив часто проявляється в результаті прямого контакту, але може виникати і через непропорційного розвитку туризму і неефективності реалізації потенційних можливостей. Тертя між туристами і місцевими жителями найчастіше виникають у період численних туристичних потоків у районах високої концентрації туристів. Звідси виникає проблема управління туристичними потоками на великих територіях, яка не може бути вирішена окремими туроператорами.

Навіть в умовах ринкової економіки досягнення балансу інтересів туріндустрії і суспільства припускає активну участь держави в регулюванні їх взаємин. У період перехідної економіки потреба в державному регулюванні посилюється з двох причин.

По-перше, ринок ще знаходиться у стадії становлення, і його регулюючі можливості поки що не великі.

По-друге, сам процес становлення ринку, якщо він відбувається стихійно, то неминуче супроводжується високими економічними й соціальними витратами, тому держава повинна регулювати процес переходу.

Туристичний ринок характеризується місткістю, рівнем збалансованості попиту та пропозиції, умовами реалізації туристичного

продукту.

Аналіз функцій туризму, його місця в економіці та зовнішньому середовищі дозволили зробити такі висновки:

1. Державно-управлінськими функціями туризму є: виробнича, забезпечення зайнятості населення, створення доходу, згладжування регіональних диспропорцій, нівеляції відхиленні платіжного балансу.

2. Враховуючи масштабність і важливість виконуваних туризмом функцій, туризм слід визнати чинником макроекономічної стабільності країни, що вимагає уважного ставлення до нього з боку держави для забезпечення пропорційності розвитку територіальних і галузевих економіко-господарських комплексів, обґрунтування політики зайнятості, забезпечення зростання бюджетних прибутків і управління станом платіжного балансу.

3. В період перехідної економіки потреба в державному регулюванні посилюється. Численні зв'язки туризму з іншими галузями народного господарства породжують значні економічні, екологічні і соціально-культурні ефекти, які не усі підконтрольні суб'єктам туристської діяльності, отже, потрібне втручання держави.

4. Механізми державного регулювання туризму мають бути спрямовані на нейтралізацію негативних і посилення позитивних наслідків зовнішніх дій.

5. У довгостроковому плані додаткові ефекти від розвитку туризму не лише не зменшуються, а навпроти збільшуються, тому туризм може стати джерелом, а на окремих територіях навіть необхідною умовою стійкого економічного зростання.

Пряме регулювання регіонального розвитку здійснюється за допомогою державних інвестицій, дотацій і субвенцій, контрактної системи, квот, нормативів, а також регулювання цін, фінансування через спеціальні фонди розвитку і місцевий бюджет. Особливо важливе значення для пріоритетного розвитку тих чи інших регіонів, виробничої і соціальної інфраструктури, досягнення необхідних структурних змін, розвитку науково-

технічного потенціалу мають державні капіталовкладення. При цьому основними формами прямої участі держави в регулюванні розвитку регіонів повинні бути регіональні програми, які фінансуються з бюджету. Держава може використовувати й інші форми прямої інвестиційної участі у формуванні нової територіальної структури економіки, створення інфраструктури.

Особливе значення має державне регулювання регіонального розвитку через цільові позабюджетні фонди – фонд зайнятості населення, регіонального розвитку. Джерелами їхнього формування можуть бути зкономлені за рахунок організаційних заходів місцевих рад фінансові ресурси, добровільні внески підприємств, громадських організацій, громадян, доходи від місцевих позик, грошово-речових лотерей і аукціонів, штрафи за одержання необґрунтованого прибутку за рахунок завищення цін, порушення природоохоронного законодавства, забруднення оточуючого середовища й ін. Ці фонди можуть використовуватися для кредитування цільових програм, виплати дотації, соціального захисту населення.

Можуть залучатися засоби підприємств і організацій, населення для нестатків регіонального розвитку шляхом випуску облігацій, стимулювання створення спільних підприємств і залучення іноземного капіталу, стимулювання приватизації і створення ринку акцій та інших цінних паперів, а також доходи від продажу державного майна.

Політика стимулювання розвитку проблемних районів активно використовується у всіх європейських країнах. Наприклад, у країнах ЄС нараховується 25 основних заохочувальних мір, які можна об'єднати в 5 груп: субсидії і премії за створення робочих місць, податкові пільги, знижки на амортизацію основного капіталу, оплата частини вартості проекту, надання фінансових пільг [231].

Методи та форми державного регулювання, звичайно, змінюються. Проте завжди за державою зберігатимуться такі функції, як захист прав власності, забезпечення вільного підприємництва, стимулювання ділової

активності, боротьба з монополістичними тенденціями, забезпечення законності та правопорядку в господарській сфері, регулюванні грошового обігу, зовнішньоекономічній діяльності, забезпечення економічної безпеки країни. Жодна з цих функцій ніколи не втрачає значущості. Змінюються лише механізми, методи і способи виконання державою цих функцій та її покликання в економіці.

Водночас з розвитком суспільства, зі змінами у структурі суспільного виробництва, прогресом у його технічній базі, активізацією певних сфер життєдіяльності розвиваються, збагачуються, уточнюються змістовні функції держави. Це насамперед послідовний перехід до прямих і непрямих методів регулювання економіки.

Взаємодія держави та вітчизняної індустрії туризму в сучасних умовах відбувається на тлі досить складних процесів переходу від повністю державної сфери туризму й рекреації до ефективно функціонуючої ринкової індустрії туризму. При цьому роль держави у становленні й подальшому розвитку сфери туристично-рекреаційних послуг значно відрізняється від загальносвітової. У період командно-адміністративної системи об'єкти туристично-рекреаційних послуг повністю перебували у віданні держави, фінансувалися з бюджету країни, а самі послуги надавалися на пільгових умовах більшій частині населення (у т.ч. безкоштовно). В основі державної політики розвитку лежала висока соціальна значимість туристично-рекреаційних послуг і, відповідно, необхідність забезпечення їхньої найбільшої доступності широким верствам населення.

На основі зробленого ретроспективного аналізу дослідження різноманітних напрямів щодо періодичності та етапності становлення й розвитку туризму, пропонуємо власну систему розвитку туристично-рекреаційної галузі в Україні, яка включатиме такі історичні етапи: I етап – до 1890 р., II етап – 1890–1917 рр., III етап – 1918–1939 рр., IV етап – 1945–1969 рр., V етап – 1970–1990 рр., і VI етап – 1991 р. – по теперішній час. Дамо характеристику становлення та розвитку туристично-рекреаційної

галузі України саме за таким історичним поділом.

Отже, на першому етапі (до 1890 р.) туризм мав просвітницьке спрямування. У цей період туризм характеризується окремими прикладами використання екскурсій, походів, подорожей передусім з метою отримання освіти, збору науково-географічної та краєзнавчої інформації. У цей час організуються перші туристичні гуртки та клуби. У 1863 р. – просвітницьке об'єднання «Громада» (Львів), 1883 р. «Гурток етнографічно-статистичний», товариство «Просвіта», Наукове товариство імені Т. Шевченка (НТШ) тощо. Туризм сприяв виконанню соціальних програм, тому став одним із активних важелів революційно-демократичних рухів. Щодо рекреаційної діяльності, то перші згадки про родовища лікувальних вод припадають на XVI ст. Наприкінці XVI ст. на Заході України було побудовано примітивний лікувальний комплекс. Перші державні заходи щодо розвідки мінеральних джерел та їх експлуатації з лікувальними цілями проводились за ініціативою Петра I у 1717 р. У другій половині XVIII ст. в Україні починається досить швидкий розвиток курортів, і на початок XIX ст. припадає офіційне відкриття таких курортів, як «Немирів» (1814 р.), «Трускавець» (1827 р.), «Одеські грязеві курорти» (1830 р.), «Саки» (1828 р.) та ін.

На другому етапі (1890–1917 рр.) на перший план виходять підприємницькі концепції. З початком розвитку капіталізму, швидкими темпами розвивається туристична інфраструктура – ресторани, готелі, транспортна мережа. Починає формуватися туристичний ринок, у якому виділяються два основні сегменти – елітарний туризм та рекреаційно-екскурсійний туризм інтелігенції. Варто зазначити, що в цей період туризм в Україні не набув масового характеру, привертаючи до себе увагу в основному привілейованих, освічених кіл суспільства. Він належав до сфери громадсько-суспільної діяльності. Визначну роль у розвитку вітчизняного туризму відіграло Російське товариство туристів (РТТ), створене у 1895 р., яке мало свої відділення в Києві, Полтаві, Харкові, Одесі, Кам'янець-

Подільському та інших містах [324, с.47], Ялтинське туристичне бюро (1896 р.) та інші подібні організації. У 1867 р. почало функціонувати Одеське бальнеологічне товариство, де розроблялись методики використання лікувальних факторів, а наприкінці XIX ст. було розроблено проекти законів «Про санітарну і гірську охорону лікувальних місцевостей» та «Про охорону курортів» [357, с.17]. До Першої світової війни більшість курортів України знаходилися як у приватному, так і в державному підпорядкуванні.

Третій етап (1918–1939 рр.) в розвитку вітчизняного туризму пов'язаний з радянським періодом. Цей етап характеризується домінуванням ідеологічної функції туризму та екскурсій над господарською. Націоналізуючи переважну більшість галузей суспільного виробництва, більшовицький уряд по-новому поставився і до туризму, який відтепер перейшов під опіку держави. Велика увага радянського уряду приділялась екскурсійній справі, адже екскурсія була одним із засобів ідеологічної роботи серед населення. Однією із перших організацій, що займалася туризмом та екскурсіями, став створений у 1917 р. позашкільний відділ Народного комісаріату просвіти (Наркомпросу), а в 1918 р. з'явилося Бюро шкільних екскурсій Наркомпросу.

Декретом «Про лікувальні місцевості загальнодержавного значення» було проголошено про націоналізацію курортів та відтворення системи курортно-санаторного обслуговування, а в 1920 р. Декретом «Про використання Криму для лікування трудящих» зазначено, що всі приміщення та особняки передавалися для використання як санаторії та здравниці для робітників й селян. У 1921 р. здравниці Криму могли вже приймати близько 25 тис. відпочиваючих. З 1925 р. у колишньому царському палаці в Лівадії почав функціонувати перший санаторій для селян, а в Гурзуфі – Всесоюзний санаторний піонерський табір «Артек» [326, с.184].

В умовах НЕПу спостерігався певний відхід від державних форм управління туристично-екскурсійною діяльністю. Влітку 1923 р. відновлює свою роботу РТТ, відкриваються приватні туристичні контори та бюро, але

вже на кінець 1920-х років радянські державні органи посилюють свій вплив на цю сферу. Період з 1918 до 1929 рр. більшість істориків вважає «золотим десятиліттям» розвитку краєзнавства та екскурсійної діяльності в Радянському Союзі. У наступні десять років також швидко розвивалися організаційні форми туристичної діяльності, поширювався самодіяльний туризм. Так, у 1926 р. в Україні було створено акціонерне товариство «Укртурс», діяльність якого була повністю спрямована на ідеологізацію мас. У цей період діяло ще декілька акціонерних туристично-екскурсійних організацій: Українське міжпайове екскурсійне товариство, відділення РТТ, відділення акціонерного товариства «Радянський турист» («Совтур»), яке було створено у 1928 р. і стало першою організацією, що почала реалізовувати ідеї планового туризму [330, с.47]. Усі ці організації у 1929 р. були включені до складу новоствореного Товариства пролетарського туризму (ТПТ) РРФСР. В березні 1930 р. товариство стає всесоюзним й отримує назву Всесоюзне добровільне товариство пролетарського туризму та екскурсій. Всесоюзному товариству передавались державні туристичні організації, які існували в державі, доручалась уся туристично-екскурсійна діяльність. Це була цілком самостійна громадська організація, не підпорядкована жодному наркомату або іншій установі. Цим туризм визнавався як серйозна частина всього культурного життя країни. Проте діяльність Товариства перервалася зненацька, і у 1936 році було ліквідовано, а все майно передано Всесоюзній центральній раді професійних спілок (ВЦРПС), при якій створювалося Туристично-екскурсійне управління (ТЕУ). За аналогією, в Україні ці функції були розподілені між Укрпрофрадою, яка створила Українське республіканське туристично-екскурсійне управління (УРТЕУ) та Українським республіканським комітетом у справах фізичної культури та спорту. Починався новий етап вітчизняного туризму, сутність якого полягала в розвитку системи державного управління сферою туризму, створені державних організацій.

По-іншому розвивалася туристично-рекреаційна діяльність у Західній

Україні, яка була поділена між Польщею (Галичина і Волинь), Румунією (Буковина) та Чехословаччиною (Закарпаття). Найкраще ця галузь була розвинута в Галичині, де функціонувало ряд курортів, які отримали європейське визнання (Трускавець, Моршин, Черче). Більшість курортів належали приватним особам [357, с.18].

Крім внутрішнього туризму, в Радянському Союзі наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. починає розвиватися і міжнародний туризм. Розвиток іноземного туризму потребував упорядкування прийому туристів із-за кордону. У 1929 р. було створено Державне акціонерне товариство з іноземного туризму в СРСР при Наркоматі зовнішньої та внутрішньої торгівлі, а в 1933 р. внаслідок злиття з Всесоюзним акціонерним товариством «Готель» було перейменовано у ВАТ «Інтурист». Цій організації призначено було розвивати два напрями: перший напрям – зовнішній – був пов'язаний з продажем на іноземних ринках турів до Радянського Союзу, а другий напрям – внутрішній – з необхідністю організації прийому іноземців у Радянському Союзі (розміщення, організація екскурсій, перевезення тощо). Таким чином, «Інтурист» отримав монопольне право на обслуговування всіх іноземних громадян незалежно від того, з якою метою вони прибували до СРСР. З 1934 р. почалася співпраця з такими найбільшими світовими компаніями, як «American Express Co» (США) і «Thomas Cook & Son» (Великобританія). Отже, за 10 років існування «Інтуристу» Радянський Союз відвідало понад один мільйон іноземних туристів. Однак міжнародний туризм у 30-ті рр. розвивався переважно як в'їзний. Таким чином, міжнародний туризм у СРСР у 20–30-ті рр. робив перші впевнені роки під контролем радянської влади.

Четвертий етап (1945–1969 рр.) розвитку туристично-рекреаційної галузі розпочався з катастрофічних втрат, які завдала для України Друга світова війна. Туристичне господарство зазнало великих втрат, більшість туристичних баз було зруйновано. Спостерігалось зниження потягу населення до традиційних занять, властивих мирному часу, в тому числі й до туризму. Усі матеріальні й духовні ресурси були мобілізовані на відновлення

нормальної життєдіяльності суспільства. Тільки в післявоєнний період, з 1950-х років з'являються ознаки поживлення туристичного руху, зростає матеріальна база вітчизняного туризму. Так, якщо в 1951 році на туристичних базах України побувало 13811 туристів і понад 58 тис. осіб взяли участь в екскурсіях, то в 1959 р. кількість туристів зросло до 49 тис. осіб, а екскурсантів – 418 тис. осіб. За цей же час кількість туристичних та екскурсійних баз зростає з 9 до 18 [324, с.48].

З приєднанням Закарпаття до України почалось широкомасштабне будівництво нових курортів: «Карпати» – 1948 р., «Верховина» – 1958 р., «Гірська Тиса» – 1958 р. та інші. У цей же час було відкрито Ужгородський філіал Одеського науково-дослідного інституту курортології (1965 р.). Таким чином, спостерігається тенденція для переростання туристичного руху в масовий.

Поряд з внутрішнім відбувається відновлення й міжнародного туризму в СРСР. У перші повоєнні роки цей процес значно гальмувала так звана «залізна завіса». У період хрущовської «відлиги» (1953–1964 рр.) значно поживились зовнішньоторговельні зв'язки, обслуговуванням яких продовжувало займатись Всесоюзне АТ «Інтурист». У цей період «Інтурист» дістав повноваження бути членом різних національних та міжнародних організацій, комісій тощо. Основними центрами міжнародного туризму були Київ, Одеса, Львів, Південний берег Криму та деякі інші міста.

Розвиток міжнародних зв'язків і зміцнення блоку країн соціалізму сприяли появі й інших організацій, що мали право відправляти туристів у зарубіжні поїздки. З 1958 р. у Радянському Союзі питаннями міжнародного молодіжного обміну почало займатися Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник». Так поступово у країні склалася система трьох монополістичних туристичних структур: ВАТ «Інтурист», ТЕУ (з 1962 р. – Центральна рада з туризму) ВЦРПС, Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» ЦК ВЛКСМ. Усі вони з середини 50-х рр. почали активно займатися як міжнародним, так і внутрішнім туризмом. Однак

«Інтурист» зберігав провідну роль в обслуговуванні іноземних туристів як за обсягом роботи, так і за розмаїтістю послуг.

В Україні до початку 70-х рр. також склалася цілісна система підприємств «Інтуристу». До її складу входило 7 відділень ВАТ «Інтурист» у Києві, Харкові, Львові, Одесі, Ялті, Ужгороді, Запоріжжі та 14 агентств.

З метою посилення централізованого управління туризмом у 1964 р. ВАТ «Інтурист» було виокремлено з Міністерства зовнішньої торгівлі, а також був створений державний орган керівництва іноземним туризмом у СРСР – Управління з іноземного туризму при Раді Міністрів СРСР. ВАТ «Інтурист» стало найважливішою частиною цього управління.

Важливу роль в удосконаленні організації й управління туризмом у країні відіграла прийнята в травні 1969 р. Постанова ЦК КПРС, Ради міністрів СРСР і ВЦРПС «Про заходи подальшого розвитку туризму та екскурсій у країні». Вперше перед радянськими, господарськими і профспілковими організаціями були поставлені завдання планомірного розвитку матеріально-технічної бази і перетворення туризму на велику галузь народного господарства країни. Цією постановою були схвалені не тільки програма розвитку туризму, розроблена профспілками, а й практика залучення до туристично-екскурсійного обслуговування всього населення. У серпні 1969 р. Президія ВЦРПС затвердила нове Положення про Центральну, республіканські, крайові, обласні та міські (районні) ради з туризму та екскурсій.

Таким чином, ці постанови підбивали певні підсумки туристичної діяльності за конкретний період і показували плани подальшого розвитку туристичної галузі в країні. У цілому вказані постанови відіграли позитивну роль в розвитку туризму та екскурсій в Україні, оскільки після їх прийняття виділялись певні кошти, фонди, матеріали, транспорт, устаткування для створення індустрії туристично-екскурсійного обслуговування населення. Пріоритетною метою системи організованого відпочинку населення було «розширене відтворення головної продуктивної сили суспільства на основі

оздоровлення людини, духовного й фізичного вдосконалення особистості.

П'ятий етап (1970–1990 рр.) характеризується пріоритетом адміністративно-нормативної концепції розвитку туризму. Ця концепція забезпечувала швидкі темпи зростання соціального туризму, але не змогла забезпечити зростання якості туристичного обслуговування, яке за ці роки значно відстало від світових стандартів. Спроби стимулювати розвиток туризму адміністративними заходами спричиняли певні протиріччя.

Разом з тим, цей етап в історії розвитку туризму за часів Радянського Союзу називають зоряним часом туризму. Піднесення індустрії туризму в цей період пояснюється такими чинниками: сприятлива міжнародна ситуація, зростання купівельної спроможності населення, збільшення тривалості відпусток, удосконалення транспортних засобів та сфери туристичного обслуговування. До кінця 1980-х років, у період піка свого розвитку, у СРСР діяло понад 10 тис. установ санаторно-курортного лікування, відпочинку й туризму тривалого функціонування приблизно на 2 млн. місць і до 3 тис. установ короткочасного відпочинку більш ніж на 200 тис. місць. Щорічно ними обслуговувалося близько 60 млн. працюючих і членів їхніх родин. При цьому понад половину проводили активний відпочинок на 12 тис. всесоюзних і місцевих турбазах, тривалим лікуванням і відпочинком користувалося до 40 млн. осіб і майже 20 млн. осіб брало участь в одно - чи дводенному відпочинку й подорожах (маршрутах) вихідного дня. Протягом літа близько 30 млн. дітей і підлітків відпочивало в піонерських і шкільних таборах, на екскурсійно-туристичних базах. Загальна місткість дитячих установ відпочинку перевищувала 5 млн. місць. Загальна ємність курортно-рекреаційної мережі країни становила приблизно 8 млн. місць, що дозволяло щорічно обслуговувати понад 100 млн. осіб. Слід зазначити, що за три літні місяці на відпочинку перебувало більше половини дорослого населення й 90 % дітей [60; 72].

Індустрію туризму складають, насамперед, підприємства, що надають послуги, пов'язані з проживанням і харчуванням туристів. За цей період особливо швидко зростає кількість саме цих туристичних підприємств. Так,

якщо в 1960 р. в Україні було 26 туристичних баз, їх філій і притулків, у 1970 р. – 58, то в 1983 р. – 25 готелів, 79 турбаз, 4 туркомплекси, 11 притулків, 6 кемпінгів, 31 стоянок; всього – 156. Постійно збільшувалась і місткість туристичних підприємств, якщо в 1960 р. одночасно могли проживати 3510 туристів, то в 1970р – 19,8 тис., а в 1983 р. – 40,4 тис. туристів [324, с.54]. Та все ж, у зв'язку із загальним відставанням темпів приросту місткості туристичних підприємств від темпів зростання попиту на них, туристичні організації змушені були для забезпечення проживання туристів орендувати житловий фонд інших відомств. Систему туристичного харчування в Україні було створено саме в 1960–1980 рр. Якщо в 1960 р. харчування туристів забезпечували 11 їдалень, то в 1985 р. лише в системі туризму профспілок налічувалось 29 ресторанів, 75 їдалень, 378 кафе, барів, буфетів та інших пунктів харчування з кількістю місць відповідно 6920, 20119, 41213 [324, с.55]. Але навіть така значна кількість підприємств харчування не могла забезпечити якісного обслуговування зростаючих потоків туристів, тому доводилось харчуватись у кілька змін і чекати в чергах, що призводило до порушення всієї програми обслуговування.

Істотні зміни в цей період відбулися і в транспортному обслуговуванні туристів, особливо це стосується автотранспорту. В 1983 р. 23 туристичні автобази налічували в своєму розпорядженні 911 автобусів, тоді як у 1959 р. їх було лише 15. Істотно змінилась у цей період і організаційно-управлінська структура профспілкової системи туризму. В 1985 році в Україні туристичним обслуговуванням займались республіканська, 25 обласних і Київська міська рада з туризму та екскурсій. Зазначені структури в основному займались організацією планових маршрутів, розвитком матеріально-технічної бази туризму, координацією та управлінням туристичних потоків в Україні. Їх діяльність загалом позитивно позначилась на розвитку масового туристично-екскурсійного руху, про що свідчить зростання кількості туристів за путівками в 166 разів, а кількість планових маршрутів – до 373-х. У 1985 р. туристично-екскурсійні організації

профспілок України надали послуг населенню на суму 367,9 млн. крб. У цей період бурхливими темпами розвивався неорганізований або самодіяльний туризм. Осередком туристичної роботи стали туристичні клуби та секції на промислових підприємствах, в установах та організаціях. Їх кількість постійно збільшувалась. Так, якщо в 1960 р. в Україні діяло 6 турклубів і 2300 туристичних секцій, то в 1983 р. їх налічувалось відповідно 133 та 12,5 тис.

З початком перехідного періоду держава в цілому й окремі відомства як власники матеріально-технічної бази туризму й відпочинку втратили економічні можливості дотувати й містити ці об'єкти, значна частина яких у результаті була закрыта. Можливості почати самостійну економічну діяльність і вступити в процеси ринкових перетворень у самих підприємств сфери туристично-рекреаційних послуг були також досить обмежені. При їхньому створенні акцент робився на масовість надаваних послуг, низьку якість, низька рентабельність (так, наприклад, у найбільш масових сезонних баз розміщення туризму середня рентабельність була 0,7 % і окупність 124,3 роки) [120]. До того ж, втративши пільги на придбання путівок на тлі загального зниження купівельної спроможності, частина населення стала не в змозі здобувати туристично-рекреаційні послуги за їхньою повною вартістю.

Проте держава й місцева влада залишаються власниками не тільки об'єктів сфери туризму й рекреації, але, що більш важливо, інфраструктурного оточення, природних ресурсів, пам'яток історії й культури. Фактично в руках держави перебувають як структури, що забезпечують функціонування об'єктів індустрії туризму (ЖКГ, транспорт, енергетика), так і власне об'єкти туристичного забезпечення (лікувальні природні ресурси, землі, заповідні території, музеї). При цьому держава виконує функції податкового й нормативно-правового регулювання, ліцензування в сукупності з рішенням низки соціально-економічних завдань – гарантії реалізації потреб населення в туристично-рекреаційних послугах, підвищення ефективності використання природних ресурсів,

досягнення стабільного зростання частки туризму в створенні національного доходу.

Таким чином, держава відіграє визначальну роль у процесі розвитку вітчизняної індустрії туризму, маючи можливості робити потужний регулюючий вплив. Для розуміння причин і перспектив розвитку існуючої ситуації в галузі державного регулювання туризму розглянемо місце держави в організації й управління вітчизняним туризмом. Як показує світова практика розробки та реалізації стратегічних планів розвитку туристично-рекреаційної галузі, досягнення позитивних результатів є неможливим без врахування принципу історизму, сутність якого полягає в об'єктивній оцінці відносної цілісності, завершеності того чи іншого історичного етапу соціального й економічного розвитку країни (регіону) [366]. З урахуванням цього зауваження суб'єктами регулювання розвитку туризму необхідно визнати не лише уповноважені державні органи, але і громадські туристичні організації й об'єднання. У зв'язку з цим, постає завдання з'ясувати, яким чином може бути розподілена діяльність між різними суб'єктами регулювання: державою, з одного боку, і туристичними організаціями та об'єднаннями – з іншого. На базі рекомендацій ВТО з цього питання нами була складена таблиця 1.2.

Таблиця 1.2

Розподіл напрямів діяльності між суб'єктами регулювання туризму

Діяльність державних органів з регулювання туристично-рекреаційної сфери	Діяльність громадських туристичних організацій і об'єднань з регулювання туристично-рекреаційної сфери
<ul style="list-style-type: none"> – розробка державних стратегій і програм розвитку туризму; – створення нормативно-правової бази; – складання планів розвитку туризму; – оптимізація національних туристично-рекреаційних ресурсів; – податкове і митне регулювання; – надання пільгових кредитів; – інвестиції в об'єкти 	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечення урядових інтересів з туризму в міжнародному масштабі; – підписання двосторонніх і багатосторонніх угод з метою збільшення туристичних потоків між країнами-учасницями; – організація спільних маркетингових досліджень туристичного ринку і поведінки споживачів; – оптимізація національних

<p>турінфраструктури;</p> <ul style="list-style-type: none"> – розвиток наукових досліджень у туристично-рекреаційній сфері; – кадрове забезпечення туристично-рекреаційної діяльності; – захист прав і інтересів туристів та рекреантів; – забезпечення безпеки туризму; – збір статистичних даних; – макромаркетинг національних турпродуктів; – охорона довкілля; – охорона історичних пам'ятників. 	<p>туристично-рекреаційних ресурсів;</p> <ul style="list-style-type: none"> - забезпечення технічної і фінансової співпраці; – публікація статистики, оглядів, брошур, листівок, путівників і спеціальної туристичної інформації; – реалізація туристичних продуктів в інших країнах (створення туристичних агентств за кордоном для забезпечення інформацією і збуту); – забезпечення професійної підготовки в туристично-рекреаційній сфері (курси, семінари, навчальні програми); – захист і збереження туристично-рекреаційних ресурсів і ексклюзивної спадщини країни (монументів, історичних місць), кампанії з захисту культури і мистецтва; – охорона довкілля (проведення кампаній з охорони природи, парків відпочинку, природних ресурсів).
--	--

Як видно з таблиці 1.2, деякі види діяльності державних і туристичних організацій збігаються. Це, природно, створює великий простір для їх спільної роботи. Одним з найважливіших завдань громадських організацій в туристично-рекреаційній сфері є виконання ролі сполучної ланки між державними органами різного рівня і туристичними підприємствами, а також координація діяльності останніх з метою підвищення їх ефективності та забезпечення умов стійкого розвитку галузі. Дослідження змісту діяльності туристичних організацій і форм їх взаємодії з державними органами регулювання туризму представляє великий інтерес з науковою і практичною точок зору, проте воно виходить за рамки цього дослідження. Ми зосередимо свою увагу на проблемах державного регулювання розвитку туризму сучасної української соціально-економічної ринкової моделі розвитку туризму, на державному і регіональному рівнях, в умовах економічної кризи початку XXI століття.

Державне регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери – це

дія держави на діяльність господарюючих суб'єктів і ринкову кон'юнктуру для забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму, реалізації державних соціально-економічних пріоритетів і вироблення єдиної концепції розвитку цієї сфери. Це – складний процес (рис. 1.1), що включає процедуру розробки державної політики регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери, обґрунтування її мети, завдань, основних напрямів, вибору інструментів і методів її проведення. Специфічною особливістю регулювання розвитку туризму від інших галузей господарства є те, що в регулюванні галузі беруть участь громадські організації, представлені туристичними асоціаціями. Зміст державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери визначається завданнями, що стоять перед державними органами, а також тими інструментами, які є в розпорядженні держави при проведенні цієї політики. Слід також відмітити, що в деяких країнах державна політика у сфері туризму не реалізується окремо, а інтегрується в політику інших секторів економіки, наприклад у виробничу політику, політику платіжного балансу, планування використання землі тощо. Проте при подібному підході неминуче втрачається цільова спрямованість регулювання розвитку туризму.

Рис. 1.1. Схема процесу державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери

Після визначення завдань, на нашу думку, необхідно перейти до формування основних напрямів єдиного комплексного державного механізму регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери, який передбачає проходження таких етапів:

1. Виходячи із загальної структурно-галузевої стратегії розвитку економіки країни (території), визначити місце і роль туристично-рекреаційної галузі в її структурі.
2. Обґрунтування стратегічних пріоритетів у розвитку туристично-рекреаційної сфери.
3. Виявлення проблем розвитку і розміщення великих туристично-рекреаційних комплексів.
4. Ранжування стратегічних і поточних пріоритетів за ступенем важливості.
5. Оцінка ресурсних можливостей.
6. Вибір основних напрямів єдиної комплексної державної політики

регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Форми і масштаби державної допомоги індустрії туризму, розміри державних інвестицій у цю сферу залежать від місця туризму в національній економіці. Проте майже в усіх країнах у фінансуванні та створенні інфраструктури туризму державі належить особлива роль, і вона надає допомогу в розвитку індустрії туризму в різних формах – субсидій, пільгових позик, запорук, податкових пільг.

Щодо туристично-рекреаційної сфери нами були конкретизовані й розширені функції і методи реалізації державної політики (таблиця 1.3).

Таблиця 1.3

Функції та методи державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери

Функції	Методи
1. Загальна організація і правова регламентація туристично-рекреаційної діяльності	– визначення єдиних понять, термінів; – процедура укладання угод, договорів; – отримання віз; – порядок проходження кордону і перевезення товарів.
2. Планування розвитку туристично-рекреаційної сфери	– розробка загальних стратегій і концепцій розвитку туристично-рекреаційної сфери; – регулювання просторового розміщення об'єктів туризму та рекреації; – планування розвитку інфраструктури.
3. Регулювання окремих видів діяльності	– ліцензування; – стандартизація; – сертифікація.
4. Забезпечення безпеки туризму	– ліцензування; – стандартизація; – сертифікація; – страхування; – видача пам'яток туристу.

Продовження таблиці 1.3

5. Кадрове забезпечення туризму	– створення системи безперервної підготовки кадрів для туристично-рекреаційної сфери; – організація підвищення кваліфікації працівників турпідприємств.
6. Забезпечення	– маркетингові дослідження на туристичному ринку;

наукових досліджень туристичного ринку	– створення національних центрів вивчення туризму; – інформаційне забезпечення турпідприємств.
7. Підтримка зовнішньоекономічної діяльності турфірм	– створення представництв і філій за кордоном; – укладання міжнародних договорів; – участь у вирішенні конфліктів; – реклама національних турпродуктів; – просування турпродукту на ринку.
8. Забезпечення охорони довкілля і історичних пам'яток	– охорона і відновлення природних ресурсів; – охорона і реставрація історичних пам'яток; – фінансування установ культури.
9. Створення сприятливого іміджу країни, регіону	– маркетинг; – реклама, інформаційно-аналітична пропаганда (видання карт, відеороликів і т. ін); – іноземне інвестування.
10. Контроль і нагляд	– контроль; – моніторинг міжнародної конкурентоспроможності національних турпродуктів.

У світовій практиці застосовуються різні інструменти державного регулювання економіки, які з успіхом можуть бути використані для державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери (таблиця 1.4):

– нормативно-правове (до цієї ж групи належать правила, які визначають обов'язковість членства в різних туристичних організаціях);

– державне управління об'єктами, що мають особливе значення (у сфері туризму до таких, наприклад, відносяться заповідники, національні парки, музеї, історичні пам'ятники);

– податкове регулювання;

– грошово-кредитне регулювання;

– бюджетне регулювання;

– цінове регулювання;

– регулювання охорони й відновлення довкілля;

– антимонопольне регулювання;

– зовнішньоекономічне регулювання.

Класифікація інструментів державного регулювання розвитку
туристично-рекреаційної сфери

Сфери регулювання	Інструменти регулювання
Правова	– прийняття законів, нормативно-правових актів, положень; – прийняття національних і регіональних концепцій та програм розвитку туризму.
Економічна	– прямі інвестиції в турінфраструктуру; – податкові пільги; – адміністративні пільги; – зовнішньоекономічні пільги; – пільгове кредитування; – регулювання цін і тарифів; – страхування.
Соціальна	– субсидування створення робочих місць; – розвиток соціального туризму; – розвиток дитячого і молодіжного туризму; – інвестування в розвиток людського потенціалу; – захист прав та інтересів туриста.
Політична	– встановлення мораторіїв та інших санкцій; – визначення порядку в'їзду-виїзду іноземних туристів і внутрішньої міграції; – формування іміджу країни.
Науково-освітня	– організація й фінансування підготовки кадрів у системі середньої і вищої освіти; – фінансування наукових досліджень у галузі туризму; – організація міжнародних і внутрішніх стажувань.
Екологічна	– охорона і відновлення природних ресурсів за рахунок податків, інвестицій, стандартизації, розподілу ренти.
Культурна	– формування програм з охорони й реставрації історичних пам'яток; – фінансування установ культури.

Проведений аналіз показав, що арсенал методів державного регулювання туризму дуже широкий: серед методів державного регулювання туризму присутні методи адміністративної та економічної дії.

Деякі методи регулювання туризму є досить специфічними, вони практично не використовуються для інших галузей і тому потребують

детальнішої характеристики. Наприклад, заходи щодо просування туризму є складовою макромаркетингу, що проводиться державою і переслідує мету збільшення попиту в потенційних клієнтів. Ці заходи повинні бути спрямовані на формування позитивного і привабливого іміджу країни. Існують різні способи створення позитивного іміджу країни – це, наприклад, зустрічі фахівців з журналістами, запрошеними в країну, відрядження вітчизняних фахівців за кордон, виступи.

Про важливість цього методу регулювання говорить той факт, що засоби, які виділяються з державного бюджету на проведення заходів щодо просування туристичного іміджу країни, в деяких країнах перевищують половину бюджету відповідних державних організацій, причому велика частина бюджету йде на фінансування заходів щодо зв'язків з громадськістю (від однієї третини до двох третин).

Ефективність заходів щодо просування може бути збільшена за допомогою міжнародних угод по кооперації між міністерствами з туризму або організаціями, відповідальними за туризм. Мета цих дій – обмін або об'єднання зусиль із просуванням (поширення плакатів, аудіо- і відеоматеріалів, спільне використання представницьких офісів тощо). Оскільки кількість організацій, які здійснюють заходи щодо просування туризму, велика, важливу роль грає координація дій, якою зазвичай займаються представництва державних організацій за кордоном.

Наступним уже досить традиційним методом регулювання розвитку туризму є регулювання цін і тарифів на турпродукти, турпослуги і туртовари. Набір засобів цінового регулювання різноманітний. По-перше, багато пам'яток знаходяться в державній власності, більшість авіакомпаній контролюються державою, а в деяких країнах, що розвиваються, навіть готелі належать державі. Як правило, соціальна інфраструктура і транспортні мережі вважаються природними монополіями, і якщо вони не належать державі, то повинні принаймні нею контролюватися.

Побічно держава може вплинути на ціни за допомогою економічних

важелів (наприклад, використовуючи валютний контроль, який може привести до обмеження обміну валюти, внаслідок чого туристи будуть вимушені міняти валюту за завищеною ціною і тим самим збільшувати реальну ціну подорожі), податків від продажів, відкриття магазинів у митних зонах.

Держава, окрім вищезгаданих методів, може вплинути на попит за допомогою ліцензування або градації за якістю обслуговування. Це міра особливо часто застосовується в готельному бізнесі, коли кількість пропонованих номерів перевершує попит, і за допомогою регулювання цін уряд не може усунути цей дисбаланс. Деякі держави з підвищеним туристичним навантаженням регулюють попит через обмеження в'їзду туристів, наприклад, зменшують кількість віз, що видаються в країні, звідки прибувають туристи, скорочують будівництво готелів поблизу природних пам'яток або закривають останні від відвідування з метою екологічного захисту.

На відміну від управління попитом, націленим на вибір туристів і регулювання цін, державне регулювання пропозиції пов'язане з дією на продавців туристичних послуг. Для управління пропозицією держава використовує такі методи: дослідження ринку і планування, регулювання ринку, планування і контроль за використанням землі, житлове регулювання, податки, інвестиції.

У багатьох країнах діють правила розвитку туризму не лише країни, але і розвитку туризму міст і районів, відповідно до яких змінюються і розвиваються методи використання землі. Як правило, державний контроль спрямований на захист ландшафтів і унікальних куточків природи. Держава також запобігає спекуляції землі, публікуючи плани місцевості, за допомогою жорстких вимог до земельних ділянок, що надаються для розвитку туризму. Контроль за використанням землі супроводжується регулюванням будівництва і полягає в архітектурному нагляді. У багатьох країнах ухвалені закони, що захищають історико-архітектурні пам'ятники.

Одним з ключових методів дії держави на туризм є оподаткування туристів. Це податки, що стягуються з туристів у готелях при розміщенні, в аеропортах при купівлі квитків, у казино, де держава вилучає більше половини виручки тощо. Проте введення податків не завжди може бути сприятливим для держави, тому що надлишковий податковий тягар, у свою чергу, може знизити попит на туристичні послуги, а отже, і прибутки.

Наступним методом дії держави на розвиток туризму є державні дотації, які проявляються в різних формах, починаючи від заходів щодо просування позитивного іміджу країни до надання податкових пільг на туристичну діяльність. Серед основних видів державних пільг можна виділити зниження ціни інвестицій у туристичні проекти, яка включає вигідні позики за вигідними відсотковими ставками (уряд відшкодовує різницю між фіксованою відсотковою ставкою і ринковою); субсидії, призначені для заохочення пріоритетних напрямів розвитку туризму.

Грошові заходи застосовуються в основному для підтримки міжнародної конкурентоспроможності туристичного продукту країни. Наприклад, такі країни, як Туніс, Мальта, знижують обмінний курс своєї валюти за допомогою девальвації, роблячи тим самим стимулюючу дію на попит з боку міжнародного туризму.

Фіскальні заходи – це податкові пільги для туристичних фірм. Вони включають право на повне або часткове звільнення від податків або зниження податкових ставок.

Ще одним методом державного регулювання, який взаємовигідний для туристичних фірм і держави, є використання механізму так званої туристичної ренти. Туристична рента – це сформований з урахуванням місцевих особливостей платіж за якість природних та інших туристичних ресурсів, будь то пам'ятники історії і культури, пляжі, парки, етнографічні об'єкти, заповідники. Чим більш відвідуваними вони стають, тим більше отримувані за них рентні платежі. Скрізь у світі певна частина рентних платежів поступає до бюджету держави і витрачається передусім на розвиток

турінфраструктури в регіоні. Покращуються дорожня мережа, під'їзні шляхи, готельне господарство, зв'язок, торгівля, медичне обслуговування, відроджуються народні промисли й ремесла. У свою чергу, це дає поштовх до поживлення економічної кон'юнктури, збільшення робочих місць, появи нових професій.

Окрім економічної політики, розвиток туризму заохочується і за допомогою соціальної політики, що проводиться державою, до якої належить регулювання тривалості робочого дня, відпусток, професійної підготовки. Наприклад, введення у Франції п'ятитижневої оплачуваної відпустки зробив значний вплив на розвиток туризму в країні.

Аналіз завдань і основних напрямів формування єдиного комплексного механізму державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери, а також інструментів і методів регулювання дозволяє зробити такі висновки:

1. Суб'єктами державного регулювання туризму є спеціально уповноважені державні органи, а також громадські туристичні організації, що є специфічним для туристичної галузі. Процес формування єдиної комплексної державної політики розвитку туризму повинен будуватись на основі їх активної взаємодії.

2. Державне регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери – це дія держави на діяльність господарюючих суб'єктів і ринкову кон'юнктуру для забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму, реалізації державних соціально-економічних пріоритетів і вироблення єдиної концепції розвитку цієї сфери. Це – складний процес, що включає процедуру розробки єдиної комплексної державної політики регулювання розвитку туризму, обґрунтування її завдань, основних напрямів, вибору інструментів і методів її проведення.

3. Зміст державного регулювання розвитку туризму визначається завданнями, що стоять перед державними органами, а також тими інструментами, які є в розпорядженні держави для проведення цієї політики.

4. За відсутності спеціально розробленої єдиної комплексної державної політики регулювання розвитку туризму й інтеграції окремих її положень в інші державні політики втрачається цільова спрямованість регулювання туристичної діяльності.

5. Виключно важливе значення серед методів регулювання туризму мають заходи щодо просування національних турпродуктів, які є складовою макромаркетингу, що проводиться державою і переслідує мету позитивного іміджу країни і збільшення її конкурентоспроможності на туристичному ринку.

Незважаючи на певні позитивні результати та активізацію в останні роки функціонування туристично-рекреаційної сфери України, залишається багато проблемних питань, які потребують значної уваги з боку держави. Сукупність таких викликів визначають наявність загальної наукової проблеми – державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні.

Ця проблема є комплексною і складається з таких аспектів, як теоретико-методологічний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інноваційно-інвестиційний, організаційно-управлінський, кадровий, стратегічний, інформаційно-аналітичний та міжнародний (рис. 1.2), які потребують свого наукового обґрунтування та обумовлені об'єктивною необхідністю сьогодення.

При визначенні наукової проблеми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери слід враховувати сукупність результатів вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень, теорій, напрямів вивчення засад розвитку туристично-рекреаційної сфери, світові тенденції соціально-економічного розвитку та місце туристично-рекреаційної галузі в інтеграційних процесах, а також концептуальні основи державного управління. Такі передумови дозволяють всебічно враховувати всі аспекти проблемного явища.

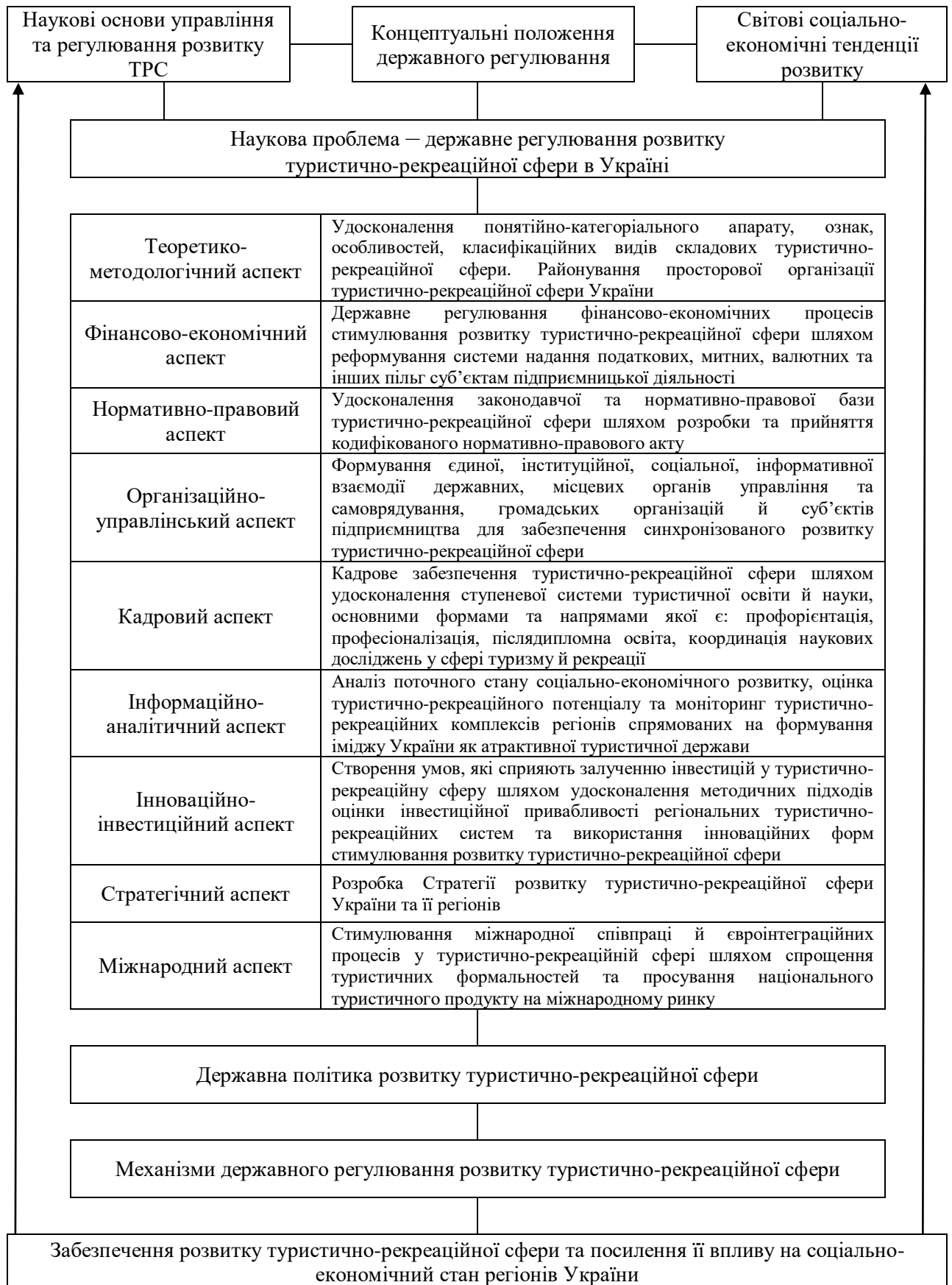

Рис.1.2. Структурна схема наукової проблеми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні

Таким чином, державне регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери є актуальною науковою проблемою, розв'язання якої дозволить забезпечити належний рівень розвитку туристично-рекреаційної сфери та посилити її вплив на соціально-економічний стан регіонів України.

1.3. Аналіз зарубіжного досвіду державного регулювання розвитку туризму

Глобалізація світової економіки, розвиток європейських інтеграційних процесів, що супроводжується посиленням міжнародних і транскордонних зв'язків, спричиняють європейський та міжнародний рух капіталів, послуг, товарів, робочої сили. У цьому процесі важливу роль відіграє туристична індустрія – одна з найбільш швидко прогресуючих галузей світового господарства, розвиток якої сприяє активному економічному зростанню багатьох країн світу. Туризм розвивається як система, що створює можливості для ознайомлення з історією, культурою, звичаями, духовними і релігійними цінностями країни та її народу. Сьогодні туризм став самостійною галуззю економіки. На його частку припадає майже 6 % світового валового національного продукту, 5 % усіх податкових зборів та 7 % світових інвестицій, з ним пов'язано кожне 16-е робоче місце. У рейтингу світового експорту туризм займає четверте місце після паливно-енергетичного комплексу, хімічної та автомобільної продукції. Розвиток туристично-рекреаційної галузі сприяє збільшенню надходжень до бюджету всіх рівнів, створенню нових робочих місць, розвитку інфраструктури, будівництву нових туристично-рекреаційних об'єктів, посиленню охорони та реконструкції існуючих історико-культурних пам'яток, охороні природи тощо. У багатьох країнах світу туризм належить до найперспективніших галузей національної економіки.

Незважаючи на кризи, що відбуваються в країнах, ця галузь економіки

розвивається найбільш швидкими темпами і найближчим часом стане важливим її сектором. Щорічне зростання інвестицій в індустрію туризму складає близько 30%. Індустрія туризму дозволяє з успіхом вирішувати низку проблем економічного зростання в розвинених країнах і тих, що розвиваються: створює додаткові робочі місця, підвищує рівень життя корінного населення, є важливим джерелом вступу іноземної валюти, яка використовується для покриття бюджетного дефіциту, виступає одним з напрямів невидимого експорту. Зростання міжнародної конкуренції на туристичному ринку є додатковим чинником, що вимагає координації діяльності й економічного захисту учасників як на внутрішніх ринках, так і у сфері просування турпродуктов за кордоном.

Разом з тим туристична діяльність не обмежена рамками національних економік. Сама сутність туризму як активного відпочинку, що пропонує зміну постійного місця проживання, обумовлює розвиток міжнародних туристичних обмінів. Увесь комплекс чинників, що впливають на розвиток міжнародного туристичного бізнесу, можна поділити на дві групи:

- чинники, що діють незалежно від діяльності організацій індустрії туризму (мотиваційні, економічні, політичні, географічні, соціальні, екологічні);

- чинники, що сприяють розвитку туризму, які активно використовують туристичні організації у своїй діяльності (науково-технічний потенціал) [134, с.149].

Аналіз наукових джерел з питань державного регулювання розвитку туризму за кордоном дозволив нам виділити такі цілі: повний розподіл прямих і непрямих прибутків від туризму між найбільшою частиною місцевого населення; збереження природних, соціально-культурних ресурсів як складової розвитку туризму; максимізація надходжень іноземної валюти для зміцнення платіжного балансу країни; залучення платоспроможних клієнтів; збільшення зайнятості; підтримка депресивних регіонів за допомогою збільшення прибутків і зайнятості населення цих регіонів.

Аналіз наведених формулювань призводить до висновку, що цілі державного регулювання туристично-рекреаційною сферою можна розділити на економічні й неекономічні. До економічних цілей можна віднести, наприклад, заохочення деяких видів споживання із збільшенням виробництва у специфічних секторах економіки, в особливих географічних зонах, контроль за зовнішньою торгівлею, зайнятістю і економічним зростанням. До неекономічних цілей належать досягнення свободи пересування людей, відродження природної і культурної спадщини та ін.

Як показує практика, розширенню міжнародного туризму сприяють такі фактори: зменшення воєнних конфліктів, економічне зростання, соціальний прогрес, удосконалення всіх видів транспорту та здешевлення транспортних послуг, інтенсифікація праці й подовження відпусток, розвиток освіти, культури, духовності, інформаційної сфери, збільшення грошових доходів населення, послаблення обмежень на вивезення валюти і спрощення процесу перетину кордону тощо. Разом з тим поряд із сприятливими чинниками в останні роки туризм відчув негативний вплив низки факторів, серед яких – природні катастрофи, соціальні потрясіння, війни, фінансово-економічні кризи, терористичні акти. Незважаючи на це, не було відзначено жодного значного спаду темпів зростання міжнародного туризму, і, як показує світовий досвід, індустрію туризму можна розвивати і в період фінансово-економічних криз, оскільки витрати на створення одного робочого місця в галузі туризму у 20 разів менші, ніж у промисловості, а оборотність інвестиційного капіталу у 4 рази вище, ніж у інших галузях господарства [67].

Досліджуючи питання світового досвіду організації державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери, вважаємо за доцільне дати розуміння поняттю «міжнародний туризм». Це поняття має різне тлумачення. Зокрема, ООН прийняло таке визначення міжнародного туризму – це поїздки з туристичними цілями за межі країни постійного проживання, тобто система подорожей, що їх здійснюють на основі

міждержавних угод із урахуванням міжнародних звичаїв [90, с.6].

Г.А. Яковлев під міжнародним туризмом розуміє «систематизовану та цілеспрямовану діяльність підприємств сфери туризму, пов'язану з наданням туристичних послуг і туристичного продукту іноземним туристам на території України (в'їзний туризм) та наданням туристичних послуг і туристичного продукту за кордоном (виїзний туризм). Міжнародний туризм здійснюється на основі міждержавних договорів» [390, с.8].

В.А. Квартальнов та А.А. Романов вважають, що міжнародний туризм – це система подорожей, які здійснюються на базі міждержавних угод із урахуванням міжнародних норм права та місцевих звичаїв [119, с.4]. Енциклопедія туриста пропонує таке визначення, міжнародний туризм – це поїздки в зарубіжні країни з туристичною метою терміном не меншим 24 години і зазвичай не більшим за 6 місяців [387, с.71].

Погоджуючись з визначенням Г. Заячовською, що «міжнародний туризм – це сукупність взаємин між туристом і виробниками туристичних продуктів та послуг, які виникають у процесі їхнього споживання за межами країни постійного проживання, тривалістю не більше року» [108, с.84], вважаємо за доцільне доповнити його таким: «... з метою реалізації туристичних цілей активного та пасивного характеру, на основі міждержавних договорів та місцевих звичаїв».

Таким чином, як показує аналіз вищенаведених трактувань, є багато визначень міжнародного туризму, які розкривають його різні аспекти. В економіці окремої країни міжнародний туризм виконує низку важливих функцій:

- міжнародний туризм – джерело валютних надходжень для країни і засіб забезпечення зайнятості;
- міжнародний туризм збільшує внески в платіжний баланс країни;
- міжнародний туризм сприяє диверсифікації економіки, створюючи галузі, що обслуговують сферу туризму;
- із зростанням зайнятості у сфері туризму зростають прибутки

населення і підвищується добробут нації [230, с.253; 344].

Для сучасного міжнародного туризму характерна значна територіальна нерівномірність. У загальному вигляді вона відбиває різні соціально-економічні рівні країн світу: на економічно розвинені країни припадає 57% туристичних прибутків, на країни, що розвиваються – 30%, на країни з перехідною економікою – 13%. При подібній регіональній структурі туристичних прибутків і доходів виділяється п'ять туристичних макрорегіонів світу: Європейський (країни Західної, Північної, Південної, Центральної, Східної Європи, а також держави Східного Середземномор'я – Ізраїль, Кіпр, Туреччина); Американський (країни Північної, Південної, Центральної Америки, острівні держави і території Карибського басейну); Азійсько-Тихоокеанський (країни Східної та Південно-Східної Азії, Австралія та Океанія); Африканський (країни Африки, крім Єгипту та Лівії); Близькосхідний (країни Західної та Південно-Західної Азії, Єгипет, Лівія) [134, с.150; 292].

Аналізуючи політику і заходи, що проводяться у сфері регулювання туризму низкою країн у кінці 80-х і початку 90-х років ХХ ст., можна виділити деякі стійкі тенденції, які є загальними для усіх цих країн:

- повсюдно визнавали важливість і виключно широкий характер дії туризму на життя регіонів, у тому числі й на економіку, зайнятість, інвестиції, податкові збори;

- у низці країн (наприклад, у Франції, в Греції) первинне значення надавалося розвитку соціального туризму, тобто для осіб різного віку з низькими прибутками;

- в усіх країнах приймалися заходи щодо стимулювання позасезонного туризму, розвиток якого дозволив би ослабити тиск на інфраструктуру – аеропорти, авіалінії, засоби розміщення;

- у багатьох країнах посилювалися вимоги до забезпечення безпеки. Усі аеропорти світу, враховуючи зростаючу загрозу туризму, різко посилили вимоги до дотримання правил безпеки. Так, наприклад, Всесвітня туристична

організація у вересні 1990 року в Мадриді провела семінар на тему: «Безпека в туризмі». Група експертів COT нині працює над іншими документами в цьому напрямі;

– посилюється увага до застосування і використання новітніх технологій. Країни розглядають застосування технологій як засіб підвищення конкурентоспроможності свого туристичного продукту і збільшенню міри доступності, ефективності використання своїх туристичних ресурсів;

– розвиток туризму пов'язують із заходами по захисту екології. Так, у 1990 році урядом Канади була організована перша з серії дворічних міжнародних конференцій, присвячена питанням туризму й екології. Програмний документ – «Стратегія дій з безперервного розвитку туризму» – включав широкий набір принципів, цілей і перспектив для вироблення рекомендацій для державних органів, представників туріндустрії і просто туристів щодо забезпечення стійкого розвитку туризму в глобальному масштабі;

– виявлялися потреби в робочій силі для секторів туристичної індустрії. Це необхідно для правильного планування ринку трудових ресурсів;

– країни виявляють підвищену цікавість до науково-дослідної роботи й аналізу тенденцій розвитку ринку, маркетингу. Так, Міністерство туризму Франції заснувало туристичну лабораторію, куди входять представники державних організацій, місцевої влади, туристичного бізнесу, науковців і експертів. Завдання лабораторії полягає в дослідженні тенденцій розвитку туризму у Франції. Лабораторія покликана збирати всю інформацію, що стосується туризму, аналізувати її і направляти зацікавленим сторонам.

Ми вважаємо, що необхідно вивчити досвід регулювання розвитку туризму таких розвинених у туристичному плані країн, як, наприклад, Франція, Швейцарія, Німеччина, Великобританія, і використовувати їх досвід при плануванні розвитку туризму в нашій країні.

Ми вважаємо, що, в першу чергу, треба вивчити досвід Франції з

підтримки соціального туризму, де успішно розвивається введена кілька років тому система «Відпускних чеків». Система функціонує таким чином: клієнт вносить до каси на термін від 4 до 12 місяців певну суму на своєму підприємстві. Підприємство додає кожен місяць 25% преміальних від вкладеної суми і потім видає відпускні чеки. Отримавши «відпускний чек», власник може вибрати і сплатити з його допомогою послуги, що надаються туристичними підприємствами, які є членами Національного агентства відпускних чеків (НАОЧ). Результати роботи НАОЧ у 1992 році показують, що ця система вигідна як для власників чеків і їх підприємств, так і для туристичних підприємств, обслуговуючих їх.

Міністерство з туризму Франції, визначивши напрями розвитку туризму і розробивши завдання реалізації цих напрямів, заснувало науково-дослідницьку лабораторію для вивчення розвитку туризму у Франції. Окрім Міністерства з туризму, міжнародну туристичну політику Франції координує організація «Maison de la France», в яку входять державні, приватні й громадські організації і платять внесок. «Maison de la France» має 38 зарубіжних офісів у 29 країнах. Одна третина бюджету витрачається на public relations і збут, одна третина бюджету – на рекламу і частина, що залишилася, – на забезпечення інформацією.

Таким чином, приклад «Maison de la France» наочно показує, як багаторазово можна збільшити ефективність державних інвестицій, якщо їх доповнювати інвестиціями приватних організацій і створенням фондів. «Maison de la France» формує довгострокову маркетингову і рекламну програму на п'ять років. Спільні зусилля Міністерства з туризму, центру «Maison de la France», усіх професіоналів з розробки туристичного законодавства, з просування турпродукта за кордоном, вдосконалення організації управління туризмом, розвитку реклами зробили французький турпродукт якісним і відомим на зовнішньому ринку.

Аналізуючи досвід організації регулювання туризму в Швейцарії, вважаємо позитивним моментом, що Швейцарський Національний офіс з

туризму посилив роль центральних органів влади для підвищення конкурентоспроможності швейцарського турпродукта і посилення позиції Швейцарії в конкурентній боротьбі на міжнародному ринку. Федеральна рада заснувала консультативну комісію з туризму, що складається з представників турфірм і місцевих органів влади. Головне зусилля надається маркетингу, дослідженню ринків і рекламі.

Для нас цікавий досвід Швейцарії у сфері довгострокових вкладень у туризм, як правило, що не представляють інтересу для фінансових структур. З методиками оцінки ефективності, використовуваними швейцарськими банками, туризм (мається на увазі передусім готельне господарство) характеризується як важка індустрія. Для розвитку галузі потрібні значні базові інвестиції. Відбувається «заморожування» капіталу на досить тривалий термін, вимагається час для того, щоб спрямувати вкладені кошти в оборот. З метою стимулювання довгострокових вкладень у туріндустрію, уряд Швейцарії надає сприяння в отриманні пільгових кредитів. Наприклад, якщо ефективна ставка кредитування будівництва готелів у Швейцарії складає всередньому 8% річних, тоді як ринкова ціна кредиту рівна 10%. Ціна кредиту для інвестора в цьому випадку складе 8%; 2%, що залишилися, виплачує банку держава.

У Німеччині державна політика у сфері туризму змінилася з урахуванням змін, що сталися в обох німецьких державах і в країнах Східної Європи. Були змінені, зокрема, пріоритети й напрями політики. Головна мета полягає в розвитку туризму на нових землях (колишні землі НДР). Держава створює Департамент з туризму і туріндустрії в нових землях, наділяє його повноваженнями для розробки середньо- і довгострокових програм забезпечення стійкого зростання туризму з урахуванням необхідності охорони довкілля. Держава виділяє дотації на аналіз ринку і маркетинг, просування турпродукта на міжнародний ринок.

У Великобританії туристична політика координується Британською туристичною адміністрацією, створеною в 1969 р., яка відповідає за

просування британського туристичного продукту за рубіж. Для досягнення основних цілей, а саме максимізації надходжень від туризму і просування туристичних центрів Великобританії на всі нові ринки, британська туристична адміністрація проводить:

- публікацію величезної кількості рекламних оголошень;
- рекламні заходи за кордоном через мережу своїх офісів і агентів, пресу, телебачення і радіо;
- організацію конференцій за участю зарубіжних фахівців з туризму і їх британських колег;
- організацію екскурсій іноземних журналістів для представлення туристичних продуктів країни;
- дослідження й оцінку досягнень.

Країни, що розвиваються, так само, як і індустріально розвинені країни, мають багато спільного в політиці міжнародного туризму. Вони є основними туристичними центрами-рецепторами у світі, і міжнародний туризм для них – одне з основних джерел отримання іноземної валюти. Туристичні потоки складають приблизно одну чверть від світового рівня, а надходження від туризму – десяту частину прибутків від експорту. Багато країн, що розвиваються, відстають у застосуванні нових технологій, інвестицій і підготовці кадрів. Разом із загальними рисами країни, що розвиваються, істотно розрізняються рівнем розвитку туризму і відповідно політикою міжнародного туризму. Наприклад, у міжнародному туризмі велике значення мають нові індустріальні країни Південно-Східної Азії і Мексика, а із слаборозвинених країн велику частину міжнародних туристів приймає тільки Індія.

Просування туристичного продукту для країн, що розвиваються, в країни ЄС, а також у США і Японію вимагає значних фінансових ресурсів, тому вони вимушені проводити політику регіональної кооперації для забезпечення заходів щодо просування і збуту своїх туристичних продуктів.

Для багатьох країн, що розвиваються, повітряний транспорт є однією з

основних перешкод для розвитку індустрії туризму. Причина цього криється в тому, що існує суворий монополізований контроль з боку міжнародних картелів на розробку нових комп'ютерних систем, доступ до яких вимагає дуже великих витрат авіакомпаній, готелів, туроператорів і турагентів. У зв'язку з цим чиновники в країнах, що розвиваються, вважають: існує дискримінація щодо їх об'єктів індустрії туризму з боку розвинених країн.

На сьогодні однією з актуальних проблем для Німеччини, Франції, Італії, є проблема розвитку туризму в регіонах, основних реципієнтах фінансової допомоги з держбюджету. Розглянемо конкретний досвід державного регулювання регіонального розвитку туризму на прикладі декількох країн.

У Франції характерна особливість регіональної структури розвитку туризму полягає в домінуючій ролі Паризького району над іншою територією країни. Тому основним завданням уряду стало прагнення стримати розвиток столичного регіону і стимулювати розвиток проблемних районів. При виділенні останніх використовувалися такі критерії: ступінь економічного розвитку, демографічні тенденції, ситуація на місцевому ринку праці. Для поліпшення ситуації на цих територіях досить широко використовувалися дотації в сферу туризму, розвиток інфраструктури за рахунок засобів держави, різні важелі підтримки місцевого підприємництва і залучення приватного капіталу ззовні.

Важливу роль у розробці територіальної політики розвитку туризму Франції відіграє Комітет з регіоналізації плану. Його основне завдання – розробка регіональних планів і їх координація у рамках національного плану економічного і соціального розвитку. Останніми роками до розробки і реалізації регіональної політики почала активно залучатись місцева влада.

Італія з усіх країн Європейського Союзу має найскладнішу територіальну структуру. Це пов'язано з великою відмінністю між рівнями соціально-економічного розвитку індустріальної півночі країни і відсталих регіонів на південь від Риму, включаючи острови Сицилія і Сардинія (2/5 територій і близько 35% населення Італії). До характерних рис

слаборозвинених районів можна віднести низький дохід на душу населення, високу міграцію в індустріально розвинені центри півночі країни, недостатній рівень промислового виробництва, нерозвинену інфраструктуру.

Для координації державної політики у сфері розвитку туризму в цих регіонах було створено спеціальне агентство – «Касу Півдня». Спочатку воно відповідало за розвиток інфраструктури і здійснювало втручання у разі надзвичайних заходів. Пізніше йому були передані функції з координації і фінансування промислових проектів, а також політики кредитного і податкового стимулювання. Усі ці заходи були доповнені пільгами у сфері соціального забезпечення.

Іншою особливістю регіональної політики Італії є широке використання державних підприємств для розвитку відсталих районів. Компанії, які знаходяться під контролем уряду, зобов'язані направляти 80% нових інвестицій на південь країни.

Разом з національними програмами регіонального розвитку велику роль останніми роками відіграє політика територіального регулювання на наднаціональному рівні, що особливо актуально для Європейського Союзу. Основними структурами, що координують у рамках ЄС цю політику, стали Комітет з регіональної політики при Раді міністрів ЄС і Європейський фонд регіонального розвитку, діючий у рамках бюджету ЄС.

Туристична політика країн Європейського Союзу націлена на досягнення збалансованого розвитку туризму в країнах-учасницях. Союз визначив пріоритетні напрями спільних рішень проблем для забезпечення зростання туризму в цих країнах:

- захист туристів і їх вільного пересування, що включає спрощення поліцейського і митного контролю на кордонах, підвищення безпеки туристів і захист їх від недобросовісної реклами, інформування про їх соціальні права;
- гармонізація правил діяльності в індустрії туризму, що стосується гармонізації податкової політики в різних країнах; взаємного визнання рівня кваліфікації і дипломів професійної підготовки; гармонізація страхування

туристів і їх автотранспорту;

- розподіл відпускних періодів для зняття навантаження на туристичну індустрію в пікові сезони;

- регіональний розвиток туризму з метою його просування в нерозвинені регіони ЄС, що мають туристичний потенціал.

Проте ЄС, активно координуючи туристичну діяльність, не втручається в національну політику кожної з країн-учасниць, адаптовану до їх специфічних умов.

Особливістю європейської регіональної політики є орієнтація на пріоритетну роль у вирішенні питань економічного розвитку окремих регіонів (виділених за спеціальною методикою) перед національними державами. Тим самим передбачається поступова трансформація «Європи національних держав» у «Європу регіонів».

Фактичний розмір фінансової допомоги, що надається туризму з боку держави, визначається важливістю туристичного сектора в економіці країни і специфічною відмінністю цього сектора від інших.

Державні дотації проявляються в різних формах, починаючи від заходів щодо просування позитивного іміджу країни до надання податкових пільг на туристичну діяльність. Серед основних видів державних інвестицій можна виділити зниження ціни інвестицій у туристичні проекти, яка включає позики по вигідних відсоткових ставках (уряд відшкодовує різницю між фіксованою відсотковою ставкою і ринковою), продаж або оренду землі або інфраструктури за ціною нижче ринковою, податкові пільги, захист від подвійного оподаткування за допомогою укладання угод з іншими країнами, зниження мит, прями субсидії або надання гарантій на інвестиції з метою залучення зарубіжних інвесторів та ін. Для цього уряд або гарантує надання позики, або гарантує репатріацію капіталу й прибутку. Європейський Союз інвестує туризм за допомогою Європейського фонду регіонального розвитку (ЄФРР), який був заснований у 1975 р. і надає фінансову допомогу слаборозвиненим регіонам ЄС. Перевага при присудженні грантів ЄФРР

віддає тим проектам, які розвивають актуальний на сьогодні вид туризму, – сільський туризм, і які активно пропагують історичну і культурну спадщину регіону.

З інших організацій, що фінансують розвиток туризму в Європі, можна виділити Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), який субсидує різницю процентних ставок за рахунок ресурсів, що отримуються на міжнародних кредитних ринках по преференційних ставках, виконуючи таким чином посередницькі послуги.

Міжнародні інвестиції в туристичний сектор забезпечуються як з боку приватного сектора, так і з боку міжнародних організацій. Основним зарубіжним кредитором є Європейський банк реконструкції і розвитку – (ЄБРР). Його діяльність спрямована на забезпечення нормального життєвого рівня в країнах, що розвиваються, за допомогою довгострокового фінансування розвитку інфраструктури цих країн. Пряме інвестування розвитку туризму – неперіоритетний напрям цього банку, проте він фінансує спільні проекти, застосовуючи експортні кредити. Банк заохочує установи, що страхують кредити в країнах потенційних постачальників, видає гарантії переважно конкурентоздатним постачальникам, вибраним за тендером.

Флагманом міжнародного туризму є Всесвітня туристична організація (ВТО). Існують також інші міжнародні організації, так або інакше пов'язані з туризмом, наприклад, Міжнародна асоціація повітряного транспорту і Міжнародна організація цивільної авіації. Крім того, є багато регіональних організацій, таких як: Європейська комісія подорожей, Азіатсько-тихоокеанська асоціація подорожей, Карибська туристична організація та ін. Їх зусилля в основному спрямовані на маркетинг, просування і надання технічної допомоги.

ВТО – швидше оперативний, ніж дорадчий, орган. Завданнями ВТО є: обмін і контакти між фахівцями різних країн, спільні розробки туристичної політики в наукових центрах і активне лобювання своїх інтересів у міжнародних організаціях. Основними функціями ВТО є надання допомоги

країнам-членам цієї організації, дослідницька робота, що складається з семи основних сфер досліджень (тренди світового туризму, туристичні ринки, підприємства і їх оснащеність, планування і розвиток туризму, економічний і фінансовий аналіз, туристична діяльність, надання його за кордоном), забезпечення статистичної інформацією, гармонізація політик, що проводяться різними країнами, надання допомоги країнам-учасникам при максимізації позитивної дії туризму на їх економіку, фінансування освіти й підвищення кваліфікації тощо.

У виконання цих функцій WTO визначила чотири ключові урядові функції для контролю за розвитком туризму: маркетинг, координацію туристичної діяльності й розвитку, планування, правові питання і фінансування.

Більшість країн мають свої національні туристичні організації. Деякі з них, наприклад, у Франції й Іспанії, входять в уряд, інші ж створюються незалежно від уряду, але підтримуються їм централізованими фінансовими вливаннями, як у Великобританії. Адміністрація подорожей і туризму США підтримується федеральним урядом, але більшість обов'язків по маркетингу і розвитку лягають на плечі окремих штатів. Організація фінансується за рахунок щорічних федеральних кредитів у розмірі 17,5 млн. дол. і партнерських внесків приватного сектора в 20 млн. дол. Ця організація представляє США в WTO.

Аналіз міжнародного туризму був би неповним без аналізу системи його регулювання. Туристично-рекреаційна сфера, безумовно, потребує комплексного регулювання, яке здійснюють численні туристичні організації, що діють на міжнародному та національному рівнях. Вважаємо за необхідно класифікувати такі організації залежно від сфери та спрямованості діяльності, а також впливу, який вони здійснюють на туристичну сферу:

1. Організації, що безпосередньо здійснюють управління та регулювання туристичною сферою, які, у свою чергу, поділяються на:

– світові загального та галузевого характеру;

- регіональні загального та галузевого характеру;
- спеціалізовані;
- особливі.

2. Організації, що опосередковано впливають на процес управління та регулювання туристичною сферою.

Як було зазначено вище, перша група поділяється на світові, регіональні, спеціалізовані та особливі. У свою чергу, до складу світових туристичних організацій входять світові організації загального та галузевого характеру. Розглянемо більш детально кожен із видів.

Світові міжнародні туристичні організації загального характеру – це організації, які здійснюють формування стратегічних напрямів розвитку туризму в усьому світі, визначають політику в сфері туризму, забезпечують взаємовигідне співробітництво між країнами-членами цих організацій, а також надають практичні рекомендації щодо вирішення проблем розвитку туристичної сфери в країні. До них належать: Всесвітня туристична організація / World Tourism Organization (UNWTO), Всесвітня рада з подорожей та туризму / World Travel & Tourism Council (WTTC), Міжнародна асоціація світового туризму, Міжнародний туристичний союз, Міжнародний туристичний альянс, Всесвітня асоціація з питань дозвілля і відпочинку та деякі інші організації.

До світових міжнародних туристичних організацій галузевого характеру належать: Міжнародна асоціація повітряного транспорту, Міжнародна асоціація морських пасажирських перевізників, Міжнародна готельна асоціація, Міжнародний союз національних асоціацій готелів, ресторанів і кафе тощо. Дані міжнародні організації ставлять перед собою такі основні завдання: розробка і впровадження єдиних принципів, норм і стандартів якості обслуговування у своїй галузі, підготовка для неї фахівців, а також вирішення актуальних проблем її розвитку; розвиток і координація співробітництва організацій і компаній галузі між собою і з організаціями і компаніями інших галузей туристичної індустрії.

Регіональні міжнародні туристичні організації загального характеру представлені Європейською комісією з туризму, Європейською туристичною групою, Асоціацією розвитку та координації європейських туристичних обмінів, Туристичною асоціацією країн Азії і Тихого океану, Туристичною асоціацією країн Східної Азії, Федерацією асоціацій туристичних країн-членів АСЕАН, Асоціацією туристичної індустрії Америки, Конфедерацією туристичних організацій Латинської Америки, Карибською туристичною організацією, Арабським туристичним союзом, Панафриканською туристичною організацією, Африканською асоціацією подорожей та ін. Їх основні цілі та завдання: розробка єдиних норм і стандартів туристичного обслуговування, просування в'їзного туризму, фінансування цільових програм розвитку туризму в регіоні, сприяння об'єднанню та координації зусиль усіх секторів і компаній туристичної індустрії.

Регіональні міжнародні туристичні організації галузевого характеру мають багато в чому схожі з регіональними міжнародними туристичними організаціями загального характеру цілі і завдання. Основна відмінність їх діяльності в тому, що вона спрямована на сприяння розвитку обраної галузі і галузевих організацій у своєму регіоні. До регіональних міжнародних туристичних організацій галузевого характеру відносяться Асоціація європейських авіакомпаній, Асоціація азійських авіакомпаній, Асоціація африканських авіакомпаній, Азіатсько-Австралійська готельно-ресторанна асоціація, Міжамериканська готельна асоціація, Арабський готельний союз, Конфедерація національних асоціацій готелів, ресторанів, кафе і подібних установ в Європейському союзі і Європейської економічної зони, Європейська федерація мотелів та інші організації.

Спеціалізовані міжнародні туристичні організації в процесі своєї діяльності зачіпають окремі області туристичного бізнесу або види туризму. Це досить численна група організацій. У їх числі Міжнародна федерація туроператорів, Всесвітня федерація туристичних агентств, Всесвітня федерація асоціацій туристичних агентств, Міжнародна асоціація

організаторів екскурсійних та туристичних програм, Міжнародна асоціація гідів по супроводу (турескору), Міжнародна асоціація по туризму з діловими цілями, Міжнародна федерація організацій соціального туризму, Міжнародне бюро по соціальному туризму, Міжнародна федерація соціального туризму, Міжнародне бюро з молодіжного туризму та обмінів, Міжнародна конфедерація щодо студентського туризму, Федерація міжнародних молодіжних туристичних організацій, Міжнародна федерація кемпінгу і караванінга, Міжнародна федерація кінно-спортивного туризму, Європейська асоціація туристичних торговельних ярмарків та ін. Цілі і завдання спеціалізованих міжнародних туристичних організацій залежать від обраної ними спеціалізації.

Особливі міжнародні туристичні організації представлені трьома видами (залежно від сфери діяльності):

1) організаціями, основною сферою діяльності яких є туристична інформація. Наприклад, Міжнародна федерація журналістів і письменників, що висвітлюють питання туризму, Міжнародна федерація працівників преси експертів у гастрономії, виноградарстві і туризмі, Міжнародна асоціація з документації та інформації у сфері культури і туризму;

2) організаціями, які регулюють професійну туристичну освіту. Серед них Всесвітня асоціація з професійного навчання у сфері туризму, Міжнародна асоціація випускників готельних шкіл;

3) організаціями, що діють у сфері наукових туристичних досліджень. До них належать Асоціація з досліджень у сфері туризму і подорожей, Міжнародна асоціація наукових експертів у сфері туризму та ін.

Крім описаних туристичних організацій, існує низка міжнародних організацій, які за родом своєї діяльності не є туристичними, однак у силу того, що туристичний бізнес є невід'ємною частиною економіки й соціального життя будь-якої країни, ці організації побічно стосуються питань, пов'язаних з міжнародним туризмом, так як безпосередньо беруть участь у забезпеченні необхідних умов (економічних, фінансових,

соціальних, політичних та ін.) для розвитку країн і регіонів. До них належать: Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародна організація цивільної авіації (МОЦА), Міжнародна морська організація (ММО) та ін.

Таким чином, аналіз зарубіжного досвіду державного регулювання розвитку туризму дозволяє зробити декілька корисних для України висновків:

1. Регулювання розвитку туризму є багаторівневою системою, що включає:

– координація і сприяння розвитку туризму в глобальному масштабі здійснюється через Всесвітню туристичну організацію за участю міжнародних фінансових організацій;

– узгодженість туристичної політики на міждержавному рівні досягається через регіональні туристичні організації і спеціальні органи міждержавних об'єднань (наприклад, ЄС);

– на національному і регіональному рівнях регулювання також здійснюється через спеціально створені органи і громадські асоціації туристичних організацій.

2. Туристична політика є активним компонентом регіональної політики, спрямованої на вирівнювання рівня розвитку різних територій усередині країни або об'єднання країн (ЄС).

3. Важливу роль відіграє туризм у реалізації соціальної політики, як у сфері створення додаткових робочих місць, так у сфері соціального захисту малозабезпечених верств населення (соціальний туризм).

4. Плани по розвитку туризму узгоджуються із загальними планами соціально-економічного розвитку.

5. Для підвищення ефективності регулювання на національному рівні створюється єдиний орган, що управляє аж до надання йому статусу

міністерства (Франція). Одночасно спостерігається тенденція до посилення ролі центральних органів влади для підвищення конкурентоспроможності загальнонаціональних турпродуктів.

6. Базою для регулювання туризму є прийняття довгострокових стратегій із забезпечення стійкого розвитку туризму.

7. Органи державного регулювання туризму виявляють підвищену цікавість до науково-дослідних робіт у цій сфері, аналізу тенденцій розвитку, використанню макромаркетингових технологій.

8. Найбільша ефективність державних інвестицій у сферу туризму (в т.ч. у турінфраструктурі) досягається при реалізації проектів, що припускають значну частку приватного співфінансування.

9. В усіх проаналізованих країнах, важливу роль в регулюванні розвитку туризму грає держава. Туристичні об'єднання беруть участь у регулюванні туризму.

Висновки до першого розділу

1. Сьогодні відбувається процес становлення інститутів господарських утворень, роль яких стає дедалі помітнішою в регулюванні соціально-економічних процесів. Це такі інститути, як угоди й асоціації: союзи промисловців і підприємців, асоціації банкірів, торгово-промислові палати, які не є структурами державними. Проте всі вони не належать до структур ринкової економіки, а входять до складу господарського утворення, є реальними учасниками та суб'єктами регулювання економічних і соціальних процесів. Іншими словами, функції державного регулювання передаються не ринку, а інститутам громадського утворення, які входять до цього механізму.

2. Підвищується значущість і регулюючий вплив міждержавних інститутів і різних фінансових та інших структур, транснаціональних і

міждержавних корпорацій, що виникають об'єктивно і значною мірою регулюють економічні та соціальні відносини, а тому на них варто зважати.

3. Як показав зроблений аналіз, роль держави в економіці пов'язується з недосконалістю або вадами ринку, які вона має компенсувати. Отож, ринок покликаний компенсувати вади й недосконалість державного регулювання. Звідси, за логікою, можна віднайти певну ідеальну модель ринку, в якій масштаби державного втручання зводитимуться до нуля.

Проте існують певні обставини й чинники, що визначають роль держави не лише як компенсатора недосконалості ринку; окремі функції належать до її виключної прерогативи і їх ніколи не виконуватиме будь-хто інший. Суспільство має досить складну структуру, в якій відбувається дедалі ширша соціалізація індивідуумів і суб'єктів господарювання: вони включаються у спільноти, класи, верстви та інші групи з інтересами. Забезпечити їхній баланс покликана саме держава.

Суспільство щодалі більше усвідомлює, що існують вищі національні або національно-державні інтереси, які проявляються не лише у взаємовідносинах країн. Вони є визначальним мотивом поведінки і політичних програм, що передбачає визнання національних інтересів вищими за інтереси індивідуумів, груп, кланів, класів, інших соціальних груп. З таких позицій стають зрозумілими природа і покликання держави як гаранта і захисника загальнонаціональних інтересів.

4. Досвід туристичної діяльності в даний історичний період свідчить про те, що екстенсивний характер розвитку хоч і забезпечив певні темпи зростання цієї сфери, але в цілому не задовольнив соціальних потреб суспільства, що підтверджують наявність цілого ряду протиріч і проблем. Зокрема, до основних факторів, які обумовили виникнення протиріч на межі переходу туристично-рекреаційної галузі від впливу радянської влади до реалій незалежності та самостійності України, слід віднести: швидкий організаційний розпад туризму в країні, відсутність тенденцій до формування необхідних єдиних комунікацій, відсутність єдиної державної політики в

сфері стимулювання туризму як ефективної галузі національної економіки, посилення бюрократичних тенденцій, «тіньовий» аспект відносин між суб'єктами туристичного ринку тощо. Проте, туризм і відпочинок не могли довгий час залишатися поза увагою державної політики. Усвідомлюючи високу соціальну й економічну значимість, держава знову спробувала підсилити свої позиції як органа управління, але вже при умовах ринкової економіки.

5. Підводячи підсумок аналізу структурних змін, які відбувались на сучасному етапі розвитку туристично-рекреаційної сфери України можна зробити загальні висновки:

- здійснено формування законодавчої та нормативно-правової бази туристично-рекреаційної сфери;
- сформовано певну структуру галузі, розроблено програми та стратегію розвитку туристично-рекреаційної галузі;
- створено систему управління туристично-рекреаційною сферою;
- здійснено інтеграцію України у світовий туристичний простір.

6. Незважаючи на певні позитивні результати та активізацію в останні роки функціонування туристично-рекреаційної сфери України, залишається багато проблемних питань, які потребують значної уваги з боку держави. Сукупність проблемних аспектів визначають наявність загальної проблеми державного регулювання туристично-рекреаційною сферою в Україні. Дана проблема є комплексною і складається з таких проблемних аспектів, як теоретико-методологічний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інноваційно-інвестиційний, організаційно-управлінський, кадровий, стратегічний, інформаційно-аналітичний та міжнародний, які потребують свого науково обґрунтування. Вирішення проблеми державного управління та регулювання туристично-рекреаційною сферою в Україні обумовлена об'єктивною необхідністю сьогодення.

7. Аналіз розвитку сучасного стану міжнародного туризму дає можливість зробити наступні узагальнюючі висновки:

- туристична галузь перетворилась в одну із найбільш перспективних

галузей міжнародного бізнесу з багатьма напрямками свого розвитку: індустрією курортів, фінансово-економічними інструментами, системою комунікацій тощо;

– туризм є складовою частиною стратегічних, соціально-економічних концепцій розвитку країн світу;

– туризм сприяє розвитку інших безпосередньо та опосередковано пов'язаних з ним галузей економіки;

– завдяки розвитку туристичної галузі створюються нові робочі місця, і таким чином, вирішується проблема зайнятості населення.

Аналіз міжнародного туризму був би неповним без аналізу системи його регулювання. Туристично-рекреаційна сфера безумовно потребує комплексного регулювання, яке здійснюють численні туристичні організації, що діють на міжнародному та національному рівнях.

РОЗДІЛ 2

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЮ СФЕРОЮ

2.1. Сутність туристично-рекреаційної сфери як об'єкта державного регулювання

Сучасні державно-управлінські та соціально-економічні процеси, які відбуваються в Україні, викликали низку реструктуризаційних змін у всіх сферах життєдіяльності людини, обумовили перерозподіл власності, зменшення платоспроможності значної кількості суб'єктів господарювання та населення в цілому. Такий стан спостерігається як у галузях виробничої сфери, так і у сфері послуг. Призупинити цей процес, створити сприятливі умови для економічного та соціального зростання є одним з першочергових завдань науковців та практиків. Чільне місце у сприянні соціально-економічного розвитку держави посідає державне управління, за допомогою якого регулюється діяльність усіх сфер господарювання.

Одним із напрямів соціально-економічної діяльності, що стрімко розвивається, є туристично-рекреаційна сфера. З кожним роком її роль усе більше зростає як на національному рівні, так і на міжнародній арені. Проте таку характеристику на сучасному етапі можна застосувати лише щодо туристично-рекреаційної сфери високорозвинених країн світу. В Україні ж стрімкий розвиток туризму й рекреації відбуватиметься за умови забезпечення інституційної та інфраструктурної основи, яка відповідатиме наявним туристично-рекреаційним ресурсам країни.

Державне регулювання туристично-рекреаційної сфери є явищем багатограним і міжгалузевим, підтвердженням цього є чимало наукових досліджень цього поняття, що мають економічний, політичний, соціальний, культурологічний характер. В основі визначення дефініції «туристично-

рекреаційна сфера» лежить розуміння термінів «туризм» і «рекреація», які є суспільними явищами з тривалою історією, проте до цього часу не мають однозначного трактування. Існує багато визначень, що розкривають їх різноманітні сторони та аспекти, проте єдиний підхід досі відсутній.

Туризм в сучасному світі розглядають як багатостороннє явище, тісно пов'язане з економікою, історією, географією, архітектурою, медициною, культурою, спортом та іншими науками, адже жодна з них не може повністю й вичерпно охарактеризувати туризм як об'єкт власних досліджень і жоден з існуючих соціально-економічних інститутів не в змозі самотійно розв'язати комплекс його проблем. Одне з перших визначень туризму було запропоновано австрійським економістом Германом фон Шуллердом у 1910 р. Він визначив його, як «загальну суму дій, в основному економічної сутності, що безпосередньо стосуються в'їзду, проживання та пересування іноземців всередині і за межами певної держави, міста або регіону» [296, с. 83]. У 1937 р. Ліга Націй використала термін «туризм» та «туристи» в офіційних документах. При цьому туризмом була названа мандрівка за кордон рідної країни більше, ніж на добу [269, с. 91]. Тобто первісне розуміння туризму зводилося до його пересування і часового перебування людей поза постійним місцем проживанням. Однак у процесі історичного розвитку зміст і значення цього поняття постійно зазнавали зміни й доповнення.

Подальше тлумачення туризму пов'язане з Конференцією ООН з питань міжнародного туризму й мандрівок (Рим, 1963), конгресом Всесвітньої туристичної організації (Маніла, 1986), Міжпарламентською конференцією з питань туризму (Гаага, 1989), Конференцією зі статистики туризму і мандрівок Всесвітньої туристичної організації (Оттава, 1991). У 1993 р. Статистична комісія ООН прийняла визначення, підтримане Всесвітньою туристичною організацією (ВТО). Згідно з ним, туризм охоплює діяльність осіб, які мандрують і здійснюють перебування в місцях, що знаходяться за межами їх звичайного середовища, упродовж періоду, що не

перевищує один рік підряд, із метою відпочинку, діловою та іншою метою [302].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про туризм» поняття туризм трактується як «тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає» [261]. Таке уніфіковане визначення туризму використовується в усіх країнах-членах ВТО.

На сьогодні існує велика різноманітність визначень туризму, причому відмінність підходів у трактуванні цього явища демонструють не тільки окремі вчені, але й туристичні організації. У поняття «туризм» вкладаються не просто різні тлумачення, але й непорівнянні за охопленням явища, а отже, і галузі національної й світової економіки. Так, на думку М.О. Жукової, існуючі визначення туризму доцільно розділити на дві великі групи. Одні з них мають вузькоспеціалізований характер і стосуються окремих економічних, соціальних, правових та інших аспектів туризму або його видових особливостей і визначаються як інструмент для розв'язання конкретних завдань. Інші, концептуальні, визначення охоплюють предмет у цілому, розкривають внутрішній зміст туризму, що виражається в єдності всього різноманіття властивостей і відносин, дозволяють відрізнити його від подібних явищ [101]. Американські професори (Ч. Голднер, Б. Рітчі, Р. Макінтош) пропонують такі підходи [399, с. 127]: інституціональний; підхід, що заснований на вивченні туристичних послуг; історичний; управлінський; економічний; соціологічний; географічний та системний.

На нашу думку, можна виокремити такі підходи до визначення поняття «туризм»:

- вид рекреації та соціально-культурної діяльності людей;
- сукупність певних відносин;
- форма міграції населення;
- галузь національної економіки;
- складна соціально-економічна система.

Туризм розглядається як різновид рекреації та соціально-культурної діяльності людей. Саме такий підхід зазначений у визначенні Академії туризму Князівства Монако: «Туризм – це загальне поняття для всіх форм тимчасового виїзду людей з місця постійного проживання з оздоровчою метою, для задоволення пізнавальних інтересів у вільний час або професійно-діловою метою без зайняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування» [26, с.16]. Визначення першої групи характеризують туризм як різновид рекреації (розширеного відтворення фізичних, інтелектуальних і емоційних сил людини), систему й форму проведення вільного часу шляхом використання сфери послуг у поїздках, які поєднують активний відпочинок і зміцнення здоров'я людини. Так, М.П. Мальська пропонує розглядати туризм як вид рекреації, пов'язаний із виїздом за межі постійного місця проживання, активний відпочинок, під час якого відновлення працездатності поєднується з оздоровчою, пізнавальною, спортивною і культурно-розважальною метою [167, с. 21]. Узагальнену думку щодо трактування туризму як виду рекреації та соціально-культурної діяльності людей дає О.С. Шаптала, який під туризмом розуміє «вид рекреації, що здійснюється шляхом переміщення людей з місця свого постійного проживання в іншу країну або іншу місцевість у вільний час на період більше 24 годин, але не більше одного року, з метою відпочинку, оздоровлення і лікування, задоволення гостьових, пізнавальних, релігійних або ділових цілей, але без оплачуваною праці» [349].

Другий підхід до визначення туризму робить акцент не на змісті здійснюваної людиною діяльності, а на відносинах, які виникають внаслідок цієї діяльності. Як приклад, можна привести визначення В. Хунцигера й К. Крапфа, які трактують туризм як «сукупність відносин, що є результатом пересування людей і перебування за межами місця їх проживання доти, поки перебування не переходить у постійне місце проживання й не пов'язане з отриманням доходу» [18, с. 56]. А також визначення туризму запропоноване Міжнародною асоціацією наукових експертів в галузі туризму: «Туризм – це сукупність відносин і явищ, які виникають під час переміщення й

перебування людей у місцях відмінних від їхнього постійного місця проживання й роботи» [8]. Таким чином, відповідно до цього підходу під туризмом слід розуміти відносини в суспільстві з приводу використання вільного часу людей за межами їх постійного проживання, у взаємозв'язку з умовами відтворення всього спектру необхідних для цього послуг та товарів.

Третій підхід розглядає туризм як одну із форм міграції населення, пов'язаної з процесом руху, подорожі, подолання простору й виступає в якості інструментарію статистики туризму. Так, у 1993 р. Статистична комісія ООН прийняла визначення, яке було схвалено Всесвітньою туристичною організацією. Відповідно до нього, туризм охоплює діяльність осіб, які подорожують та перебувають у місцях, що знаходяться за межами їх звичайного середовища, протягом періоду, який не перевищує одного року поспіль, з метою відпочинку, діловими й іншими цілями [274].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови подаються два трактування туризму:

1) як подорожей, які здійснюються за певними маршрутами по своїй країні або за кордоном; поєднують відпочинок з пізнавальною метою, у ряді випадків мають елементи спорту;

2) як тимчасового виїзду людини з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях без заняття оплачуваною діяльністю [41, с. 1276].

Аналогічну точку зору щодо трактування поняття «туризм» висловлює А.П. Дядечко. На його думку, туризм – тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових цілях чи іншою метою без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування [95, с. 13].

Наявність великої кількості підприємств, що займаються обслуговуванням подорожуючих, стійкість і різноманіття існуючих між ними економічних зв'язків визначають використання ще одного підходу в трактуванні туризму. Відповідно до нього туризм розглядається як

самостійна галузь національної економіки, у рамках якої створюється специфічний туристичний продукт, тобто товар або послуга для задоволення потреб подорожуючих осіб. Як вважає д.е.н., професор М.І. Кабушкін «туризм – це галузь економіки, що включає діяльність туристичних організаторів, агентів і посередників» [114, с. 12]. В.Ф. Кифяк дає таке пояснення цього терміна: «туризм – це вид економічної діяльності, пов'язаний з обслуговуванням людей, які тимчасово перебувають поза місцем постійного проживання; передбачає певну мету подорожування та виключає отримання прибутку подорожуючим під час туристичної поїздки» [123, с. 146].

Чимало дослідників, які дають характеристику з позицій цього підходу, розглядають туризм не як окрему галузь, а як групу взаємопов'язаних галузей. Деякі автори одночасно визначають туризм і як окрему галузь, і як міжгалузевий комплекс. Так, на думку М.О. Жукової, під «галуззю туризму слід розуміти сукупність самостійних, територіально відособлених туристських господарських одиниць, що володіють певною матеріально-технічною базою та спеціалізуються на виробництві й реалізації туристських послуг і товарів, об'єднаних єдністю діяльності й управління» [100, с. 43]. Разом з тим автор вважає, що до туризму слід підходити як до великого самостійного міжгалузевого господарського комплексу національної економіки, оскільки сфера туризму, поєднуючи різні галузі, не лежить у звичній вертикальній площині, а охоплює якийсь горизонтальний простір, включаючи підприємства й організації різної галузевої приналежності [100]. Слід також зазначити, що при використанні останнього із запропонованих підходів у визначенні туризму в спеціалізованій літературі дуже часто спостерігається використання термінів «туризм», «туристична галузь» та «індустрія туризму» у якості синонімів, що позначають одне явище.

Різноманіття використовуваних трактувань туризму, обумовлене багатомірністю розглянутого явища, спонукає деяких дослідників до

побудови комплексного визначення, що поєднує ознаки попередніх підходів. У цьому випадку мова йде про розуміння туризму як складної соціально-економічної системи. Туризм як система, з одного боку, є частиною складних суперсистем, таких як «суспільство», «економіка», «навколишнє середовище», а з іншого – має власну структуру з різноманітним внутрішнім зв'язкам. Вперше системне визначення туризму дав у 1979 р. професор Лейпер, який розглядає туризм як систему, що складається з таких складових: географічні елементи, які, у свою чергу, підрозділяються на регіон, що породжує туристів, транзитний регіон, регіон туристичної дестинації; туристи та туристична індустрія [196]. На думку В.І. Азара, туризм – це велика економічна система з різноманітними зв'язками між окремими елементами в рамках як народного господарства окремої країни, так і зв'язків національної економіки зі світовим господарством у цілому [4].

Отже, під поняттям «туризм» слід розуміти сукупність соціально-економічних відносин, що на платній основі забезпечують потреби людини у відпочинку, лікуванні, досягненні професійних та інших цілей шляхом використання туристично-рекреаційних ресурсів. Тобто туризм у сучасних умовах проявляється в різних явищах, взаємозв'язках і відношеннях. Це визначає необхідність його класифікації з метою розв'язання низки проблем ефективного функціонування й організації туристичного господарства.

Перейдемо до розгляду поняття «рекреація» як соціально-культурного явища, різновиду та результату діяльності людини. Для сучасного етапу суспільного розвитку характерне зростання її ролі у процесі відновлення сил людини. Сьогодні вона впливає не тільки на відновлення робочої сили, але і на людину в цілому. П.О. Масляк сформулював закономірність перманентного зростання значення рекреації в житті суспільства. Він зазначає: «...рекреаційні витрати перетворилися на витрати першої необхідності... Це вимога надзвичайно динамічного, психологічно важкого часу. Постійне ускладнення умов життя приводить до того, що людство без відповідного відпочинку і лікування вже просто не може

існувати» [172, с. 30].

Рекреація (від латинського слова «recreatio» – повернути до життя, оживити, зміцнити, підкріпити, відновити) як соціальне явище та науковий термін нещодавно увійшов до наукового обігу, хоча і є досить поширеним. Слід зауважити, що у минулому рекреацією називався пообідній відпочинок учнів, які вчилися в школах-інтернатах, та проводили свій вільний час у рекреаційних іграх і забавах разом із своїми вчителями. Дещо пізніше поняттям «рекреація» почали охоплювати інші різновиди дозвілля, навіть такі, які, на перший погляд, не мали рекреаційних ознак.

У науковій літературі це поняття трактується по-різному. Окремі дослідники ототожнюють його з поняттям «оздоровлення», інші – з поняттям «відпочинок». Дуже часто рекреацію пов'язують з емоційним досвідом і натхненням, системою ресурсів і сервісу. Крім цього, термін використовується для характеристики галузі національного господарства, пов'язаної з освоєнням території для відпочинку, лікування і туризму, скерованої на розвиток, відпочинок і оздоровлення, вдосконалення особистості. В світовій практиці поняття «рекреація» як таке відсутнє.

У радянській науковій літературі під «рекреацією» розуміли систему заходів, пов'язаних з використанням вільного часу для оздоровчої, культурно-пізнавальної і спортивної діяльності людей на спеціалізованих територіях, які розташовуються поза їхнім місцем постійного проживання. Деякі автори визначали рекреацію як відновлення і розвиток життєвих сил, що характеризується кількістю часу, в рамках якого відбувається відновлення сил людини (фізичних, інтелектуальних та емоційних), і діяльністю, усвідомлено чи інстинктивно спрямованою на відновлення життєвих сил [288, с. 208].

На сучасному етапі суспільного розвитку тлумачення поняття «рекреація» значно розширилося. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови рекреація трактується як відпочинок, поновлення сил людини, витрачених на трудову діяльність [41, с. 1108]. М.І. Долишний

вважає, що рекреація є необхідною умовою нормального життя людини, засобом компенсації напруження і відновлення працездатності, продовження самого виробництва [86]. На думку В.І. Дубровського, рекреація – це участь у будь-якій діяльності, яка дає людині радість та задоволення, та спонукає до активних дій, відновлення фізичних сил [93]. П.О. Масляк використовує тлумачення рекреації у поєднанні із туризмом: «...процес відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини та її життєвого потенціалу шляхом певних заходів на основі відповідних установ у вільний час» [172, с. 16]. Н.С. Мироненко об'єднує в понятті рекреація сукупність явищ і відносин, що виникають у процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної, культурно-освітньої діяльності людей на спеціалізованих територіях, що розташовані поза населеним пунктом – місцем їх постійного проживання [187].

Таким чином, більшість авторів мають однакові погляди на трактування поняття «рекреація». Вони характеризують її розміром часу, в межах якого відбувається відновлення сил, та діяльністю, спрямованою на це відновлення. Важливим є факт, що у визначенні дефініції «рекреація» є істотним не різновид чи форма людської діяльності (активності), а власне спосіб її трактування і рефлексії конкретною людиною. Відповідно до того, що існують відмінні від запропонованих визначення «рекреації», змінюється й сама сфера аналізу цього явища. В одних випадках аналізується розвиток окремих типів рекреаційних об'єктів, в інших – досліджується функціонування певних підсистем.

Проаналізувавши всі вищевикладені визначення рекреації і взявши їх за основу, можна стверджувати, що «рекреація» – це система заходів, які пов'язані із використанням вільного часу для оздоровчої, спортивної та культурно-пізнавальної діяльності, що спрямовані на збереження та відтворення фізичного, психологічного та духовного стану здоров'я людини та її життєвих сил. Тобто це поняття використовується щонайменше в декількох значеннях. У широкому розумінні – як просте відновлення

фізичних і духовних сил, витрачених людиною в процесі трудової, навчальної та побутової діяльності. У вузькому розумінні рекреація – це різноманітні види людської діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення й задоволення широкого кола особистих і соціальних проблем.

Варто зазначити, що дуже широко, часто та багатогранно як самостійні дефініції використовуються такі терміни, як «туристична галузь», «рекреаційна діяльність», «туристичний комплекс» тощо. При цьому сутність поняття «туристично-рекреаційна сфера» залишається не визначеною.

Здебільшого дослідники використовують поняття «рекреаційно-туристична діяльність», «туристично-рекреаційна діяльність», «рекреаційна і туристична діяльність» як своєрідний компроміс для поєднання понять «туризм» і «рекреація». Разом з тим слід підкреслити таке: чітко визначеної межі між рекреаційною й туристичною діяльністю не існує. Тому ці словосполучення мають право на існування, оскільки вони не лише інтегрують два поняття вузького значення, але й одночасно підкреслюють їхню взаємопроникність.

Питання про зміст туристично-рекреаційної діяльності розглядалося у працях багатьох вчених. Наприклад, О.О. Бейдик під рекреаційною діяльністю розуміє систему заходів, пов'язаних із використанням вільного часу для оздоровчої, культурно-пізнавальної діяльності людей на спеціалізованих територіях, які розташовані поза межами їх постійного проживання [22]. Н. Стецько пропонує розуміти туристичну діяльність як діяльність, пов'язану з організацією всіх форм виїзду людей з місць постійного проживання в оздоровчих цілях, для задоволення пізнавальних інтересів або в професійно-ділових цілях без занять оплачених діяльністю в місцях тимчасового перебування [302]. Е.А. Кульчицька вважає, що рекреаційно-туристична діяльність – це інтегральне поняття, під яким варто розуміти сукупність дій з відновлення життєдіяльності людини, а також з надання та споживання різноманітних туристичних послуг, передбачених законодавством України [145].

Серед різноманітності термінів, які зустрічаються в науковій літературі для характеристики туристично-рекреаційної сфери, поняття «туристично-рекреаційний комплекс» є найбільш точним та комплексним визначенням. Воно охоплює основні складові елементи, які притаманні будь-якому комплексу народного господарства країни. За теорією систем, складний рекреаційно-туристичний комплекс є елементом (підсистемою) функціонально-компонентної структури господарства (суперсистеми), складається із великої кількості елементів, які можна розглядати як окремі системи [287].

Р.І. Магійович, О.В. Пилип'як, О.О. Шкрібинець зазначають, що туристично-рекреаційний комплекс – це комплекс, який об'єднує систему туристично-рекреаційних закладів, обслуговуючих їх підприємств інфраструктури та інших галузей, які мають тісні виробничі та економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення [158, с. 166]. На думку О.Г. Топчієва, під рекреаційно-туристичним комплексом слід розуміти сукупність галузей і видів економічної діяльності, які забезпечують рекреаційними послугами населення країни, регіону, міста та створюють необхідні передумови для нормального функціонування рекреаційно-туристичного господарства [318, с. 562]. О.І. Вуйцик так трактує рекреаційно-туристичний комплекс: «це міжгалузевий комплекс, який структурно складається з самостійних, проте тісно пов'язаних галузей, що продукують товари і послуги для потреб туризму. Одні галузі повністю обслуговують рекреаційно-туристичний комплекс, а доходи інших лише частково залежать від туристичної діяльності» [48, с. 36].

Таким чином, «державне регулювання туристично-рекреаційним комплексом» є системою поєднання державно-управлінського та економічного комплексів, призначення якого полягає у виробленні державою якісних механізмів забезпечення туристично-рекреаційними послугами населення конкретної територіальної одиниці. Це типовий міжгалузевий

комплекс, оскільки в державному регулюванні туристично-рекреаційного комплексу (прямо чи опосередковано) бере участь багато різних галузей і видів діяльності.

У науковій літературі існує декілька близьких за змістом визначень туристично-рекреаційної сфери. Так, В.П. Руденко вважає, що рекреаційно-туристична сфера, сформована як самостійна ланка господарської структури, є складовою економічної системи і залучає значні матеріальні та трудові ресурси. Вона об'єднує комплекс галузей та їх підрозділів, функції яких полягають у задоволенні різноманітного і складного попиту на відпочинок та розваги [275]. Д.І. Соловійов пропонує використовувати поняття туристична сфера для визначення всієї сукупності об'єктів, що прямо та опосередковано задовольняють туристичний попит. На його думку, туристична сфера – це сукупність галузей та діяльність державних і приватних органів, що об'єднані з метою створення, просування та контролю комплексного туристичного продукту [296, с. 84-85]. С.Ю. Цьохла формує визначення рекреаційної сфери як поєднання галузей сфери послуг та пов'язаних з нею виробничих галузей, а саме: «рекреаційна сфера – галузі сфери послуг і пов'язані з нею виробничі галузі, призначені для обслуговування відпочиваючих (рекреантів)» [339].

Як бачимо, у визначеннях деколи замість поняття «туристично-рекреаційна сфера» з'являються терміни «рекреаційно-туристична сфера», «туристична сфера» чи «рекреаційна сфера». Вважаємо, що в цьому термінологічному словосполученні доцільним є вживання саме поняття «туристично-рекреаційна сфера». Це пояснюється тим, що визначення терміна «рекреація» як таке у світовій практиці взагалі відсутнє і немає однозначного трактування, натомість, поняття «туризм» здобуло широке поширення і наукове обґрунтування. Це надає йому пріоритет у досліджуваному словосполученні. Отже, пропонуємо під поняттям «туристично-рекреаційна сфера» розуміти одну з найважливіших сфер суспільного життя, яка охоплює різні галузі господарства та діяльність

державних і приватних органів, що об'єднані розгалуженою мережею зв'язків в єдину багатогранну економічну систему з метою створення, просування та контролю комплексного туристично-рекреаційного продукту й задоволення потреб громадян.

Туристично-рекреаційній сфері притаманна власна структура, яка складається із взаємопов'язаних підсистем і характеризується функціональною й територіальною цілісністю (рис. 2.1).

При запровадженні дієвих механізмів державного регулювання туристично-рекреаційною сферою враховуються інтереси громадян з їх туристично-рекреаційними потребами – побутовими, культурними тощо. Туристично-рекреаційні потреби суспільства – потреби у простому і розширеному відтворенні його соціально-трудового і соціально-культурного потенціалу. Наявність цих потреб спонукає людину до туристично-рекреаційної діяльності, що відрізняється від повсякденної трудової та побутової, а суспільство та його інститути – до створення спеціальних умов (туристично-рекреаційної інфраструктури) та залучення відповідних ресурсів.

Обмін між суб'єктами здійснюється через туристично-рекреаційні послуги – продукт, який формує ринок туристично-рекреаційної сфери і який є кінцевою метою існування системи. Вони можуть бути реалізовані галузями, що займаються їх створенням, через туристично-рекреаційну пропозицію.

Від рівня й темпів розвитку туристично-рекреаційної сфери держави багато в чому залежать створення оптимальних умов організації відпочинку, зміцнення здоров'я, підвищення культурно-освітнього рівня населення. Належний розвиток туристично-рекреаційної сфери впливає на ефективне формування людського потенціалу як основного трудового ресурсу.

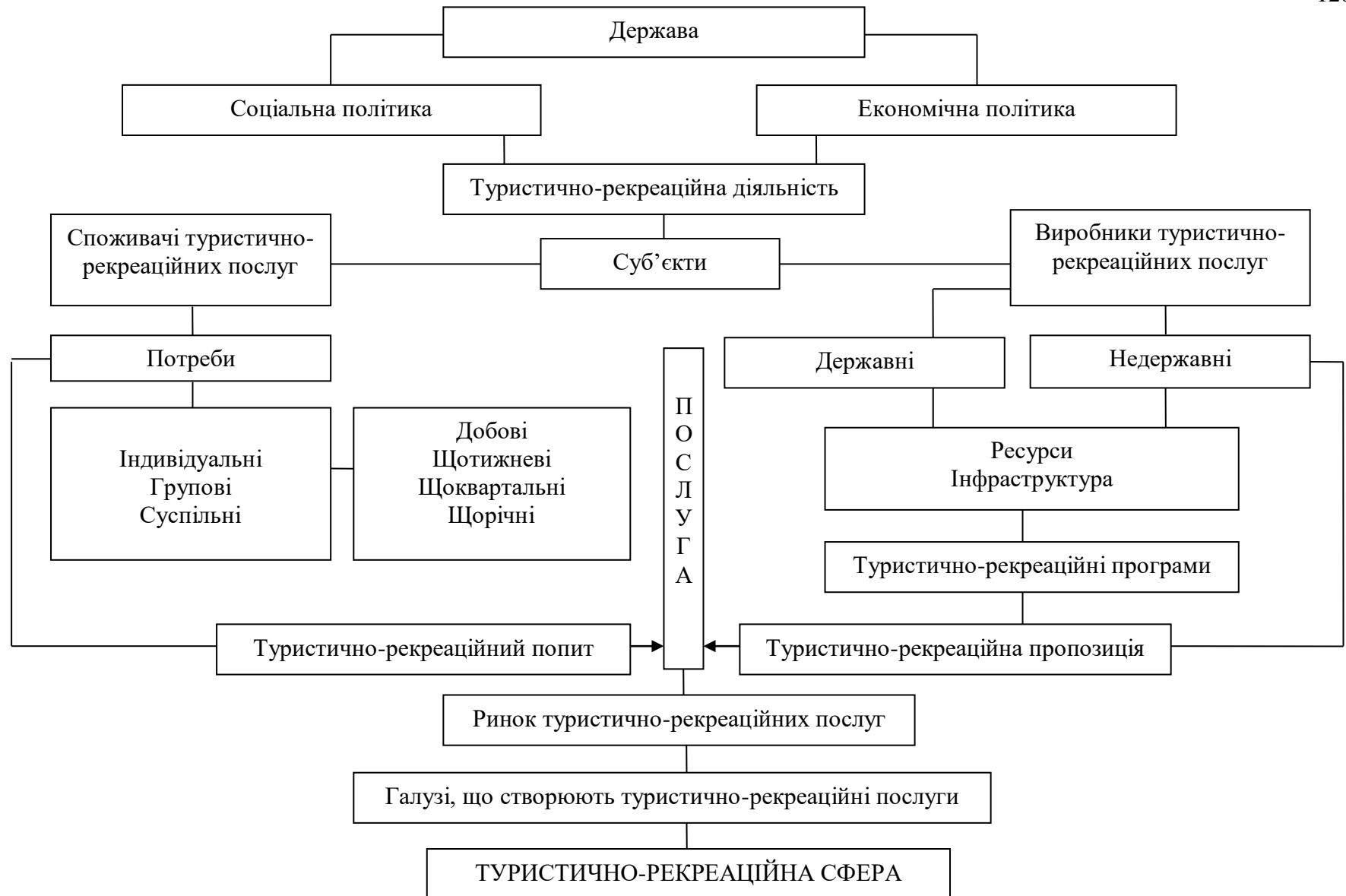

Рис. 2.1. Структура туристично-рекреаційної сфери

У свою чергу, виробництво отримує відновлені трудові ресурси, що сприяє розвитку виробництва. За наявності високого прибутку підприємства мають великі можливості вкладати кошти в розвиток туризму і рекреації.

Фактично провідною метою механізмів державного регулювання туристично-рекреаційною сферою можна вважати формування сприятливих умов для функціонування та розвитку туристичної сфери та суміжних з нею сфер та галузей, що належать до матеріального виробництва та сфери послуг економіки господарства. Отже, зміст туристично-рекреаційної сфери розкривається через її ресурсні та організаційні можливості, спрямовані на забезпечення населення ефективними туристично-рекреаційними послугами. Рівень розвитку державного регулювання туристично-рекреаційною сферою та впровадження державою організаційного механізму в цю структуру визначаються всією сукупністю ресурсів, за допомогою яких будуть розв'язані проблеми оптимізації відпочинку й оздоровлення. У зв'язку з цим, особливо важливим є забезпечення належної взаємодії між структурними складовими туристично-рекреаційної сфери як системи.

На сьогодні поширеним є використання системного-структурного підходу до дослідження складних процесів сучасності. Системно-структурний підхід виник у науці в другій половині ХХ століття. Нині з'явилося багато досліджень, присвячених тим чи іншим аспектам системно-структурного підходу, проте вони мають значні розбіжності щодо методів і способів його реалізації. У цілому сутність системно-структурного підходу зводиться до напрямку в розвитку сучасного наукового пізнання, що спрямовується на вивчення специфічних характеристик складноорганізованих об'єктів – систем. Поряд з поширенням системно-структурного аналізу для вирішення прикладних завдань та встановленням своєрідної стандартизації процедур його здійснення спостерігається різноманітність методологічних підходів до проведення цього аналізу.

Специфіка системно-структурного дослідження механізмів державного регулювання визначається висуванням нових принципів підходу до об'єкта

вивчення, нової орієнтації всього руху дослідника. Ця орієнтація виявляється в таких аспектах [390, с. 102]:

- при дослідженні об'єкта як системи опис елементів не має самодостатнього характеру, оскільки елемент описується не «як такий», але з урахуванням його «місця» в цілому;

- один і той самий «матеріал» виступає в системному дослідженні як той, що володіє одночасно різними характеристиками, параметрами, функціями і навіть різними принципами будови. Одним із проявів цього є ієрархічність будови систем, причому той факт, що всі рівні ієрархії «виконані» з одного матеріалу, ускладнює проблему пошуку специфічних механізмів взаємозв'язку різних рівнів (площин) системного об'єкта;

- дослідження системи виявляється, як правило, невіддільним від дослідження умов її існування;

- специфічною для системного підходу є проблема породження властивостей цілого з властивостей елементів і, навпаки, породження властивостей елементів з характеристик цілого;

- як правило, в системному дослідженні виявляються недостатніми причинні пояснення функціонування і розвитку об'єкта; зокрема для великого класу систем характерна доцільність як невід'ємна риса їх поведінки, а доцільна поведінка не завжди може знаходитися в межах причинно-наслідкового зв'язку;

- джерело перетворень системи або її функцій знаходиться зазвичай у самій системі, оскільки це пов'язано з доцільним характером поведінки систем, вагома риса низки системних об'єктів полягає в тому, що вони є не просто системами, а самоорганізуючими системами.

З цим пов'язана й інша особливість, притаманна багатьом системним дослідженням: у цих дослідженнях нерідко доводиться допускати наявність у системи (або її елементів) деякої кількості індивідуальних характеристик і ступенів свободи.

Подальший аналіз становлення та розвитку механізмів державного

регулювання туристично-рекреаційною сферою здійснюється виходячи з принципів системно-структурного підходу. Серед найбільш придатних методів проведення таких досліджень використання цього підходу пояснюється можливістю застосування як формалізованих, так і неформалізованих процедур дослідження, їх алгоритмізації, розробки і вдосконалення моделей, методів та засобів системно-структурного аналізу.

При цьому зазначимо, що системно-структурний підхід має певні недоліки, зокрема потребує спеціальних засобів та процедур урахування суб'єктивізму цілеутворення, відмінностей між природним (еволюція) і технічним (розвиток). Тому уникнення наведених недоліків є надзвичайно актуальним завданням управління в умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні. Зокрема, системно-структурний підхід у сфері туризму та рекреації потребує запровадження низки нових механізмів та процедур державного регулювання даною галуззю. Окремо постає необхідність розробки спеціальних засобів, які дадуть можливість врахувати динаміку процесів, що відбуваються в національній економіці, та «суб'єктивізм» в управлінській діяльності (власна ініціатива).

Застосовуючи системно-структурний підхід до дослідження механізмів державного регулювання в туристично-рекреаційній сфері, необхідно врахувати суб'єктивізм та динаміку процесів через розрізнення можливостей жорсткого їх регулювання (регламентація перебігу процесів щодо напрямів, інтенсивності, характеристик) та стимулювання (використання власного бажання «самовільного руху» об'єкта управління) [363]. Як правило, «регулювання» здійснюється в частині повної підпорядкованості об'єкта суб'єкту управління (організаційно-адміністративна підпорядкованість, законодавче регулювання діяльності), а «управління» поширюється на «власну ініціативу» об'єкта управління й потребує врахування мети та інтересів цього об'єкта (стимулювання, пошук компромісів). Саме тому управління туристично-рекреаційною сферою повинно охоплювати інструменти нормативного регулювання (керування) та стимулювання

(управління) до діяльності щодо підвищення ефективності її функціонування в межах національної економіки. Причому очевидно, що суб'єкт управління забезпечує повне керування об'єктом управління лише в разі забезпечення впливу на перебіг процесів (напрямів, інтенсивності, характеристик), що впливають на цілі управління через «керування» та «управління», залучаючи об'єкт управління до своєї управлінської діяльності, підпорядковуючи його поведінку (процеси) своїй волі.

Охарактеризуємо особливості системи регулювання туристично-рекреаційною сферою, а також її складових, які ми вважатимемо підсистемами, оскільки кожна із них є певним чином самостійною складовою з власною структурою та принципами функціонування, за допомогою рис. 2.2.

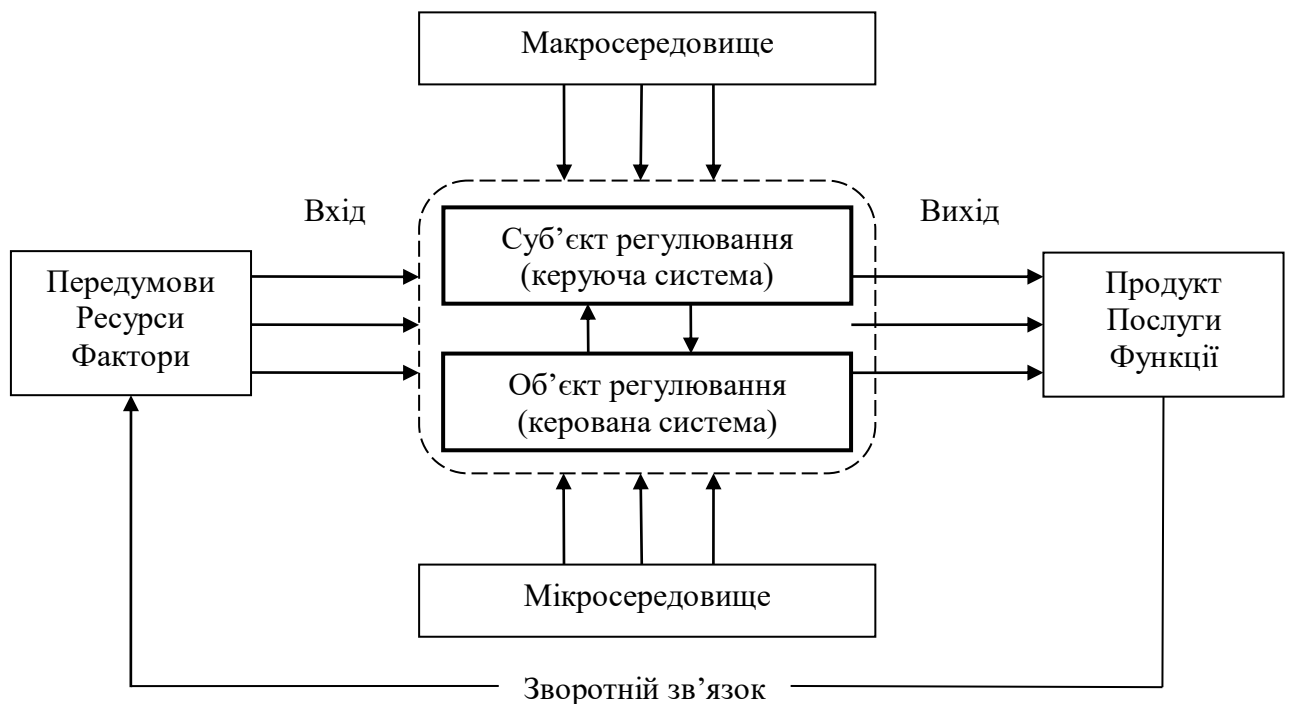

Рис. 2.2. Модель системи державного регулювання туристично-рекреаційною сферою

Суб'єктом регулювання в туристично-рекреаційній сфері, як і в будь-якій іншій галузі, є держава в особі органів державної влади. Оскільки можливості саморегулювання туристично-рекреаційної сфери є характерними лише для раннього етапу розвитку, і сьогодні повністю

вичерпані, постає необхідність у формуванні дієвої туристично-рекреаційної політики. Необхідність впливу держави на розвиток туризму і рекреації доведена світовою практикою. Так, у Гаазькій декларації з туризму, прийнятій у 1989 році, зазначено, що туризм повинен плануватися державною владою на комплексній і послідовній основі з урахуванням всіх аспектів цього феномену [209, с. 617]. Обсяг правових механізмів державного регулювання, які об'єднують права і повноваження національних органів, не є однорідними в різних державах і варіює залежно від рівня розвитку в них туризму і рекреації.

Крім держави, суб'єктами туристичної діяльності є: туристичні оператори; туристичні агенти; інші суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг; гідни-перекладачі, екскурсоводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу – фізичні особи, які виконують діяльність, пов'язану з туристичним супроводом і в установленому порядку отримали дозвіл на право здійснення туристичного супроводу, крім осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування; фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування [193]. Якщо розглядати управління туристично-рекреаційною сферою в цілому, то його можуть здійснювати також спеціалізовані громадські та міжнародні організації.

Об'єктами регулювання туристично-рекреаційною сферою можуть бути:

- 1) за галузевою ознакою – туристично-рекреаційна сфера загалом;
- 2) за географічною ознакою – туристично-рекреаційний регіон;
- 3) за напрямом туристичної діяльності – окремий вид туризму чи рекреації;
- 4) за напрямом впливу – потреби туристів та рекреантів (реальних та

потенційних).

Окремий туристично-рекреаційний регіон як об'єкт регулювання туристично-рекреаційною сферою є самостійною адміністративно-територіальною одиницею чи її частиною – територією туристично-рекреаційного призначення (пляж, паркова зона тощо). Поняття туристично-рекреаційного регіону є відносно новим, оскільки виникло в умовах активізації туристичної діяльності та яскраво вираженої спеціалізації окремих територій за туристично-рекреаційним напрямом. Під туристично-рекреаційним регіоном розуміють географічну територію (місце, регіон), яку гість або туристичний сегмент вибирає з метою подорожі і яка містить усі об'єкти, необхідні для перебування, розміщення, харчування й організації дозвілля туристів [31, с. 67]. Ураховуючи специфіку туристично-рекреаційної галузі, зокрема високу залежність від розміщення туристично-рекреаційних об'єктів, розвитку загальної інфраструктури та екологічної складової, для визначення поняття туристично-рекреаційного регіону цікавим є його трактування як об'єктивно існуючої значної території країни, що має подібні природно-кліматичні, етнічні, культурні ознаки, характерну спеціалізацію (у нашому випадку – туристично-рекреаційну) і структуру виробництва, спільну виробничу і соціальну інфраструктури [307, с. 15]. Таке визначення є доцільним під час розгляду регіону як об'єкта державного регулювання, оскільки дозволяє виділити базові туристично-рекреаційні ознаки та взаємозалежність туризму з іншими галузями економіки. Якщо в регіоні спостерігаємо значне тяжіння (залежність) низки населених пунктів до окремого населеного пункту чи їх групи, що мають туристично-рекреаційну спеціалізацію, то таку територію (місто, село, агломерацію, туристичний вузол тощо) можна визначити як туристично-рекреаційний центр. Тобто туристично-рекреаційний регіон є складним таксономічним утворенням, яке складається з туристично-рекреаційних пунктів, вузлів, центрів, а також районів як підсистем туристично-рекреаційного регіону.

Виділення як об'єкта регулювання туристично-рекреаційною сферою

окремого виду туризму чи рекреації свідчить про вузький підхід до управління з метою концентрації зусиль на конкретному напрямі туристично-рекреаційної діяльності. Через наявність на відповідній території певних туристично-рекреаційних ресурсів, історично складених традицій чи, навпаки, модних тенденцій, на території формуються сприятливі умови для розвитку окремих видів туризму чи рекреації, які за ефективного управління можуть давати значний соціально-економічний ефект.

Виділення потреб туристів та рекреантів як об'єкта регулювання туристично-рекреаційною сферою має об'єктивні причини. Основа розвитку туристично-рекреаційного бізнесу – це обслуговування великої кількості людей, у яких є подібні потреби і мотивації. Туристи відіграють важливу роль у розвитку економіки країни. Вони збільшують виробництво продукції туристично-рекреаційних товарів і послуг, сприяють створенню нових робочих місць тощо.

Тому необхідно визначити сутність поняття «турист». Існує безліч його тлумачень, і всі вони деякою мірою правильні. Наприклад, такі: людина є туристом, якщо вона задовольняє свої рекреаційні потреби і попит у туристичній сфері; туристи – тільки ті люди, які мають кошти для задоволення своїх потреб. У 1957 р. Комітет ООН рекомендував країнам-членам ООН уніфікувати визначення «турист». З того часу воно характеризує туриста як людину, яка подорожує на період 24 години або більше в іншу країну (район), відмінну від місця його постійного проживання. Це визначення в подальшому було актуалізовано за метою подорожі. Сьогодні вважають, що туристи – це люди, які:

- подорожують з метою розваги, за сімейних обставин, за станом здоров'я й інших подібних причин;
- подорожують з метою прийняття участі в різних зустрічах;
- подорожують з професійною метою;
- прибувають у порти країни на круїзному судні, навіть якщо період їх перебування менше 24 годин.

Наведене визначення не включає тих, хто:

- приїжджає в країну з контрактом на роботу або має можливість працювати;
- вибирає країну як місце постійного проживання;
- приїжджає в країну для продовження навчання або підвищення кваліфікації;
- живе в містах, розташованих поблизу кордонів країни і працює в сусідній країні;
- може бути визначений як мандрівник або транзитний пасажир, що їде без зупинки, навіть якщо час його перебування більше 24 годин при проїзді через країну.

Проте визначення туриста, дане Комітетом фахівців ООН, виявилось недостатньо повним. Одна з основних проблем полягає в неможливості отримання даних про рух населення всередині країни. У 1963 р. Конференція міжнародних подорожей і туризму ООН, яка проходила в Римі, запропонувала членам Міжнародного союзу офіційних туристських організацій (МСОТО ІУОТО) досягти угоди, що термін «відвідувач» повинен характеризувати будь-яку людину, яка відвідує країну. При цьому людина може перебувати в країні з будь-якою метою, включаючи роботу, а дохід, який вона отримує, не повинен вилучатися з ресурсів країни. Знову ж таки це визначення не повне, тому що не включає туристів, які подорожують всередині власної країни.

Об'єктами регулювання, крім зазначених, можуть також виступати окремі явища і ситуації (наприклад, зменшення обсягів в'їзних туристичних потоків унаслідок стихійного лиха), а також відносини між конкретними суб'єктами – учасниками ринку туристичних та рекреаційних послуг (наприклад, між туристичними агентами і громадськими структурами з питань захисту навколишнього середовища). Проте такі процеси виникають стихійно, а їх регулювання здійснюється на основі концептуальних основ управління туристично-рекреаційною сферою.

Передумовами розвитку туристично-рекреаційної сфери є ціла система складових туристично-рекреаційного процесу, таких як: туристично-рекреаційні ресурси, туристично-рекреаційні потреби, а також економічні можливості суспільства (країни, регіону). Наявність на території туристично-рекреаційних ресурсів є найважливішим чинником виробництва туристично-рекреаційного продукту. Незважаючи на поширене вживання терміна «туристично-рекреаційні ресурси», досі відсутнє його чітке наукове трактування. Він використовується або як такий, що не потребує пояснення, або не наводиться розмежування понять «туристичних» та «рекреаційних» ресурсів, які вживаються як синоніми.

Туристично-рекреаційні ресурси за визначенням, яке пропонують Н.Б. Кушнір та О.І. Дячук, – це закономірні поєднання компонентів природи, соціально-економічних умов та культурних цінностей, які на певному рівні розвитку продуктивних сил є передумовами задоволення туристично-рекреаційних потреб людини та організації господарського комплексу, що спеціалізується на туристично-рекреаційному обслуговуванні населення [147, с. 218]. Л.Ю. Матвійчук дає таке визначення туристичних ресурсів: «Туристичні ресурси – реальні або віртуальні об'єкти, явища, події природного та антропогенного походження або їх поєднання, а також допоміжні та додаткові ресурси на конкретній фазі розвитку суспільства, які використовуються або можуть бути використані для туристичної діяльності з врахуванням специфіки регіону [174].

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про туризм» поняття «туристичні ресурси» визначається як пропоновані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об'єктів державної, комунальної чи приватної власності [261]. Терміном «туристичні пропозиції» охоплюється широке коло природних, історико-культурних, географічних ознак, котрі можуть всебічно задовольняти пізнавальні, оздоровчо-спортивні, духовні та інші потреби подорожуючих.

Водночас поняття «рекреаційні ресурси» є більш розробленим та

отримало ширше обґрунтування в межах таких наукових напрямів, як рекреаційна географія, розміщення продуктивних сил, регіональна економіка тощо, де під ними розуміють «сукупність природних, природно-технічних, соціально-економічних комплексів та їх елементів, що сприяють відновленню та розвитку фізичних і духовних сил людини, її працездатності та які при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб та техніко-економічних можливостях використовують для прямого і непрямого споживання та виробництва курортних і туристичних послуг» [18, с. 68]. Такі ресурси придатні як для прямого, так і для опосередкованого споживання, надання різноманітних послуг курортно-лікувального і туристично-рекреаційного характеру.

З огляду на це, туристичні та рекреаційні ресурси мають багато спільного, проте вони не є тотожними, та й віднесення окремими науковцями рекреаційних ресурсів до складу туристичних є не зовсім обґрунтованим, оскільки вони не завжди можуть бути об'єктами туристичного інтересу. При цьому, дуже важливо уникати переоцінки ресурсів, коли вони мають певний інтерес для цього району, але в більш ширшому масштабі, в порівнянні з цінністю інших ресурсів вони можуть не привернути великої кількості туристів. Тобто туристичні ресурси можуть включати лише певні найбільш цінні, унікальні та привабливі рекреаційні ресурси, придатні для створення туристичного продукту та формування туристичного бізнесу. А з іншого боку, частина об'єктів туристичного попиту може використовуватися в повсякденному відновленні фізичних і духовних сил людей, що проживають на території їх поширення (лісові, приморські, гірські ландшафти тощо).

Неможливість чітко окреслити поняття туристично-рекреаційних ресурсів ускладнює і проведення їх класифікації. Проте, незважаючи на різноманітні підходи до вирішення вказаної проблеми, більшість науковців одноставні в їх поділі на дві основні групи – природні та антропогенні.

До природних туристично-рекреаційних ресурсів належать природні геосистеми, природні об'єкти, явища і процеси, які володіють внутрішніми і

зовнішніми властивостями й характерними рисами для організації сезонної або цілорічної туристичної та рекреаційної діяльності. У їх межах можна виокремити кліматичні, ландшафтні, орографічні, бальнеологічні, біотичні, грязьові, водні та інші ресурси. У свою чергу, кожен із цих видів складається з окремих підвидів, наприклад, бальнеологічні ресурси поділяються на мінеральні води різного хімічного складу, а отже, і різної лікувальної дії.

Антропогенні туристично-рекреаційні ресурси, у свою чергу, включають культурно-історичні (пам'ятки культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес і можуть використовуватись для задоволення духовних потреб населення) та соціально-економічні ресурси, що охоплюють матеріально-технічну базу туристично-рекреаційних об'єктів, частину матеріального виробництва, яка безпосередньо забезпечує потреби туризму і рекреації, використовувані ними об'єкти інфраструктури, а також трудові ресурси, зайняті в туристично-рекреаційному господарстві.

Використання цієї типології дасть змогу зрозуміти специфіку природокористування, здійснити відповідно до обраного пріоритету організацію раціонального використання туристично-рекреаційних ресурсів, а також оцінити рівень їх розвитку з урахуванням потреб, що виникають на сучасному етапі розвитку туризму та рекреації.

Крім туристично-рекреаційних ресурсів, важливою передумовою розвитку туризму та рекреації є формування туристично-рекреаційних потреб. Вони передбачають наявність туристично-рекреаційних підприємств, транспортну доступність, вигідність економіко-географічного розташування, розвиненість соціальної інфраструктури, забезпеченість трудовими ресурсами.

Формування туристично-рекреаційних потреб відбувається під впливом низки чинників. Вони можуть бути згруповані таким чином:

1. Соціально-економічні чинники (рівень розвитку продуктивних сил, рівень виробництва споживчих благ, рівень розвитку сфери відпочинку і

туризму, реальні грошові доходи населення, ціни на товари та послуги, рівень розвитку транспортної інфраструктури, тривалість відпусток, постановка реклами та інформації про рекреаційні райони і туристських маршрутах, соціальний і професійний склад населення, рівень культурного життя, рухливість населення, національні традиції).

2. Демографічні чинники (урбанізація, статево-вікова структура населення, склад і розмір сім'ї, особливості розселення).

3. Соціально-психологічні чинники (комунікабельність, тип культурного життя, вплив моди, ціннісні орієнтації особистості).

4. Медико-біологічні чинники (стан здоров'я і психофізіологічні особливості населення).

5. Природні чинники (умови проживання людини, особливості географічного положення щодо туристично-рекреаційних об'єктів).

Задоволення туристично-рекреаційних потреб, з урахуванням дії відповідних чинників, забезпечується на основі економічних можливостей щодо розвитку туризму та рекреації. При цьому економічні можливості кожної економічної системи визначаються, насамперед, матеріально-технічним озброєнням новітніми основними фондами. Воно включає матеріально-технічну базу рекреації і туризму, відповідну транспортну інфраструктуру та ін. Частка таких штучно створених людиною туристично-рекреаційних ресурсів постійно зростає. Таким чином, реальні економічні можливості в сукупності з наявними туристично-рекреаційними ресурсами й потребами складають основу для розвитку та ефективного функціонування туристично-рекреаційної сфери в цілому.

На розвиток державного регулювання туристично-рекреаційної сфери впливає велика кількість факторів – постійних та мінливих. Розглядаючи питання розвитку системи маркетингу на ринку туристичних послуг, О.М. Азарян та Н.Л. Жукова досліджують фактори, «що обмежують розвиток рекреаційної сфери і туризму в Україні й окремих її регіонах» та наполягають на розробці «антикризових заходів для відновлення

рекреаційної сфери з метою подальшого її розвитку і досягнення економічного зростання» [5, с. 22]. Л.П. Дядечко при визначенні мети пріоритетних напрямів розвитку туристичного бізнесу наводить «як позитивні, так і негативні фактори, пов'язані з політичною, законодавчо-правовою та соціально-економічною ситуацією в країні і в світі» [95, с. 21-22]. У свою чергу, М.О. Жукова пропонує «увесь комплекс факторів, що впливають на розвиток туристичної галузі, поділити на дві групи:

- 1) фактори, діючі незалежно від діяльності організацій туризму;
- 2) фактори, що сприяють розвитку туризму, активно використовувані туристськими організаціями у своїй діяльності» [100, с. 27].

У переліку основних факторів впливу на розвиток туризму російські вчені під керівництвом І.В. Зоріна виділяють групи статичних та динамічних, зовнішніх (екзогенних) та внутрішніх (ендогенних) [181, с. 34-35]. Таким чином, загальної систематизації факторів впливу на туризм не існує, вітчизняні та зарубіжні фахівці в галузі туризму по-різному ставлять акценти при визначенні факторів, що впливають на специфіку туристично-рекреаційної сфери.

Найчастіше використовується розподіл факторів на зовнішні (екзогенні) і внутрішні (ендогенні), які в туристично-рекреаційній сфері мають специфічні прояви. Зовнішні фактори впливають на туризм та рекреацію, у першу чергу, за допомогою демографічних і соціальних змін, а також через фінансово-економічні умови. Серед численних зовнішніх факторів доцільно виділити основні їх групи:

1. Політичні фактори. Стабільна політична ситуація в країні – необхідна умова функціонування туристично-рекреаційної сфери. Крім того, для розвитку туризму та рекреації в тій чи іншій країні важливий тип міжнародних відносин, що склалися з іншими державами; стан торговельного балансу певної країни та її партнерів; міжнародна обстановка у світі або в окремо взятому регіоні. Щодо туристичних регіонів не раз

виявлявся негативний вплив загострення міжнаціональних питань на кількість туристів у регіоні, особливо зарубіжних.

2. Економічні фактори. До зовнішніх факторів належать також фінансово-економічні умови: поліпшення (погіршення) економічної й фінансової ситуації обумовлює збільшення (зниження) персонального доходу. Зростання доходів населення, у свою чергу, дозволяє витратити більше грошей на відпочинок, подорожі, дозвілля. Міжнародному розвитку туристично-рекреаційної сфери сприяють активна зовнішньоекономічна діяльність держави, процеси глобалізації й інтеграції, що відбуваються в усіх галузях світової економіки. Однак такі явища в економіці, як жорсткість митних формальностей, фінансова нестабільність (інфляція), економічні страйки, перебої в енерго- і водопостачанні, можуть значно стримувати діяльність туристично-рекреаційних підприємств.

3. Соціально-демографічні фактори. До соціально-демографічних факторів, що впливають на зростання туризму та рекреації, належать підвищення рівня освіти, культури, естетичних потреб населення. Як елемент естетичних потреб можна розглядати прагнення людей познайомитися з побутом, історією, культурою, умовами життя в різних країнах.

4. Науково-технічні фактори. Науково-технічні фактори дозволяють вчасно побачити можливості, які розвиток науки й техніки відкривають для виробництва нових видів послуг, їхнього збуту й удосконалення обслуговування клієнтів. Розвиток науки й техніки сприяє технологічним змінам, удосконаленню матеріально-технічної бази, модернізації транспортної інфраструктури.

5. Екологічні фактори. Вони належать до одних із найважливіших при оцінці туристами та рекреантами місця перебування. Екологічно небезпечні місцевості втрачають значний обсяг попиту через те, що люди не бажають завдавати шкоди власному здоров'ю, навіть якщо ця територія має культурні та історичні пам'ятки.

Внутрішні фактори – це ключові явища і тенденції, що виявляються

безпосередньо в туристично-рекреаційній сфері [130, с. 8]. До них належать матеріально-технічні фактори, пов'язані з розвитком засобів розміщення, транспорту, ресторанного господарства, торгівлі, засобів розваги. Особливе місце серед внутрішніх факторів, які мають вплив на розвиток туризму та рекреації, займає сезонність, яка виступає як найважливіша специфічна проблема. Сезонність – це властивість туристичних потоків концентруватися в певних місцях протягом невеликого періоду часу. З економічної точки зору вона пов'язана з коливаннями попиту, що повторюється. Туристично-рекреаційні організації й установи вживають низку заходів, спрямованих на зменшення сезонних спадів, наприклад, введення сезонної диференціації цін, розвиток тих видів туризму та рекреації, які не мають сезонної залежності – рекреаційно-курортний, діловий тощо, а також вивчають зарубіжний досвід диверсифікації туристично-рекреаційної пропозиції.

При прогнозуванні та плануванні розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційною діяльністю необхідно враховувати й інші підходи до класифікації факторів впливу. Так, за ступенем впливу фактори розвитку туризму та рекреації охоплюють статичні (природно-кліматичні, географічні, культурно-історичні) і динамічні (демографічні і соціальні зміни, економічна і політична ситуація, матеріально-технічні, соціальні й екологічні) фактори.

З точки зору впливу держави на туристично-рекреаційну діяльність, усі фактори поділяються на фактори залучення (спонукають до подорожі) та фактори розподілу, або диференціації попиту (впливають на вибір місця подорожі). До першої групи факторів належать природні, культурні та соціальні умови в країні, де формуються туристичні та рекреаційні потоки, до другої – туристично-рекреаційні ресурси, розвиток інфраструктури, рівень соціально-економічного розвитку країни, в яку направляються туристи чи рекреанти.

За механізмом впливу державного регулювання на розвиток туристично-рекреаційної сфери можна визначити фактори об'єктивні, що

вже сформовані історичним розвитком суспільства, і такі, що цілеспрямовано регулюють саме туристично-рекреаційну діяльність. Усі вищенаведені фактори відносяться до першої групи. До другої групи належать державна політика в туристично-рекреаційній сфері, наявність і зміст туристично-рекреаційного законодавства, туристична освіта в суспільстві тощо. Останні є основою туристично-рекреаційної політики.

Таким чином, класифікація факторів впливу дозволить проводити цілеспрямоване управління діяльністю та формувати програму стійкого розвитку туристично-рекреаційної сфери. При цьому варто враховувати, що комплекс цих факторів може здійснювати одночасно як позитивний, так і негативний вплив.

Однією з найзначніших характеристик системи державного регулювання туристично-рекреаційною сферою є її зв'язок із оточуючим середовищем. Воно є джерелом ресурсів, необхідним для підтримки внутрішнього потенціалу на необхідному рівні функціонування і розвитку. Туристично-рекреаційна сфера, постійно обмінюючись ресурсами із оточуючим середовищем, забезпечує тим самим своє функціонування. Завдання управління полягає у створенні такої взаємодії між сферою туризму та рекреації й оточуючим середовищем, яка дасть їй можливість підтримувати потенціал на рівні, необхідному для розвитку в довгостроковій перспективі. При цьому оточення вивчається в першу чергу для того, щоб виявити загрози і потенційні можливості, які повинні враховуватися під час визначення і досягнення мети розвитку туристично-рекреаційної сфери.

На думку М.П. Мальської, середовище в туристично-рекреаційній сфері – це сукупність об'єктивних умов, у яких провадять свою діяльність туристичні підприємства, здійснюють політику регіони і країни [167]. Розрізняють мікро- та макросередовище.

Макросередовище в туризмі та рекреації є комплексом факторів, які безпосередньо впливають на виробничу й фінансово-господарську діяльність підприємства, регіону, країни загалом. Це сукупність активних суб'єктів

господарювання, економічних, суспільних і природних умов, національних і міждержавних інституційних структур та інших зовнішніх умов і факторів, які діють навколо туристично-рекреаційних підприємств і впливають на різні сфери їх діяльності. Кожен з них є зовнішнім фактором впливу. Багато проблем вітчизняних суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності пов'язані саме із зовнішніми причинами – нестабільністю в політичній сфері, недосконалістю законодавства, суперечливістю макроекономічних процесів, ненадійністю партнерів, недовірою клієнтів, агресивністю конкурентів тощо. Так, законодавчі та державні органи формують нормативну базу діяльності туристично-рекреаційних підприємств, фіскальну політику, а також визначають політику держави у сфері туризму та рекреації. Менеджери повинні орієнтуватися в цій базі, вміло застосовувати законодавчі норми, включатися у виконання державних програм.

Мікросередовище – це система матеріальних, фінансових та інформаційних зв'язків, яка має власну складну структуру. Таке середовище також називають безпосереднім діловим (бізнес) оточенням, оскільки його формують суб'єкти, які прямо впливають на діяльність туристично-рекреаційних підприємств: постачальники ресурсів, обладнання, енергії, капіталу та робочої сили; державні органи та органи законотворення; споживачі-туристи; трудові ресурси та інші фактори, що безпосередньо впливають на операції підприємств і самі відчувають прямий вплив операцій, які ними проводяться.

Мікросередовище формується за рахунок:

- процесів попиту, пропозиції й поширення (перетворення попиту на турпродукти в постійний попит), збільшення індивідуального туризму та рекреації;

- зростання ролі сегментації ринку (поява нових внутрішньо регіональних туристично-рекреаційних сегментів), збільшення відстаней подорожей, різноманітність форм проведення канікул тощо;

- зростання ролі координації діяльності в туризмі та рекреації в

процесі монополізації (посилення горизонтальних інтеграцій, тобто поширення партнерських відносин великих фірм із середнім і малим бізнесом; вертикальні інтеграції через створення стратегічних туристично-рекреаційних союзів; глобалізація туристично-рекреаційного бізнесу тощо);

- зростання ролі ЗМІ й зв'язків із громадськістю (паблик рілейшнз) у просуванні, рекламі й реалізації туристично-рекреаційних продуктів;

- зростання ролі фахівців у туристично-рекреаційній сфері (збільшення чисельності працівників, розвитку професійно кваліфікованої структури і т.д.);

- зростання кількості представників туристичного бізнесу (створюються умови для дій на ринку великих операторів і малих підприємств-агентств, що пропонують різноманітні туристично-рекреаційні послуги) [338, с. 378].

Взаємодія мікро- та макросередовища формує кон'юнктуру ринку та створює середовище бізнес-діяльності, впливає на попит (його обсяг, структуру, ритмічність), який забезпечується діяльністю туристично-рекреаційної сфери зі створення відповідної кон'юнктури туристично-рекреаційного продукту. Тобто формування туристично-рекреаційної сфери є наслідком складної взаємодії внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних процесів, які спричиняють потребу в туризмі та рекреації і формують попит на туристично-рекреаційні послуги. Ринок туристично-рекреаційних послуг є наслідком загального соціально-економічного розвитку і формування потреби населення в туризмі та рекреації як у формі проведення дозвілля. Попит на туристично-рекреаційні послуги формується як у країні (на послуги внутрішнього та міжнародного зарубіжного туризму), так і за її межами (послуги міжнародного іноземного туризму), а задовольняється він пропозицією, яку створюють і реалізують суб'єкти туристично-рекреаційного ринку.

Результатом діяльності будь-якого туристично-рекреаційного підприємства є відповідний товар, послуга або продукт із задоволення потреб

туристів та рекреантів. Поєднання туристично-рекреаційної сфери як виду господарської діяльності з іншими галузями виробництва і торгівлі зумовили появу саме таких понять, як «туристично-рекреаційна послуга», «туристично-рекреаційний товар» і «туристично-рекреаційний продукт». Сьогодні серед науковців і практиків туристично-рекреаційної сфери немає єдиної думки щодо змісту цих дефініцій. Отже, виникає необхідність у визначенні сутності вихідних понять та їх характерних особливостей як основних елементів системи регулювання туристично-рекреаційної сфери.

Найбільш повне визначення туристичного продукту, на нашу думку, подано В.О. Квартальновим: «Туристичний продукт – це сукупність речових (предметів споживання) і неречових (у формі послуги) споживчих вартостей, необхідних для задоволення потреб туристів, що виникають під час подорожі» [121, с. 106].

Українські автори Бабарицька В.К. та Малиновська О.Ю. повторюють думки Квартальнова В.О.: «Основна відмінність туристичного продукту від туристичної послуги полягає в тому, що послуга може бути купленою та спожитою за місцем її виробництва. Туристичний продукт можна придбати за місцем проживання, але спожити тільки в місті виробництва туристичних послуг» [15, с. 39]. Вітчизняні фахівці з туризму М.П. Мальська та В.В. Худо визначають туристичний продукт як упорядковану сукупність туристичних послуг, робіт і товарів (пакет туристичних послуг), що складається як мінімум з двох або більше одиничних чи множинних туристичних послуг, робіт, товарів і засобів забезпечення, інших туристичних ресурсів, достатніх для задоволення потреб туристом у процесі з метою туризму [166, с. 106].

Вказані вище визначення відрізняються між собою з основних трьох причин:

- 1) до складу туристичного продукту входять як послуги, так і товари;
- 2) одні автори підходять до поняття туристичного продукту з точки зору виробника, а інші – споживача;
- 3) туристичний продукт ототожнюють з іншими поняттями (тур,

туристичний пакет тощо) [356].

Туристична послуга – це комплекс дій суб'єктів туристично-рекреаційної сфери, які мають на меті задовольнити потреби споживача (туриста, рекреанта). Туристичні послуги – це певні економічні блага. Можливості їх надання кількісно обмежені порівняно з потребами в них. Оскільки споживання туристичних послуг значною мірою залежить від сезону та географічного положення місцевості відпочинку, їх виробництво обмежується, насамперед, місцем і часом. Це створює значні додаткові транспортні видатки під час споживання туристичних послуг, адже це відбувається виключно в місці вироблення. Вони не можуть бути транспортовані до споживача і використовуються туристами тільки після приїзду в район локалізації послуг – конкретний туристичний центр, що має готельний, санаторно-курортний комплекс, ресторани, інші підприємства сфери харчування, театри, музеї та інші заклади організації дозвілля та розваг.

Різноманітність туристичних послуг визначається тим, що туристи та рекреанти здійснюють подорожі з різними цілями, висувають неоднакові вимоги до туристичних послуг, готові і здатні заплатити за них різну ціну. Кожній категорії туристів відповідає певний сегмент туристичного ринку. Подальша сегментація ринку визначається країною проживання туриста. Виробники туристичних послуг орієнтуються на досить визначені категорії відпочиваючих, добре знають їхні потреби, задоволення яких і приносить їм дохід.

Туристично-рекреаційна сфера є доволі специфічною складовою економіки, вихідним результатом функціонування якої є виконання низки суспільно-необхідних функцій. Дослідники О.С. Молнар, В.В. Сержанов, Ф.А. Важинський виділяють медико-біологічну, соціально-культурну та економічну функції туризму та рекреації [194, с. 34]. Медико-біологічна функція, на їхню думку, полягає у відновленні фізичних та духовних сил, загальному оздоровленні людини. Вона складається з санаторно-курортного

лікування та оздоровлення. Соціально-культурна функція пов'язана із задоволенням потреб людини в пізнанні навколишнього світу та сприяння відтворенню робочої сили. Це веде до зростання продуктивності праці і до підвищення ефективності виробництва (соціальна складова).

Економічна функція полягає в такому:

- туризм, рекреація та їх підвиди є специфічною формою попиту, яка формує окрему сферу господарської діяльності;
- розвиток економіки країни, регіону;
- зростання зайнятості населення за рахунок створення додаткових робочих місць як безпосередньо в туристично-рекреаційній сфері, так і в галузях, що опосередковано її обслуговують;
- суттєвий вплив на структуру балансу грошових витрат і прибутків населення з територіального та платіжного балансу країни;
- підвищення ефективності іноземного туризму як джерела надходження іноземної валюти.

Основною функцією туристично-рекреаційної сфери залишається максимальне задоволення потреб населення у відпочинку, оздоровленні, лікуванні, духовному та фізичному розвитку. Поряд із цими функціями виділяють й інші:

- екологічна, яка полягає в тому, що, з одного боку розвиток туризму та рекреації стимулює, а з іншого – обмежує розвиток низки виробництв, які наносять шкоду оточуючому середовищу, природним та культурним цінностям;
- міжнародна, яка полягає в тому, що туристично-рекреаційна діяльність відіграє велику роль у становленні та зміцненні міжнародних зв'язків, ділових контактів, налагодженні міцних відносин між державами та певними регіонами, а також завдяки розвитку туристично-рекреаційної сфери держава чи певний регіон нарощують свій експортний потенціал та збільшують частку валютних надходжень;
- генеруюча, яка проявляється через створення міст-курортів або

курортних агломерацій;

– гуманітарна функція – полягає у використанні можливостей туристично-рекреаційної сфери для формування всебічно розвиненої особи. Туризм та рекреація розширюють кругозір людини, підвищують її інтелект, дозволяють поєднати відпочинок і оздоровлення з пізнанням навколишнього світу. Подорожі дають можливість людині задовольнити свої потреби в залученні до духовних і моральних цінностей, у накопиченні та поглибленні знань, у тому числі й професійних.

Таким чином, туристично-рекреаційна сфера є поліфункціональним явищем. Вона активно впливає на життєдіяльність людей, організацію їхнього робочого часу та відпочинку, а в загальному – на економічний та соціальний розвиток суспільства.

2.2. Методичні підходи до оцінки механізмів інвестиційної привабливості регіональних туристично-рекреаційних систем

Створення сприятливого інвестиційного клімату є одним з головних засобів забезпечення державно-управлінських умов виходу України з економічної кризи, підвищення якісних показників економічної діяльності окремих підприємств та економіки в цілому. Саме необхідність оцінки інвестиційної привабливості окремих територій та регіонів країни стає пріоритетним завданням сьогодення. В умовах децентралізації органи місцевого самоврядування можуть проводити таку оцінку самостійно і використовувати отримані результати в розробці плану реструктуризації регіону. Це допоможе їм залучити інвесторів, поєднавши комерційні інтереси обох сторін щодо таких напрямів, як: поповнення бюджету, створення позабюджетних фондів, соціального захисту населення, а також екологічної безпеки території.

Наші дослідження показали, що держава покликана відігравати

виключно важливу роль у створенні сприятливого іміджу країни, необхідного для просування національного туристичного продукту на міжнародний туристичний ринок, завданнями якого є:

- підготовка і видання інформаційно-рекламних проектів і відео-продуктів про можливості національного туристичного ринку;
- проведення постійних компаній у вітчизняних і зарубіжних засобах масової інформації з метою створення образу країни, сприятливого для туризму;
- створення інформаційного банку реклами туристичних продуктів у великих туристичних зонах, містах і національних парках;
- створення єдиної туристично-інформаційної національної мережі й забезпечення її інтеграції з аналогічними міжнародними мережами;
- створення національного статистичного і рекламно-інформаційного центру на міжнародних туристичних ярмарках, виставках, біржах.

Але передусім через відсутність цільового державного фінансування, необхідного для реалізації вказаних завдань, необхідно проаналізувати питання залучення інвестицій в туристично-рекреаційну сферу. Зазначеній проблемі присвячені праці О. Бережної [24], В. Гаврана [50], Т. Гнатюка [61], О. Довбенко [85], І. Криховецького [141], Т. Майорової [160], Ю. Миронова [189], М. Недашківської [200], В. Полюги [229], О. Розметової [272], Н. Судової-Хом'юк [310] та інших, але загальноновизнаної методики, яку успішно могли б використовувати вітчизняні та зарубіжні інвестори для визначення доцільності й ефективності здійснення інвестиційних проектів у туристично-рекреаційній сфері, на сьогодні не існує.

Перед початком аналізу наукових розробок у напрямі визначення інвестиційної привабливості території в цілому та туристично-рекреаційних систем зокрема доцільно розглянути понятійний апарат, який використовується в цій сфері. На сьогодні, з методологічної точки зору, проблема розкриття поняття інвестиційної привабливості залишається

відкритою. Незважаючи на численні публікації з цієї тематики, єдиної точки зору на сутність категорії інвестиційна привабливість не існує. Так, М. Крейніна, розглядає інвестиційну привабливість як відповідь на питання про доцільність вкладення коштів у конкретне підприємство [138, с. 45].

І. Бланк під інвестиційною привабливістю розуміє інтегральну характеристику окремих компаній (фірм) – об'єктів майбутнього інвестування з позиції перспективності розвитку, обсягу і перспектив збуту продукції, ефективності використання активів та їх ліквідності, стану платоспроможності та фінансової стійкості [28, с. 400].

Н. Макарій вбачає в ній справедливу кількісну і якісну характеристики зовнішнього і внутрішнього середовища об'єкта потенційно можливого інвестування [162]. Я. Задорожна і Л. Дяченко теж схиляються до такого трактування інвестиційної привабливості. На їхню думку, інвестиційна привабливість – це не тільки фінансово-економічний показник, а модель кількісних і якісних показників – оцінок зовнішнього середовища (політичного, економічного, соціального правового) і внутрішнього позиціонування об'єкта у зовнішньому середовищі, оцінка його фінансово-технічного потенціалу, що дає змогу варіювати кінцевий результат [104].

Український діловий журнал «експерт» розглядає інвестиційну привабливість у поєднанні з ефективністю інвестицій та інвестиційною діяльністю: «ефективність інвестицій визначає інвестиційну привабливість, а інвестиційна привабливість активність інвестиційної діяльності» [267]. Дещо з іншої позиції сутність інвестиційної привабливості розглядає О. Носова – як узагальнену характеристику переваг і недоліків об'єкта інвестування, вважає що це індикатор, показання якого дозволяють зробити висновки потенційним інвесторам про необхідність і доцільність вкладення фінансових засобів саме в цей об'єкт [202]. Не можна не погодитися також з думкою вченого Т. Момот, який вбачає в інвестиційній привабливості рівень задоволення фінансових, виробничих, організаційних та інших вимог чи інтересів інвестора щодо конкретного об'єкта, яке може визначатися чи

оцінюватися значеннями відповідних показників, у тому числі інтегральної оцінки [195]. Дещо загальною є думка А. Дуки, який розглядає її як інтегральну характеристику окремих елементів як об'єктів майбутнього інвестування з позиції перспективності їх подальшого функціонування і розвитку [94]. Т. Кулінич вважає, що інвестиційна привабливість – це характеристика доцільності щодо інвестування в термінах здійснення інвестиційної діяльності з максимальним ефектом за мінімальних витрат [144]. Науковці В. Захожай та М. Кіт поділяють думку, що інвестиційна привабливість є узагальнюючою характеристикою окремих напрямів і об'єктів з позиції конкретного інвестора [107].

Аналогічної точки зору щодо розгляду інвестиційної привабливості як категорії притаманної лише підприємствам, дотримується й Н. Руснак. Він переконаний, що вивчення інвестиційної привабливості галузей та регіонів не має перспективи через те, що ці угруповання не наділені функціями суб'єктів господарювання. У такому разі можна з цим не погодитись. Так, опитування провідних транснаціональних компаній, яке проводилось консалтинговою фірмою «А.Т. Kearney» чотири роки поспіль, показало, що макроекономічний клімат (у тому числі регіональний) серед детермінантів про реалізацію рішень прямих іноземних інвестицій займає третє місце, на другому знаходяться галузеві фактори, а на першому – внутрішній потенціал підприємництва [321, с. 10]. Тобто перед тим, як прийняти рішення про доцільність інвестування конкретного підприємства, необхідно проаналізувати інвестиційну привабливість території та галузі, до яких належить підприємство.

Приймаючи рішення про вкладання капіталу в той чи інший інвестиційний об'єкт, інвестор розглядає інвестиційну привабливість комплексно. Інвестору необхідно враховувати забезпечення високої привабливості на всіх етапах інвестиційних рішень, від вибору країни-реципієнта до визначення конкретного інвестиційного проекту. Звідси очевидно, що інвестиційна привабливість має агрегований характер: нижчий

рівень привабливості є складовою вищого рівня. А відтак усі рівні інвестиційної привабливості взаємопов'язані (рис. 2.3).

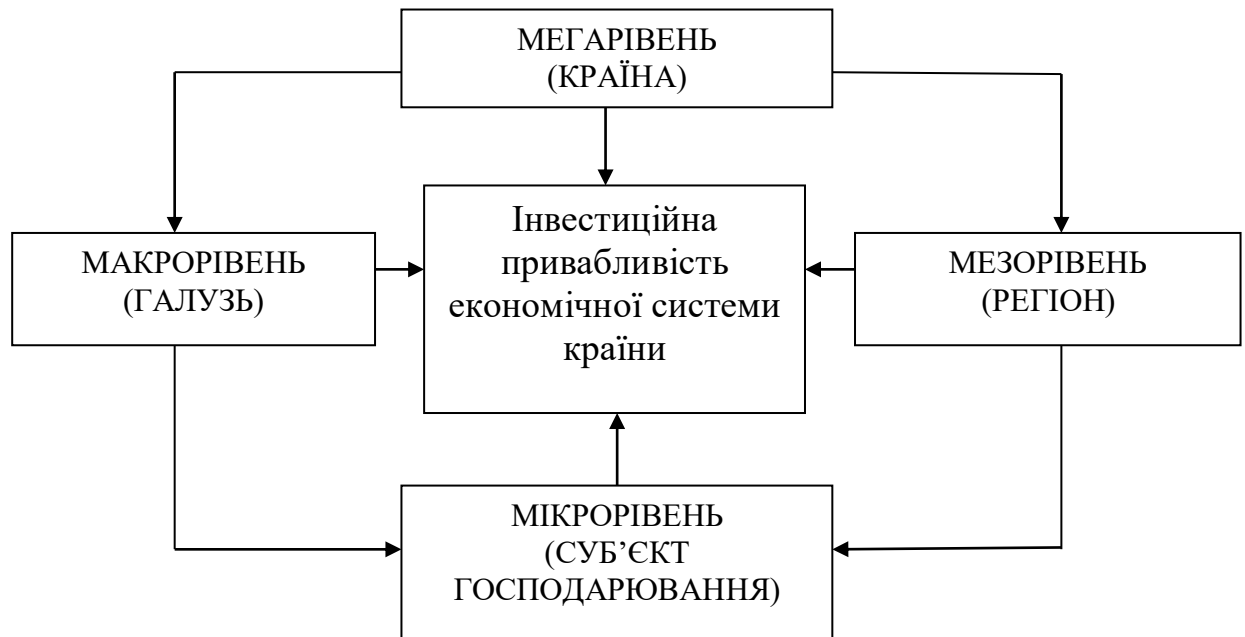

Рис. 2.3. Багаторівнева модель інвестиційної привабливості

Зважаючи на це, вважаємо за доцільне розглянути основні методики визначення інвестиційної привабливості галузі та регіону, які використовуються у вітчизняній та іноземній практиці.

Інвестиційна привабливість галузі є інтегральною характеристикою окремої галузі з позиції інвестиційного клімату, розвитку продуктивних сил, інвестиційної структури, можливості залучення інвестиційних ресурсів та інших факторів, які істотно впливають на формування дохідності інвестицій і зменшення інвестиційних ризиків. Для оцінки інвестиційної привабливості галузі пропонується система з трьох груп показників, які відображають рівень прибутковості діяльності галузі, перспективності її розвитку та інвестиційних ризиків. Інтегральний показник розраховується на підставі трьох груп синтетичних показників з урахуванням пропорційності їх рівня [33, с. 17]: рентабельність діяльності – 65%; перспективи розвитку – 20%; інвестиційні ризики – 15%. Слід зазначити, що висока інвестиційна привабливість дає і мультиплікативний ефект, коли вкладання інвестицій у розвиток однієї галузі економіки на певній території приводить через

зростання її прибутковості до залучення інших галузей та до можливостей збільшення інвестиційних вкладень і в них.

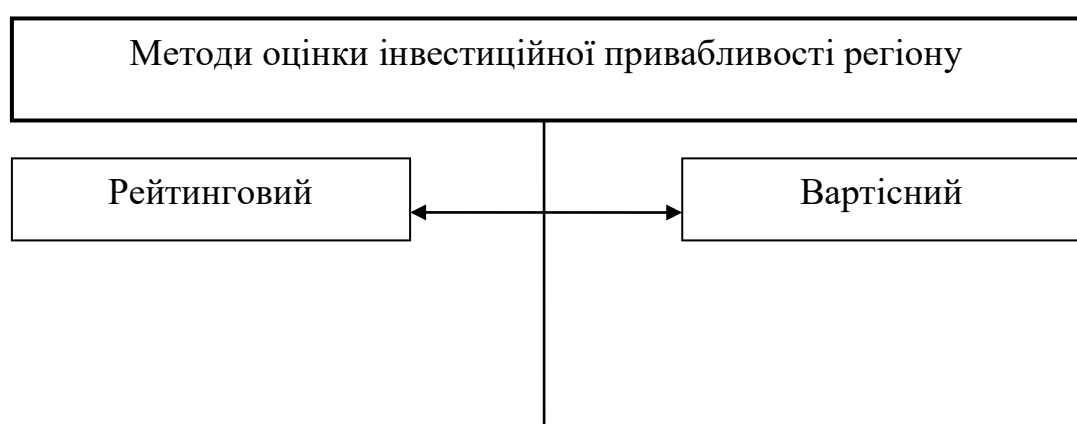
Економічним механізмам державного регулювання інвестиційної привабливості як території, так і галузі властивий принцип конкурентоспроможності. Об'єктивно, що інвестор за інших однакових умов вкладатиме інвестиції саме в територію чи галузь з порівняно вищими ознаками конкурентоспроможності, тобто саме туди, де потенційна окупність інвестиційних вкладень буде вищою та швидшою.

Враховуючи, що розвиток регіонів є залежним від обсягів інвестицій та привабливості регіонів для іноземних інвесторів, усе це вимагає поглиблення теоретико-методичних підходів до трактування сутності поняття «інвестиційна привабливість регіонів», а також систематизації та удосконалення методик її оцінки. Так, наприклад, О. Носова трактує інвестиційну привабливість регіонів як узагальнюючу характеристику окремих регіонів з точки зору ефективності здійснення в них інвестиційних вкладень [202]. Дещо схожим є визначення інвестиційної привабливості регіону А. Асаул. Науковець вважає, що це становище регіону в той чи інший момент часу, тенденції його розвитку, що відображаються в інвестиційній активності [13]. В. Захожай, М. Кіт стверджують, що інвестиційна привабливість регіону – це інтегральна характеристика окремих регіонів країни з позицій ефективності здійснення в них інвестиційної діяльності [107]. О. Оніщенко розглядає це поняття більш ширше – як інтегральну характеристику переваг та недоліків об'єктів інвестування, що в сукупності обумовлює можливість і доцільність здійснення інвестицій на певній території у поточному та перспективному періоді й визначається з урахуванням мотивів інвестиційної поведінки різних груп інвесторів [207]. Є. Шара розуміє під інвестиційною привабливістю регіону сукупність ознак і економічних характеристик, що дозволяють збільшити обсяг інвестиційних надходжень в економіку регіону та підвищити рівень його конкурентоспроможності на макrorівні, а це передбачає активізацію

внутрішніх та зовнішніх інтеграційних процесів [351]. А. Дука дотримується думки, що інвестиційна привабливість на регіональному рівні має яскраво виражену специфіку, яка насамперед стосується особливостей формування потенціалів кожної території, розміщення магістралей, агрокліматичних умов [94]. З позицій державного регулювання інвестиційним кліматом, рівня розвитку інвестиційної інфраструктури, можливості залучення інвестиційних ресурсів та інших факторів, що істотно впливають на формування прибутковості інвестицій та інвестиційних ризиків, розглядають інвестиційну привабливість регіону Л. Борщ та С. Герасимова [32].

У процесі оцінки механізмів формування інвестиційної привабливості регіонів необхідно дати відповідь на питання: куди, коли і скільки ресурсів може спрямувати інвестор у процесі здійснення інвестицій? Значною мірою, суперечливий статус поняття «механізм формування інвестиційної привабливості» пояснюється тим, що кожен з учасників процесу інвестування вкладає в інвестиційну привабливість свій зміст та розуміє його по-своєму [168]. На нашу думку, механізм формування інвестиційної привабливості регіону – це комплекс політичних, соціально-економічних, екологічних, інноваційних, інфраструктурних інструментів, які наявні на певній території та дають у своєму сумарному прояві синергетичний ефект.

Розуміння специфіки інвестиційної привабливості регіону призвело до розробки низки різноманітних методик її оцінки, розроблених вітчизняними й іноземними дослідниками та фірмами. Фінансово-статистична практика виробила велику кількість методичних підходів до оцінки інвестиційної привабливості регіонів, систематизація яких дозволила об'єднати їх у 7 груп (рис. 2.4).

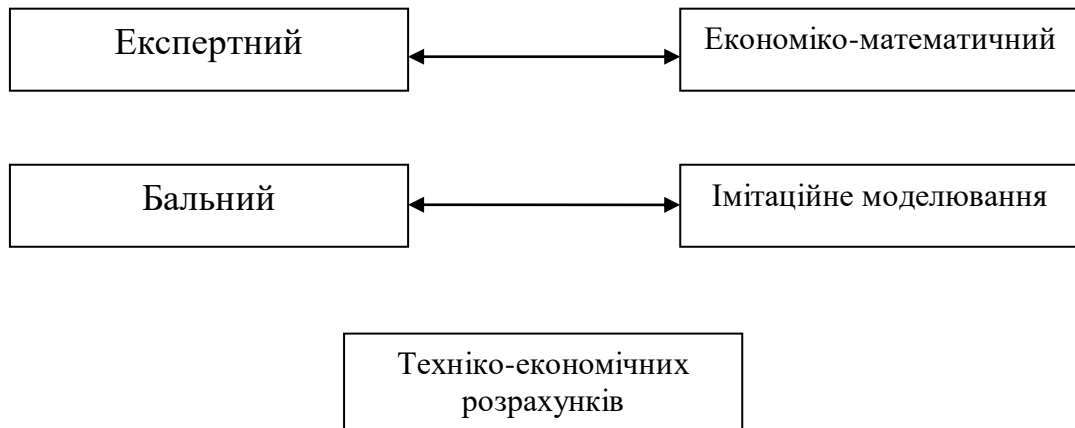

Рис. 2.4. Методи оцінки інвестиційної привабливості регіону

Експертний, бальний та рейтинговий методи є досить поширеними й використовуються в більшості випадків для проведення порівняльного аналізу інвестиційної привабливості різних регіонів, визначення конкурентоспроможності інвестиційного потенціалу, запровадження й моніторингу інвестиційних проектів регіонального рівня.

Рейтинговий метод полягає в аналізі різних аспектів розвитку регіону, формуванні на їхній основі аналітичних показників, подальшого їх групування та консолідації і формуванні інтегрального показника. За цим показником будується рейтинг і визначається позиція регіону в рейтингу.

Рейтинговий підхід включає два різновиди – рейтингово-аналітичний підхід та рейтинговий підхід на основі опитувань. Рейтингово-аналітичний метод полягає в аналізі різних аспектів розвитку регіону, формуванні на їхній основі аналітичних показників, подальшого їх групування та консолідації і формуванні інтегрального показника, за яким будується рейтинг регіону і визначається позиція конкретного регіону в рейтингу. Цей підхід є найбільш широко використовуваний. До переваг цього підходу відносять простоту використання та зручність інтерпретації результатів, а до недоліків – значну залежність від макроекономічних показників, непрозорість показників, що групуються, відсутність врахування регіональної специфіки. У результаті отримане значення рейтингу лише вказує на місце регіону серед інших регіонів, але нічого не говорить про галузеву специфіку регіону і пріоритетні

напрямки інвестицій.

Рейтинговий підхід на основі опитувань, як зрозуміло з його назви, базується на опитуванні суб'єктів економічної діяльності даного регіону, в процесі якого визначають ступінь та напрям впливу тих чи інших факторів. У подальшому дані опитування групуються й на основі інтегрального показника будується загальний рейтинг регіону. Саме ця методика широко впроваджена у практику провідних світових консалтингових та аналітичних агенцій. Як перевагу цього методу слід назвати можливість поряд із визначенням загального місця регіону провести аналіз відповідей респондентів відповідно до інформаційних потреб інвестора. Проте використання цього підходу призводить до значної вартості проведення досліджень та виникнення проблем з формуванням репрезентативної вибірки за регіонами.

У загальному рейтинговий метод набув широкої популярності завдяки простоті використання та зручності інтерпретації результатів. Нині більшість рейтингових агентств та консультаційних фірм розробили власні методики розрахунку інвестиційного рейтингу країн та регіонів [179]. Авторитетними системами рейтингових оцінок є *institutional investor's country credit ratings* [265], *euromoney's country risk rankings* [397], *beri (business environment risk index)* [392], *moody's investor service* [266]. Найбільш відомим є рейтинг світового банку, що враховує сім груп показників [401]:

- загальні показники;
- інфраструктура;
- фінанси;
- державна політика та послуги;
- вирішення суперечок і злочинність;
- потенціал та інновації;
- трудові відносини.

Метод експертних оцінок полягає в експертній оцінці різноманітних показників розвитку регіону: експерт з власних міркувань і власного досвіду

обирає найбільш важливі показники, аналізує їх динаміку розвитку та формує висновки щодо інвестиційного клімату в регіоні. Перевагою використання експертного підходу є можливість адаптації показників і факторів, що вивчаються для потреб конкретних інвесторів або поглиблений аналіз привабливості певних галузей. Водночас до суттєвих недоліків використання методу експертних оцінок слід віднести суб'єктивність оцінки та залежність висновків від позицій експерта.

Нині експертний метод широко застосовується іноземними інвесторами при прийнятті рішень щодо вибору регіону для вкладення інвестицій. Перевага цього методу полягає в можливості адаптації показників і факторів, що вивчаються для потреб конкретних інвесторів або поглиблений аналіз привабливості певних галузей [152]. Недоліком методу є суб'єктивність та залежність висновків від позицій експерта, оскільки [347]:

1. Експерти знаходяться на різній відстані від порівнюваних об'єктів. Географічне положення є фактором, що впливає на «повноту» інформації. Виходячи із методологічних передумов просторових теорій, можна вважати, що рівень «інформаційної повноти», доступний експертові, обернено пропорційний відстані між ним та об'єктом оцінки. Така залежність підлягає математичній інтерпретації. Її кількісні характеристики опрацьовані в моделях «контактного поля». На дослідженнях значної статистичної бази було доведено, що географічне положення створює внутрішні перешкоди і вносить сторонні шуми в інформаційні потоки, які впливають на кінцеві оцінки експертів.

2. У регіональній статистиці набір індикаторів, що характеризують специфічні особливості галузевих обсягів виробництва, витрат, цін, рентабельності, еластичності попиту, завжди є досить різноманітним, що є більш важливим фактором для оцінки конкурентних переваг, ніж інтегровані узагальнення на рівні системи національних рахунків, де такі нюанси зникають.

3. Оцінки експертів є суб'єктивними, на них впливають політичні,

культурні, соціальні, освітні та інші фактори, що веде до різниці в інтерпретації одних і тих же економічних індикаторів і явищ.

4. При публікації узагальнених рейтингових систем поза увагою залишається система статистичних індикаторів, на підставі яких формуються підсумкові оцінки, а це не дозволяє перевірити їх об'єктивність.

Отже, важливою перевагою експертних методик є можливість враховувати значний обсяг якісних особливостей. Однак задля підвищення рівня об'єктивності необхідно доповнити їх системою статистичних та розрахункових даних, виконаних на підставі загально визнаних міжнародних методик.

Бальний метод вигідний у застосуванні, коли існує необхідність порівняльної оцінки інвестиційного потенціалу регіону, а фактори, що його визначають, неможливо чи складно охарактеризувати з допомогою кількісних параметрів. Недоліками бального методу, так само як і попереднього, є відсутність єдиної методологічної бази, а також значний рівень суб'єктивізму.

Оцінка механізмів державного регулювання інвестиційного потенціалу у вартісному вираженні передбачає визначення вартості активів регіону і величини економічних результатів, які можуть бути отримані в майбутньому. Критерієм такої оцінки потенціалу є величина новоствореної вартості її складових. Методика вартісної оцінки, на нашу думку, є однією з найбільш придатних для виміру і зіставлення інвестиційного потенціалу регіонів у сучасних економічних умовах. До цього також схиляються ряд вітчизняних та зарубіжних учених, застосовуючи її з позиції дохідного підходу.

Застосування дохідного підходу вартісної оцінки інвестиційного потенціалу регіону засноване на визначенні його привабливості для довгострокових вкладень з точки зору їх дохідності чи будь-яких інших очікуваних ефектів. Надання такої характеристики регіону слід здійснювати на підставі однієї із таких моделей:

– економічного зростання (модель Харрода) – обґрунтовує факторний

взаємозв'язок параметрів, які визначають майбутній потенціал через показники капіталу і доходу;

– оптимального просторового розміщення виробничих сил – дозволяє розрахувати пропорції розподілу мобільних факторів виробництва, за залучення яких конкурують регіони і які в довгостроковому періоді задають параметри інвестиційного потенціалу території;

– забезпеченості регіону факторами виробництва – досліджує співвідношення абсолютних (кількість та якість трудових ресурсів, виробничий фактор «земля», географічне положення) та конкурентних (геостратегічне розміщення, потенційні та реальні джерела сировини, транспортні витрати на експортування продукції, кількість та вартість робочої сили, потенціал родючості сільськогосподарських угідь) переваг територій.

Подібним до витратного є метод техніко-економічних розрахунків, що спирається на використання всеосяжної системи показників, яка покликана всебічно оцінити інвестиційний потенціал регіону. Такі показники часто об'єднують в інтегральні критерії, надаючи вхідним параметрам ваг, які характеризують міру їх впливу на результативний показник.

Перевагами витратної методики і методики техніко-економічних розрахунків є: зрозумілість і простота використання, наявність чітко формалізованих залежностей між величиною інвестиційного потенціалу і значеннями вхідних параметрів. Поряд із цим, використання таких методик має перешкоди: труднощі вибору найбільш інформативних кількісних характеристик потенціалу, які можна було б вважати визначальними для регіону в конкретних економічних умовах; відсутність єдиної інформаційної бази вхідної інформації; розрізненість методів обрахунку однойменних параметрів за методиками різних учених і практиків.

Економіко-математичне та імітаційне моделювання є дієвим способом поєднання різнорідних характеристик потенціалу в формалізованих логічних моделях. У цьому ключі можливим розвитком досліджень у галузі оцінки

інвестиційного потенціалу регіонів можуть стати [152]:

- побудова економетричної моделі на основі узагальнення динаміки груп показників методами факторного або ж кластерного аналізу;

- побудова моделі динаміки груп показників на основі нейромереж.

У першому випадку необхідно вирішити низку проблем, що зменшують точність економетричних досліджень:

- вирішення проблеми постійності моделі (економетрика оперує постійними моделями, у той же час економічна ситуація постійно змінюється);

- вибір необхідної кількості показників, достатньої для визначення функціональних зв'язків між змінними;

- вирішення проблеми помилкової регресії, коли статична модель показує зв'язок між змінними, які між собою не зв'язані.

Поряд із цим економіко-математичне моделювання має переваги:

- прийняття статистичної інформації в якості бази знань забезпечує реальність отриманих результатів;

- доступність інформації для розрахунку індикаторів завдяки її відображенню у статистичній звітності;

- зручність у застосуванні, що забезпечує можливість постійного відстеження економічних змін і впливу управлінських рішень на інвестиційну діяльність регіону;

- існує можливість використання як державними і регіональними органами влади й управління, так і потенційними інвесторами.

Визначити проблеми, що виникнуть у процесі побудови моделі на основі нейромереж, сьогодні досить складно у зв'язку з тим, що нині вони рідко застосовуються для оцінки динаміки економічних процесів, і важко передбачити можливі проблеми. У той же час така методика успішно застосовується при аналізі динамічних рядів на швидкозмінному валютному ринку, що свідчить про високу надійність методу в умовах наявності великої кількості показників, які слабо корелюють між собою [152].

Оцінювання механізмів формування інвестиційної привабливості регіонів України за більшістю методик зводиться до ранжування регіонів за рівнем їхньої привабливості для інвестора. До найбільш відомих методик ранжування регіонів належать розробки І. Бланка, Л. Тарангул, І. Горленко. Ці автори провели оцінку привабливості регіонів за п'ятьма синтетичними параметрами: рівень загальноекономічного розвитку, демографічна характеристика регіонів, рівень розвитку ринкових відносин, рівень розвитку інвестиційної інфраструктури регіону, рівень криміногенних, екологічних й інших видів ризиків [28, с. 7]. Інтегральний показник економічного потенціалу розраховувався шляхом визначення часток з урахуванням їхньої порівняльної значимості у формуванні даного показника. Ці ж самі показники аналізу інвестиційної привабливості регіонів розглядаються в роботі В.П. Савчука, С.І. Пріліпко, Е.Г. Величко [277, с. 9].

К. Гурова запропонувала доповнити процедуру ранжування регіонів з урахуванням використання їхнього потенціалу залежно від критеріїв ефективності і ризику [68, с. 202]. Вона використовувала по одному найбільш узагальнюючому і вагомому аналітичному показнику, надавши йому роль групової характеристики, замість синтетичних показників.

А. Костенюк у авторській методиці синтезує економіко-географічний і виробничий підхід та виділяє чотири основні групи факторів оцінки інвестиційного середовища: собівартість виробництва галузі, витрати відстані, державне регулювання, фактори ризику інвестування [133, с. 39].

С. Семів пропонує для оцінки інвестиційної привабливості регіонів і галузей економіки проводити дослідження сильних і слабких сторін виробничого потенціалу, наукового і технологічного рівня, транспортного забезпечення, можливостей збуту, якості трудових ресурсів та фінансового забезпечення [281, с. 473].

Далеко у визначенні інвестиційної привабливості просунулись США, де розроблено рейтинг штатів на основі так званих статистичних карт, де наводяться дані щодо всіх штатів у вигляді чотирьох зведених індексів:

економічної ефективності, ділової спроможності, потенціалу економічного розвитку території, умов податкової політики [223, с. 82].

Деякими авторами пропонується оцінювати інвестиційну привабливість на основі визначення загального підприємницького ризику, складовими якого є соціально-політичний ризик, внутрішньо економічний ризик, зовнішньоекономічний ризик [77, с. 239].

Отже, серед усіх підходів до оцінки механізмів формування інвестиційної привабливості регіонів рейтинговий метод максимально забезпечує задоволення інформаційних потреб різних суб'єктів інвестиційного та суспільно-економічного процесу (табл. 2.1).

Незважаючи на велику кількість запропонованих методик, кожна з них буде прийнятною, залежно від умов, мети та завдань конкретного дослідження. Проте специфіка туристично-рекреаційної сфери, яка є своєрідним поєднанням низки інших галузей вимагає дещо іншого підходу до оцінки її інвестиційної привабливості. Незважаючи на численні наукові розробки в напрямі залучення інвестицій у туристично-рекреаційну сферу, поняття інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної системи певної території досі не має чіткого формулювання, тому, на нашу думку, доцільно запропонувати наступне визначення.

Інвестиційна привабливість туристично-рекреаційної системи – це сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, покликаних створити передумови для соціально-економічного розвитку і науково-технічного відновлення продуктивних сил туристично-рекреаційної сфери через активну інвестиційну діяльність.

Таблиця 2.1

Особливості використання результатів рейтингової оцінки механізмів формування інвестиційної привабливості регіонів

№ з/п	Назва структури	Мета використання
1.	Структури державного рівня регулювання	При аналізі, формуванні, контролі поточних і стратегічних рішень щодо

		інвестиційних процесів, формуванні стратегій розвитку регіону
2.	Міжнародні інституції	З метою прийняття зважених рішень щодо підтримки в інвестуванні
3.	Інвестори	З метою проведення різного роду порівнянь, зіставлень, пов'язаних з вибором оптимального варіанта вкладення інвестиційних ресурсів певного регіону, галузі, підприємства
4.	Організації, установи, засоби масової інформації	З метою визначення напрямів і тенденцій вкладення інвестицій, формування відповідної думки щодо даного питання відносно певного регіону, галузі чи підприємства
5.	Суб'єкти господарювання	З метою визначення тенденцій формування попиту на продукцію у різних регіонах та чинників, що його визначають

Джерело: [139]

Основними джерелами інвестування туристично-рекреаційної сфери О. Бережна називає «кошти зацікавлених підприємств, установ і організацій, асигнування із державного та місцевого бюджетів, кредитні ресурси, іноземні інвестиції» і пропонує активізувати останнє джерело [24, с. 35]. Тому особливу увагу приділятимемо інвестиційній привабливості саме для іноземних інвесторів.

На сьогодні в Україні простежується характерна для світових курортів зміна рекреаційних функцій територій, а саме: ослаблення лікувальної функції і посилення оздоровчо-розважальної спеціалізації. Для інвестиційних програм така зміна приваблива швидкою окупністю та оборотністю коштів. Привабливими для інвестування є проекти і пропозиції з будівництва туристичних і спортивних гірськолижних трас, канатних доріг, спортивно-оздоровчих комплексів, готелів та ресторанів. Однак в Україні інвестиційна активність вітчизняних та іноземних інвесторів значною мірою стримується через несприятливий інвестиційний клімат, що є наслідком низки зовнішніх та внутрішніх факторів, до яких О.Г. Розметова відносить зниження фінансових можливостей бюджетів усіх рівнів, а також господарюючих

суб'єктів і населення, недосконалість і часту зміну законодавчої нормативно-правової бази, слабку розвиненість фондового ринку капіталів, недосконалість фінансово-кредитної системи, відсутність системи страхування ризику інвесторів, нестабільну політичну ситуацію, зростаючий рівень корупції в економіці.

Для розвитку інвестиційної діяльності й активізації залучення коштів виникає потреба в удосконаленні системи державного регулювання діяльності в туристично-рекреаційній сфері:

- через проведення оцінки інвестиційної привабливості об'єктів і проведення робіт з пошуку інвесторів;
- через розробку механізмів формування інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери;
- через стимулювання зовнішньоекономічної діяльності та залучення іноземних інвестицій;
- через формування й реалізацію державної програми підтримки туризму.

Для оцінювання інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери не існує єдиної науково-обґрунтованої методики. У той же час існують методики оцінювання окремих її складових чи суміжних процесів: методика оцінювання природних ресурсів, яку розробили М.В. Жук., В.С. Кравців, Л.С. Гринів, С.П. Кузик, В.І. Павлов та інші автори [99; 135; 211]; методика оцінювання матеріально-технічної бази туризму [111]; оцінка рекреаційної привабливості регіону на базі ентропії [17]; моделі оптимального розміщення туристичних комплексів та оптимальної організації функціонування туристично-рекреаційних систем; імовірнісні методи моделювання попиту на рекреацію [358] тощо.

Проблеми оцінки туристично-рекреаційної привабливості України знайшли своє відображення в наукових працях інших вчених. Так, В.Я. Гавран [50] досліджує формування привабливості рекреаційно-туристичних комплексів з метою залучення інвестицій у розвиток туризму. У

свою чергу, А.В. Мокляк [193] наводить оцінку та систематизацію чинників, що визначають привабливість комплексу міжнародного туризму України для іноземців. Найбільш системний підхід щодо оцінки туристичної привабливості регіону приставлений у дослідженні О.В. Музиченко-Козловської [197], але запропоновані науковцем рекомендації пов'язані з визначення туристичної привабливості території в першу чергу щодо якості довкілля. Більш детально варто розглянути наукові розробки, присвячені цій тематиці, запропоновані В.О. Полюгою [229].

Щодо оцінювання туристичних чи рекреаційних територій, одними з найперших можна вважати моделі І.В. Зоріна та В.І. Азара [165, с. 61-63], які стосуються оптимізації розміщення рекреаційних чи туристичних зон і базуються на обмеженій кількості показників, що не відображають усі аспекти туристичної діяльності в регіоні. Згідно з моделлю І.В. Зоріна розміщення туристично-рекреаційної системи визначається за мінімальними витратами часу на пересування до місця її розташування. Недоліком цієї моделі є те, що в ній не враховується основна умова розміщення туристично-рекреаційної системи – наявність у межах території, де вона планується, туристично-рекреаційних ресурсів. Досліджуючи завдання оптимізації туристично-рекреаційної діяльності, В.І. Азар стверджує, що найважливіше при визначенні місця розташування туристичних зон є оптимізація кількості туристів та рекреантів, яких можуть прийняти курорти в різні сезони за умови створення нормальних умов відпочинку і відтворення цінних природних ресурсів. Недоліком цих методів є те, що вони досліджують вигоду виробника туристично-рекреаційних послуг, а не самого туриста чи рекреанта.

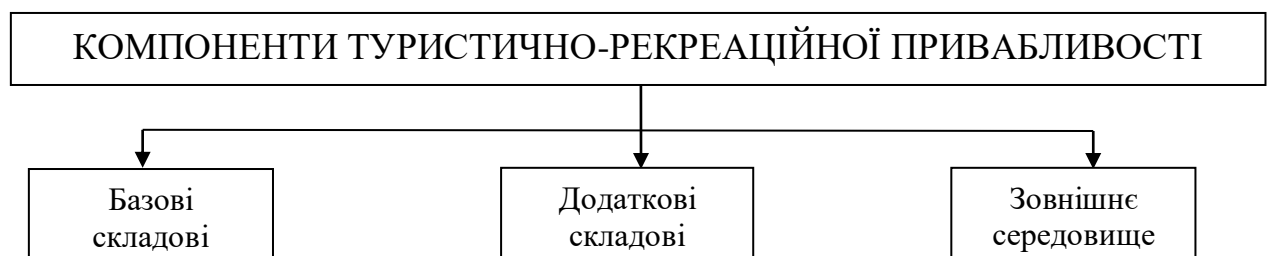
На сьогодні існують методики та рекомендації зі статистики туризму, які затверджені на міжнародній конференції зі статистики подорожей та туризму, що організувала ВТО. Згідно з цими рекомендаціями розроблений перелік основних показників, які легко вимірюються та надають інформацію про динаміку розвитку туристично-рекреаційної сфери. Найважливішими

показниками, за даними ВТО, є:

- кількість прибуттів;
- тривалість перебування туриста в країні;
- витрати туристів, пов'язані з подорожжю;
- доходи від туризму [8, с.35, с. 42].

За допомогою методики, запропонованої спеціалістами ВТО, можна зробити лише кількісний аналіз розвитку туризму і рекреації. При такому способі оцінювання туристично-рекреаційної діяльності не враховуються чинники, які сприяють її розвитку та дестабілізуючі фактори; не формується єдина картина стану справ та проблем туристично-рекреаційної сфери. Для планування підвищення туристично-рекреаційної привабливості території та управління ним ця методика непридатна. Тому виникає потреба сформулювати такі рекомендації, які б врахували всю сукупність факторів впливу на туристично-рекреаційну привабливість (рис. 2.5).

Очевидно, що кожна з наведених компонент відображає фактори, які впливають на формування туристично-рекреаційної привабливості території, умови забезпечення потреб потенційних туристів та рекреантів тощо. Можемо стверджувати, що основу туристично-рекреаційної привабливості регіону складають туристично-рекреаційні ресурси, туристична інфраструктура та інвестиційне забезпечення. Основою функціонування туристично-рекреаційної сфери є туристично-рекреаційні ресурси, які включають природні та антропогенні ресурси. Завдяки наявності в межах певної території, наприклад, мінеральних джерел, історико-культурних пам'яток чи сприятливих кліматичних умов ця місцевість здобуває інтерес у туристів чи рекреантів. Отримати високий соціально-економічний ефект від її розвитку можливо лише після здійснення заходів з благоустрою території, розвитку матеріально-технічної бази туризму і рекреації тощо.

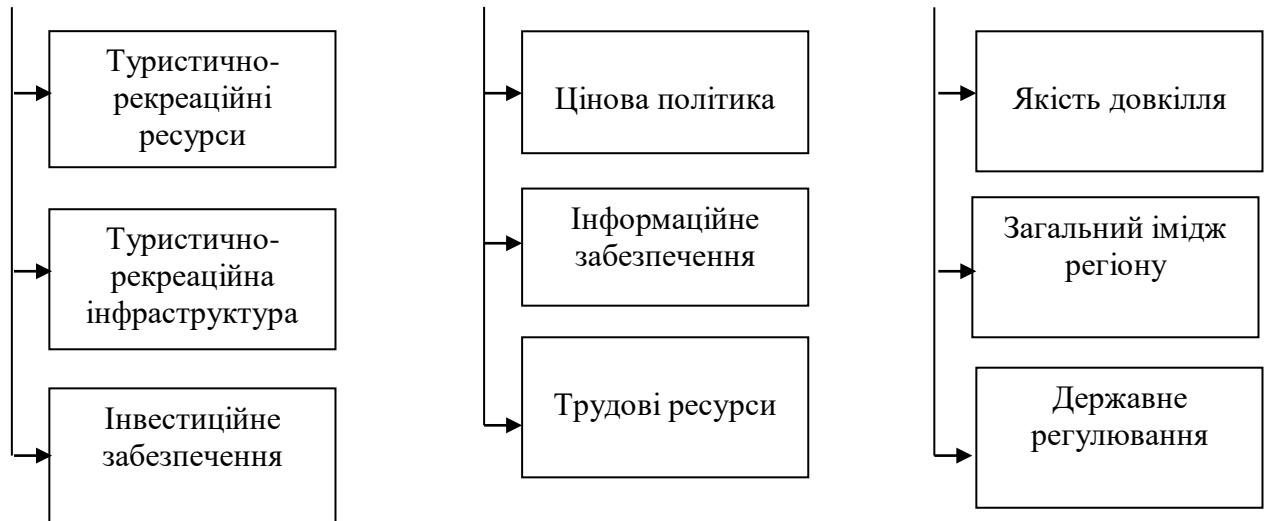

Рис. 2.5. Сукупність факторів, що визначають рівень туристично-рекреаційної привабливості регіону

Очевидно, що кожна з наведених компонент відображає фактори, які впливають на формування туристично-рекреаційної привабливості території, умови забезпечення потреб потенційних туристів та рекреантів тощо. Можемо стверджувати, що основу туристично-рекреаційної привабливості регіону складають туристично-рекреаційні ресурси, туристична інфраструктура та інвестиційне забезпечення. Основою функціонування туристично-рекреаційної сфери є туристично-рекреаційні ресурси, які включають природні та антропогенні ресурси. Завдяки наявності в межах певної території, наприклад, мінеральних джерел, історико-культурних пам'яток чи сприятливих кліматичних умов ця місцевість здобуває інтерес у туристів чи рекреантів. Отримати високий соціально-економічний ефект від її розвитку можливо лише після здійснення заходів з благоустрою території, розвитку матеріально-технічної бази туризму і рекреації тощо.

Найважливішим засобом підвищення туристично-рекреаційної привабливості території є розвиток відповідної інфраструктуру та належне інвестиційне забезпечення галузі. Для того, щоб підвищити рівень туристично-рекреаційної привабливості регіону, самих туристично-рекреаційних ресурсів недостатньо. Наступного за ступенем рівня

туристично-рекреаційної привабливості території можна досягти завдяки підтримці високої якості довкілля в її межах. Стимулюючи заходи з охорони природного довкілля та підвищуючи його якість, туристично-рекреаційне підприємство має змогу отримати соціально-економічний ефект. Важливо також вести сприятливу маркетингову політику, яка включає інформаційне забезпечення галузі та доступну для туристів та рекреантів цінову політику. Найпривабливішими для туристів та рекреантів є регіони, як свідчать статистичні дані розвитку туризму у світі, з високим загальним іміджем регіон, економічною та політичною стабільністю. Прикладом може слугувати стан туристичної індустрії в США, яка за обсягом доходів від туристичної індустрії у 2010 році (103,5 млн. дол. США) зайняла перше місце у світі, а за кількістю обслужених туристів (59,7 млн. осіб) – посіла друге місце у світі після Франції [210]. Доступність та рівень представлення туристу чи рекреанту послуг залежить від рівня державного регулювання, наявних трудових ресурсів. Вважаємо, що саме зазначені компоненти складають основу оцінки туристично-рекреаційної привабливості регіону, перебуваючи при цьому в тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Враховуючи зазначені особливості туристично-рекреаційної сфери, пропонується проводити оцінку її інвестиційної привабливості за такими основними етапами (додаток А), які є агрегованими (синтетичними) та включають конкретні аналітичні показники, розрахунок яких здійснюється на основі даних статистичної звітності суб'єктів туристичної галузі за певний період часу й експертних оцінок.

Етап 1. Оцінка сучасного стану та прогнозування перспектив розвитку туризму і рекреації.

Етап 2. Оцінка та прогнозування середньогалузевої рентабельності діяльності підприємств туристично-рекреаційної систем.

Етап 3. Оцінка освоєння ресурсного потенціалу сфери туризму і рекреації.

Етап 4. Оцінка інвестиційних ризиків у туристично-рекреаційної сфери.

Виходячи із синтетичних оцінок та рангового значення кожного із етапів у загальній характеристиці інвестиційної привабливості, розраховується інтегральний показник рівня інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери регіону. На першому етапі розрахунків визначається рангове значення сфери туризму і рекреації за кожним етапом оцінки. У процесі такої оцінки аналітичні показники кожного етапу розглядаються як рівнозначні. Рангове значення туристично-рекреаційної сфери за кожним етапом оцінки визначається як середнє рангове його значення за всіма аналітичними показниками, які входять у певний етап. На другому етапі розрахунків на основі рангового значення за кожним етапом розраховується інтегральний ранговий показник оцінки інвестиційної привабливості. Враховуючи те, що окремі елементи оцінки відіграють різну роль у прийнятті інвестиційних рішень, їх значимість диференціюється експертним шляхом. На третьому етапі розрахунків визначаються комерційний, технічний, інституційний, соціальний, фінансовий та економічний ефекти від інвестування у галузь туризму.

Очевидними є важливість та актуальність методики оцінки інвестиційної привабливості запропонованої В.О. Полюгою. Але, на нашу думку, її впровадження та практичне використання можуть викликати у потенційних інвесторів труднощі при реалізації, які полягають у такому:

- необхідність збору великого обсягу статистичної інформації, яка не завжди ведеться або є доступною;
- не всі із запропонованих аналітичних показників мають кількісне вираження, що ускладнює їх аналіз;
- оцінка природно-ресурсного потенціалу території, яка пропонується автором, є досить складною процедурою для звичайного інвестора і передбачає залучення відповідних спеціалістів;
- оцінка середньогалузевої рентабельності підприємств туристично-рекреаційних систем вимагає одержання даних від приватних організацій, які, по-перше, є комерційною таємницею, а по-друге, не завжди відповідають

дійсності в умовах тіньової економіки та є заниженими, що не підвищує їх привабливість для інвесторів;

– визначення рівня інфляційної стійкості на послуги підприємств туризму і рекреації та рівня соціальної напруги в туристично-рекреаційній сфері вимагають проведення додаткових соціологічних досліджень, на реалізацію яких необхідні затрати часу та експертна допомога;

– визначення рівня інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної системи для потенційного інвестора передбачає порівняння двох або більше альтернативних об'єктів інвестування, а отже, й неодноразове застосування наведеної методики, яка є досить об'ємною з точки зору як затрат часу, так і ресурсів.

З урахуванням зазначених вище труднощів, актуальним є розробка механізму формування інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної системи, який би характеризувався простотою реалізації та однозначністю результату, а саме відображення інформації про рейтинг інвестиційної привабливості різних об'єктів дослідження.

Таким чином, пропонуємо механізм формування інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної системи, який ґрунтується на базових методологічних принципах визначення інвестиційної привабливості, запропонованих в Україні компанією «Омета-Інвест» [51, с. 51]. Але вважаємо за доцільне включити до запропонованої системи синтетичних показників ще одну групу, яка б характеризувала рівень розвитку туристично-рекреаційної системи досліджуваної території. Це дозволить у єдиному механізмі формування інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної системи поєднати методики оцінки інвестиційної привабливості як території досліджуваного регіону, так і безпосередньо туристично-рекреаційної галузі. Оцінка проводиться у формі ранжування територій за таким синтетичними показниками:

1. Рівень загальноекономічного розвитку;
2. Рівень розвитку туристично-рекреаційної системи;

3. Рівень розвитку інвестиційної інфраструктури;
4. Оцінка демографічної характеристики;
5. Рівень розвитку ринкових відносин;
6. Рівень екологічних та криміногенних ризиків.

Кожен узагальнений показник формується сукупністю аналітичних показників. Але слід зауважити, що коло показників не є вичерпним, воно може змінюватися, доповнюватися залежно від завдання конкретного статистичного дослідження.

Для оцінки рівня загальноекономічного розвитку території вивчається потенційна потреба в сферах інвестування, сукупна ємність ринку, що дає змогу отримати оптимальну оцінку ступеня насиченості та потреби в тих або інших видах ресурсів у розрахунку на душу населення. Один з найвагоміших аспектів нашого дослідження – визначення рівня розвитку туристично-рекреаційної системи, оскільки території з недостатнім розвитком туристично-рекреаційних ресурсів та їх матеріально-технічним забезпеченням не можуть розглядатися як привабливий об'єкт інвестування. Вивчення рівня розвитку інвестиційної інфраструктури потрібне для аналізу можливостей швидкої реалізації інвестиційних проектів та просування товарів на ринки. З'ясування демографічної ситуації дає змогу вивчити потенційний попит населення та також можливості залучення робочої сили до підприємств, що інвестуються. Для оцінки рівня розвитку ринкових відносин необхідно дослідити показники товарообороту та наявність ринкової інфраструктури, що створює передумови для сприятливого підприємницького клімату. Визначення рівнів криміногенних і екологічних ризиків базується на вивченні ступеня безпеки інвестиційної діяльності в регіоні. Детальніше склад кожного з узагальнених показників, які використовуються для характеристики окремих сторін інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної системи наведено в додатку Б.

Наступним кроком при оцінці інвестиційної привабливості є оцінка аналітичних показників, при якій кожному з них присвоюється бал

відповідно до займаного місця, причому для показників стимуляторів бал буде зростати разом зі збільшенням кількісного вираження показника, а для показників дестимуляторів вищий бал присвоюється показникам з нижчим кількісним значенням. Кількісна оцінка синтетичних показників проводиться на основі формули:

$$R_j = \sum_{i=1}^n r_i \quad (2.1)$$

де R_j – рейтинг території за синтетичним показником;

r_i – бал i -го аналітичного показника;

n – кількість аналітичних показників.

На основі кількісної оцінки шести груп синтетичних показників розраховується інтегральний показник оцінки інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної системи території з урахуванням рівня значимості кожного синтетичного показника:

$$R = \sum_{j=1}^m R_j * X_j \quad (2.2)$$

де R – рейтинг інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної системи;

X – коефіцієнт вагомості j -го синтетичного показника;

m – кількість синтетичних показників.

Окремі синтетичні показники відіграють різну роль у процесі прийняття рішення щодо інвестицій. Значимість кожного блоку синтетичних показників у сукупній оцінці інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери визначено експертним методом, застосовуючи підхід індивідуальної оцінки. Експертам були надані анкети, в яких кожен надав власну оцінку вагомості кожного блоку синтетичних показників визначення інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної системи.

Для визначення узгодженості думок експертів необхідним етапом є проведення розрахунку коефіцієнта конкордації, який може мати значення в

інтервалі від 0 до 1. У випадку повної погодженості поглядів експертів $W=1$. Чим більшою буде розбіжність між поглядами експертів, тим більше величина W наблизатиметься до 0 [40, с. 263]. Про узгодженість думок експертів свідчить значення коефіцієнта конкордації (0,41), яке перевищує його критичну величину – 0,323 і дозволяє продовжувати подальші дослідження використовуючи цей метод. Таким чином, у результаті застосування методу експертних оцінок нами одержані коефіцієнти вагомості синтетичних показників, кількісні значення яких наведені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Розрахункова таблиця визначення вагомості синтетичних показників інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної системи

№ з/п	Групи синтетичних показників	Експерти					Сума	Питома вага
		1	2	3	4	5		
1.	Рівень загальноекономічного розвитку регіону	20	30	10	30	30	120	24
2.	Рівень туристично-рекреаційного потенціалу	30	20	30	10	15	105	21
3.	Рівень розвитку інвестиційної інфраструктури	15	15	30	10	15	85	17
4.	Демографічна характеристика регіону	5	10	15	15	15	60	12
5.	Рівень розвитку ринкових відносин	20	15	10	20	20	85	17
6.	Рівень криміногенних і екологічних ризиків	10	10	5	15	5	45	9
Всього		100	100	100	100	100	500	100

Таким чином, запропонований механізм формування інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної системи, в основі якого лежать методики оцінки інвестиційної привабливості території і галузі, характеризується відносною простотою застосування, оскільки при аналізі використовуються основні статистичні показники, одержання яких не викликає труднощів і великих затрат часу. Крім того, особливо актуальною вона є саме для іноземних інвесторів, які стоять перед вибором об'єктів інвестування серед декількох туристичних комплексів і є недостатньо ознайомлені з рівнем їх розвитку. Як уже вище зазначалось, інвестора, особливо іноземного, цікавить насамперед інвестиційна привабливість конкретного суб'єкта господарювання, в який здійснюватимуться

капіталовкладення, але перед цим доцільно проаналізувати інвестиційну привабливість і визначити, на якій саме території розвивати бізнес.

2.3. Механізми державного регулювання районуванням просторової організації туристично-рекреаційної сфери України

Розширення функцій територіальних органів влади в розв'язанні соціально-економічних питань та інші чинники зумовлюють підвищення інтересу до проблем районування, яке передбачає максимальну дієздатність територіальних систем і створення таких відносин між регіонами, які б сприяли підвищенню ефективності суспільного господарства. Цього можна досягти насамперед за рахунок господарської спеціалізації регіонів відповідно до їх природних та соціально-економічних умов. Економічне районування сприяє економії матеріальних цінностей у сфері обігу, створює умови для скорочення апарату управління, прискорює розв'язання соціально-економічних завдань.

Розвиток туристично-рекреаційної сфери передбачає максимальне використання природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсних можливостей території, а також виробничої та соціальної інфраструктури, адміністративно-територіального поділу з урахуванням вимог ефективного природокористування та охорони навколишнього середовища. Чітких схем районування просторової організації туристично-рекреаційної сфери України не існує, і, як правило, поділ туристично-рекреаційних ресурсів здійснюється по окремих областях, що руйнує цілісність уявлення про туристично-рекреаційний регіон як соціально-економічну систему [156]. Тому є необхідність запровадження комплексного підходу до туристично-рекреаційного районування території.

Розглядаючи проблеми районування, треба чітко розрізнити три поняття: 1) районоутворення; 2) районологія; 3) власне районування.

Районоутворення – це об’єктивний процес формування і розвитку районів як інтегральних виробничо-територіальних систем (економічне районоутворення) або суспільно-територіальних систем (соціально-економічне районоутворення), що проходить незалежно від його пізнання [212]. Він віддзеркалює об’єктивні та суб’єктивні чинники формування і розвитку економічних, соціально-економічних районів.

Районологія – це наукове пізнання процесів районоутворення і власне районування [354]. Закономірності формування й розвитку районів можна використовувати в практичній діяльності людей за умови, що вони науково пізнані, зрозумілі механізми їхньої дії. У цьому і полягає основне завдання економічної (або соціально-економічної) районології. Районологія, на думку А.М. Колотієвського, покликана бути теоретичним ядром економічної і соціальної географії, але це не відбулося повною мірою [127].

Власне районування – це процес членування території на відносно цілісні частини, а також результати цього процесу [212]. У найбільш загальному розумінні під районуванням розуміється процес багатофакторного поділу території на множину непересічних цілісних районів, що є компактними згущеннями деяких вихідних чарунок (точок) як у тривимірному фізичному, так і в багатомірному ознаковому просторі [29]. Терміном «районування» позначають як метод пізнання, так і результат застосування цього методу. У першому випадку – це сукупність прийомів, спрямованих на виявлення об’єктивно існуючих районів і границь між ними, у другому – синтетичне картографування, що відбиває цілісні характеристики районів на карті шляхом зображення меж територій, до яких ці характеристики відносяться [270].

У просторових науках районування розглядається в трьох аспектах:

- 1) районування як процес, що йде об’єктивно й безпосередньо не залежить від волі людей;
- 2) районування як процедура виділення меж економічних районів;
- 3) районування як «засіб просторового упорядкування економіко-

географічної інформації» [319], що застосовується в географічних науках для порівняння і характеристики будь-яких територій.

Перший і третій аспекти завжди цікавили і цікавлять спеціалістів з регіоналістики, оскільки ці напрямки дослідження території знаходяться в рідше предмету регіональної економіки. Процес районування території – це поділ її на частини, відносно однорідні в природному та спеціально-економічному аспектах, що й визначає їх спеціалізацію [264]. Спеціалізація в широкому розумінні є відображення економічного профілю регіону. Регіональна спеціалізація може бути внутрірегіональною, міжрегіональною та міжнародною. Галузі спеціалізації поділяються на профільні (мають велику питому вагу в структурі господарства регіону) та непрофільні (мала питома вага в структурі господарства регіону). За визначенням Е.Б. Алаєва, «районування – це процес таксономізації, при якому таксони, що ідентифікуються, мають відповідати двом критеріям: критерію специфіки даного таксону та критерію цілісності елементів, що районуються» [6, с. 71]. Будь-яке районування може бути проведено на різних таксонометричних рівнях, тобто територію можна поділити на частини різних масштабів.

У сучасних географічних дослідженнях застосовують два способи районування – дедуктивний («згори») та індуктивний («знизу»). На думку Н.І. Мезенцевої та К.В. Мезенцева [177], дедуктивні моделі поділу території не дають точних результатів, оскільки не враховують усієї різноманітності факторів та умов районоутворення. Застосування дедуктивного способу дає можливість лише узагальнити уявлення про весь можливий діапазон типів сукупності. Використання методу статистичного аналізу при наявності даних емпіричних досліджень дає всі підстави для проведення районування індуктивним способом.

Від об'єктивного процесу районування методичний процес районування відрізняється, головним чином, визначенням мети. Вибір методів районування (картографічний, статистичний, математичний, комплексний) залежить від мети, об'єму та якості інформації. Наукові

дослідження проблеми суспільно-екологічного районування з метою використання його результатів у практичній діяльності потребують розробки системи принципів, ознак та критеріїв такого районування.

Під час районування необхідно дотримуватися певних принципів, які впливають із закономірностей районоутворення і, водночас, є основою методів членування території [87]. Коротко розглянемо принципи районування.

Змістовність, а не формально-кількісний характер соціально-економічного районування – один з найістотніших принципів районування. Він означає, що соціально-економічний район є не статистичною однорідною територією за якоюсь ознакою (дуже поширене уявлення), а соціально-економічною єдністю, цілісністю життєдіяльності населення. На жаль, чітких критеріїв єдності, цілісності ще не розроблено. Переважають емпіричні трактування.

Перспективність – принцип, то визначає часову властивість мереж районування. Він підкреслює націленість кожної з них на майбутнє: за допомогою районування треба розв'язувати і прогностні завдання. Теоретично районування може реконструювати минуле, передавати стан регіональної соціально-економічної диференціації на певну дату близького минулого і прогнозувати майбутні тенденції. Всі три постановки правомірні. Однак при соціально-економічному районуванні треба орієнтуватися на останню, третю. Принцип висуває вимоги до показників, параметрів районування. Вони повинні мати часову стійкість, відбивати довгострокові процеси. Визначена мережа районування має зберегти значення у майбутньому.

Проблемність районування – націленість його на виділення соціально-економічних проблем у різних регіонах. Принцип визначає цільову спрямованість розробок щодо соціально-економічного районування. Суть його полягає в тому, що разом із районуванням мають бути визначені й регіональні соціально-економічні проблеми. Іншими словами, районування виступає засобом територіального впорядкування і типології, а, отже, і

систематизації відповідних проблем.

Об'єктивною ознакою районування є диференціація умов життєдіяльності населення території – цей принцип подано в дещо іншій редакції, але суть його відома ще з початку 60-х років [7]. Тут варто зауважити таке. Існують два протилежні погляди на природу соціально-економічного району. Перший, матеріалістичний, який ґрунтується на положенні, що район існує цілком об'єктивно, незалежно від свідомості, повністю визначений у своїх межах. Такий погляд підтримували П.М. Алампієв, Ю.Г. Саушкін. Серед українських географів цю позицію займав В.А. Поповкін [231]. Протилежний погляд полягає в тому, що район вважається чисто розумовою, інтелектуальною конструкцією, яка дає змогу дослідникові впорядкувати інформацію в територіальному аспекті. Кількість варіантів районування теоретично обмежена лише кількістю дослідників. Кожний варіант має сенс тільки в контексті питань, які ставить конкретний дослідник. Безумовно, така позиція не може бути прийнятною, оскільки вона вступає у протиріччя з діалектико-матеріалістичним способом пізнання.

Дуже важливо зазначити, що ядра районів, як правило, чітко виражені, тоді як периферійні його частини такої чіткості не мають. Включення останніх до складу того чи іншого району залежить часто від автора районування. Якби райони були повністю чітко визначеними, то не існувало б багатьох варіантів районування. На території країни немає однозначного поділу на комірки – райони, є тільки певні фокуси, ядра з територією, що тяжіють до них. Таким чином, треба визнати, що межі соціально-економічних районів часто можуть бути розпливчастими, а їх проведення – суб'єктивне.

Принцип відповідності соціально-економічного районування адміністративно-територіальному устрою України. Дослідники вже давно звернули увагу на недосконалість сучасного адміністративно-територіального устрою держави. У майбутньому його одиницями можуть стати такі соціально-економічні макрорайони, як краї або землі. Багато

пропозицій висувається про федеративний устрій України. Але більшість науковців визнає, що сьогодні цей принцип не працюватиме на користь держави. Він веде до внутрішнього соціально-економічного розбалансування. У політичному аспекті виділення таких великих територій з особливим статусом може викликати сепаратистські тенденції. У світі тільки 10% держав мають федеративний устрій. Унітарна країна – більш стійкий організм. Тому провідні економісти, географи, політологи сходяться на тому, що в найближчі 15–20 років наша держава повинна бути унітарною. Ліквідація сучасних областей спричинила б у державі ще й територіальний хаос. Нове соціально-економічне макрорайонування не може замінити поділ на області. Районування нині має пізнавальну, інформаційну мету. Воно дасть деякі додаткові можливості для вдосконалення процесів виробничого і суспільного комплексоутворення та управління суспільством.

Одиницею інтегрального соціально-економічного районування повинна бути область. Зовсім не потрібно перекроювати межі існуючих областей, що іноді пропонується. Область тривалий час є одиницею територіального управління, її характеризує внутрішня організованість і спільність. Для прикладу можна взяти хоча б мережу транспортних комунікацій і маршрутів, єдине управління. Така організованість є і в інших аспектах життєдіяльності. Тому межі соціально-економічних макрорайонів повинні збігатися з межами областей. Більшість підходів щодо районування України спирається на цей принцип.

З-поміж інших принципів районування дослідники пропонують:

- 1) зміцнення територіальної єдності держави і вдосконалення її територіальної організації;
- 2) врахування історико-географічних особливостей українських земель, національного й етнічного складу населення;
- 3) посилення територіальної спеціалізації виробництва і можливостей для комплексного економічного і соціального розвитку території;
- 4) збереження єдності локальних систем розселення;
- 5) вибір найбільших центрів, які стануть ядрами районів;
- 6) формування у

макрорайоні територіальної соціально-економічної системи, тобто просторового поєднання населення, економічної та екологічної сфер, у якому на основі їх взаємопов'язаності, збалансованості і взаємодоповнюваності створюються оптимальні умови для життєдіяльності населення [2, с. 56].

Професор О.І. Шаблій виділяє такі ознаки районів, які певною мірою можна визнати принципами районування:

1. Тісний соціально-економічний, демографічний і культурний взаємозв'язок території району з головним ядром – її найбільшим за кількістю населення містом.

2. Формування у великому регіоні територіальної соціально-економічної системи, тобто такого просторового поєднання населення, соціальної, економічної та екологічної сфер, у якому на основі їх взаємозв'язку, збалансованості та взаємодоповнюваності створюються оптимальні умови для життєдіяльності суспільства.

3. Спеціалізація району в загальноукраїнському (загальнодержавному) поділі та інтеграції праці.

4. Можливість здійснювати в межах району територіальне регулювання та координацію соціальних, економічних і демографічних процесів на субукраїнському рівні [299].

На основі розглянутих принципів районування можна визначити основні його критерії [153]. Виходячи з мети районування, одним із головних критеріїв повинен бути природний. Найважливішим для виявлення цілісності поєднання компонентів є загальний характер, конкретні параметри та особливості функціонування природної підсистеми, яка визначає основний зміст конкретної локальної системи. Цей критерій виражається, насамперед, механізмом та параметрами конкретної природно-територіальної системи, що виявляється в певних формах природних кругообігів речовини та енергії в межах цієї системи. Відомо, що кожна природно-територіальна система (ландшафт) має свої особливості, які багато в чому визначають її властивості. У реальному житті подібність визначається на основі схем природно-

географічного районування, кожна таксономічна одиниця якого відповідає в цілому вимогам спільності характеру та параметрів функціонування природних ландшафтів.

Другий критерій районування умовно можна назвати суспільно-географічним. Він відображає функціонування господарсько-територіальної та екістичної підсистем. Цей критерій виражається такими показниками, як масштаби, рівень, динаміка, галузева структура та спеціалізація господарства конкретної території, територіальна концентрація виробництва та її форми, розселення населення, що характеризується територіальним поширенням та концентрацією населення, утворенням форм територіального зосередження проживання людей та взаємодією цих форм, співвідношенням видів та типів поселень, функціонуванням територіальних систем розселення.

Третій критерій – антропологічний, який можна виразити такими показниками демографічного навантаження, як густина населення і населених пунктів.

Дотримання принципів районування з урахуванням його критеріїв, дають можливість провести економічне районування території. У контексті зазначених вище питань викликає науковий інтерес еволюція поняття «економічне районування» як фундаментальної категорії в теоретичних дослідженнях, пов'язаних із виявленням економічних районів та обґрунтування схем районування.

У найбільш узагальненому трактуванні, економічне районування – це метод систематизації інформації про територіальну організацію продуктивних сил та територіальні відмінності соціально-економічного життя країни [83]. У той же час згідно зі змістом цієї категорії економічне районування – це процес поділу країни на економічні райони, які історично склалися у процесі розвитку й розміщення продуктивних сил, господарського освоєння території. Кожен економічний район відзначається своїми суспільно-територіальними властивостями та повинен розвиватися згідно з індивідуальною стратегією розвитку продуктивних сил, яка б виходила із

загальнодержавних задвань та можливостей, і ресурсів відповідної території. Вивченням продуктивних сил економічних районів, обґрунтуванням стратегії їх соціально-економічного розвитку займається економічне районування, яке в цьому ракурсі є наукою – важливою складовою у спектрі економічної науки.

На думку С.І. Іщука, економічне районування – це науково обґрунтований поділ країни на економічні райони, що склалися історично або формуються в процесі розвитку продуктивних сил на основі суспільного поділу праці [113]. В.Е. Коломойцев під економічним районуванням розуміє таке членування території країни, що виходить з об'єктивних закономірностей територіального поділу праці, формування територіально-виробничих комплексів різних масштабів і структури, необхідності збереження екологічної рівноваги та гармонійного розвитку економіки й культури національно-територіальних утворень, є найважливішою передумовою дійового регіонального програмування, проведення ефективної державної політики [125]. С. Сонько вважає, що економічне районування – це процес, у результаті якого на території будь-якої країни утворюються потужні осередки господарства з прилеглими територіями, які просторово до них тяжіють [297].

Перша наукова спроба економічного районування була розпочата К.І. Арсенєвим у 1818 р в Росії. Він запропонував поділити країну на десять «просторів» шляхом об'єднання сусідніх губерній. По суті, такий самий підхід до утворення великих економічних районів (об'єднання існуючих адміністративно-територіальних одиниць) зберігається дотепер.

Теоретичні обґрунтування економічного районування одержали найбільший розвиток у роботах М.М. Колосовського. Основні положення його концепції економічного районування зводяться до наступного:

– уся територія країни ділиться на економічні райони, утворені за виробничими ознаками, ці райони в сукупності складають закінчену систему регіональних поєднань продуктивних сил;

– кожний економічний район є всебічно розвинутою в економічному відношенні територією, що поєднує природні ресурси, виробничий апарат, населення з його трудовими навичками, транспортні комунікації й інші матеріальні цінності найбільш вигідним способом у вигляді виробничо-територіального поєднання;

– науково-технічна політика індивідуалізується за економічними районами. Для досягнення найвищої ефективності залучаються комбіновані технологічні процеси при переробці сировини, одержанні енергії, використанні праці й устаткування, що приводять до створення районних виробничих комбінатів і виробничо-територіальних комплексів;

– для кожного економічного району встановлюються три категорії виробництв – районного значення (продукція споживається усередині економічного району); міжрайонного значення (для групи економічних районів); загальнодержавного значення й найвигідніші зони збуту;

– розвиток кожного району здійснюється в такій формі, щоб сприяти матеріальному й культурному розвитку всіх національностей країни [188].

Процес економічного районування, що об'єктивно відбувається в просторі-часі, призводить до «кристалізації» окремих ділянок території будь-якої країни й, у свою чергу – до утворення певного набору елементів територіальної структури. Можливий поділ районів за різними ознаками – за співвідношенням ядер і території, за рівнем охоплення територій та інші [317].

У кожному економічному районі окремі галузі виконують певну роль у процесі виробництва та обігу товарів. Основу господарства району становлять галузі спеціалізації, які визначають його виробничий профіль і місце в територіальному поділі праці. Друга група галузей забезпечує розвиток першої сировиною, напівфабрикатами, паливом, енергією, транспортними послугами (допоміжні галузі). Група обслуговуючих галузей забезпечує безпосередні потреби населення в товарах широкого споживання.

Мета економічного районування полягає у виділенні в країні

економічних районів відповідно до територіального суспільного поділу праці, що дає змогу систематизувати знання про територіальну структуру економіки, виявити порівняльні й конкурентні переваги регіонів, запровадити методи зонування та районного планування, здійснити моделювання і прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів, а також налагодити раціональну взаємодію регіонів на основі врахування закономірностей і тенденцій економічного обміну [313, с. 12].

Особливості економічної діяльності в регіонах зумовлюють диференціацію їх соціально-економічних параметрів, що вимагає врахування регіональної специфіки у процесі моделювання і прогнозування розвитку регіонів. Економічне районування дає змогу також врахувати традиції господарювання в регіонах при формуванні регіональної політики, організації міжрегіональної взаємодії та взаємодії між суб'єктами господарювання в межах регіонів, удосконаленні інфраструктурного забезпечення. Економічне районування в цілому повинно сприяти ефективній реалізації потенціалу регіонів, зменшенню відмінностей у їх розвитку, збільшенню внеску регіонів у розвиток національної економіки.

Узагальнюючи всі підходи із сучасних позицій глобалізації світової економіки та зростання ступеня відкритості національної економіки, положень економічної теорії сталого розвитку й теорій інституціоналізму, можна виокремити такі основні принципи економічного районування: економічний, соціальний, екологічний, інфраструктурний, адміністративно-територіальний, організаційний, національно-територіальний.

Економічний принцип вимагає розгляду економічного району як локальної цілісності й водночас як спеціалізованої територіальної частини національної економіки. Економічний принцип передбачає єдність спеціалізації та кооперації економічних районів у межах країни. Перспективну спеціалізацію економічного району визначають галузі із найменшими виробничими і транспортними витратами та галузі з інноваційним потенціалом, що мають найбільшу прибутковість,

рентабельність і окупність основних та обігових коштів [112].

Соціальний принцип полягає в можливості гармонійного розвитку економіки, соціальної сфери та культури національно-територіальних утворень, створенні умов для постійного підвищення індексу людського розвитку в конкретному економічному районі та забезпеченні його значення на гідному рівні (порівняно з показниками інших районів і світовими). Індекс людського розвитку інтегрує параметри оцінки людського прогресу. За методикою ООН цей індекс обчислюється на підставі трьох зведених показників – очікуваного довголіття населення, рівня освіти й рівня життя.

Екологічний принцип (з огляду на концепцію сталого розвитку [75]) повинен бути одним із пріоритетних при формуванні мережі економічних районів. У процесі економічного районування слід враховувати регіональні та локальні екологічні проблеми, типологічний аналіз екологічних ситуацій, вимоги щодо збереження екологічної рівноваги, прогноз змін природного середовища під впливом суспільної діяльності, особливості взаємодії суспільно-територіальних, виробничо-територіальних і природно-територіальних комплексів, що зумовлюють екологічні проблеми на відповідній території. Свого часу ще М.М. Колосовський звернув увагу на існування закономірних територіальних зв'язків між природними й економічними районами та висловив думку, що при виділенні районів потрібно враховувати вплив суспільного виробництва на природу, і навпаки – вплив природи на суспільство [126].

Інфраструктурний принцип економічного районування передбачає узгодження мережі економічних районів із мережею транспортних шляхів країни та міжнародних транспортних коридорів. Цей принцип ураховує також необхідність забезпечення перспективного розвитку транспортної мережі в межах спеціалізації економічного району та його зв'язків у національному та глобальному економічному просторі.

Адміністративно-територіальний принцип полягає в гармонізації економічного районування та адміністративно-територіального устрою

(АТУ) країни. При цьому параметри існуючого АТУ повинні слугувати обмеженнями в завданнях оптимізації економічного районування і районного планування, зважаючи на те, що реформування АТУ з урахуванням політично-правових пріоритетів є комплексним завданням науки у сфері державного управління. Адміністративно-територіальний принцип є дуже важливим у контексті поширення інституціональних теоретичних підходів, перегляду ролі уряду в цивілізованому суспільстві, розвитку місцевого самоврядування та посилення його ролі в регулюванні регіональної економіки [336].

Організаційний принцип економічного районування впливає з адміністративно-територіального. Організаційний принцип враховує те, що економічний район стає життєздатною конструкцією в разі наявності ефективних механізмів та інституцій, що забезпечують керованість розвитку регіону як соціо-еколого-економічної системи. Організаційний принцип передбачає зміцнення існуючих і формування нових виробничо-територіальних комплексів, регіональних інноваційних структур, налагодження міжрегіональної та міжнародної взаємодії на перспективних напрямках соціально-економічного розвитку регіонів.

Національно-територіальний принцип вимагає урахування інтересів, менталітету, традицій та особливостей історичного розвитку населення всіх національностей при вирішенні завдань збереження і розвитку існуючих систем розселення, розміщення виробництва та формування регіональної економіки. Важливою проблемою у процесі економічного районування, розміщення об'єктів господарювання та формування систем розселення є врахування історичних і географічних особливостей національного й етнічного складу населення, а також геоположення економічних районів щодо інших економічних районів і кордонів інших країн.

Загальний алгоритм економічного районування базується на економічних дослідженнях території і передбачає наступні етапи [153]. Перший етап – природно-географічні дослідження території, оцінка

природних чинників економічного районування регіону. Цей етап охоплює визначення територіальних відмінностей компонентів природно-територіальних систем у межах регіону, оцінку їх стану в минулому і сучасному періодах на основі порівняльної характеристики. Природні чинники формують складну систему прямих і опосередкованих взаємозв'язків. Серед чинників, що мають суттєвий вплив на формування економічних районів – геологічна будова, рельєф, ґрунти, гідрологічні та кліматичні умови, ландшафтна будова. Аналіз групи природних факторів і проведення фізико-географічного районування, на наш погляд, є основою економічного районування території, що виступає підґрунтям для наступних його етапів за групою суспільних факторів.

На другому етапі досліджується демографічна та господарська підсистеми економічної системи. З одного боку, необхідно провести аналіз рівня антропогенного навантаження, визначивши демографічні показники – густоту населення та населених пунктів, питому площу поселень, а з іншого – виявити реакцію населення на зміни в природній підсистемі. Показниками такої реакції є рівень здоров'я населення, як фізичного так і психічного.

У дослідженні господарської підсистеми економічної системи слід врахувати господарські показники – територіальну спеціалізацію і концентрацію виробництва.

Третій етап – еколого-географічні дослідження території, визначення співвідношення між рівнем розвитку галузей господарства, особливо його виробничої складової, і рівнем техногенних навантажень у межах локальної економічної системи.

Важливим питанням розвитку економічних районів є прогнозування їх майбутніх станів. Тому п'ятий етап – розробка прогнозу розвитку економічних районів на перспективу, а також прогноз окремих економічних показників.

Отже, дотримання вище зазначених принципів з урахуванням критеріїв районування, глибокий аналіз показників з їх подальшою диференціацією,

визначення інтегрального показника дають можливість провести економічне районування території як найважливішу передумову дієвого регіонального програмування, проведення ефективної державної регіональної політики.

Територіальна організація суспільства зазнає значних змін не лише на глобальному і національному, але і на регіональному і локальному рівнях.

Особливо це характерно для нашої країни, яка зазнала певних змін у територіальній структурі господарства. Відомо, що практично всі географічні об'єкти володіють системними властивостями, які враховуються у географічних дослідженнях. Проте власне теорія територіальних систем зі всіма її атрибутами почала формуватися лише в 70 роки ХХ століття. Ефективність діяльності в будь-якій сфері залежить від її просторової організації. Туризм та рекреація в цьому випадку не є виключенням. Туристично-рекреаційна діяльність прямо залежить від локалізуючих чинників, у тому числі геополітичного положення, природно-рекреаційних ресурсів, історико-культурної спадщини та інших, тому вивчення проблем територіальної організації туризму та рекреації можна віднести до першочергових, тих, які створюють підґрунття для подальших економічних, соціологічних, екологічних та інших досліджень [159].

Особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу України створюють можливості для всебічного задоволення пізнавальних, оздоровчо-спортивних і духовних потреб вітчизняних та іноземних туристів. Залежно від особливостей природних умов і ресурсів, фізико-географічних характеристик території, її екологічного стану, набору історико-культурних цінностей, традицій та побуту місцевого населення, обрядів, вірувань, розвитку спеціальної туристичної інфраструктури на території України можна виділити різні туристично-рекреаційні регіони (райони).

М.П. Крачило, засновник географії туризму, зазначив, що за основу туристичного районування взято територіальні туристичні комплекси.

Туристичний район формується внаслідок територіального поділу праці в сфері послуг туризму [137, с. 72]. Учений виділив такі таксономічні туристичні одиниці: туристична зона – туристичний регіон – туристичний район – туристичний вузол – туристичний комплекс – туристичний центр – туристичне підприємство [137, с. 73].

Всесвітня туристична організація визначає туристичний регіон як територію, що володіє сіткою спеціалізованих будов і послуг, необхідних для організації відпочинку, навчального процесу чи оздоровлення, які продаються туристу чи групі туристів виробником послуг [327]. Із цього визначення випливає, що туристичний регіон – це мета подорожування, туристичний продукт і конкурентоздатний суб'єкт.

На нашу думку, туристично-рекреаційний регіон (район) – це цілісна територіальна частина туристично-рекреаційного господарства країни зі своєю спеціалізацією в системі територіальної диференціації й інтеграції праці та комплексним розвитком на засадах раціонального використання природних і суспільних чинників. У системі інших наук склалася така генералізована ієрархія територіальних таксономічних утворень: країна – район – вузол – центр – пункт. Цю ієрархію в цілому можна прийняти і для географії туризму. Вважаємо, що для туризму і рекреації особливо важливі такі підрозділи: зона – підзона – район, як районні комплекси, на відміну від локальних туристично-рекреаційних утворень.

На розвиток туристично-рекреаційних регіонів (районів) впливає багато факторів, наприклад: рівень економічного розвитку території; транспортна доступність, наявність достатньої кількості трудових ресурсів; наявність системи розселення. Це реальні фактори конкретного процесу розвитку району. З іншого боку, їх відсутність не відіграє настільки важливу роль і не виключає завдання освоєння визначеного району в якості туристичного або рекреаційного.

Різним типам рекреаційної діяльності відповідають співмірні рекреаційні простори, котрі є «... частиною соціального простору, який

об'єднує сукупність взаємопов'язаних між собою природних і соціально-економічних умов, що використовуються для рекреації» [157, с. 6]. Розмір і склад внутрішньої організації простору має ієрархічну структуру (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Таксометрична система рекреаційних районів

Таксометричний ранг	Таксометрична одиниця	Розмір території
V	Рекреаційна зона	Сотні тисяч, десятки тис. км ²
IV	Рекреаційний район	Сотні тисяч, десятки тис. км ²
III	Рекреаційний підрайон	Тисячі, сотні км ²
II	Рекреаційний мікрорайон	Сотні км ² , тисячі га
I	Рекреаційний пункт	Десятки, сотні га

Джерело [82, с. 131]

Усі туристично-рекреаційні райони поділяються на райони вузької і широкої спеціалізації [114]. У туристично-рекреаційній сфері увага організаторів і посередників туристичних і рекреаційних заходів сконцентрована в основному на організації відпочинку в сезон відпусток. Туристично-рекреаційні регіони широкої спеціалізації важливі також для ділового туризму. До таких туристично-рекреаційних місць належать транспортні, освітні та промислово-адміністративні центри. Освітні центри – це місця, які пристосовані для проведення конгресів, а також заклади дослідницького й освітнього характеру. Туристично-рекреаційні регіони вузької спеціалізації відрізняються від регіонів широкої спеціалізації тим, що основна причина їх відвідування – бажання досліджувати такі місця. Туристично-рекреаційні місця вузької спеціалізації поділяються на місця відпочинку і місця, які володіють туристично-рекреаційними об'єктами. Залежно від спеціалізації, елементів територіальної структури, концентрації туристично-рекреаційної діяльності, вони можуть бути представлені пунктами, вузлами, як дискретними, так і ареальними.

Туристично-рекреаційний простір когортою вчених поділяється на організований і неорганізований [169]. До першого належить простір, який має організовану систему управління умовами туристично-рекреаційної діяльності, головною метою якої є підвищення її ефективності, обумовлене наявністю характерних, локальних просторів різного масштабу; до другого – простір, у якому система умов для туристично-рекреаційної діяльності регулюється людиною з метою задоволення її особистих потреб. Об'єднання підприємств в межах населеного пункту формує туристично-рекреаційний пункт і визначає його спеціалізацію [157, с. 48]. Територіальна спеціалізація щодо виконання туристично-рекреаційних функцій базується на наявних конкурентних перевагах території, таких як: наявність і типи рекреаційних ресурсів, їх співмірність; рівень розвитку ринкової, виробничої інфраструктури, а також супутніх видів діяльності. Перевага у структурі історично-культурних ресурсів створює основу формування туристично-екскурсійної спеціалізації елемента територіальної структури в територіальному поділі праці, а природно-рекреаційних – туристично-рекреаційної. Зазначимо, що треба розрізняти туристично-рекреаційне районоутворення й районування. Районоутворення – це об'єктивний процес формування районів. Туристичне районоутворення пов'язане з певним типом освоєння території, яка набуває рекреаційні функції і, як наслідок, спеціалізацію в рамках загального поділу праці цілісного простору регіону або країни. Процеси районоутворення мають достатньо довгостроковий характер навіть у випадку визначення рекреаційної спеціалізації, яка, як правило, не відіграє особливого значення в господарстві та не є домінуючою навіть у власне рекреаційних районах [146].

Районування – суб'єктивний спосіб відкриття їх на підставі врахування головних чинників районоутворення [62, с. 67]. Дослідження туристично-рекреаційних районів має неабияке значення для створення матеріально-технічної бази туризму, високоякісного турсервісу тощо. Ю.Д. Дмитревський під туристичним районуванням розуміє процес членування території, при

якому райони ідентифікуються за наявністю в них особливих рекреаційних ознак і виділяються туристичні райони, що відрізняються один від одного за набором і ступенем вираження ознак [84]. А.С. Кусков розглядає туристичне районування як процес розчленовування території, при якому райони ідентифікуються за наявністю в них особливих рекреаційних ознак і виділяються туристичні райони, що відрізняються один від одного за набором і ступенем чіткості ознак [146]. У сучасній географії розвивається і концепція формування туристично-рекреаційних систем, проектування яких у регіонах базується на виділенні різних композиційних, функціональних і планувальних елементів. Існує тісний зв'язок туристичних районів різного рангу з туристично-рекреаційними комплексами, які є складними господарствами, куди входять лікувальні й оздоровчі установи, обслуговуючі підприємства та супутні галузі (підприємства торгівлі й громадського харчування, побутові, культурні і спортивні установи, екскурсійні об'єкти, дорожньо-транспортна мережа, сувенірне виробництво). Тобто туристичне районування території є доволі важливим завданням, оскільки його вирішення дозволяє з найбільшою ефективністю, і при мінімальному впливові на природу використовувати певні території для відпочинку людей і розвитку їх культури.

В.В. Шулик вводить поняття «рекреаційне районування», яке трактує як вид функціонального, галузевого районування, що відображає тільки один аспект (рекреацію) [361, с. 439]. До головних ознак рекреаційного районування він відносить рівень рекреаційного освоєння території і структуру рекреаційних функцій (лікувальна, оздоровча, туристична, екскурсійна). Зонування території за ступенем комфортності проводиться і на рівні складання генеральних планів курортних зон і окремих рекреаційних об'єктів. При цьому слід дотримуватися загальногеографічних принципів районування: об'єктивності, багатоаспектності, ієрархічності та конструктивності. Особливості рекреаційної оцінки територій є основою для проведення рекреаційного районування. До основних чинників, що

впливають на рекреаційну оцінку території, належать: тривалість сприятливих температурних умов, наявність морського побережжя, характер рельєфу, наявність лісів, річок, озер і водосховищ, забезпеченість транспортними магістралями. Додаткові чинники – наявність виходів підземних вод, характеристика пляжів, екскурсійні об'єкти природного й антропогенного характеру.

Виходячи з того, що функціонування механізмів регіональних рекреаційних систем, як і багатьох галузей промисловості, є жорстко прив'язаним до природних ресурсів території, можна вважати фізико-географічне районування базовим для проведення рекреаційного районування території за ознакою «характерний тип планувальної структури рекреаційної системи». Цей процес повинен також враховувати особливості адміністративного поділу, впливу міст [361]. У процесі рекреаційного районування ключовою ознакою повинна бути прийнятність тих чи інших теоретичних типів планувальних структур рекреаційних систем для удосконалення просторової структури в межах конкретних адміністративних одиниць (областей) країни. Для вирішення цього використовують існуючі методологічні особливості районування взагалі та рекреаційного районування зокрема.

Ми пропонуємо під державним регулюванням туристично-рекреаційним районуванням розуміти специфічний вид економічного районування, який полягає у поділі території країни (регіону), що виходить з об'єктивних закономірностей територіальної спеціалізації та розвитку соціально-економічних систем, формування та функціонування туристично-рекреаційних комплексів різних масштабів і структури, необхідності збереження й відтворення туристично-рекреаційного потенціалу, і є передумовою стратегічного планування, програмування та проведення ефективної державної (регіональної) політики. Розробка наукових принципів державного регулювання туристично-рекреаційним районуванням і їх подальший розвиток дозволяють виявити нові туристично-рекреаційні

ресурси та інші передумови для розвитку туризму в ще не освоєних місцях; виділяти і створювати нові туристично-рекреаційні райони різного порядку; правильно визначати їх туристично-рекреаційну спеціалізацію, переносити досвід розвитку туризму і рекреації з одних районів в інші з аналогічними умовами; диференційно ставитися до багатогранних за умовами туристично-рекреаційних районів.

В основу державного регулювання туристично-рекреаційним районуванням покладені такі принципи: змістовності, який визначає, що туристично-рекреаційному району притаманні єдність, цілісність рекреаційних процесів; комплексності, який полягає в необхідності єдиного розгляду всіх основних факторів туристично-рекреаційного районування в їх взаємозв'язку; системності, згідно з яким райони нижчого рангу (підрайони) розглядаються як підсистеми найбільшого району; однорідності, який полягає в тому, що поділ території на райони різного ієрархічного рівня проводиться виходячи з відносної спільності природних і економічних умов, ступінь однорідності яких визначається глибиною районування; перспективності, згідно з яким шляхом туристично-рекреаційного районування вирішуються прогностичні завдання, враховуються майбутні тенденції розвитку туристично-рекреаційної галузі регіону; динамічності як постійного розвитку туристично-рекреаційного комплексу, зміна параметрів його функціонування [343, с. 14]. Разом з тим пропонуємо виділити такі принципи механізмів державного регулювання туристично-рекреаційним районуванням:

– економічний принцип, що розглядає туристично-рекреаційний регіон (район) як спеціалізовану частину туристично-рекреаційного комплексу країни з визначеним складом допоміжних і обслуговуючих виробництв. Згідно із цим принципом спеціалізацію регіону (району) повинні визначати такі галузі, у яких витрати праці, засоби на виробництво продукції, надання послуг і їх доставка споживачеві в порівнянні з іншими регіонами (районами) будуть найменшими. Економічна ефективність спеціалізації району повинна

оцінюватися як з погляду встановлення найбільш доцільного територіального поділу праці в масштабі всієї країни, так і з погляду найбільш продуктивного використання наявних туристично-рекреаційних ресурсів району;

- національний принцип, що враховує національний склад населення туристично-рекреаційного регіону (району), його історично сформовані особливості праці й побуту;

- адміністративний принцип, що визначає єдність туристично-рекреаційного районування та адміністративно-територіального устрою країни. Цей принцип створює умови для ефективного самостійного розвитку регіонів (районів) і зміцнення їх ролі в територіальному поділі праці України.

Для механізмів державного регулювання туристично-рекреаційними районами характерні певні особливості:

- це соціальне за своїм характером і кінцевим продуктом утворення. Його продукція – туристично-рекреаційні послуги;

- у туристично-рекреаційному районі між виробництвом і споживанням, як правило, немає часового розриву;

- для туристично-рекреаційних районів характерна яскраво виражена орієнтація на ресурси;

- туристично-рекреаційним районам притаманна сезонність функціонування, зумовлена як природною ритмікою, так і деякими аспектами організації суспільного життя.

Процес формування механізмів державного регулювання туристично-рекреаційним районуванням у загальному вигляді можна описати таким чином [146]:

1 етап – існує не освоєна, але стратегічно важлива для соціокультурної системи (СКС) територія з потенційними туристично-рекреаційними ресурсами;

2 етап – починається швидке зростання нового туристично-рекреаційного району. Туризм та рекреація привертає велику кількість населення, яке освоюється в новому районі й залишається там постійно жити.

У регіон інвестуються могутні засоби, створюється спеціалізована туристично-рекреаційна інфраструктура, орієнтована на обслуговування всієї СКС;

3 етап – після досягнення високого рівня соціокультурного освоєння, настає період зниження туристично-рекреаційної популярності району;

4 етап – стабілізація і переорієнтація туристично-рекреаційного району. Туристично-рекреаційні райони дуже рідко повністю втрачають свої первинні функції, і те, що розвивається з часом поліфункціональність, ніколи остаточно не витісняє рекреацію.

За даними досліджень, доцільною є практика використання кількох різних за призначенням, тобто різноцільових мереж районування, а саме макро-, мезо- і мікрорайонів [306, с. 67]. Виходячи з цього, механізми туристично-рекреаційного районування можна поділити на туристично-рекреаційне макрорайонування, туристично-рекреаційне мезорайонування та туристично-рекреаційне мікрорайонування (рис. 2.6).

Як бачимо, для формування механізмів державного регулювання туристично-рекреаційного районування характерна поширена в економічному районуванні території тричленна таксономія районів: макро-, мезо- та мікрорайонування.

Рис.2.6. Схема структури туристично-рекреаційного районування

Як бачимо, для формування механізмів державного регулювання туристично-рекреаційного районування характерна поширена в економічному районуванні території тричленна таксономія районів: макро-, мезо- та мікрорайонування.

Макрорайонування – це поділ території країни на основні економіко-географічні райони з метою виявлення й розмежування виробничих територіальних комплексів, як дійсних, так і тих, що формуються. Кожен із них виконує певні господарські функції та є функціональною ланкою господарства країни. Таке районування допомагає раціонально організувати управління продуктивними силами на певній території, що характеризуються відповідною спеціалізацією, комплексністю й пропорційністю розвитку всіх галузей з найповнішим використанням природних та економічних умов.

Мезорайонування – вирізнення в межах основних економіко-географічних районів підрайонів, що охоплюють господарські комплекси адміністративно-територіальних одиниць (крім адміністративних районів). Це, власне, є економічним районуванням. Економіко-географічні мезорайони формуються здебільшого навколо великих промислових вузлів, із тісними економічними зв'язками між цим ядром району та його периферією.

Мікрорайонування (низове адміністративно-господарське) – це виявлення локальних господарських комплексів у низових адміністративних одиницях. Його економічним підґрунтям є місцеві господарські зв'язки, що виникають між сільським господарством і переробною промисловістю, підприємствами з обслуговування. При цьому формуються господарські контакти місцевих економічних центрів із прилеглою територією [22].

В основу сучасного туристично-рекреаційного районування слід

покласти такі критерії [211, с. 92]:

- економіко-географічне положення;
- туристично-рекреаційні ресурси як основа формування туристично-рекреаційних районів та фактор, що визначає їх спеціалізацію;
- аналіз територіальної структури сучасного стану та організації туристично-рекреаційного комплексу;
- аналіз галузевої структури та питома вага туристично-рекреаційної галузі в ній;
- питома вага зайнятих у туристично-рекреаційній галузі від загальної чисельності працюючого населення регіону;
- рівень кооперування туристично-рекреаційної галузі з іншими галузями економіки;
- рівень розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури;
- сучасна і перспективна потреба населення в туристично-рекреаційних послугах.

Економічна доцільність вимагає більш чіткої прив'язки до адміністративно-територіального поділу країни з точки зору вдосконалення процесів управління туристично-рекреаційною сферою, поєднання галузевого і територіального планування й управління, підвищення його ефективності. Це сприятиме оптимізації функціонування туристично-рекреаційного комплексу в цілому і розвиватиме ефективні, раціональні зв'язки та взаємовигідні позиції на державному та регіональному рівнях.

Процес туристично-рекреаційного районування, наслідком якого є виокремлення туристично-рекреаційних регіонів (районів), є суб'єктивним і залежить від мети, рівня повноти врахування районоутворюючих факторів, які впливають на результати районування. На сьогодні відсутні методики, які містять обґрунтовані універсальні кількісні показники, які можна було б покласти в основу туристично-рекреаційного районування. В рамках методичних рекомендацій щодо проведення туристично-рекреаційного

районування ми пропонуємо використовувати трирівневу систему «фактор – критерій – показник» (додаток В).

Виходячи із форм просторової організації туристично-рекреаційної сфери виділимо три системоутворюючих фактори:

– територія – місце розташування певних туристично-рекреаційних ресурсів природного і антропогенного походження, що володіє специфічними характеристиками, що впливають на способи освоєння і ведення діяльності, в тому числі туристично-рекреаційної;

– туристи (рекреанти) – відвідувачі й місцеві жителі з індивідуальними запитами в області задоволення своїх туристично-рекреаційних потреб та сформованою системою суспільних цінностей і стереотипів – носії попиту на туристично-рекреаційні послуги;

– індустрія туризму – суб'єкти туристично-рекреаційного підприємництва різних форм власності та видів діяльності, комплекс туристично-рекреаційної, виробничої і соціальної інфраструктури – виразники пропозиції туристично-рекреаційних послуг.

Відповідно, процес функціонування туристично-рекреаційного комплексу поєднує в собі діяльність організаторів туризму і рекреації, діяльність людини у вільний час, природні і технічні процеси. При цьому обов'язковим є наявність відповідних ринків попиту, що приводить в дію зв'язок між даними факторами з метою задоволення потреб відвідувачів в туристично-рекреаційних послугах.

Як видно із таблиці 2.4, кожному фактору відповідає певний критерій районування, який у свою чергу містить ряд показників, які є узагальнюючими характеристиками явища або процесу у поєднанні кількісної та якісної визначеності. Даний перелік показників носить рекомендаційний характер і може бути змінений (доповнений).

Таким чином, туристично-рекреаційне районування повинно науково обґрунтовувати розвиток туристично-рекреаційних комплексів, встановити

всі прогресивні тенденції в розвитку територіального поділу праці, загальнодержавних, регіональних, обласних та внутрішньо обласних зв'язків. На користь цього твердження говорить той факт, що внаслідок туристично-рекреаційного районування наочно представлена картина забезпеченості того чи іншого регіону (району) туристично-рекреаційними ресурсами, представлений туристично-рекреаційний потенціал складових регіону, а також можливості для подальшого розвитку як складових, так і комплексу в цілому.

Висновки до другого розділу

1. Проаналізувавши результати досліджень, можна зробити висновок, що туристична послуга – це комплекс дій суб'єктів туристично-рекреаційної сфери, які мають на меті задовольнити потреби споживача (туриста, рекреанта).

Характеристика туристичного продукту з маркетингової точки зору може мати декілька підходів. Одна з них може бути заснована на класифікації ресурсів, що представлена у звіті Всесвітньої туристичної організації, в якій всі ресурси розділені на 7 особливих груп:

- природні багатства;
- енергетичні багатства;
- «людський фактор», що розглядається з точки зору демографічних даних, умов життя, звичок та нахилів населення по відношенню до туристичних послуг, а також з точки зору даних про різні аспекти культури;
- інституційні, політичні, юридичні та адміністративні аспекти;
- соціальні аспекти, особливо соціальна структура країни, участь населення в управлінні державою, відношення між робочим часом та часом відпочинку, наявність оплачуваної відпустки, рівень та традиції сфери освіти,

охорони здоров'я, відпочинку;

- різні блага та послуги, транспорт та обладнання, що складає собою інфраструктуру сфери відпочинку та дозвілля;

- економічна та фінансова діяльності.

- Туристичний продукт має подвійне джерело:

- результати праці – теперішньої корисної праці населення (туристичні послуги і товари) і минулої корисної праці населення (матеріальні блага, що є предметом зацікавленості туристів: пам'ятки архітектури, історичні та культурні цінності, об'єкти туристичної інфраструктури);

- різного роду блага, що уособлюються в туризмі у категорії «ресурси»

- природні, що існують об'єктивно (повітря, ландшафт, сонце тощо), соціально-побутові, що формуються в соціумі і обумовлюють спосіб і умови життя (уклад життя, побут, національні традиції тощо).

2. При аналізі, який було зроблено у результаті дослідження, можна визначити, що дана методика може використовуватись саме на перших етапах, коли визначається на базі якого туристичного комплексу (місцевості з туристично-рекреаційним потенціалом) буде здійснюватися інвестування, а вже наступним етапом буде визначення інвестиційної привабливості конкретного інвестиційного проекту.

Отже, оцінка інвестиційної привабливості туристичних комплексів регіонів України відкриває нові можливості ефективної інвестиційної діяльності. За найбільш обґрунтованою диверсифікацією інвестиційної діяльності на сучасному етапі така оцінка дозволяє розробити інвестиційну стратегію багатьох компаній і фірм туристичної сфери на довгострокову перспективу з урахуванням регіональних чинників та погодити її з потенціалом регіональних туристичних ринків. Запропонована методика визначення інвестиційно-привабливих регіонів є орієнтиром для прийняття відповідних інвестиційних рішень для вітчизняних та іноземних інвесторів, які бажають розвивати туристичну сферу в умовах високої прибутковості та мінімізації ризиків, пов'язаних з інвестуванням.

3. В основу державного регулювання туристично-рекреаційного районування слід покласти наступні критерії:

- економіко-географічне положення;
- туристично-рекреаційні ресурси як основа формування туристично-рекреаційних районів та фактор, що визначає їх спеціалізацію;
- аналіз територіальної структури сучасного стану та організації туристично-рекреаційного комплексу;
- аналіз галузевої структури та питома вага туристично-рекреаційної галузі в ній;
- питома вага зайнятих в туристично-рекреаційній галузі від загальної чисельності працюючого населення регіону;
- рівень кооперування туристично-рекреаційної галузі з іншими галузями економіки;
- рівень розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури;
- сучасна і перспективна потреба населення в туристично-рекреаційних послугах.

Економічні механізми державного регулювання вимагають більш чіткої прив'язки до адміністративно-територіального поділу країни з точки зору вдосконалення процесів управління туристично-рекреаційною сферою, поєднання галузевого і територіального планування й управління, підвищення його ефективності. Це сприятиме оптимізації функціонування туристично-рекреаційного комплексу в цілому і розвиватиме ефективні, раціональні зв'язки та взаємовигідні позиції на державному та регіональному рівнях.

Таким чином, державне регулювання туристично-рекреаційного районування повинно науково обґрунтовувати розвиток туристично-рекреаційних комплексів, встановити всі прогресивні тенденції в розвитку територіального поділу праці, загальнодержавних, регіональних, обласних та внутрішньо обласних зв'язків. На користь даного твердження говорить той факт, що внаслідок туристично-рекреаційного районування наочно

представлена картина забезпеченості того чи іншого регіону (району) туристично-рекреаційними ресурсами, представлений туристично-рекреаційний потенціал складових регіону, а також можливості для подальшого розвитку як складових, так і комплексу в цілому.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНИЙ СТАН МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

3.1. Структурно-функціональний аналіз механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери

Майже будь-який підрозділ (орган влади, підприємство, галузь тощо) та будь-яке явище можна описати як складну динамічну систему. У науці ідеї системності з'явилися ще в середині XIX ст. при дослідженні таких складних, динамічних об'єктів, як людське суспільство або біологічний світ. Представниками нового підходу були К. Маркс та Ч. Дарвін. Поступово почало наростати розуміння того, що майже в кожній сфері людської діяльності люди мають справу не з окремими, ізольованими об'єктами, а з їх складними, взаємопов'язаними комплексами.

У XX ст. розробляються більш конкретні концепції системності (теорія Богданова – 20-і рр., загальна теорія систем Л. Берталанфі – 50-і рр., системотехніка – 60-і рр. тощо). Поглиблено вивчаються також принципи системного підходу та методи системного дослідження механізмів державного регулювання. Слід також зазначити, що у другій половині XX ст. ускладнення економічних систем на різних рівнях ієрархії – як на рівні окремих компаній, так і на рівні ринкової системи суспільства загалом – зумовили необхідність застосування в управлінській науці наукових методів пізнання дійсності. У розвиток дослідження цієї проблеми Р. Фатхутдінов виділив такі характерні особливості розвитку сучасних соціально-економічних систем [328, с. 134]:

– інтеграція наукових знань, зростання кількості міждисциплінарних проблем;

– комплексність проблем, необхідність їх вивчення у єдності технічних, економічних, соціальних, психологічних, управлінських аспектів;

- ускладнення вирішуваних проблем та об'єктів зростання кількості зв'язків між об'єктами;
- динамічність ситуацій, що постійно змінюються, та дефіцитність ресурсів;
- підвищення рівня стандартизації та автоматизації виробничих та управлінських процесів;
- глобалізація конкуренції, виробництва, кооперації, стандартизації тощо.

Науковці виділяють два принципово різні підходи до визначення поняття «система» – дескриптивний та конструктивний [96; 132; 311]. Згідно з дескриптивним підходом система виокремлюється із середовища і її функціонування пояснюється структурою та зв'язками між елементами цієї структури. Відповідно до конструктивного підходу, навпаки, з заданої функції конструюється структура системи, що їй відповідає. Мета системи за умов конструктивного підходу виникає з проблемної ситуації, яка повинна бути вирішеною. У такому випадку система є засобом вирішення проблеми. У нашому дослідженні ми використаємо дескриптивний підхід, оскільки виокремимо механізми державного регулювання туристично-рекреаційною сферою із середовища управління національною економікою.

Традиційно під системою розуміють упорядковану множину взаємопов'язаних елементів, які мають власну структуру й організацію. Так, В.І. Мухін під системою розуміє множину елементів, зв'язків і взаємодій між ними і зовнішнім середовищем, що створюють властиву цій системі цілісність, якісну визначеність і цілеспрямованість [198, с. 9]. Згідно з Р.А. Фатхутдіновим система – це цілісний комплекс взаємопов'язаних компонентів, що має особливу єдність із зовнішнім середовищем і що становить собою підсистему системи вищого порядку (глобальної). Єдність системи із зовнішнім середовищем визначає її взаємозв'язок із дією об'єктивних економічних законів [328, с. 135]. М.Г. Чумаченко вважає, що під системою слід розуміти комплекс взаємопов'язаних елементів, які

наділені загальними якостями, спрямованими на здійснення певної мети [348, с. 4]. Елементом системи вважається об'єкт, який у цьому дослідженні не потребує розчленування на частини, тобто внутрішня структура елемента не вивчається.

При визначенні складу системи доцільно використати такі принципи:

- наявність у системи певної мети;
- існування внутрішньої структури системи, яка створюється з її взаємопов'язаних елементів;
- наявності обмежень, які накладає зовнішнє оточення;
- визначення ресурсів, необхідних для забезпечення її функціонування;
- врахування необхідності регулювання системи [36, с. 17].

Тільки такий набір елементів, який відповідає викладеним принципам, може утворювати систему. При цьому основними властивостями, що притаманні системі, можна визнати:

1. Неоднорідність, завдяки великій кількості складових елементів та підсистем з різними функціональними властивостями.
2. Емерджентність – здатність системи загалом набувати властивостей, які неспроможний відтворити її окремо взятий елемент.
3. Ієрархія, наявність декількох рівнів підпорядкованості, що обумовлені відповідними функціями та способами реалізації мети.
4. Агрегування – поєднання декількох елементів системи в складові вищого рівня.
5. Багатофункціональність, що характеризує здатність системи, яка має конкретно визначену структуру зв'язків та елементів, до реалізації достатньо великої кількості функцій.
6. Гнучкість – властивість змінювати мету функціонування відповідно до змін внутрішньої структури та зовнішніх умов.
7. Адаптація – зміна мети функціонування завдяки пристосуванню до зовнішніх умов.

8. Надійність – здатність реалізовувати визначену мету на основі визначених параметрів якості.

9. Безпека – здатність не чинити незворотний руйнівний вплив на зовнішнє середовище внаслідок власних дій.

10. Стійкість – властивість дотримуватись заданих параметрів дій при змінах впливу зовнішнього середовища.

11. Самоорганізація – здатність відроджувати та переводити власну структуру на вищий рівень, внаслідок вимог зовнішнього середовища [234, с. 181-182].

У системному дослідженні об'єкт, що аналізується, розглядається як визначена множина елементів, взаємозв'язок яких обумовлює цілісні властивості цієї множини. Основний акцент робиться на виявленні різноманіття зв'язків і відношень, що мають місце як всередині досліджуваного об'єкта, так і в його взаємовідносинах із зовнішнім оточенням, середовищем. Властивості об'єкта як цілісної системи визначаються не тільки сумою властивостей його окремих елементів, а й властивостями його структури, особливими системоформуючими, інтегративними зв'язками об'єкта, що розглядається. Для розуміння поведінки систем (у першу чергу цілеспрямованої) необхідно виявити процеси державного регулювання, що реалізуються такою системою – форми передачі інформації від одних підсистем до інших і способи впливу одних частин системи на інші, координацію нижчих рівнів системи з боку елементів її вищого рівня управління, вплив на останні всіх інших підсистем [227, с. 869].

Поняття «системного підходу» тлумачиться неоднозначно. У цілому під системним підходом розуміється методологічний напрям у науці, основне знання якого полягає в розробці методів дослідження й конструювання складно організованих об'єктів (систем) [12]. Системний підхід у державному регулюванні також розглядають як напрям філософії і методології науки, спеціально-наукового пізнання і соціальної практики,

основою якого є дослідження об'єктів як систем. Він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта й механізмів її забезпечення, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх у єдину теоретичну картину [227, с. 869].

В. Андрущенко стверджує, що «системний підхід у державному регулюванні – це спосіб наукового пізнання та практичної діяльності, що вимагає розгляду частин у нерозривній єдності з цілим» [333, с. 536]. Як зазначає С. Гончаренко, «системний підхід – це послідовність процедур для створення складноорганізованого об'єкта як системи, а також спосіб опису, пояснення, прогнозування поведінки таких об'єктів; дослідження складноорганізованих об'єктів як комплексу взаємопов'язаних підсистем, поєднаних загальною метою, що розкриває інтегративні властивості об'єкта як системи, а також зовнішні й внутрішні зв'язки; цілісне бачення складноорганізованих об'єктів дослідження» [64, с. 3]. Аналізуючи системний підхід як напрям методології наукового пізнання він аргументує, що в його основу покладено розгляд об'єктів дослідження як систем і який передбачає розкриття цілісності об'єкта дослідження, виявлення розмаїття зв'язків у ньому та зведення цього розмаїття до певної цілісної картини; сукупність методів і засобів, що дають змогу досліджувати властивості, структуру й функції об'єкта дослідження як системи зі складними взаємодіями й взаємозв'язками; принцип, який становить сукупність методів і засобів певної логічної системи, що повинна забезпечити глобальну мету функціонування об'єкта як системи [64, с. 5].

Важливу частину обґрунтування системного підходу в державному регулюванні складають його принципи. Принципи системного підходу – постулати «системного мислення», які є правильними для всіх систем взагалі. Призначення принципів системного підходу – закласти основи «системного мислення» та методології системного дослідження, полегшити одержання правильних висновків у складних ситуаціях. Існує низка думок про кількість принципів системного підходу. За даними деяких авторів, їх

майже сто. Інші вказують, що приблизно тридцять. У науковій літературі принципи групують за різними ознаками. Так, за ознакою функціонування розрізняють такі принципи, як системність, цілісність, узгодженість, сумісність, комплексність, повнота. Якщо за ознаку обрати системоутворювання, то можна виділити такі принципи: як єдиної основи, неповної детермінованості та стохастичності, доцільності. За інструментальною (методичною) ознакою виділяють принципи: безперервності, взаємодоповнення, варіантності, імітації, актуалізації економічних, психологічних та соціальних аспектів.

Умовно принципи системного підходу поділяють на дві групи. Перша група принципів відображає деякі закономірності утворення, будови, функціонування та розвитку системи. Це фундамент системного підходу, його теоретична основа. Інша група принципів відображає принципи дослідження, проектування, творення складних систем. Це інструментальна частина системного підходу. Найчастіше конкретний принцип, залежно від особливостей його застосування, в одній ситуації може бути віднесеним до першої групи, а в іншій – до другої.

Важливим завданням системного підходу є правильний відбір системного інструментарію – створення діяльності з вирішення поставленої проблеми. Інструментарій системного підходу становлять методи розроблення, обґрунтування і прийняття рішень щодо створення технічних, економічних, соціальних та інших типів систем, які потребують управління та регулювання. Проте основою ґрунтовної розробки методології системного дослідження залишається діалектично-матеріалістична концепція системності. На теоретичному рівні осмислюються, насамперед, основні поняття (категорії) системного дослідження система, елемент, структура.

Для пояснення взаємозалежності державно-управлінських процесів і явищ, осмислення і вирішення завдань, пов'язаних із процесами глобалізації та інтернаціоналізації багатьма науковцями використовується поєднання системного підходу з дією синергетичного ефекту. Синергетика займається

вивченням процесів самоорганізації, стійкості й розпаду структур різної природи, що формуються в системах, далеких від рівноваги. Вони є загальними для всіх систем: біологічних, технічних, соціально-економічних, – котрими і є будь-які підприємства, галузі та регіони.

Синергетика як нова наукова картина світу стала об'єктом дослідження зовсім нещодавно. Маючи міждисциплінарний статус та спираючись на досягнення різних наук, вона успадкувала здобутки теорій, що склали її фундамент та в межах яких були вироблені майбутні поняття синергетичного підходу: спочатку тектології О. Богданова, теорії систем Л. фон Берталанфі, кібернетики Н. Вінера тощо. Згодом у 60–70 рр. ХХ ст. відбувся прорив у розумінні процесів самоорганізації систем різної природи серед представників точних і природничих наук: теорія генерації лазера Г. Гакена, теорія дисипативних структур І. Пригожина, теорія автопоезису живих систем У. Матурани і Ф. Варели, теорія катастроф Р. Тома і В. Арнольда та ін. У результаті для вивчення кооперативних ефектів (спільної діяльності, кооперативної взаємодії елементів системи) Г. Хакен, починаючи з 70-х рр., запропонував термін «синергетика», називаючи її «наукою про взаємодію» та «загальною теорією системного аналізу сумісної кооперативної дії різноманітних процесів становлення в природі» [178].

На сучасному етапі розвитку синергетичної науки майже в кожного її дослідника є власне визначення синергетики: міждисциплінарний напрямок наукових досліджень, у рамках якого вивчаються процеси переходу від порядку до хаосу, і навпаки (процеси самоорганізації та самодезорганізації), у відкритих нелінійних середовищах найрізноманітнішої природи [10, с. 196]; науковий напрям, який вивчає й описує фазові трансформації та структурно-системні модифікації відкритих систем [341, с. 69]; методологія, яка розглядає рух буття та людську діяльність від хаосу до появи спрямованих тенденцій розвитку [155, с. 159]; теорія самоорганізації і розвитку відкритих нелінійних систем [353, с. 116;]; методологія, яка розглядає процеси самовільного підвищення складності в системах, далеких від стану

рівноваги [183]; теорія середнього рівня, яка за допомогою міждисциплінарних досліджень вивчає ефект виникнення з дезорганізації, безпорядку й хаосу самоорганізуючих структур [283, с. 38].

Усі принципи управління знаходять свій прояв у конкретних механізмах реалізації тих чи інших функцій держави. У свою чергу, функції управління значним чином визначаються закономірностями економічної системи.

Категорія «функція» походить з латинського «function» («відправлення», «діяльність») і широко використовується в таких науках як математиці, психології, філософії, соціології, економіці та ін. Вона вживається в значенні обов'язку, певного виду діяльності, властивості, залежність однієї причини від іншої тощо, а також відображає сутність і зміст управлінської діяльності на всіх рівнях управління.

Дослідження у сфері управління призвели до посилення уваги до проблеми визначення його функцій. Функція в державному регулюванні – це спеціалізовані види робіт (діяльності), спрямовані на розв'язання специфічних, різноманітних та складних проблем взаємодії між окремими структурними підрозділами фармацевтичної організації, які потребують здійснення значного комплексу конкретних заходів [42].

У підручнику «Адміністративне право України» за редакцією Ю. Битяка зазначається: «Функцію державного регулювання можна визначити як частину управлінської діяльності держави, яку здійснюють на основі закону чи іншого правового акта органи виконавчої влади притаманними їм методами для виконання завдань державного управління... Найпоширенішою у вітчизняній літературі є класифікація функцій державного регулювання на загальні, спеціальні та допоміжні. Загальні функції справляють об'єктивно необхідний вплив на певні процеси, що відбуваються в господарській, політичній, соціальній, культурній та інших сферах... Загальними функціями державного управління є прогнозування, планування, організація, регулювання, координація, облік,

контроль» [1, с. 126].

У той же час автори підручника визнають, що «зміни в соціально-економічній системі й державному ладі перехід до ринкових відносин, місцевого самоврядування обумовили зміни в мотивації та методах державного регулювання – воно не зводиться лише до прямого регулювання економікою та соціально-культурною сферою, прямого регулювання діяльності окремих підприємств і установ з боку вищих органів на основі принципу «влада – підкорення»... регулювання дедалі більше здійснюється у формі нормативного використання дозволів і рекомендацій, надання допомоги, сприяння й координації... Превалюючого значення набуває функція державного регулювання, від якої жодна держава не може відмовитися, оскільки законодавство поширюється на всі галузі та сфери і є прерогативою держави» [1, с. 9].

Російські вчені О. Альохін, А. Кармолицький та Ю. Козлов виділяють зміст і механізм здійснення державного регулювання як функції державного управління, що передбачає:

- нормативне регулювання шляхом встановлення загальних правил;
- оперативне корегування відповідно до реальних завдань, які має вирішити управління;
- контроль за виконанням правових норм, що регулюють ті чи інші відносини;
- державний захист прав та інтересів учасників суспільних відносин, врегульованих відповідними правилами;
- координацію і загальне спрямування їх діяльності;
- сприяння її успішному здійсненню;
- визначення пріоритетів у структурній політиці [3, с. 393].

З аналізу набору цих функцій видно, що всі вони притаманні державному регулюванню у будь-якій сфері, в тому числі й туристично-рекреаційній. Такий підхід має місце й у законодавстві України, оскільки зміст державного регулювання часто розкривається через функції, тотожні

функціям державного регулювання (нормативного регулювання, контролю, обліку даних, планування та ін.). Визначені функції державного регулювання туристично-рекреаційною сферою реалізуються його суб'єктами. Для їх виконання суб'єкт повинен володіти відповідними господарськими ресурсами чи засобами, які він може використовувати для здійснення регуляторної діяльності, а також методами реалізації функцій регулювання.

У довідковій літературі часто під методами (грец. *metodos* – шлях дослідження, засіб досягнення якої-небудь мети, розв'язання конкретного завдання, спосіб дії) державного регулювання розуміють сукупність засобів, прийомів впливу державних органів на соціально-економічні процеси для досягнення поставлених цілей і завдань [58]. Існують й інші визначення методів державного регулювання, проте вони близькі за змістом до наведеного. Найбільш дискусійними в теорії є питання щодо класифікації методів державного регулювання. У переважній більшості наукових досліджень методи управління за формами класифікують на прямі й опосередковані. І якщо ця класифікація особливих дискусій серед науковців не викликає, то класифікація за засобами впливу – одна з найбільш гострих і не розв'язаних теоретичних проблем. Для підтвердження цього наведемо деякі погляди авторів.

Г.О. Андрусенко та Г.І. Мостовий також поділяють методи за формами впливу на прямі і непрямі. За допомогою прямих методів держава безпосередньо втручається в економічні процеси, а за допомогою непрямих – опосередкований [11]. М.А. Латинін пропонує поділити методи державного регулювання за способом впливу на нормативно-правові, фінансово-економічні, організаційні, науково-методичні та інформаційно-освітні [148]. Д.В. Карамішев виділяє такі методи державного регулювання: правові, політичні, економічні, організаційні, соціально-психологічні, статистико-математичні, графічні, спеціальні [118].

Г.С. Одінцова стверджує, що основними ознаками класифікації методів державного регулювання є такі: змістовна характеристика, напрями

застосування, види мотивації, стадії управлінського циклу, етапи управлінського процесу. Домінуючою при цьому є класифікація за їх змістовними характеристиками, в межах якої виділяють методи правового регулювання, організаційно-розпорядні (адміністративні), економічні, соціально-політичні, соціально-психологічні та морально-етичні методи державного регулювання. Крім того, вони поділяють усі методи державного регулювання на дві групи. До першої з них відносяться ті методи, що дозволяють якісно виконувати державно-управлінську діяльність в органах влади, яка передує безпосередньому впливу на об'єкти регулювання, а до другої – такі, що формують дієві механізми, реалізація яких допомагає перевести відповідні галузі, сфери, процеси суспільної життєдіяльності в бажаний стан. Цей розподіл методів управління є відносним, але створює умови для більш систематизованого уявлення про напрями їх застосування, акцентує увагу на тому, що не можна ототожнювати весь зміст трудомісткої управлінської праці тільки з реалізацією її результатів, тобто «впливом» [80].

Найбільш вдалою класифікацією методів державного регулювання, на нашу думку, є класифікація запропонована авторським колективом під керівництвом О.П. Зінченка, в основу якої покладено чіткі й зрозумілі критерії [110]. Так, за методами регулювання виокремлюють адміністративні та економічні; за характером управління – прямі та опосередковані; за галузями регулювання – промисловість, сільське господарство тощо; за сферами – виробництво, споживання, доходи, ціна й ринки, соціальний розвиток і структурна політика; за впливом на виробництво і торгівлю – ті, що не впливають чи мінімально впливають, обмежують виробництво і мають значний вплив. У цілому, хоча науковці мають різні (хоча й подібні) точки зору на класифікацію методів державного управління, більшість з них погоджується з необхідністю їх комплексного використання.

Розглядаючи методи регулювання, характерні для туристично-рекреаційної сфери, варто зазначити, що вони мають особливе значення і застосовуються щодо трудових колективів або окремих працівників [268].

Такий підхід пов'язаний із загальною концепцією регулювання як цілеспрямованого впливу на керовані об'єкти, якими виступають різні підприємства, організації, установи й колективи працівників. Внаслідок значного розмаїття суб'єктів туристично-рекреаційної сфери та об'єктів, що перебувають під їх впливом, методи регулювання в цій сфері є теж різноманітними. Дуже часто методи регулювання туризмом та рекреацією переплітаються з методами природокористування, методами управління сфери охорони здоров'я, а також поєднання їх комбінації.

На нашу думку, найбільш уживаним є розподіл методів на основні й додаткові (аналітичні, балансові, економіко-математичні та ін.). Але додаткові методи державного регулювання, врешті-решт, вирішують ті ж завдання, що й основні методи. Тобто всі методи державного регулювання організаційно доповнюють один одного і постійно динамічно розвиваються.

Основою використання методів регулювання є організаційні відносини, що є складовою механізму державного регулювання, оскільки через них реалізується одна із важливих функцій – функція організації. Завдання організаційно-адміністративної діяльності полягає в координації дій підлеглих. На думку М.І. Кабушкіна, ніякі економічні методи не зможуть існувати без організаційно-адміністративного впливу, що забезпечує чіткість, дисциплінованість і порядок роботи в колективі [115]. Важливо визначити оптимальне поєднання, раціональне співвідношення організаційно-адміністративних та економічних методів.

Підхід, згідно з яким сфера впливу економічних методів розширюється тільки за рахунок витіснення організаційно-адміністративних методів регулювання, не можна визнати правомірним ні з наукової, ні з практичної точки зору, оскільки механізми їх дії принципово відрізняються. Якщо організаційно-адміністративні методи прямо впливають на керований об'єкт через накази, розпорядження, оперативні вказівки, що даються письмово чи усно, контроль за їх виконанням, систему адміністративних засобів підтримання трудової дисципліни тощо, то для того, щоб економічні методи

управління були дієвими, необхідно, як мінімум, забезпечити «відгук» організації на економічні методи [325].

Вирішення завдань покращення державного регулювання сферою туризму та рекреації передбачає аналіз статистичних даних про роботу суб'єктів і об'єктів цієї сфери та установ, організацій, підприємств та ін., що містяться в річному статистичному звіті, періодичній звітності, первинній обліковій документації. Діяльність суб'єктів та об'єктів туристично-рекреаційної сфери оцінюється за допомогою певних статистичних показників [359]. Важливо не тільки володіти методикою розрахунку показників, але й оцінити їх у динаміці, порівнювати з нормативами, середніми показниками в регіоні, показниками інших регіонів. Оцінка й аналіз діяльності учасників управління туристично-рекреаційної сфери проводяться з метою:

- розробки заходів для поточного та перспективного планування;
- удосконалення управління структурними складовими сфери туризму та рекреації;
- сучасного застосування елементів наукової організації праці в роботі суб'єктів, які здійснюють регулювання структурними складовими туристично-рекреаційної сфери тощо.

Нині існує кілька методів оцінки й аналізу діяльності суб'єктів та об'єктів туристично-рекреаційної сфери. До них належать метод експертних оцінок, статистичний метод, метод аналізу, метод опитування громадян, комплексний метод та ін. [350].

Метод експертних оцінок туристично-рекреаційної сфери дозволяє оцінити кадрову, матеріально-технічну та іншу ресурсну базу, вибір технологій, що застосовуються в цій сфері, їх відповідність міжнародним та вітчизняним стандартам, ефективність функціонування туристично-рекреаційних підприємств, установ і організацій. Цей метод може застосовуватись при оцінці обсягу та якості механізмів державного регулювання туристично-рекреаційною сферою, при удосконаленні

структури її складових. Застосування цього методу допоможе при плануванні розвитку сфери туризму та рекреації, при ліцензуванні й акредитації підприємств, установ і організацій.

Важливе значення має статистичний метод, об'єктом оцінки якого є ресурси (кадри, фінансування, матеріально-технічне забезпечення), обсяги діяльності, якість обслуговування населення в туристично-рекреаційній сфері. Статистичний метод доцільно застосовувати при оцінці результатів діяльності органів влади, самоврядування, громадян, при плануванні та обґрунтуванні потреб у ресурсах для функціонування й розвитку туризму та рекреації.

Об'єктом оцінки управлінського аналізу туристично-рекреаційної сфери є обсяг планових та фактичних витрат на функціонування вищезазначеної сфери та її розвиток, кадрове забезпечення та його навантаження, використання ресурсів. Цей метод повинен застосовуватися у всій сфері, включаючи відомчий і позавідомчий контроль обсягів і якості туристично-рекреаційного продукту. Він може допомогти оцінити обсяги діяльності, оплату праці та ін. Метод оцінки управлінського аналізу допомагає обґрунтувати потреби у фінансуванні органів регулювання туристично-рекреаційної сфери.

В умовах розвитку ринкових відносин особливого значення набуває метод опитування громадян. Він дозволяє оцінити ступінь задоволення громадян якістю туристично-рекреаційних послуг, що надаються у сфері туризму та рекреації. Його доцільно активніше застосовувати при плануванні заходів щодо покращення обслуговування в туристично-рекреаційній сфері та при прогнозуванні її розвитку.

Доцільно також застосовувати метод комбінування (комплексний), об'єктом оцінки якого є обсяги та якість обслуговування в туристично-рекреаційній сфері із застосуванням інформаційних технологій, міжнародних стандартів. Цей метод дозволяє спланувати заходи з покращення якості функціонування та розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Незалежно від методів, що використовуються в туризмі та рекреації, основними об'єктами оцінки й аналізу їх функціонування є структурно-ресурсне забезпечення та (особливо) організація, обсяги, якість надання послуг. Аналіз діяльності органів державної влади, які здійснюють державне регулювання туристично-рекреаційною сферою та органів самоврядування, що впливають на розвиток цієї сфери, не може бути ефективний без оцінки її структурно-ресурсного забезпечення. При цьому мають бути розглянуті [325]:

- наявність структурних підрозділів організаційно-правових форм управління та їх функціональне призначення;
- матеріально-технічне забезпечення;
- кадри;
- фінансування, планові та фактичні обсяги фінансування за бюджетом, договорами та іншими джерелами.

Велике значення мають соціально-психологічні методи, адже результати будь-якої діяльності залежать від низки психологічних факторів. Уміння враховувати ці фактори і за їх допомогою цілеспрямовано впливати на окремого громадянина, працівника, службовця допоможе керівнику сформувати колектив з єдиними цілями і завданнями. Для здійснення ефективного впливу державного регулювання застосовують саме соціально-психологічні методи, що складають сукупність способів впливу на особистісні відносини і зв'язки, які виникають у трудових колективах, а також на соціальні процеси, що відбуваються в них [300]. Вони ґрунтуються на використанні моральних стимулів до праці, впливові на особу за допомогою психологічних прийомів з метою перетворення адміністративного завдання в усвідомлений обов'язок, внутрішню потребу людини. Головна мета застосування цих методів – формування в колективі позитивного соціально-психологічного клімату, завдяки чому будуть вирішуватися організаційні й економічні завдання. Інакше кажучи, поставлені перед колективом цілі можуть бути досягнуті за допомогою

одного із найважливіших критеріїв ефективності та якості роботи – людського фактора.

Аналіз методів державного регулювання туристично-рекреаційною сферою показує, що конкретним інструментом реалізації цих методів є розробка способів реалізації територіальних цільових програм розвитку сфери туризму та рекреації, в яких знайдуть відображення тією чи іншою мірою всі методи державного регулювання .

Таким чином, мета державного регулювання туристично-рекреаційною сферою на засадах синергетичного та системного підходів у їх єдності та взаємодоповненні може бути досягнута за наявності керуючого елемента, що здійснює інтеграцію її окремих елементів, на основі дотримання загальноприйнятих принципів, виконання функцій державного регулювання, притаманних у будь-якій сфері та застосуванні сукупності відповідних методів. Головною умовою успішного саморозвитку та самовідтворення туристично-рекреаційної сфери повинна стати саме наявність системних властивостей у процесі її розвитку і функціонування.

Незважаючи на досить довгу історію практики і теорії державного регулювання, зміст самого поняття та його функцій до цього часу не має однозначного загальноприйнятого визначення. Це пов'язано зі складністю і багатоаспектністю державного регулювання. Сучасна наука одним із можливих способів визначення процесу державного регулювання вважає застосування структурно-функціонального аналізу.

Структурно-функціональний аналіз – це підхід в описі й поясненні систем, при якому досліджуються їхні елементи й залежності між ними в рамках єдиного цілого; окремі явища виконують визначену функцію в підтримці та зміні системи. Кожен елемент цієї структури виконує визначені функції, що задовольняють потреби системи. Діяльність елементів системи програмується загальною структурною організацією, займаними ними позиціями і виконуваними ролями.

Структурно-функціональний аналіз механізмів державного

регулювання є однією з найважливіших форм застосування аналізу в дослідженні управлінських явищ і процесів. Сутність його полягає у розділенні складного об'єкта на складові частини, вивченні зв'язків між ними та у визначенні притаманних їм специфічних функцій (ролей), спрямованих на задоволення відповідних потреб системи з урахуванням цілісності останньої та її взаємодії із зовнішнім середовищем. У сучасних наукових дослідженнях механізмів державного регулювання рекреаційно-туристичною сферою розроблені різноманітні концепції структурно-функціонального управління великими економічними системами.

Загальним для них є кібернетичний підхід до державного регулювання економічною системою, в якій розрізняються такі структурні компоненти, як вхідні параметри, орган управління, об'єкт управління, вихідні дані. На вході системи в кожний момент часу потрібна велика кількість матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Вихід системи складає певну множину споживацьких властивостей і послуг, які знаходяться у функціональній залежності від вхідних параметрів. Оптимальне державне регулювання досягається при умові співпадіння максимуму й мінімуму цільової функції, коли економічна система знаходиться в стійкому стані гомеостатичної рівноваги. У такому стані система досягає максимуму своєї ефективності, найбільш продуктивного режиму економічного зростання. Тому головне завдання державного регулювання великими системами полягає в пошуку та реалізації управлінських впливів, які в умовах зовнішніх і внутрішніх обурювань зможуть забезпечити гомеостатичний стан функціонування й розвитку системи.

Системні дослідження механізмів державного регулювання туристично-рекреаційною сферою показують, що визначальною умовою поведінки складних систем є їх нерівномірна самоорганізація, функціональна стійкість у неврівноважених станах. Неврівноваженість є такою ж фундаментальною властивістю управлінських систем, як і рівновага, яка дозволяє детермінувати вільний вибір оптимізаційного синтезу із цілого

спектру можливих напрямків. Якщо стан рівноваги є необхідною умовою стаціонарного існування управлінських систем, то неврівноважений стан – істотний момент переходу в новий стан, у якому управлінська система набуває більш високого рівня організації і продуктивності. Тільки тоді, коли управлінська система втрачає функціональну стійкість, виникають самоорганізовані процеси формування нових ефективних структур. Набуваючи в нових умовах функціонування стабілізуючого стану, управлінська система проходить свої врівноважені стани як проміжні етапи на траєкторіях неврівноваженої самоорганізації.

Структурно-функціональний аналіз включає вивчення функціональних залежностей елементів системи, єдності інститутів влади, відповідності їхньої дії (функціонування) потребам суб'єктів, виявлення того, як реалізується потреба в пристосуванні системи до середовища, що змінюється. Він базується на низці системних принципів, які в узагальненому вигляді відображають специфіку структуроутворюючих процесів і створюють основу для формального опису змін, що відбуваються в системі (рис. 3.1).

Перший принцип структурно-функціонального аналізу – подібність функцій моделі та об'єкта – впливає із подібності структур системи, є основоположним. У системному аналізі структура системи є моделлю, тому що вона розкриває різноманіття явища, події, об'єкта через певну систему їх складових елементів. Предметною стороною структурно-функціонального аналізу є виділення й обґрунтування найбільш суттєвих елементів, а також їх функцій. Оскільки дослідження структури й основних структурних співвідношень є напрямками як економічного, так і статистичного аналізу, то другим принципом структурно-функціонального аналізу є необхідність тісного поєднання методів статистичного та економічного аналізу при вирішенні цих питань.

Третім принципом структурно-функціонального аналізу є обмеженість можливої зміни структури. Тобто оскільки під впливом структурних зрушень

структура варіюється, то встановлюються межі максимальних змін елементів структури, які є достатніми умовами досягнення необхідного рівня розвитку системи державного регулювання. Необхідні умови можуть бути визначені за оптимальним значенням критерію.

Рис. 3.1. Принципи структурно-функціонального аналізу механізмів державного регулювання рекреаційно-туристичної сфери

Аналіз структурних зрушень залежно від поставленої мети можна здійснювати до різних рівнів. При цьому слід виділити такі елементи структури державного регулювання, які дають можливість оцінити репрезентативність і достовірність відображення впливу виділених елементів

розвитку структури як єдиного цілого. У цьому полягає четвертий принцип структурно-функціонального аналізу механізмів державного регулювання – ієрархічності. Очевидно, що структура в окремих випадках не є строгою. У такому разі, з метою аналізу структурних зрушень, встановлюються допоміжні умови, що вплинули на розвиток структури механізмів державного регулювання, тобто в цьому випадку повинні уточнюватися структуроутворюючі ознаки. Це є п'ятим принципом структурно-функціонального аналізу.

Якщо в балансовій структурно-функціональній моделі будуть враховані всі викладені раніше умови та вимоги, то вона буде відображувати взаємообумовлені співвідношення елементів і закономірності процесів структури механізмів державного регулювання, що в сукупності є єдиним цілим, яке не може проявлятися без функціональної структури, яка характеризує призначення цілого. Таке методологічне положення означає, що «для формулювання загальних висновків повинен бути розглянутий поелементний вплив на загальний результат» [201]. Звідси випливає шостий принцип структурно-функціонального аналізу: в процесі аналізу розподілення системи на елементи повинно виконуватися відповідно до їх класифікації, розробленої при таксономії інформаційної бази аналізу та моделювання розвитку системи та згідно з метою дослідження механізмів державного регулювання рекреаційно-туристичної сфери, яка передбачає функціонування системи як єдиного цілого, тобто структурно-функціональний аналіз повинен здійснюватися за умови можливості врахування зрушень у структурно-функціональних зв'язках і їх впливу на загальносистемний результат. Цей принцип співзвучний з менш вимогливим принципом про те, що «модель повинна забезпечувати цілеспрямованість аналізу і доступність для огляду структурних зрушень, що вивчаються» [201], який спрямований лише на скорочення розмірності моделі, а значить – і на зниження трудомісткості практичних розрахунків, що в умовах використання комп'ютерної техніки не повинно обмежувати дослідження.

Сьомий принцип структурно-функціонального аналізу механізмів державного регулювання полягає в тому, що в його процесі повинні бути враховані вимоги до збереження системних характеристик стійкості й гнучкості структури. Це означає, що відповідна модель повинна максимально враховувати можливі варіанти розвитку структури системи і разом з тим обмежувати появу структурних зрушень, наслідки яких можуть вступати в протиріччя з об'єктивними економічними законами.

Здійснення аналізу структурних зрушень згідно з викладеними науково-методичними положеннями дозволяє сформулювати восьмий принцип структурно-функціонального аналізу, а саме: дотримання однорідності внутрішніх структуроутворюючих елементів в окремих позиціях і різноманітності цих позицій між собою. Для проведення структурно-функціонального аналізу варто враховувати деякі з існуючих методів і методичних прийомів (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Методи, що застосовуються при структурно-функціональному аналізі механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери

Найбільш поширеними з них є метод зіставлення динаміки структур, який полягає в характеристиці на основі кількісного і якісного аналізу зміни структури одного об'єкта або процесу в зіставленні чи взаємозв'язку із зміною структури іншого. Прийнятним для цілей структурно-функціонального аналізу є також метод оцінювання впливу структурних

зрушень на значення показників, що їх характеризують, за рахунок нівелювання об'ємних та якісних змін [151]. Широко використовуються в структурно-функціональному аналізі методи розрахунку показників зрушення структури, які потім співставляються з реальними процесами в розвитку економіки, і відповідно дається їх економічна інтерпретація [142]. Достатньо ефективний при факторному аналізі окремих показників метод, заснований на взаємопов'язаних індексах [116]. Комплексне застосування зазначених методів збільшує ефективність проведення структурно-функціонального аналізу механізмів державного регулювання та дозволяє простежити вплив структурних зрушень по всій системі структурно-функціональних зв'язків.

Застосування положень структурно-функціонального аналізу до процесів державного регулювання змін туристично-рекреаційної сфери здійснимо з урахуванням двох самодостатніх підходів, що його формують – структурного (синтактичного) та функціонального (прагматичного).

Структурний підхід передбачає розкриття змісту механізмів державного регулювання шляхом виділення їх необхідних елементів [337]. Основними елементами механізмів державного регулювання найчастіше називають суб'єкт, об'єкт і мету, при цьому державне регулювання визначається як вплив суб'єкта на об'єкт для досягнення певної мети. Взаємозв'язок об'єкта, суб'єкта і мети здійснюється на основі керуючих впливів і зворотного зв'язку, які також належать до елементів управління. Нерідко структурний підхід реалізовується у визначенні певної структури (як впорядкованого, систематизованого переліку, сукупності, комплексу, а то й системи) процесів, явищ, дій, норм, а також функцій, завдань; а сама структура покладається в основу певної системи.

У філософському розумінні поняття структура (лат. *structura* – будова, розміщення, порядок) – це будова і внутрішня форма організації системи, яка характеризується єдністю закономірних стійких взаємозв'язків між її елементами. Вона є невід'ємним атрибутом у реально існуючих об'єктів і

систем. Кожний матеріальний об'єкт наділений нескінченною множиною внутрішніх і зовнішніх зв'язків, здатністю переходу з одного стану в інший [332]. Поняття структура використовується для позначення сукупності стійких зв'язків між основними частинами об'єкта, в яких відображується його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей для широкого спектра зовнішніх і внутрішніх змін. Воно зазвичай співвідноситься з поняттям системи й організації. Структура виражає те, що залишається стійким, відносно незмінним при різних перетвореннях системи. Організація ж включає як структурні, так і динамічні характеристики системи, що забезпечують її цілеспрямоване функціонування [262]. Точне визначення поняття структура дається в математиці та математичній логіці за допомогою терміна ізоморфізму (*ізо* – однаковий, рівний і *морфо* – форма), яке, по суті, є уточненням поняття аналогії і чітко окреслює сукупність властивостей, щодо яких множини тотожні, тобто висновки, отримані для однієї із них, справедливі й для іншої [290]. На нашу думку, структура – це сукупність сформованих зв'язків між елементами об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження його основних властивостей при різних внутрішніх і зовнішніх змінах.

Структура залишається незмінною, не дивлячись на постійну зміну частин і самого цілого, і змінюється тільки тоді, коли все ціле піддається якісному стрибку. З іншого боку, всі елементи цілого суттєво залежать від його структури, відіграють якісно різну роль залежно від способу і системи зв'язку організації [331].

Отже, структура системи більш стійка, ніж її окремі елементи, однак вона не є незмінним, інваріативним аспектом системи. Якщо кількісні зміни системи виходять за межі обмежень і викликають якісні зміни, то останні частіше за все призводять до зміни структури механізмів державного регулювання. Взаємозв'язок елементів державного регулювання у структурі підпорядковується діалектиці співвідношення частини і цілого.

3.2. Структура організаційного механізму державного регулювання в туристично-рекреаційній сфері

Концептуальне розуміння змісту механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери зводиться до визначення базових понять – «механізм» та «механізм державного регулювання». Дані поняття є багатоаспектними і широко використовуються у різних сферах життєдіяльності.

Словник іншомовних слів визначає: «механізм – це сукупність проміжних станів або процесів будь-яких явищ» [290, с. 431]. Слово «механізм» з грецької мови перекладається як зброя, машина. Часто поняття механізм ототожнюють з такими термінами, як процес, знаряддя чи інструмент. Проте, процес є лише послідовністю дій, етапів, перетворення чого-небудь, а механізм є значно ширшим поняттям, що охоплює різноманітні інструменти, важелі, засоби, стимули. Не доцільним є порівняння поняття «механізм» із поняттями «знаряддя» або «інструмент», оскільки до складу механізму, крім інструментів, належать також методи, важелі, різноманітне забезпечення. Отже, узагальнюючи можна сказати, що «механізм» має два значення: по-перше, внутрішня будова механізму, приладу, апарата, яка приводить їх у дію. По-друге, система, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності.

З метою визначення поняття механізму державного регулювання, проаналізуємо підходи сучасної управлінської науки до розуміння понять «державне регулювання» і «державне управління». На рівні загальної науки управління поняття «регулювання» та «управління» майже ніколи не використовуються як ідентичні, проте співвідношення між ними тлумачиться по-різному. Загальновизнано, що регулювання й управління як соціальні явища, маючи спільну сферу застосування, передбачають різний за характером вплив на об'єкти управління з метою досягнення певних результатів, тобто реалізації встановлених цілей та завдань управлінського

впливу. При цьому регулювання охоплює порівняно з управлінням ширшу сферу організаційної діяльності. Управління означає цілеспрямований вплив саме на об'єкти управління, використання методів, що передбачають підпорядкування цих об'єктів управлінському впливу з боку суб'єкта управління. Регулювання ж пов'язане не стільки з впливом на об'єкти управління, скільки на оточуюче середовище. Воно передбачає високий ступінь альтернативності поведінки керованих об'єктів.

Виходячи з цих загальних уявлень про співвідношення фундаментальних понять науки управління, слід визначати і поняття «державне регулювання». Воно має розглядатися у співвідношенні з поняттям «державне управління» на основі теоретичного розуміння визначених вище категорійних рядів. Зазначені поняття частково збігаються. Державне регулювання й державне управління спрямовані на досягнення однієї мети управління: впорядкування соціальних об'єктів та соціальних процесів, переведення їх з одного стану в інший. Проте державне регулювання й державне управління мають суттєві відмінності, пов'язані з використанням специфічних засобів (методів) управлінського впливу.

Державне управління слід розглядати як певний вид діяльності органів держави, яка має владний характер і передбачає насамперед організуючий і розпорядчий вплив на об'єкти управління шляхом використання певних повноважень. З цієї точки зору, державне управління має ознаки, характерні для виконавчої влади, що пов'язані з поділом державної влади на законодавчу, виконавчу та судову.

Функціонування виконавчої влади, поряд з використанням методів державного управління, передбачає і державне регулювання. Останнє, виходячи з аналізу правових актів, застосовується не тільки в межах виконавчої влади і передбачає не тільки вплив на об'єкти управління, а й вплив на суспільне середовище цих об'єктів. Таке середовище означає соціальні процеси та явища, які безпосередньо впливають на стан певного об'єкта управління.

Отже, державне регулювання створює умови для діяльності суб'єктів та об'єктів управління в напрямі, який є бажаним для держави і за яким відбуватиметься розвиток системи управління в цілому. Причому державне регулювання передбачає декілька варіантів майбутньої діяльності керованих об'єктів, створюючи можливість діяти найбільш ефективно. Саме тому державне регулювання ототожнюють з використанням непрямих (економічних, заохочувальних, стимулюючих) методів управлінського впливу. Причому державне регулювання не може бути використане без застосування методів безпосереднього впливу на об'єкти управління, і тому державне регулювання зрештою неможливе без державного управління.

Наступне поняття, яке також потребує визначення, – це механізм державного регулювання туристично-рекреаційною сферою. Доцільність державного регулювання туристично-рекреаційної сфери визначається існуванням широкого кола управлінських рішень, прийняття та практичне втілення яких перебувають поза можливостями і компетенцією окремих підприємств і організацій. Однак, коли йдеться про визначення ролі державного регулювання, слід мати на увазі, що туризм і рекреація, як одна з найдинамічніших складових національної економіки, вимагає у вирішенні цього питання особливого підходу. Це обумовлене тим, що туристично-рекреаційна сфера, як багатогалузевий комплекс, потребує координації та регулювання більшою мірою, ніж жодна інша. Водночас, на думку деяких авторів [167, с. 236], державна присутність і регламентація обмежують підприємницьку ініціативу й заважають розвитку ринкових відносин, тому держава повинна втручатися, коли цього вимагають інтереси суспільства і сфери, поєднуючи сувору регламентацію з розумною самостійністю.

Необхідно зазначити, що в українських нормативно-правових актах поняття «державне регулювання туристично-рекреаційної сфери» відсутнє. Більш докладно це поняття розглянуто лише у науковій літературі.

У визначенні державного регулювання сфери туризму і рекреації, що запропонував Давиденко Л.І., стверджується, що це цілеспрямований вплив з

боку держави та її органів, яким державою делеговані відповідні повноваження щодо формування і підтримки туристично-рекреаційного середовища, регулювання обсягів і напрямів туристичних потоків, створення туристичної інфраструктури, охорони рекреаційних ресурсів і заповідних територій, організації відпочинку та вільного часу населення країни, підготовки кадрів для рекреаційних туристичних комплексів [70, с. 7].

Пуцентайло П.Р. державний механізм управління в сфері туризму і рекреації трактує як виважену систему прийомів, важелів та методів впливу державних органів влади на діяльність усіх суб'єктів туристичного ринку, а також способів практичного застосування їх за тієї чи іншої ситуації, якою обумовлюються цілі та завдання розвитку галузі. У роботі Валентюк І.В. наведено перелік складових механізму державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України:

1) організаційних (програми розвитку туризму, створення єдиної інформаційної системи, нарощення туристичного потенціалу, формування позитивного туристичного іміджу);

2) економічних (ліцензування, стандартизація, сертифікація, кредитування, митні та податкові пільги) [39, с. 12].

У цілому узагальнюючи накопичений досвід, ми пропонуємо під механізмом державного регулювання туристично-рекреаційною сферою розуміти сукупність заходів і засобів, спрямованих на створення стратегії щодо підтримки, координації та контролю дій суб'єктів туристично-рекреаційної сфери, впливу на обсяги і напрями туристичних потоків, представництва країни на зовнішньому та внутрішньому ринках, інформаційного, науково-методичного та кадрового забезпечення. Тобто, в даному випадку, держава ставить за мету розвиток туристично-рекреаційної сфери, щоб забезпечити потреби громадян при здійсненні подорожей. Одночасно, формування туризму і рекреації орієнтоване на створення нових робочих місць, збільшення доходів держави і громадян, збереження

туристичних об'єктів, раціональне використання природної, історичної, культурної спадщини, зміцнення міжнародних контактів.

До складових елементів механізму державного управління (регулювання), які можуть бути адаптовані до управління в туристично-рекреаційній сфері, належать мета, об'єкт, предмет, принципи, концептуальні завдання, інструменти реалізації державної політики, стратегії та окремі програми удосконалення державної політики розвитку туризму і рекреації (рис. 3.3). Запропонована схема будується на оптимальному сполученні набутого досвіду й реальних потреб сьогодення.

Структура організаційного механізму державного регулювання в туристично-рекреаційній сфері включає державні органи законодавчої та виконавчої гілок влади, а також органи місцевого самоврядування і громадські організації (рис. 3.4). Регулювання в галузі туризму здійснюється безпосередньо Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади в галузі туризму, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також іншими органами в межах їх компетенції.

До повноважень Верховної Ради України в сфері туризму і рекреації належать (згідно з Законом України «Про туризм» [261]):

- визначення основних напрямів державної політики в галузі туризму;
- визначення правових засад державного регулювання і відносин у галузі туризму, їх удосконалення та адаптація із загальновизнаними нормами міжнародного права;
- визначення в законі про Державний бюджет України обсягу фінансового забезпечення туристичної галузі.

Рис. 3.3. Схематичне відображення механізму державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України

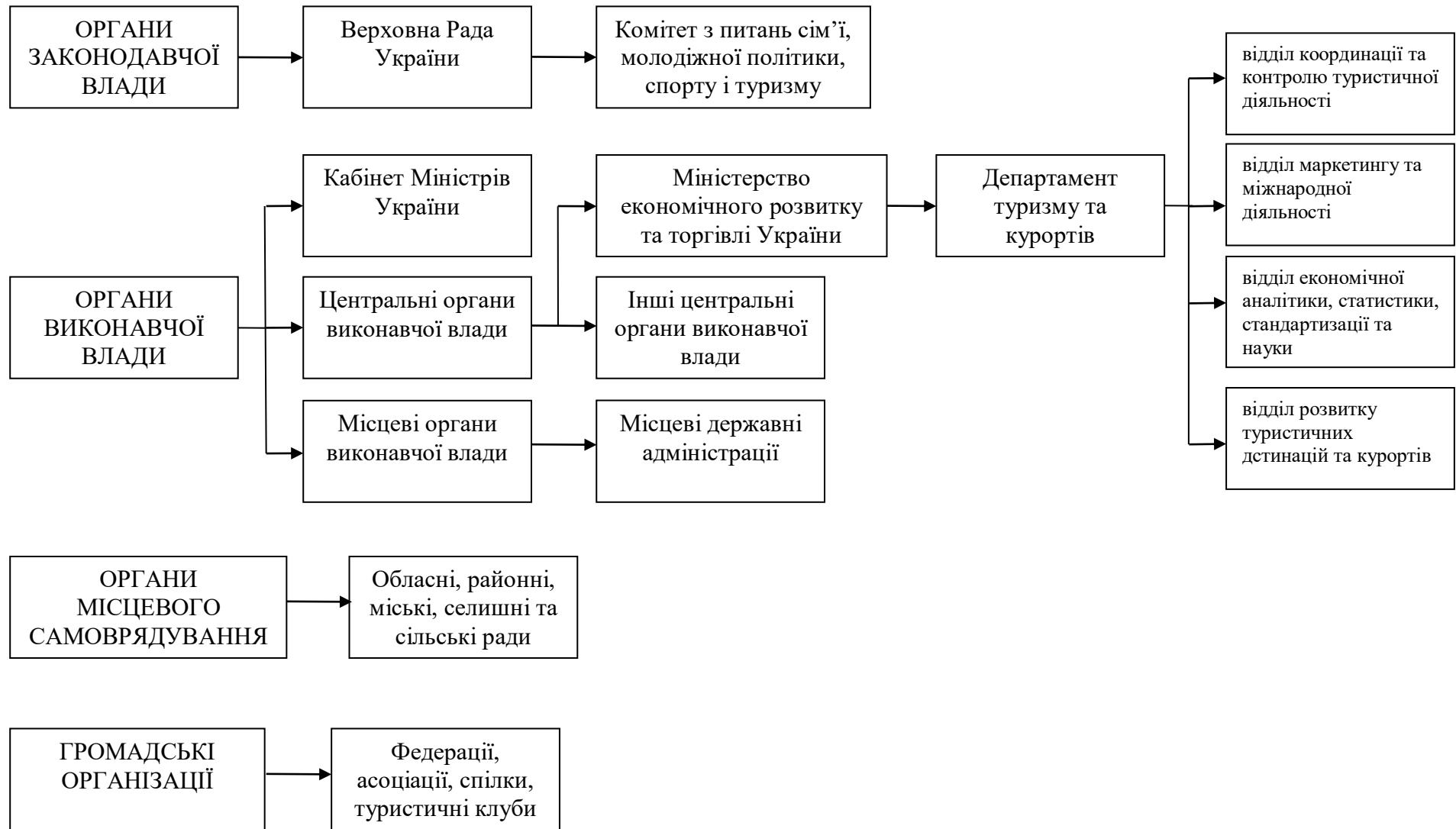

Рис. 3.4. Структура організаційного механізму державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України

Верховна Рада України відповідно до Конституції України може брати до свого розгляду й інші питання, що стосуються туризму.

Кабінет Міністрів України відповідно до Конституції та законів України, відповідає за здійснення державного регулювання та забезпечує реалізацію державної політики в галузі туризму; розробляє та затверджує програми розвитку туризму в Україні і фінансує їх виконання відповідно до бюджетного законодавства; приймає нормативно-правові акти, що регулюють відносини в галузі туристичної діяльності; забезпечує раціональне використання туристичних ресурсів і вжиття заходів для їх збереження; сприяє розвитку туристичної індустрії та створенню ефективної туристичної інфраструктури, та вживає заходи щодо забезпечення безпеки туристів, захисту їх прав, інтересів і власності, а також організовує та забезпечує реалізацію державної інвестиційної політики в галузі туристичної діяльності, інформує Верховну Раду України про виконання програми розвитку туризму в Україні, та створює державну систему наукового забезпечення в галузі туристичної діяльності.

Управління туризмом і рекреацією в системі виконавчої влади здійснюється Міністерством економічного розвитку та торгівлі України, зокрема департаментом туризму та курортів, який є самостійним структурним підрозділом апарату міністерства. Головною метою діяльності департаменту туризму та курортів є забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері туризму та курортів (крім здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів).

До складу департаменту туризму та курортів входять такі структурні підрозділи:

- відділ координації та контролю туристичної діяльності;
- відділ маркетингу та міжнародної діяльності;
- відділ економічної аналітики, статистики, стандартизації та науки;
- відділ розвитку туристичних дестинацій та курортів.

Основними завданнями департаменту є:

– розроблення пропозиції щодо формування та реалізації державної політики у сфері туризму та курортів, у тому числі стосовно: визначення та реалізації основних напрямів державної політики у сфері туризму, пріоритетних напрямів розвитку туризму; визначення основ безпеки туризму; нормативного регулювання відносин у сфері туризму; встановлення системи статистичного обліку та звітності у сфері туризму та курортно-рекреаційного комплексу; участі в розробленні та реалізації міжнародних програм з розвитку туризму;

– реалізація основних пріоритетних напрямів державної політики в сфері туризму, у тому числі: забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць; розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного (зеленого) туризму; створення сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання; забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів та малозабезпечених громадян; узагальнення практики застосування законодавства з питань туризму та курортів;

– забезпечує розроблення та виконання програм розвитку туризму і курортів в Україні;

– бере участь у межах повноважень, передбачених законом, у розробленні, укладанні та виконанні міжнародних договорів у сфері туристичної діяльності; у представленні країни в міжнародних туристичних організаціях і на міжнародних заходах з туризму; уживає заходів щодо розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку;

– бере участь в організації обліку туристичних ресурсів України, забезпеченні їх раціонального використання та охорони;

– забезпечує підготовку переліку посад фахівців туристичного

супроводу та кваліфікаційних вимог до них;

– здійснює роботи зі створення та ведення Державного кадастру природних територій курортів; забезпечує встановлення порядку створення та ведення Державного кадастру природних територій курортів; бере участь у створенні та веденні Державного кадастру природних лікувальних ресурсів;

– забезпечує розроблення порядку оформлення ваучера на надання туристичних послуг та його використання;

– бере участь у розробленні програм облаштування транспортних магістралей об'єктами туристичної інфраструктури; забезпечує встановлення відповідної категорії об'єктам туристичної інфраструктури (готелям, іншим об'єктам, призначеним для надання послуг з розміщення, закладам харчування, курортним закладам тощо); оформляє видачу свідоцтв про встановлення об'єктам туристичної інфраструктури відповідної категорії; забезпечує ведення Реєстру свідоцтв про встановлення категорій об'єктам туристичної інфраструктури;

– забезпечує відповідно до законодавства ліцензування туроператорської діяльності; забезпечує ведення Ліцензійного реєстру суб'єктів туроператорської діяльності Мінекономрозвитку; уживає заходів щодо підвищення конкурентоспроможності туристичного ринку, у тому числі заходів, пов'язаних з інтеграцією національного туристичного ринку в єдиний європейський туристичний простір;

– проводить дослідження туристичного ринку, підготування та поширення інформації про Україну та її туристичні можливості на міжнародному туристичному ринку та всередині держави; здійснює роботи з питань організації поширення соціальної реклами у сфері туризму;

– бере участь у здійсненні стандартизації туристичних послуг та проведенні робіт з питань реалізації функцій технічного регулювання у сфері туризму: об'єктів туристичної інфраструктури (готелі, інші об'єкти, призначені для надання послуг з розміщення, заклади харчування, курортні заклади тощо) і туристичних ресурсів;

– бере участь у проведенні комплексного аналізу і прогнозуванні розвитку сфери туризму та курортів, організації наукових, маркетингових та інших аналітичних досліджень, пов'язаних із її розвитком; надає пропозиції в межах компетенції управління щодо залучення міжнародної технічної допомоги та інших грантів міжнародних та вітчизняних організацій для розвитку туризму і курортів та бере участь у здійсненні їх координації;

– сприяє координації діяльності органів виконавчої влади, суб'єктів підприємницької діяльності, їх об'єднань, які здійснюють діяльність у сфері туризму; забезпечує здійснення координації діяльності курортних закладів (незалежно від форм власності), пов'язаної з використанням лікувальних ресурсів, а також діяльності підприємств, установ та організацій, що обслуговують курорти; надає суб'єктам туристичної діяльності методичну, консультаційну та іншу допомогу;

– бере участь у визначенні пріоритетних напрямів наукових досліджень у галузі туризму та проведенні науково-дослідних робіт у цій сфері; бере участь у підготовці навчальних планів і програм навчання фахівців у сфері туризму та курортів, їх професійній підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації.

Окрім центрального органу виконавчої влади регулювання в сфері туризму та курортів можуть здійснювати інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень, а саме: забезпечують реалізацію державної політики в галузі туризму; здійснюють підготовку пропозицій щодо реалізації державної політики в галузі туризму; беруть участь у створенні організаційно-правових та економічних механізмів реалізації державної політики в галузі туризму.

На місцевому рівні державне регулювання здійснюють місцеві державні адміністрації, які здійснюють виконавчі та організаційно-розпорядчі функції щодо організації і розвитку курортно-рекреаційної сфери і туризму; розробляють проекти регіональних програм розвитку туризму і подають їх для затвердження відповідно обласним і районним радам;

вживають заходів щодо виконання регіональних програм розвитку туризму; сприяють туристичній діяльності у своєму регіоні і створенню сучасної туристичної інфраструктури; розробляють і впроваджують заходи для захисту місцевих туристичних ресурсів; аналізують ринок туристичних послуг у межах адміністративно-територіальних одиниць, здійснюють соціальну рекламу туристичних ресурсів, утворюють відповідні інформаційні центри; сприяють дитячому та молодіжному туризму; беруть участь у підготовці, перепідготовці і підвищенні кваліфікації кадрів у галузі туристичної діяльності, що фінансуються за рахунок коштів місцевого бюджету; надають суб'єктам туристичної діяльності методичну і консультативну допомогу щодо організації їх діяльності тощо.

Представницькі органи місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські ради затверджують місцеві програми розвитку туризму; визначають кошти місцевих бюджетів для фінансового забезпечення місцевих програм розвитку туризму; доручають своїм виконавчим органам фінансування місцевих програм розвитку туризму за рахунок коштів місцевого бюджету; вживають заходів для стимулювання суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність з надання туристичних послуг.

В процесі державного регулювання туризмом і рекреацією беруть участь також громадські організації. Громадяни України, іноземці та особи без громадянства з метою реалізації та захисту прав і законних інтересів можуть об'єднуватися в громадські організації туристичної спрямованості.

До прикладу, однією з відомих є Федерація спортивного туризму України, яка своєю метою ставить сприяння створенню головних засад національної моделі спортивного туризму як масового самодіяльного спорту та спорту вищих досягнень. З 2002 року рішенням колегії Держкомспорту Федерації надано статус національної спортивної федерації. Основними напрямками діяльності Федерації є:

– організація та проведення спортивних туристських заходів: всеукраїнських та регіональних змагань з техніки спортивного туризму та

спортивних туристських походів і експедицій;

- вивчення та пропаганда спортивних туристських ресурсів території України, розробка та апробація кваліфікованих туристсько-спортивних маршрутів;

- сприяння організації навчально-методичної роботи з підготовки та підвищення кваліфікації кадрів спортивного туризму;

- сприяння інформаційному, нормативному, методичному забезпеченню розвитку спортивного туризму в Україні;

- розвиток структури Федерації.

Федерація спрямовує зусилля на розвиток пішохідного, гірського, велосипедного, водного, лижного, вітрильного, спелеологічного, автомобільного та мотоциклетного видів спортивного туризму. Федерація є дійсним членом Міжнародного туристсько-спортивного союзу та Міжнародної федерації спортивного туризму. Осередки та організації Федерації діють в усіх областях України. З метою сприяння розвитку спортивного туризму у відповідних адміністративно-територіальних одиницях, регіонах України створюються територіальні спортивні туристичні клуби, які є добровільними громадськими об'єднаннями, що створюються на засадах єдності інтересів громадян – прихильників спортивного туризму. Клуб є юридичною особою і діє на підставі власного статуту, він є неприбутковою організацією. Клуб може на добровільних засадах входити до складу інших громадських організацій, бути членом відповідної федерації, брати участь у заснуванні спілок, союзів. Членами клубу можуть бути як окремі громадяни, так і колективи підприємств.

Отже, розвиток демократичної державності та становлення громадського суспільства обумовлює здійснення управління в будь-якій сфері, в тому числі і туристично-рекреаційній, на рівні державної влади в поєднанні з запровадженням основних засад громадського суспільства, що проявляється у діяльності громадських організацій та органів місцевого самоврядування. Це обумовлює значущість вивчення структури управління

туризмом і рекреацією, як однієї з найважливіших сфер економіки країни.

Перейдемо до іншого підходу стосовно процесу державного регулювання туристично-рекреаційною сферою – функціонального. Основними джерелами, що наповнюють зміст і цілі функціонального аналізу державного регулювання туристично-рекреаційною сферою, на думку дослідників, є:

1. Визначення мети діяльності і завдань, які забезпечують її досягнення.
2. Вивчення причинно-наслідкових зв'язків об'єкта дослідження.
3. Вибір показників, що характеризують об'єкт дослідження, та методів їх кількісного аналізу.
4. Оцінка отриманих показників з позицій ефективності функціонування об'єкта дослідження.
5. Визначення факторів реального та можливого впливу на показники, що характеризують об'єкт дослідження.
6. Вибір альтернативних управлінських рішень відносно отриманих результатів [208, с. 205].

При цьому функціональний аналіз державного регулювання туристично-рекреаційною сферою характеризується певним набором ознак, що знаходять своє відображення в системі прийняття управлінських рішень. Такими ознаками є факт визнання попереднього, прогностного, оперативного та підсумкового аналізу; повного і тематичного(цільового) функціонального аналізу; порівняльного, вартісного, багатофакторного системного аналізу; внутрішнього(організаційні структури окремого виконавчого органу) та зовнішнього функціонального аналізу (фінансові, податкові органи, органи статистики, слідчі органи, науково-дослідні організації та ін.).

Відповідно до функціонального аналізу державного регулювання туристично-рекреаційною сферою визначається як інтегральна сума його функцій. Зазвичай під функціями управління розуміють особливі види спеціалізованої діяльності, які виділяються в процесі розподілу управлінської

праці [149, с.145]. Функції державного регулювання туристично-рекреаційною сферою розглядають також як конкретний вид управлінської діяльності, який здійснюється спеціальними прийомами і способами, а також відповідну організацію робіт [206, с. 10].

Функції державного регулювання туристично-рекреаційною сферою характеризують ту чи іншу активність взаємодії об'єкта і суб'єкта управління (переважно вплив суб'єкта на об'єкт). Для ефективного, цілісного державного регулювання туристично-рекреаційною сферою вони повинні застосовуватися комплексно і за всім спектром управлінських дій. Між функціями управління немає жорстких однозначних меж. Один и той самий вид державного регулювання туристично-рекреаційною сферою може виявити ознаки двох і більше функцій управління, їх тісне взаємопроникнення. Відповідно, підвищення ефективності управлінської діяльності в значній мірі залежить від правильного розуміння і застосування функцій управління.

Функції державного регулювання економічною системою можна виділити наступним чином. Будь-яка система має певну структуру, що виявляється в її розподілі на елементи. Тому основу функціонування економічної системи і, відповідно, управління нею, становить функція організації, що забезпечує поділ економічної системи на розпорядчі центри (елементи), включаючи поділ ресурсів, влади, людей, інформаційних потоків і організацію взаємодії їхніх дій.

Найбільш поширена класифікація державного регулювання туристично-рекреаційною сферою – за критерієм змісту, характером і обсягом впливу, виділяє загальні і спеціальні функції управління, зокрема:

1) загальні функції державного регулювання туристично-рекреаційною сферою, що є обов'язковими для успішної роботи установи чи органу. Французький практик і вчений Анрі Файоль, якому належить розробка теорії адміністративного управління, на початку ХХ ст. виділив п'ять базових функцій, або елементів, адміністративного процесу: передбачення,

організацію, розпорядництво (видання розпоряджень), узгодження (координація), контроль. Ці функції були виділені Анрі Файолем у роботі «Загальне і промислове управління» в 1916 р., яка була результатом дослідження факторів, що впливають на поведінку особи, мотивуючи її чи навпаки. Послідовність виконання цих функцій забезпечує управління будь-яким об'єктом. Сучасні дослідники частіше говорять про чотири загальні функції управління – планування, організацію, мотивацію і контроль;

2) конкретні функції (специфічні види управлінської діяльності, що визначаються об'єктом управління, наприклад: управління персоналом, маркетинг, управління фінансами) [206, с. 10].

Залежно від спрямованості й місця впливу можна виділити внутрішні й зовнішні функції державного регулювання туристично-рекреаційною сферою [124]. Внутрішні функції державного регулювання туристично-рекреаційною сферою уособлюють управління всередині управлінської системи й зумовлені багаторівневою і різнокомпонентною побудовою її суб'єкта. Зовнішні функції державного регулювання туристично-рекреаційною сферою характеризують безпосередньо процес впливу суб'єктів управління на об'єкти управління. Система зовнішніх функцій державного регулювання туристично-рекреаційною сферою визначається, з одного боку, вертикальною й горизонтальною побудовою організаційної структури механізму суб'єкта державного регулювання туристично-рекреаційною сферою, а з іншого - цілями, особливостями змісту діяльності різних об'єктів управління. Кожна функція є сферою дії певного процесу державного регулювання туристично-рекреаційною сферою, а система конкретним об'єктом або видом діяльності – це сукупність функцій, пов'язаних єдиним управлінським циклом.

Під функціями державного регулювання туристично-рекреаційною сферою треба розуміти основні завдання, які виконують державні органи, їхні структурні підрозділи та посадові особи в процесі здійснення керівництва державою й суспільством. На думку Коломійця В.В., функції

державного регулювання туристично-рекреаційною сферою – це специфічні за предметом, змістом і засобом забезпечення цілісні управляючі впливи держави [124]. Якщо суспільні функції держави розкривають її суспільну природу й роль, то функції державного регулювання туристично-рекреаційною сферою показують, як, якими способами, у процесі яких взаємозв'язків із суспільством вона їх здійснює.

Стосовно функцій державного регулювання туристично-рекреаційною сферою існують різні погляди. Для сучасного розуміння державного регулювання туристично-рекреаційною сферою як процесу характерно визнання таких функцій, як: планування, організація, розпорядництво (в контексті командування), мотивація, керівництво, координація, контроль, комунікація, дослідження, оцінювання, прийняття рішень, добір персоналу, представництво та ведення переговорів [78, с. 53].

Процес державного регулювання туристично-рекреаційною сферою може розглядатися як процес взаємодії суб'єкта і об'єкта регулювання, де реалізуються ідеї суб'єкта. Дана група функцій об'єднується процесом вироблення і реалізації управлінського рішення, який має універсальні етапи в певній послідовності, які можна трактувати як групи видів діяльності з вироблення і реалізації управлінських рішень. Якщо брати до уваги, що в державному регулюванні туристично-рекреаційною сферою суб'єктом процесу регулювання виступає уповноважена (посадова) особа, то є сенс розглянути функції менеджменту (табл. 3.1). Головна особливість функцій менеджменту в тому, що кожна така функція є окремим процесом регулювання з вироблення методів активізації дії і засобів впливу на об'єкт управління для досягнення цільових результатів соціально-економічної системи [298].

Система загальнодержавних функцій трансформується у повноваження державних органів, які залежно від цілей і завдань конкретного органу набувають різних видів і форм прояву.

Таблиця 3.1

Особливості функцій державного регулювання туристично-
рекреаційною сферою

Основні функції державного регулювання туристично-рекреаційною сферою	Засоби дії
Цілепокладання (визначення місії) та стратегопокладання (визначення стратегічного напрямку досягнення цілей)	Потреби, цілі, потенціал, ресурси, результати, інформація Стратегія, тактика, інновація, потенціал, ресурси, організація, інформація
Планування	Гіпотеза, концепція, прогноз, програма, план
Регулювання	Закон, регламент, стандарт, норматив, податок, пільги, штрафи, мита, ліцензія, інформація
Організація	Процес, система, структура, технологія, ресурси, комунікації, інформація
Координація	Узгодження, збалансованість, рівновага, страхування, резервування, керованість
Мотивація	Потреби, інтереси, мотиви, методи, очікування, установки, влада, лідерство, стиль
Стимулювання	Мотиви, стимули, методи, важелі, механізм, пільги, штрафи
Контроль та оцінка	Норми, правила, інструкції, технологія, аналіз Показники, критерії, процедури, експертиза

Для поділу функцій державного регулювання туристично-рекреаційною сферою на окремі компоненти в застосовується типологія, яка включає:

– програмні (політичні) функції: стратегічне планування; підготовка проектів юридичних документів; розробка політик розвитку і звітів про результати, стандартів та норм; аналіз і оцінка політики; прогнозування;

– функції координації, нагляду та контролю за виконанням: координація відносин між органами; моніторинг результатів діяльності підпорядкованих структур; сприяння цим структурам у досягненні

показників результативності;

– функції надання послуг: надання послуг іншим державним органам; надання послуг зовнішнім клієнтам (населенню);

– функції підтримки (допоміжні): фінансове управління; кадрове забезпечення (управління персоналом); інформаційні системи; інфраструктура; підготовка кадрів (навчання); аналіз ефективності та ревізія управління, секретарські функції;

– функції регулювання: ліцензування; сертифікація; видача дозволів; акредитація; інспектування; перевірка діючих вимог (обмежень) та фінансовий аудит [199].

Схожий за змістом перелік функцій, які властиві українським владним структурам, наводять європейські експерти у сфері адміністративного будівництва [217]. Так, виділені такі функції: формування політики; закупівля послуг, розробка законодавства, визначення стандартів, розробка нормативно-правових актів і процедур, контроль та інспектування, процедури розгляду скарг, вжиття необхідних заходів.

Ці висновки підтверджують і вітчизняні вчені Авер'янов В.Б. та Андрійко О.Ф. , що виділяють дев'ять типологічних груп функцій, які мають універсальний характер для органів виконавчої влади:

1) участь у виробленні політики, тобто розробка рішень стосовно формування політики в тій чи іншій сфері;

2) нормотворча діяльність, яка спрямована на регулювання діяльності у сфері компетенції органу через підготовку і видання відповідних актів;

3) встановлення стандартів, яких повинні дотримуватися інші органи та населення;

4) контроль та нагляд за діяльністю суб'єктів процесу державного регулювання туристично-рекреаційною сферою;

5) здійснення юрисдикційного нагляду з метою застосування

заходів юридичної відповідальності до правопорушників (у межах компетенції органу);

б) надання послуг іншим органам та/або населенню;

7) розгляд заяв і скарг фізичних і юридичних осіб та вжиття відповідних заходів;

8) організація системи державного регулювання туристично-рекреаційною сферою включно із внутрішніми (в органі) процесами забезпечення;

9) інші функції, що не притаманні наведеним групам функцій [44, с. 317-321].

В процесі досягнення цілей, що динамічно змінюються, система державного регулювання туристично-рекреаційною сферою повинна вирішувати найбільш ефективним способом проблеми, реалізуючи відповідні функції. Вони складаються із логічної послідовності операцій: збору інформації про ситуацію на ринку; обробки цієї інформації; зберігання і передачі суб'єкту регулювання, який виробляє оптимальну стратегію і передає прийняте рішення у вигляді команди на об'єкт управління.

Тобто, туристи і рекреанти можуть виступати як елемент суб'єкта державного регулювання туристично-рекреаційною сферою. З іншої сторони, заплативши гроші за послуги, вони стають об'єктом державного регулювання туристично-рекреаційною сферою – їхні дії чітко регламентовані. Наприклад, дотримання норм і правил (законів) країни перебування. Суб'єкт регулювання – органи державної влади та місцевого самоврядування – фактично не управляють туристами і рекреантами в загальноприйнятому розумінні цього слова, а створюють сприятливі умови, впливаючи на розвиток сфери туризму і рекреації (наприклад, удосконалюючи законодавство в сфері державного регулювання туристично-рекреаційної діяльності і т. ін.). Виходячи із двоїстої природи туристів і рекреантів, які носять в собі елементи суб'єкта і об'єкта

державного регулювання туристично-рекреаційною сферою, впливає, що управляти потрібно не так об'єктами, як факторами, процесами, явищами, відносинами, які впливають на об'єкт. Звідси впливає важливий висновок, що суб'єкт державного регулювання туристично-рекреаційною сферою має в першу чергу створювати найкращі умови для задоволення потреб туристів і рекреантів та нормального функціонування об'єктів.

До предметно- і об'єктновизначених функцій державного регулювання туристично-рекреаційною сферою можуть бути віднесені наступні функції:

- функції, що витікають власне із природи відносин і процесів;
- функції регулювання на рівні первинних організацій (туристичних фірм, підприємств розміщення, харчування, транспортних компаній, закладів торгівлі і т.п.);
- функції державного регулювання сферою туризму і рекреації, наприклад, комплексний розвиток інфраструктури туризму та рекреації.

Реалізація виділених функцій дозволяє, використовуючи відповідні принципи і методи, забезпечити протікання інтеграційних процесів, виявити і ефективно використовувати наявні потенціали, в тому числі синтезовані (диверсифікації, зв'язаності, організації і т.д.), гнучко реагувати на зміни процесів, що відбуваються в системі. Для успішної реалізації кожної функції необхідно застосовувати повний набір функцій з прогнозування, планування, регулювання, організації, контролю, обліку та аналізу, стимулювання.

Функція прогнозування спрямована на визначення ймовірних цілей стійкого функціонування і розвитку туристично-рекреаційної сфери та ймовірних шляхів їхнього досягнення. Як правило, прогнозування реалізується перед плануванням при створенні нових дестинацій, але також може реалізуватися після нього, якщо процес має передісторію або одночасно з ним при прогнозуванні потоків туристів і плануванні

транспортних перевезень. Методи прогнозування можна розділити на дві групи. Це евристичні методи, засновані на переважанні інтуїції, тобто суб'єктивній основі. Іншу групу утворюють економіко-математичні методи, в яких превалує об'єктивна основа. До них належать статистичні методи. Значна кількість методів в тій чи іншій мірі об'єднують елементи обох груп [20, с. 99].

Функція планування державного регулювання туристично-рекреаційною сферою виражається в розробці програм і планів стійкого розвитку сфери туризму і рекреації з урахуванням програм і планів соціально-економічного розвитку країни, нормативно-правової бази, маркетингової стратегії і рекламної кампанії, формування сприятливої інвестиційної політики тощо. Застосування функції планування державного регулювання туристично-рекреаційною сферою повинно мати комплексний і системний характер, який постійно розвивається. Комплексність планування означає, що все більша кількість факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру має бути враховано при визначенні цілей стійкого функціонування і розвитку системи туризму і рекреації. Все більша кількість шляхів і засобів має бути передбачено при повному врахуванні умов, що склалися в країні. Системність ж означає необхідність обліку всіх об'єктивних зв'язків по вертикалі – від міжнародного рівня до рівня підприємств чи індивіда.

Функція регулювання спрямована на усунення існуючих і потенційних відхилень від заданої програми. Функція регулювання проявляється особливо яскраво в поточному періоді управління туристично-рекреаційною сферою. Справа в тому, що процеси виробництва і надання туристично-рекреаційних послуг практично співпадають у часі, а обсяг послуг і їхня якість мають відповідати попиту в конкретний момент часу. Так, туристично-рекреаційний комплекс повинен задовольнити потреби туристів і рекреантів із заданою якістю і в необхідному обсязі.

Функція організації державного регулювання туристично-рекреаційною сферою передбачає обґрунтування і вибір елементів керуючої і керованої підсистем, а також встановлення просторово-часових і причинно-наслідкових зв'язків між ними (наприклад, організація робочих місць, вибір технології при просуванні і стимулюванні продажів туристично-рекреаційних послуг, створення структури управління, професійне навчання кадрів та ін.).

Функція контролю державного регулювання туристично-рекреаційною сферою включає в себе визначення ступеня відповідності процесу плановим показникам. Ефективність контролю залежить від прийнятих теоретичних і методичних підходів до контролю як функції управління, системності і комплексності реалізації функції контролю, інструментальної основи і повноти аналізу виявлених причин відхилень. Контроль реалізується шляхом співставлення в заданий час фактичних результатів роботи структурних підрозділів і зацікавлених сторін даним, що містяться в нормативно-правових документах, а також існуючим нормативам використання туристично-рекреаційних ресурсів.

Функція обліку та аналізу державного регулювання туристично-рекреаційною сферою використовується для об'єктивної оцінки керованої і керуючої систем з метою розробки заходів, що дозволяють підвищити ефективність управління. На основі даних обліку реалізованих заходів здійснюється співставлення фактичних результатів з плановими. Дослідження відхилень (аналіз результатів) дозволяють виявити недостатньо використані потенціали (резерви), які можна застосувати в цілях туризму і рекреації; негативні і позитивні фактори; обґрунтувати такі управлінські дії, що, з однієї сторони, підвищать вплив позитивних факторів, а з іншої – зменшать або ліквідують дію негативних факторів; вивчити тенденції розвитку туристично-рекреаційної сфери; структурувати проблеми розвитку об'єкту управління.

Таким чином, ланцюг функцій державного регулювання

туристично-рекреаційною сферою закривається. Замкнутість системи забезпечує її саморегулювання і розвиток. Завдяки зворотнім зв'язкам, в конкретній ситуації ці функції уточнюються, деталізуються, враховуються особливості розвитку державного регулювання туристично-рекреаційної сфери та динамічні зміни потреб туристів і рекреантів.

3.3. Оцінка механізмів державного регулювання туристично-рекреаційною сферою України

Питання організації ефективної системи державного регулювання завжди було ключовим і актуальним у процесах розвитку будь-якої країни, в тому числі й України, яка в період демократизації суспільних процесів перебуває на шляху розбудови державності, розвитку політичної системи, оновлення механізмів державного управління в усіх сферах суспільного життя. Потреба узгодження дій з метою одержання людиною бажаного результату діяльності зумовила появу регулювання з боку держави сфер діяльності. У цьому контексті державне регулювання туристичною сферою – це цілеспрямований вплив, необхідний для узгодженої спільної діяльності людей, що являється складним і універсальним суспільним феноменом. Розвиток суспільства, окремих його сфер не можливий без встановлення і реалізації певного набору законів, правил, норм, алгоритму його поведінки в цілому і його складових зокрема.

У сучасних умовах визнання туристично-рекреаційної сфери пріоритетною у національній економіці вплив держави на туризм і рекреацію вимагає особливих підходів, з урахуванням кращого досвіду провідних країн світу. Такий вплив реалізується через інноваційні механізми державного регулювання туристично-рекреаційною сферою, що мають функціонувати так, аби створювати сприятливе середовище для

розвитку туризму і рекреації в Україні.

Державне планування розвитку туризму є основою для інноваційних механізмів регулювання туристичною сферою. Досліджений нами досвід формування та розвитку державного регулювання туристичною сферою показує необхідність вирішення проблеми туризму в загальному контексті проблем соціально економічного розвитку країни з ряду причин.

По-перше, незважаючи на відносно високі економічні показники, туристичні підприємства є невід'ємною частиною господарської і соціальної системи регіону і країни в цілому. На розвиток економіки туризму чинять помітний вплив стан кредитно-грошової системи, рівень розвитку суміжних галузей економіки, сфери послуг в цілому, податкове і валютне законодавство.

По-друге, державне регулювання розвитком туристичної індустрії вимагає концентрації значних фінансових ресурсів і у багатьох випадках припускає, у зв'язку з цим, наявність великої кількості учасників як на стадії формування інвестиційного портфеля, будівництва, реконструкції, так і на стадії функціонування підприємства.

По-третє, як показує практика розвинених туристичних країн таких як Франція, Німеччина, Швейцарія, Іспанія, найбільш високі результати в плані окупності вкладеного капіталу досягається завдяки формуванню конкурентоздатного комплексного туристичного продукту, що припускає наявність розвиненої супутньої інфраструктури і спеціалізацію на всіх стадіях виробництва і реалізації туристичних послуг.

Ми вважаємо, що проблеми розвитку складових механізмів державного регулювання туристичною сферою і створення сучасного туристичного комплексу можуть бути позитивно вирішені, якщо розглядатимуться в широкому контексті державного регулювання реформ і будуть включені в середньо- і довгострокові програми соціально-економічного розвитку України.

Державна політика в туристичній галузі є невід'ємною частиною зовнішньої і внутрішньої політики України. У неї входить система цілей, що реалізуються і виробляються державою, способів і пріоритетів механізмів державного регулювання туристичної діяльності і інших видів діяльності, спрямованих на розвиток і підтримку в Україні стабільного, відповідального, суспільно доступного туризму.

У сфері туризму завданнями формування механізмів державного регулювання є:

- розвиток туризму як обов'язкової в соціальній державі умови вільного і гідного життя людини, вирішальної в сучасному суспільстві чинника якості життя;

- захист прав громадян на відпочинок, свободу пересування і інших при здійсненні подорожей прав, забезпечення безпеки туризму;

- формування в Україні правових основ єдиного туристичного ринку;

- розвиток туристичної індустрії, збільшення доходів громадян і держави, створення нових робочих місць, збереження об'єктів туристичного показу, раціональний розвиток міжнародних контактів, використання культурної і природної спадщини;

- формування уявлення про Україну як сприятливу для туризму країну.

Пріоритетними у сфері державного регулювання туристично-рекреаційною сферою напрямами є розвиток і підтримка внутрішнього, в'їзного, соціального і самодіяльного туризму. Туристична політика України будується на основі дотримання Конституції України, норм міжнародного права, витікаючих із законодавства України і міжнародних договорів загальноновизнаних принципів і зобов'язань.

Регіональна політика у сфері туризму стає по актуальності в один ряд з політикою держави через дві наступні вагомні обставини. По-перше, державна програма недостатньо враховує особливості українських

регіонів, які відрізняються надзвичайною різноманітністю територій, природно-ландшафтними, кліматичними характеристиками, традиціями, етнічним складом населення, ремеслами, промислами, що становлять самобутність і неповторність певного регіону. По-друге, важливість створення індивідуальної політики у сфері туризму для краю, або області обумовлюється можливостями цієї галузі вирішити широкий спектр соціально-економічних проблем.

Саме завдяки туризму можливо впоратися з неоднорідністю розвитку окремих регіонів або районів усередині регіону, перетворивши економіку за допомогою залучення інвестицій, додаткових надходжень до місцевого бюджету; удосконалити інфраструктуру; забезпечити населення робочими місцями і обмежити міграцію працюючого населення; надати підтримку промисловості, стимулюючи попит на товари місцевих виробників; привести в норму екологічну обстановку за рахунок додаткового фінансового забезпечення програм по охороні природи.

Процес планування системи державного регулювання туристичною галуззю характеризується цілим рядом особливостей – це, в першу чергу, особливості туристичного споживання, попиту і туристичної пропозиції, які відрізняють його від планування розвитку інших галузей. Ці особливості туризму розглянуті нами у параграфі 2.1.

Таким чином, при процесі планування в системі державного регулювання туристичною галуззю необхідно врахувати цілий ряд особливостей:

- споживчі особливості;
- особливості сезонності попиту;
- територіальні особливості;
- особливості туристичної пропозиції;
- особливості і можливості інвестицій;
- висока трудомісткість туризму.

Завдяки цій характеристиці механізми державного регулювання туристично-рекреаційною сферою дають можливість зайнятості в промислово відсталих і депресивних регіонах з високим рівнем безробіття. Однак іноді висока міра інерційності територіальних систем, та наявність певної тимчасової підтримки рішенням, що приймаються, та незначні результати зупиняють керівництво регіонів на тимчасовому плануванні, але для повноцінного реформування туристичної галузі, пріоритет повинен віддаватися довгостроковому плануванню.

Планування державного регулювання розвитком туристично-рекреаційної сфери може вестися на міжнародному, національному і регіональному рівнях. На міжнародному рівні планування, хоча і в обмежених рамках, ведуть, приміром, Всесвітня туристична організація, ЄС, регіональні туристичні організації. Цей рівень планування відрізняється відсутністю системи контролю і примусу. На національному рівні планування в туризмі включає дії розвитку туризму для країни в цілому, проте, вони повинні зважати на специфіку окремих регіонів. На регіональному рівні плани розвитку туризму більш деталізовані і специфічні, чим загальнонаціональні і істотно відрізняються від регіону до регіону.

На наш погляд, в сьогоденних умовах розподілу на області і активного формування організаційних структур управління ними, регіональні плани доцільно розробляти не лише на рівні окремих областей, а й на державному рівні. Додатковий ефект від координації туристичної діяльності на рівні держави досягатиметься в результаті спільного використання туристичних ресурсів, що знаходяться на території сусідніх областей (наприклад, річок для організації круїзних маршрутів).

У 90-і роки ХХ ст. визначальною концепцією у сфері державного регулювання розвитку туризму стає концепція «стійкого туризму», яка визначає своїм завданням забезпечення потреб сучасного покоління без

завдання збитку майбутнім покоління задовольняючи власні потреби. Таким чином, концепція стійкого туризму вимагає обліку довгострокових інтересів і наслідків і обмежує масштаби туризму так, щоб вони не перевершували можливості приймаючої території, зберігаючи її ресурси для майбутніх поколінь. Головним результатом такого відповідального підходу до туристичної діяльності стало методологічне зрушення від короткострокового до довгострокового планування розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Наступним етапом на шляху вдосконалення планування розвитку державного регулювання туристично-рекреаційною сферою є перехід до принципів стратегічного планування. Потреба в стратегічному плануванні туризму на державному рівні обумовлена, по-перше, зростаючим темпом змін в зовнішньому середовищі, як наслідок, зростанням невизначеності майбутнього, по-друге, державний план є не лише орієнтиром і джерелом інформації для вітчизняних турпідприємств, але і чинником підвищення їх конкурентоспроможності.

Нами були розроблена модель формування державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери на основі стратегічного планування розвитку туризму (рис. 3.5). Ця модель на нашу думку, може ефективно застосовуватися для планування розвитку туризму як на державному, так і на регіональному і місцевому рівнях. Важливо відмітити, що в умовах ринкової економіки, державний план не «нав'язується» підприємствам згори, не містить конкретної номенклатури і обсягів випуску для кожної господарської одиниці (як це було в роки існування системи централізованого планування в СРСР), а є комплексним документом, який включає аналітичну і прогнозовану інформацію, а також систему програм і заходів, що підлягають виконанню відповідними державними органами.

Розглянемо детальніше ті блоки, які мало зачіпалися в попередньому викладі.

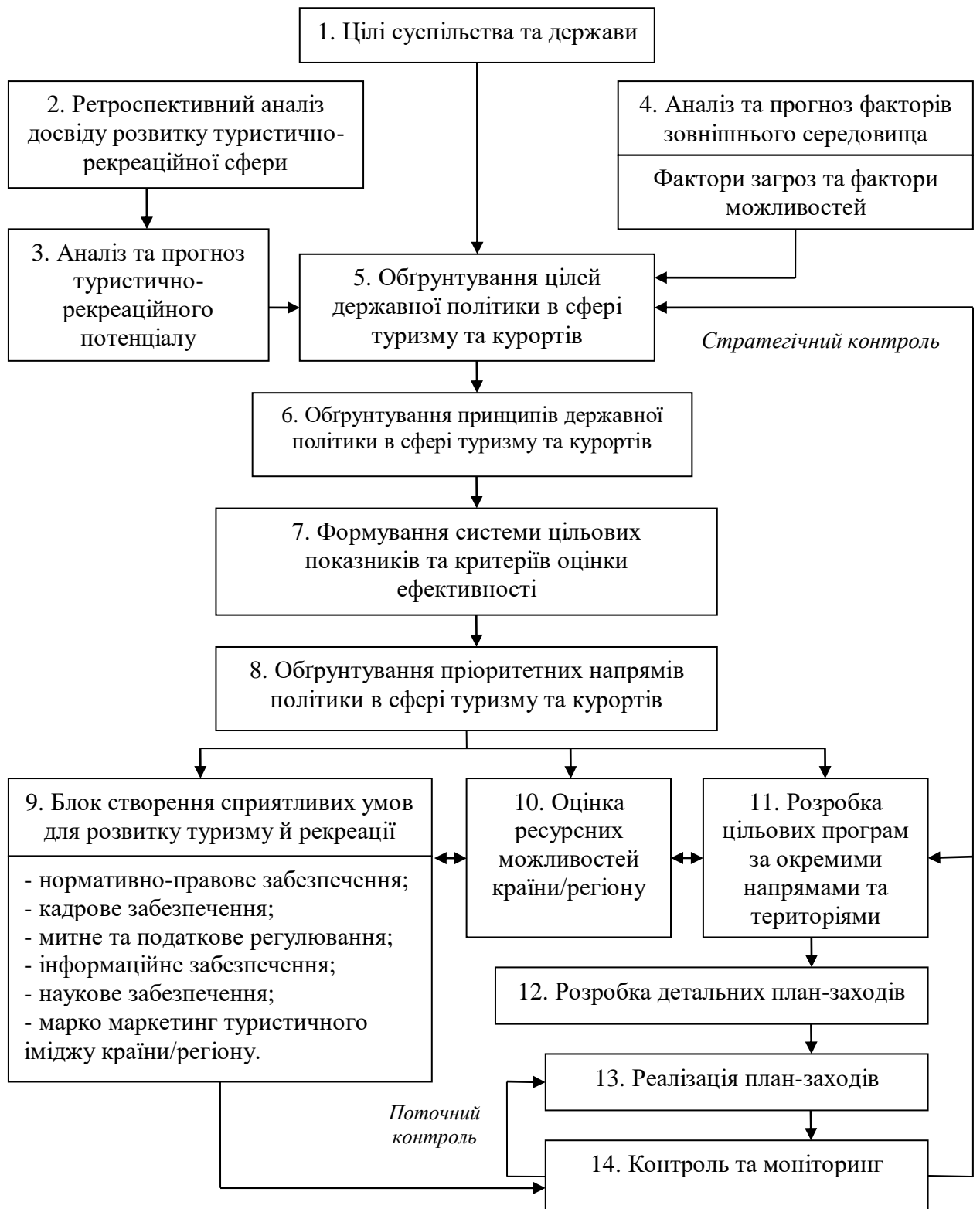

Рис. 3.5. Блок-схема процесу формування державного регулювання туристично-рекреаційної сфери на основі стратегічного планування розвитку

Державне планування розвитку туризму є одним з компонентів системи макроекономічного і регіонального планування. Отже, механізми

державного регулювання розвитку туризму (державна політика в сфері туризму та курортів) мають бути спрямовані на реалізацію цілей усього українського господарства, держави і суспільства в цілому, на забезпечення узгодженості громадських і приватних інтересів (блок 1). Тому цілі туристичної політики повинні враховувати цілі соціально-економічної політики, що визначає напрям реформ в країні. Обґрунтування цілей туристичної політики ускладнюється тим, що цілепокладання завжди було вузьким місцем в теорії і практиці вітчизняного державно-управлінського планування. На нашу думку, найбільший вплив на формування цілей і завдань державної туристичної політики чинять такі її складові, як соціальна і структурно-галузева політики. Мета соціальної політики може бути найбільш чітко сформульована як стійкий і гармонійний розвиток людського потенціалу. Метою структурно-галузевої політики є розвиток продуктивних сил країни шляхом оптимізації їх структури і розміщення. На формування цілей механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери окрім соціальної і структурно-галузевої політики значний вплив чинять регіональна політика, зовнішньоекономічна політика, політика зайнятості тощо.

Обґрунтування цілей механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери не може вестися у відриві від аналізу зовнішнього і внутрішнього середовища, історичного досвіду розвитку туризму, наявної моделі його державного регулювання (блок 2), оцінки наявного туристичного потенціалу.

Аналіз і прогноз туристичного потенціалу (блок 3) можуть проводитися із використанням таких показників:

- 1) географічне положення і природно-кліматичні умови;
- 2) демографічні характеристики населення: рівень урбанізації території, середній вік населення – як показують дослідження, основними споживачами послуг туристичної індустрії є міські жителі молодого і

середнього віку;

3) наявність об'єктів історичної і культурної спадщини, їх стан, що є основою для розвитку культурно-освітнього (пізнавального) туризму;

4) наявність рекреаційних зон, заповідників, національних парків, мисливських угідь, лікувально-оздоровчих, туристичних баз і будинків відпочинку, що сприяють формуванню систем лікувально-оздоровчого, рекреаційного, активного (спортивного) туризму;

5) наявність обладнаних торговельно-виставкових і бізнес-комплексів для проведення міжнародних, міжрегіональних ярмарків, конгресів і тому подібне; рівень розвитку технологічного виробничого комплексу, що забезпечує розвиток ділового туризму;

6) умови розташування об'єктів розміщення туристів: чи знаходяться вони на оптимально доступній відстані від привабливих культурних і природних об'єктів;

7) рівень розвитку інфраструктури культурних і освітніх установ, які можуть виконувати функції підготовки кадрів у сфері туризму і забезпечувати наповнення і обслуговування туристичних освітніх і екскурсійних програм;

8) загальний рівень розвитку комунальної інфраструктури;

9) рівень розвитку рекламно-поліграфічного виробництва, інтернет-центрів, що забезпечують підтримку інформаційно-презентаційного туризму;

10) рівень підтримки і просування ідеї розвитку туризму з боку регіональних адміністрацій (наявність розроблених концепцій і програм розвитку туризму з урахуванням питань їх матеріально-технічного забезпечення).

З метою систематизації туристичних ресурсів країни потрібна розробка і ведення Державного Кадастру туристичних ресурсів, подібна робота вже почата в Україні. На рівні регіонів доцільно розробити і вести реєстр туристичних ресурсів, що мають регіональне значення.

Аналіз і прогноз чинників зовнішнього середовища (блок 4) є оцінкою стану і перспектив розвитку найважливіших, з точки зору туристичної діяльності, чинників оточення, на які держава не може чинити прямого впливу своєю туристичною політикою. Аналіз зовнішнього середовища дозволяє своєчасно спрогнозувати появу потенційних погроз і нових можливостей і розробити адекватний план дій з досягнення поставлених цілей. При аналізі зовнішнього середовища необхідно проводити роздільний аналіз чинників для внутрішнього, в'їзного і виїзного туризму, причому на державному рівні для в'їзного і виїзного туризму слід дезагрегувати аналізовані показники до рівня окремих країн з урахуванням інтенсивності туристичних потоків.

З точки зору туризму, ключовими є наступні групи чинників зовнішнього середовища (приклади наводяться для загальнодержавного рівня):

- 1) економічні чинники: наприклад, рівень економічного розвитку, зайнятість, рівень доходів населення, рівень безробіття, стан платіжного балансу країни, глобальні економічні процеси;
- 2) політичні чинники: політична ситуація в окремих країнах, політичний імідж країни, умови безпеки подорожі;
- 3) ринкові: стан і тенденції розвитку світового туристичного ринку; зміна структури споживаних товарів і послуг у бік збільшення долі послуг, у тому числі і туристичних;
- 4) конкурентні чинники: підходи до регулювання туризму в різних країнах, активність урядових органів по просуванню національних турпродуктів;
- 5) демографічні: зростання населення планети, урбанізація;
- 6) міжнародні: діяльність міжнародних туристичних організацій, міждержавні угоди у сфері туризму, перехід від конфронтації між країнами до співпраці і взаєморозуміння;
- 7) соціальні: установки відносно туризму, звички, зростання

добробуту населення, збільшення відпусток і скорочення тривалості робочого тижня;

8) технологічні: сучасні інформаційні технології в туристичному бізнесі, стан наукових досліджень в сфері туризму;

9) підвищення культури і загальноосвітнього рівня населення, що сприяє розвитку прагнення до пізнання, використанню досвіду інших країн в професійній діяльності;

10) розвиток транспорту і торгівлі;

11) розвиток засобів масової комунікації.

У найбільш загальній формі стратегічна мета державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери (блок 5) може бути визначена таким чином: створення конкурентоздатного туристично-рекреаційного комплексу, що задовольняє потреби українських і зарубіжних громадян в туристично-рекреаційних послугах і вносить вклад до розвитку економіки країни за рахунок збільшення кількості робочих місць, припливу іноземної валюти, збереження культурної і природної спадщини.

Принципи формування туристичної політики (блок 6) повинні відбивати базові цінності економічної політики такі, як рівність підприємств усіх форм власності, захист прав споживачів, захист національних інтересів, в їх залученні до сфери туризму.

Формування системи цільових показників і критеріїв оцінки ефективності (блок 7) означає розробку системи кількісних показників, що дозволяють визначити рівень досягнення цілей на кожному рівні управління. Система цільових показників встановлює бажаний або нормативний рівень значень показників, у той час критерії ефективності орієнтують виконавців на досягнення цього цільового рівня найбільш економічним способом.

Ми вважаємо, що ефективність механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери повинна оцінюватися відповідно

до поставленої мети по наступних критеріях:

- 1) економічна ефективність;
- 2) соціальна ефективність;
- 3) екологічні наслідки реалізації програм і заходів.

Економічна ефективність на національному і регіональному рівні, на нашу думку, може оцінюватися на базі системи мультиплікаторів, які дозволяють врахувати не лише прямі, але і непрямі ефекти розвитку туризму. Окрім мультиплікатора доходу, який показує додатковий прибуток (заробітну, плату, ренту, прибуток і тому подібне), отриманий в результаті збільшення витрат туристів, можуть використовуватися інші види мультиплікаторів :

– мультиплікатор продажів, який вимірює додаткові обороти (валову виручку) турпідприємств в результаті збільшення витрат туристів.

– мультиплікатор обсягу випуску, який визначає об'єм додаткової продукції або послуг, вироблених за рахунок збільшення витрат туристів. Принципова відмінність мультиплікатором продажів і мультиплікатором обсягу випуску полягає в тому, що мультиплікатор обсягу випуску визначає зміну об'єму випущеної, але необов'язково реалізованої продукції. При розрахунку мультиплікатора продажів слід враховувати, що частина продажів може здійснюватися з «складських запасів». Тому величина мультиплікатора обсягу випуску може бути більше (частина продукції залишається в звітний часовий період на «складах») або менше (зниження рівня «складських запасів») мультиплікатора продажів.

– мультиплікатор зайнятості, який визначається як загальна кількість додаткових робочих місць, створених за рахунок збільшення витрат туристів, або як відношення числа робочих місць, створених додатковими витратами, до загального числа робочих місць в туристичній галузі. Розрахунок цього мультиплікатора є найбільш складним через поширення тимчасової (сезонної) і неповної зайнятості в туризмі. Цей

мультиплікатор може використовуватися і як показник соціальної ефективності.

– мультиплікатор інвестиційний, який визначається як дія капіталовкладень на сумарний дохід. Збільшення інвестицій в галузь туризму зробить дія на усю економіку країни, оскільки послідовно зачіпаються багато галузей економіки господарства країни.

Соціальна оцінка розвитку державного регулювання туристично-рекреаційною сферою показує міру дії туризму на стан системи освіти, охорону здоров'я, кримінальну ситуацію, міграційні процеси. Крім того, оцінюється навантаження на інфраструктуру (автомобільні дороги, мережі електропостачання, системи утилізації відходів, системи водопостачання), оскільки їх додаткове використання може створювати серйозні проблеми для місцевого населення. Важливе значення має вплив туризму на естетичне сприйняття території (зростання забудови, нові архітектурні стилі, сміття).

Довкілля, природне і штучне, є найбільш фундаментальною складовою туристичного продукту. Проте, як тільки починає розгортатися туристична діяльність, довкілля неминуче піддається змінам або для забезпечення туристичної діяльності, або внаслідок неї. Ці дії можуть бути як позитивними (це відрізняє туристичні проекти від більшості інвестиційних проектів в галузях промисловості), так і негативними. Проте за рахунок раціонального планування цієї дії можна мінімізувати негативні наслідки і підтримувати позитивні ефекти. Відмітимо також, що важливо визначити можливу дію розвитку туризму на довкілля вже на ранній його стадії, оскільки легше і дешевше уникнути збитку для довкілля шляхом коригування або відхилення планів розвитку, чим усунути збиток, заподіяний у разі здійснення проекту.

Загальна схема екологічної оцінки намічених програм і заходів повинна включати наступні етапи:

- 1) аналіз дії турпідприємств на довкілля (масштаби потреби в

земельних ділянках, водних ресурсах, сировина; масштаби вироблюваних відходів і забруднення; зміна складу флори і фауни; ерозія ґрунтів і так далі);

2) виявлення ареалу дії туристичних підприємств на довкілля і оцінка сучасного стану природних ресурсів в цьому ареалі;

3) прогноз змін природної системи в результаті розвитку туризму;

4) вартісна оцінка екологічних наслідків (розрахунок збитку, що заподіюється непоправною втратою певних властивостей довкілля; підрахунок витрат, необхідних для реалізації заходів, здатних запобігти погіршенню стану середовища);

5) прогноз соціальних наслідків, обумовлених змінами природного середовища;

б) аналіз передбачених за програмою природоохоронних заходів;

7) при необхідності – коригування або відхилення плану.

Пріоритетними напрямками механізмів державного регулювання розвитку туризму (блок 8) в Україні повинні стати:

– захист прав подорожуючих, протистояння криміналізації цієї сфери;

– підтримка розвитку адресно-соціального туризму;

– підтримка розвитку в'їзного і внутрішнього туризму;

– збереження природних і культурних ресурсів країни і регіонів;

– навчання і перепідготовка кадрів для туристичної сфери відповідно до міжнародних стандартів.

Створення сприятливих умов для розвитку туризму й рекреації (блок 9) передбачає удосконалення заходів державної підтримки розвитку туризму, а саме:

1. У правовій сфері: вдосконалення нормативно-правової бази; розвиток методології ліцензування, стандартизації, сертифікації у сфері туризму; митне регулювання; встановлення правил в'їзду, виїзду і перебування на території України з урахуванням інтересів розвитку

туризму; боротьба з злочинністю і корупцією.

2. У економічній сфері: податкове регулювання, цільове бюджетне фінансування програм розвитку туризму, створення сприятливих умов для інвестицій в туризм, збільшення інвестицій в людський капітал.

3. У соціальній сфері: рішення проблем адресного соціального туризму

4. У науково-освітній сфері: розвиток наукового дослідження у сфері туризму; створення інформаційно-аналітичної бази; забезпечення професійних кадрів для туристської діяльності.

5. У сфері організації туризму: формування іміджу України на світовому ринку туризму; сприяння в просуванні турпродукту на внутрішній і світовий ринок; сприяння участі в міжнародних туристичних програмах; створення умов для багатоцільового використання туристичної інфраструктури; координація діяльності і інвестицій державного і приватного секторів в області розвитку туризму.

Оцінка ресурсних можливостей країни (блок 10) на усіх рівнях планування повинна вестися з урахуванням залучення ресурсів приватного сектора і бюджетів нижчестоящих рівнів.

Цільова програма розвитку туризму (блок 11) є пов'язаною ресурсами, виконавцями і термінами реалізації система науково-дослідницьких, дослідно-конструкторських, виробничих, соціально-економічних, екологічних, організаційно-господарських, нормативно-правових і інших заходів, що забезпечують ефективне вирішення основних завдань розвитку туризму в регіоні. Вона є одним з інструментів механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери, способом концентрації ресурсів для вирішення актуальних проблем розвитку туризму в країні і регіоні.

На наш погляд, у сфері туризму слід реалізувати як державно-регіональні, так і чисто регіональні цільові програми (блок 12-13). До державно-регіональних цільових програм, що реалізуються в усіх

регіонах України, можуть відноситися, наприклад, програми розвитку дитячого і молодіжного туризму. Державно-регіональні програми повинні використовуватися і в тих випадках, коли туризм розглядається як один з основних інструментів поживлення економічної активності в депресивних регіонах країни. Причому, такі програми можуть покривати як територію усього регіону, так і носити локальний характер і міжрегіональний характер. Аналіз цільових програм показує, що найчастіше питання туризму не виділяються як окрема програма, а вирішуються у рамках комплексних програм соціально економічного розвитку територій.

Контроль (блок 14) повинен здійснюватися в двох формах: по-перше, як поточний контроль, спрямований на оцінку реалізації планів конкретних заходів щодо розвитку туризму; по-друге, як стратегічний контроль, спрямований на оцінку рівня досягнення поставлених цілей. Об'єктами стратегічного контролю є стан і міра використання туристського потенціалу країни (регіону), а також реалізація запланованих цільових програм. Крім того, система контролю стратегічного контролю включає моніторинг зовнішнього і внутрішнього середовища, змін в економічній і соціальній політиці держави.

Проведене в цьому параграфі дослідження механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери дозволяє зробити наступні висновки:

1. Проблеми розвитку туризму та рекреації і створення сучасного туристично-рекреаційного комплексу можуть бути позитивно вирішені, якщо розглядатимуться в широкому контексті державної політики реформ і будуть включені в середньо- і довгострокові програми соціально-економічного розвитку України.

2. Планування розвитку туризму ведеться на міжнародному, національному і регіональному рівнях. На наш погляд, регіональні плани доцільно розробляти не лише на рівні окремих регіонів, але і на рівні

держави.

3. Концепція «стійкого туризму» вимагає обліку довгострокових інтересів і наслідків та обмежує масштаби туризму так, щоб вони перевершували можливості приймаючої території, зберігаючи її ресурси для майбутніх поколінь. Головним результатом такого відповідального підходу стало методологічне зрушення від короткострокового до довгострокового розуміння планування туристично-рекреаційної діяльності.

4. Формування механізмів державного регулювання розвитком туристично-рекреаційної сфери повинне будуватися на базі стратегічного планування, яке включає наступні етапи:

- постановка цілей механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери та державної політики у сфері туризму та курортів на основі аналізу і прогнозу чинників зовнішнього середовища, ретроспективного аналізу досвіду розвитку туризму в країні/регіоні, аналізу і прогнозу туристично-рекреаційного потенціалу країни/регіону з урахуванням цілей суспільства, соціальної і економічної політики держави;

- обґрунтування принципів державної політики в сфері туризму та курортів;

- формування системи цільових показників і критеріїв оцінки ефективності механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери;

- обґрунтування вибору пріоритетних напрямів державної політики у сфері туризму та курортів;

- оцінка ресурсних можливостей;

- блок заходів щодо створення сприятливих умов для розвитку туризму та рекреації;

- розробка цільових програм за окремими напрямами і територіями;

- розробка і реалізація планів конкретних заходів щодо виконання

цільових програм державного регулювання туристично-рекреаційної сфери;

- поточний і стратегічний контроль, моніторинг змін внутрішнього і зовнішнього середовища;

- формування державної політики у сфері туризму та курортів, яка буде основою для надання соціальної відповідальності туристичному бізнесу, забезпечувати можливість спільного ефективного функціонування державного, приватного і громадського (створюваного некомерційними організаціями) секторів туризму.

Як показав зроблений ретроспективний аналіз за темою дисертаційного дослідження, слабкість сучасних механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні полягає в тому, що пріоритети віддаються короткостроковим результатам, а функції управління туризмом невиправдано дробляться між різними відомствами. Переважання в державному регулюванні туристичною галуззю «часткових» підходів, обмежених специфічними і кон'юнктурними випадками, призводить до недоліку «загальних» підходів, що мають на увазі комплексну дію туризму на економічну систему країни на основі довгострокових програм.

Відсутність узгодженості в діях сучасної політики розвитку туризму в Україні призводить до виникнення диспропорцій між виїзним і в'їзним туризмом.

Головні методи підтримки підприємств сфери туризму виражалися досі в заходах, що не впливали на розвиток системи туризму в цілому і її функціонування. Дефіцит планування породив відсутність координації туристичної діяльності.

Активна державна політика має важливе значення для розвитку сфери туризму та рекреації в будь-якій країні. Для України формування такої політики є об'єктивною необхідністю, враховуючи величезний туристично-рекреаційний потенціал нашої країни, з одного боку, і

фактично незадовільний стан туристично-рекреаційної сфери, з іншого.

На сучасному етапі розвитку системи державного регулювання економіки рівень державної підтримки розвитку сфери туризму та рекреації в Україні повинен будуватися на таких принципах:

1. Залучення підприємств різних форм власності до діяльності, пов'язаної з державною підтримкою.

2. Державна підтримка повинна поширюватися на обмежене коло найважливіших напрямів відповідно до економічних і соціальних пріоритетів розвитку туризму.

3. Державну підтримку необхідно надавати у формі загальних урядових зобов'язань або гарантій, а не пільг окремим турпідприємствам.

Пріоритетними напрямами механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери, на наш погляд, повинні стати:

- захист прав подорожуючих, протистояння криміналізації цієї сфери;
- підтримка розвитку адресно-соціального туризму;
- підтримка розвитку в'їзного і внутрішнього туризму;
- збереження природних і культурних ресурсів країни і регіонів;
- навчання і перепідготовка кадрів для туристично-рекреаційної сфери відповідно до міжнародних стандартів.

Державне регулювання розвитку туризму повинне здійснюватися в процесі регулювання і підтримки становлення сфери туризму в Україні і створення для неї необхідною інфраструктури. Форми підтримки можуть варіюватися від прямих інвестицій, що направлені на формування туристичної інфраструктури, витрат на підготовку кадрів, наукове і рекламно-інформаційне забезпечення просування національного туристичного продукту на світовому ринку, до податкових і митних пільг, стимулюючих приплив інвестицій, розвиток внутрішнього і в'їзного туризму.

Політика державного регулювання розвитку туризму повинна

спиратися на нормативно-правову базу. У науковій літературі більшість фахівців вважають необхідним ухвалити Закон України «Про туризм» в більш досконалішій редакції. Призначення цього Закону полягає в забезпеченні необхідних заходів для регулювання і розвитку сфери туризму, а також для надання цій сфері динамічної структури і режиму діяльності. У ньому повинні знаходитися положення з управління сферою туризму, включаючи визначення турпідприємства, туртовару, туристичних регіонів, територій, центрів і способів їх освіти, а також методи регулювання і інспекції підприємств, інвестицій і об'єктів.

Ми вважаємо за доцільне внести доповнення:

– доцільно передбачити напрями використання бюджетних і позабюджетних інвестицій в розвиток інфраструктури туристичних територій і центрів - автодоріг, водопостачання, видалення сміття, електрики і телекомунікацій. З цим аспектом розвитку туризму мають бути пов'язані конкретні пільги для зацікавлених організацій;

– необхідно виділити діяльність ліцензованих туристичних підприємств в області соціального туризму. Це дасть можливість ідентифікувати підприємства, що займаються цим соціально значущим видом послуг, і надати їм додаткові пільги. Особливими пільгами для таких підприємств можуть бути: часткове формування матеріально-технічної бази; навчання кваліфікованих кадрів; надання безвідсоткових кредитів; допомога у встановленні міжнародних контактів з аналогічними підприємствами за кордоном;

– обов'язковими положеннями Закону має бути положення про штрафні санкції, аж до відкликання ліцензії і сертифікату.

Нині назріла необхідність розглянути питання про створення нормативно-правової бази, яка повинна передбачати як основний пріоритет поєднання інтересів держави і регіонів, забезпечувати взаємодію усіх елементів територіальної системи і рівні умови для розвитку і функціонування місцевих туристичних підприємств усіх форм

власності, охоплювати у взаємозв'язку усі етапи інвестиційного процесу (планування, проектування, будівництво, експлуатація).

Ми вважаємо, що у зв'язку з цим державі необхідно передбачити наступні конкретні заходи:

- пільгове кредитування туроператорів, що працюють на внутрішньому ринку через систему спеціальних соціальних фінансових організацій за підтримки держави;

- створення Інвестиційного банку туризму (ІБТ) для спорудження готелів, кемпінгів і так далі;

- пільги при оренді під туристичний офіс приміщень, що знаходяться в державній і муніципальній власності;

- наданні групових знижок туристам при відвідуванні музеїв, пам'яток; поїздках на залізничному і авіатранспорті усередині країни;

- відміна податку з продажів при продажі турпродукту на внутрішньому ринку;

- пільги по податку на додану вартість (приміром, у Франції ПДВ досягає по усіх галузях в середньому 22%, а в туризмі - не більше 13%, при цьому передбачалося понизити його до 10%).

- субсидування дитячого, молодіжного туризму;

- створення системи спеціальних турчеків для пенсіонерів з можливістю збільшення їх вартості через відповідну накопичувальну систему.

Децентралізація управління розвитком туризму логічно веде до того, що основним економічним важелем повинна стати туристична рента, тобто платіж, що розраховується з урахуванням місцевих особливостей, за користування природними і іншими туристичними ресурсами, що повністю поступає до місцевого або регіонального бюджету. Представляється необхідним зарахування сум подібних рентних платежів до спеціального фонду, призначеного для фінансування реставрації історичних пам'яток, а також будівництва і реконструкції

об'єктів туристичної інфраструктури.

Необхідно також розв'язати на державному рівні проблему цільового використання засобів, що отримуються від ліцензування туристичної діяльності і сертифікації туристичних послуг, на зміцнення матеріальної бази сфери туризму, передусім на відновлення тих історичних об'єктів, які знаходяться у державній власності.

Висновки до третього розділу

1. Метою державного регулювання розвитку туризму повинне стати створення конкурентоздатного туристично-рекреаційного комплексу, що задовольняє потреби українських і зарубіжних громадян в туристично-рекреаційних послугах і робить внесок до розвитку економіки країни за рахунок збільшення кількості робочих місць, припливу іноземної валюти, збереження культурної і природної спадщини.

2. Пріоритетними напрямками державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери, на наш погляд, повинні стати: захист прав подорожуючих, протистояння криміналізації цієї сфери; підтримка розвитку адресно-соціального туризму; підтримка розвитку в'їзного і внутрішнього туризму; збереження природних і культурних ресурсів країни і регіонів; підготовка і перепідготовка кадрів для туристично-рекреаційної сфери відповідно до міжнародних стандартів.

3. Належне нормативно-правове забезпечення розвитку туристично-рекреаційної сфери є однією з найважливіших передумов її успішного функціонування. Формування нормативно-правового механізму повинно здійснюватись на основі принципів обґрунтованості та взаємоузгодженості положень юридичних актів, як спеціального, так і загального законодавства. Серед основних напрямів удосконалення правових засад регулювання відносин у сфері туризму і рекреації можна визначити наступні: у

законодавчому порядку повинні бути визначені основні терміни та види туризму і рекреації; усунення суперечностей і невідповідностей між нормативно-правовими актами, як у сфері туристично-рекреаційної діяльності, так і забезпечення їх узгодження з усіма діючими законами; створення правової бази пріоритетних напрямів туристично-рекреаційної діяльності, а саме сільського туризму, дитячого і молодіжного туризму, внутрішнього та іноземного туризму; розробка та впровадження національних стандартів якості з урахуванням національних традицій і рекомендацій міжнародних організацій; створення нормативно-правової бази економічного стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. У сфері нормативно-правового регулювання найбільш важливим завданням є ухвалення нової редакції Закону України «Про туризм».

4. Основним економічним важелем регулювання розвитку туризму повинна стати туристична рента, яка використовуватиметься для цільового фінансування реставрації історичних пам'яток, а також будівництва і реконструкції об'єктів туристської інфраструктури.

5. Численні зв'язки туризму з іншими галузями економіки породжують значні зовнішні економічні, екологічні і соціально культурні ефекти, поширення яких знаходиться поза сферою контролю суб'єктів туристичної діяльності. Державне регулювання туризму має бути спрямоване на мінімізацію негативних і збільшення позитивних наслідків зовнішніх дій.

6. Організаційно-економічний механізм державного регулювання туристично-рекреаційною сферою України як система має власну внутрішню структуру з постійними зв'язками та співвідношеннями її складових, масштаби і зміст яких визначає рівень задоволення потреб туристів і рекреантів. Як бачимо, основними складовими організаційно-економічного механізму є три блоки:

- організаційне регулювання, що включає адміністративно-організаційні методи;
- інформаційне забезпечення;

- фінансове регулювання (економічні важелі).

Ефективний організаційно-економічний механізм повинен діяти на принципах прозорості, результативності, економічності, оперативності та активно співпрацювати з іншими, у т.ч., недержавними структурами, які зацікавлені в розвитку туристично-рекреаційної сфери. Основним завданням такого механізму повинно бути створення сприятливих умов для розвитку туризму і рекреації.

Таким чином, регулювання розвитку туризму є багаторівневою системою, що включає:

- координацію і сприяння розвитку туризму в глобальному масштабі, що здійснюється через Всесвітню туристичну організацію за участю міжнародних фінансових організацій;
- здійснення туристичної політики на міждержавному рівні досягається через регіональні туристичні організації і спеціальні органи міждержавних об'єднань (наприклад, ЄС);
- на національному і регіональному рівнях регулювання також здійснюється через спеціально створені органи виконавчої влади і громадські асоціації туристичних організацій.

Отже, суб'єктами державного регулювання туризму є спеціально уповноважені державні органи, а також громадські туристичні організації, процес формування державного регулювання розвитку туризму повинен будуватися на основі їх активної взаємодії.

РОЗДІЛ 4

ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

4.1. Державне регулювання спеціальних економічних зон та територій перспективного розвитку

Трансформація соціально-економічної системи держави в напрямку створення цивілізованого ринку нерозривно пов'язана із запровадженням адекватних ринковим засадам засобів регулювання господарської, в тому числі підприємницької діяльності. Іншими словами, на законодавчому рівні повинно бути створене правове поле, в якому встановлені належні механізми правового регулювання господарської діяльності, які б дозволяли і сприяли суб'єктам господарювання розвивати свої економічні, а отже, і правові відносини за певними правилами, встановленими чинним законодавством України.

Предметом дискусій в умовах сьогодення є постійні пошуки шляхів і засобів найбільш ефективного правового режиму господарювання. Основною метою при цьому є пошук балансу інтересів держави та підприємця. На законодавчому рівні ця теза реалізується шляхом прийняття таких нормативно-правових положень, які б стимулювали суб'єкти господарювання діяти в інтересах держави та суспільства. Саме як один із заходів забезпечення такого балансу інтересів слід розглядати і встановлення спеціальних правових режимів, зокрема спеціальних правових режимів здійснення господарської діяльності, запроваджених законодавством України, адже соціально-економічний розвиток країни з урахуванням особливостей певних територій, об'єктів, галузей економіки, особливих (незвичних) умов господарювання тощо досягається за допомогою комплексу заходів – організаційних, економічних, правових. Тим із них, що інтегрує всі ці складові, є спеціальний режим господарювання [43, с. 682].

У розділі 8 Господарського кодексу України до таких режимів віднесені спеціальні (вільні) економічні зони, концесії, виключна (морська) економічна зона України, прикордонна територія (господарська діяльність на державному кордоні України), санітарно-захисні та інші охоронні зони (території та об'єкти), спеціальні режими господарювання в окремих галузях народного господарства, території пріоритетного розвитку, режими господарювання в умовах надзвичайного та воєнного стану [66]. Серед вищезгаданих спеціальних режимів господарювання особливе місце посідають спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ/ВЕЗ) та значною мірою подібні до них території пріоритетного розвитку (ТПР).

Незважаючи на наявність багаторічного досвіду створення СЕЗ і величезну їх кількість у багатьох країнах світу, в наукових колах дотепер немає згоди і єдиної думки щодо чіткого визначення поняття «спеціальної (вільної) економічної зони». Це зумовлено різноманітністю їх типів, різною метою їх створення і функціями, які вони виконують, а також їх постійною трансформацією та модифікацією в процесі історичного розвитку.

Одним із ранніх термінів, які визначають сутність вільної зони, був термін «*porto franco*» – «вільна гавань», якою «визначалася частина території, на якій товари розглядалися як об'єкти, що знаходяться поза межею національної митної системи, й тому не підлягають обов'язковому митному контролю й оподатковуванню» [143, с. 24]. У міру поширення зон у світі й модифікацій у бік ускладнення та удосконалення їх мети і функціональної спрямованості, понятійний ряд розширюється (в тому числі під впливом мовних особливостей держав-фундаторів). У результаті явище, що має внутрішню цілісність, одержало значну кількість визначень. Існує не менше 30 різноманітних дефініцій, що визначають, по суті, аналогічні явища. Юридичні словники дають такі тлумачення вільної економічної зони:

– вільна економічна зона (англ. *freely economic regions*) – особливі державні території, в рамках яких встановлюються пільгові умови ведення підприємницької діяльності шляхом спеціального правового регулювання,

податкових, митних та інших відносин [389, с. 402];

– вільна економічна зона – це будь-яка територія в рамках відповідної держави, в межах якої встановлюються пільгові умови господарської і підприємницької діяльності як митного, так і немитного характеру [388, с. 281];

– вільна економічна зона – це райони (частини) національно-державної території, в яких для іноземних і національних підприємців діють особливо пільгові умови (економічні) [316, с. 395].

У Міжнародній конвенції «Про спрощення і гармонізацію митних процедур» (Кіотська конвенція), що прийнята в 1973 році й набула чинності в 1974 році [278, с. 683], поняття «вільна зона» визначено як частина державної території, на якій розміщені товари розглядаються з погляду стягування імпорتنих мит і податків, як такі, що знаходяться поза митною територією і не підлягають звичайному митному контролю. У Додатку 8 до Кіотської конвенції подано визначення вільної економічної зони (або зони-франко) як частини території країни, на якій товари розглядаються як об'єкти, що знаходяться за межами національної митної території й тому не підлягають митному контролю та оподаткуванню.

З цього визначення можна зробити висновок, що воля відособленої частини державного простору є не абсолютною, а відносною. Вільною ця територія є лише в тому значенні, що завезені на неї товари звільняються від митних зборів, податків на імпорт й інші види контролю за імпортом, що відповідно до митного законодавства країни застосовується щодо імпортованих товарів на інші території цієї країни. Це означає, що товари, ввезені у вільну економічну зону через митницю, не декларуються як увіз на територію приймаючої країни. Але в той же час закони не звільняють товаровласників та інвесторів від існуючого економічного правопорядку, а лише полегшують його. У зв'язку з цим вільні економічні зони варто було б іменувати не вільними, а спеціальними економічними зонами [278, с. 683].

Також Кіотська конвенція дає визначення комерційної та промислової

вільної зони. Під комерційною вільною зоною розуміється зона, куди «товари допускаються для подальшого продажу, їх переробка або використання у виробництві, звичайно, заборонені». Промисловою вважається зона, де «товари, допущені до ввозу в промислові вільні зони, можуть бути піддані дозволеним операціям з переробки» [176, с. 127].

Визначення поняття спеціальних (вільних) економічних зон міститься у відповідних актах законодавства. Крім того, доктринальне визначення СЕЗ та їх види знаходимо в працях науковців, які досліджували правове регулювання господарської (інвестиційної) діяльності в цих зонах.

Відповідно до правового визначення, закріпленого в ч. 1 ст. 401 Господарського кодексу України, СЕЗ – це частина території України, на якій встановлено спеціальний правовий режим господарської діяльності, особливий порядок застосування та дії законодавства України, включаючи й можливість запровадження пільгових митних, податкових, валютно-фінансових та інших умов підприємництва вітчизняних та іноземних інвесторів [66]. Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [236] та Постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок проведення аналізу результатів функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності» [245] аналогічним чином закріплюють поняття категорії «спеціальна (вільна) економічна зона», характеризуючи її як частину території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб. Проте ці визначення не розкривають повною мірою правової природи СЕЗ та не містять усіх притаманних їм ознак, які дали б змогу відмежовувати СЕЗ від інших територій зі спеціальним правовим режимом економічної діяльності.

У науковій літературі існують різноманітні точки зору, які визначають поняття СЕЗ, серед яких має місце розширене тлумачення СЕЗ. Так, наприклад, одні автори стверджують, що СЕЗ – це «...частина національного економічного простору, де введена й застосовується визначена система пільг і стимулів, що не використовуються в інших регіонах» [391, с. 37]. Інші стверджують, що СЕЗ прийнято вважати частину території суверенної країни, на якій встановлюється та діє спеціальний правовий режим [103, с. 77; 279, с. 75; 46, с. 226; 170, с. 29]. Посилаючись на узвичаєні думки більшості дослідників проблем створення СЕЗ у сучасному світі, вони підкреслюють, що обов'язковою ознакою, яка визначає сутність зони, служить пільговий митний режим. Хоча сам режим, як правило, на практиці сполучається з наданням інших пільг, включаючи податкові, фінансово-кредитні та ін.

У науковій літературі також трапляються твердження вчених, які розглядають СЕЗ як «форму активізації зовнішньоекономічної діяльності» [213, с. 141], або як «нову форму зовнішньоекономічних відносин, що укладаються на визначеній, відносно відокремленій території» [263, с. 74-75]. Таким чином, вони підкреслюють лише один аспект економічних відносин, які виникають на відносно відокремленій території. На думку А.О. Собакаря, СЕЗ розглядається як система державних територіальних економіко-правових відносин, у яких зовнішньоекономічні є лише складовою частиною [294, с. 23]. Крім цього, як бачимо, в наведених визначеннях взагалі не порушується і не розв'язується питання про межі та площу території зони, про статус і органи управління зоною та інші питання, пов'язані зазвичай із завданнями регулювання життєдіяльності зон та їх створенням.

Окремі українські науковці розуміють СЕЗ або як конкретні види державного регулювання економічної, промислової, сільськогосподарської діяльності, транспортної, туристичної діяльності тощо, спеціально визначені для іноземних інвесторів, або як обмежені території, на яких діють особливі пільгові економічні умови для іноземних інвесторів та національних

підприємств [226, с. 31].

Заслуговує на увагу визначення СЕЗ, запропоноване О.В. Буткевич, на думку якої СЕЗ – це законодавчо визначена частина території держави, на якій спеціальним внутрішнім законодавством на певний строк для певних суб'єктів встановлюється спеціальний пільговий правовий режим господарської діяльності та створюються спеціальні органи управління з метою залучення інвестицій для досягнення законодавчо встановлених економічних, соціальних і науково-технічних завдань [37, с. 5].

Ю.Б. Бек визначає поняття СЕЗ України як спеціальної економічної зони, що є частиною території України з чітко визначеними адміністративно-географічними кордонами, на якій на визначений строк окремим Законом встановлюється і діє спеціальний (пільговий) правовий режим економічної діяльності, що поширюється на суб'єктів конкретної зони, які здійснюють свою діяльність виключно в її межах для виконання поставлених при створенні зони завдань [23, с. 163-164].

О.Р. Зельдіна пропонує визначення спеціальної економічної зони як частини території держави, на якій для інвесторів установлюються податкові, митні, фінансові пільги з метою залучення додаткових інвестиційних засобів для активізації виробничого, торгового, зовнішньоекономічного й іншого видів діяльності [109, с. 33].

Необхідно відзначити, що майже всі дослідники СЕЗ звертають увагу в основному на їх інституціональний аспект і аналізують інститути, що створюються на території СЕЗ, мета яких регулювати, стимулювати виробництво, торгіву й наукову діяльність у зоні. Таким чином, наведені точки зору свідчать про те, що їх автори розглядають СЕЗ обмежуючись аналізом лише її окремих аспектів: СЕЗ розглядається або як відособлена територія, де діє режим правового й економічного регулювання, або СЕЗ визначається як специфічна форма зовнішньоекономічних відносин. На нашу думку, поняття «спеціальної економічної зони» повинно якнайповніше відображати їх правову природу та містити ознаки, які дали б змогу

відмежовувати їх від інших територій із спеціальним правовим режимом економічної діяльності. При цьому необхідно підкреслити три важливі особливості СЕЗ:

- по-перше, з погляду конкретної економіки — організаційних форм господарської діяльності, що мають переваги в її межах;

- по-друге, для кожної такої зони характерні специфічні у порівнянні з усією країною економічні відносини у сфері виробництва та розподілу необхідного та додаткового продуктів, вироблених на її території. Ці відносини можуть бути визначені як навмисно видозмінені в порівнянні з пануючими в певній країні. Ця особливість застосовна тільки до тих зон, що створюються в країнах з перехідною економікою.

- по-третє, здібність СЕЗ до дифузного розширення та розповсюдження своїх меж на інші, що пов'язані з нею безпосередньо або ж опосередковано, господарчі сфери, галузі та території. Ця риса виникає з того, що, незважаючи на визначену відособленість, СЕЗ завжди залишаються невід'ємною частиною національного господарського організму. Тому всі наслідки їхнього розвитку повинні відбитися й обов'язково відбиваються на національній економіці. Стихійність, відсутність пророблення динаміки (етапності) у формуванні СЕЗ може приводити до негативних наслідків у самій зоні й в економіці всієї країни. Позитивний дифузійний вплив СЕЗ виявляється в перетворенні території СЕЗ і галузей, що розвиваються, у підтягуванні їх до світового рівня не тільки в технічному аспекті, але й в інших відносинах, тим самим сприяючи інтернаціоналізації відтворювальних процесів у інших сферах господарства, економічних регіонах, і навіть інших країнах. Однак у ХХ риси СЕЗ стали більш різноманітними за своїм призначенням, у результаті термін «вільна зона» почав застосовуватися до територіальних утворень, де діяла система фінансових та інших пільг стосовно підприємця, які унаслідок цього були відособлені від національного режиму. Сучасний вигляд СЕЗ набули на початку 70-х років у країнах південно-східного азіатського регіону [301].

У цілому аналіз наукових позицій щодо визначення поняття та сутності «спеціальна (вільна) економічна зона» дає можливість спостерігати багатогранність підходів не тільки до його трактування, а й до класифікації. Найчастіше поділяють СЕЗ за декількома ознаками (рис. 4.1).

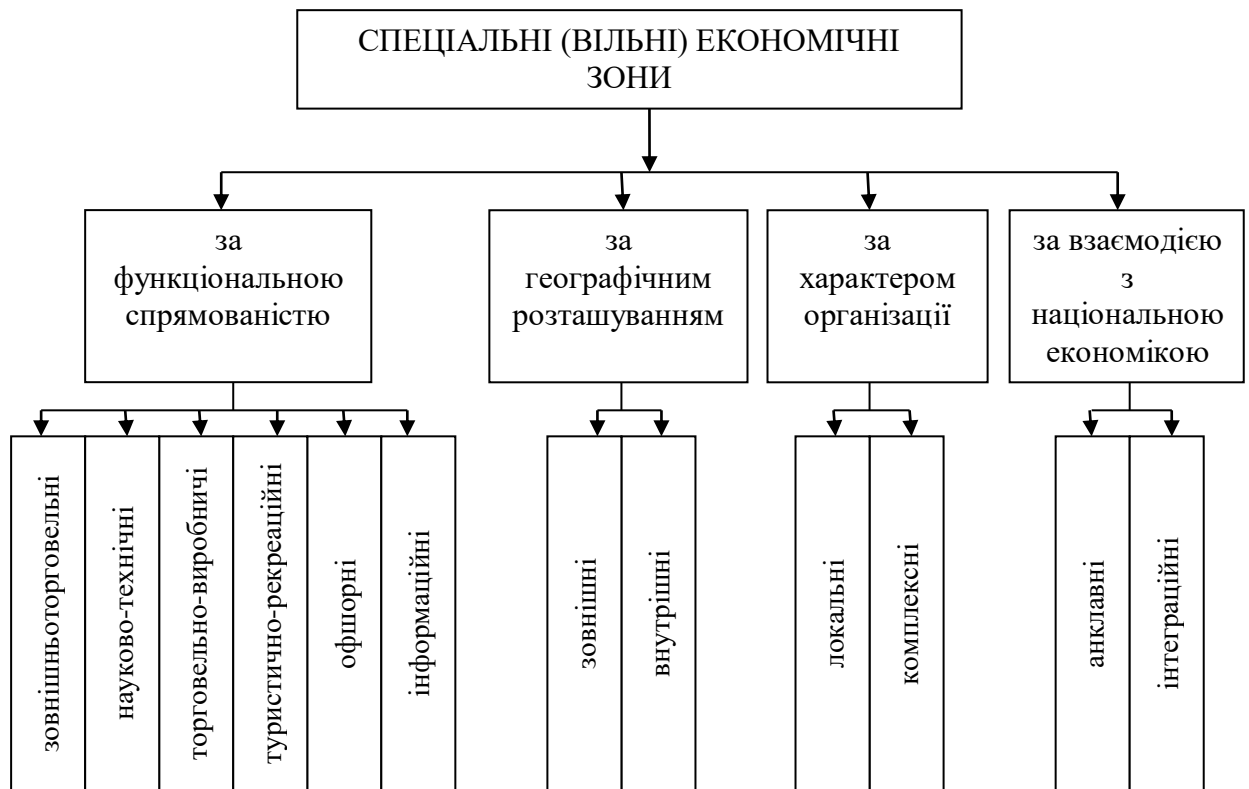

Рис. 4.1. Класифікація спеціальних (вільних) економічних зон

Незалежно від того, до якого типу класифікації відносять ту чи іншу СЕЗ, мета їх запровадження полягає у такому:

- стимулювання механізмів економічного розвитку якоїсь галузі виробництва чи конкретної території;
- залучення іноземних інвестицій через сприятливий податковий, фінансовий та митний клімат;
- надходження на внутрішній ринок країни імпортової високоякісної продукції та засобів виробництва;
- розширення зовнішньоекономічних зв'язків країни, на території якої функціонує СЕЗ;
- збільшення валютних надходжень, причому не тільки завдяки виключно виробничим потенціалам створеної зони, а й у сфері туризму,

культури та курортної сфери [362, с. 158].

Зважаючи на соціально-економічне призначення державного регулювання СЕЗ (створення особливо сприятливих умов для залучення національних та іноземних інвестицій на порівняно обмеженій території країни, накопичення та застосування передового зарубіжного досвіду господарювання та управління, підвищення конкурентоспроможності власного виробництва), виокремлюються головні завдання, що вирішуються при їх функціонуванні:

– економічні: залучення національного та іноземного капіталу завдяки застосуванню спеціальних пільг економічного характеру, стабільності законодавчої бази, спрощенню відповідних організаційних процедур; використання переваг міжнародного географічного розподілу праці та міжнародного обігу капіталів для розширення експорту готових виробів, раціонального імпорту, створення імпортозамінного механізму виробництва; посилення конкуренції у сфері зовнішньоекономічної діяльності завдяки можливості участі в ній всім суб'єктам господарювання СЕЗ; зростання валютних надходжень у бюджет країни та регіонів);

– соціальні: підвищення зайнятості населення шляхом створення нових робочих місць; насичення внутрішнього ринку високоякісними товарами народного споживання і відповідно – задоволення потреб населення в таких товарах; створення прошарку висококваліфікованих фахівців на основі опанування та застосування світового досвіду у сфері організації, управління та фінансів; виховання культури менеджменту, зорієнтованої на світові стандарти технології управління;

– науково-технічні: залучення передових зарубіжних та вітчизняних технологій; розвиток інноваційної діяльності, прискорення процесу запровадження інновацій, реалізації інноваційних проектів; залучення зарубіжних вчених та висококваліфікованих фахівців; підвищення ефективності використання потужностей та інфраструктури промислових комплексів [43].

Характерними ознаками СЕЗ є:

- територіальна обмеженість СЕЗ;
- строковість СЕЗ;
- юридична підстава запровадження СЕЗ на певній території;
- спеціальний закон про конкретну СЕЗ;
- мета створення СЕЗ – досягнення законодавчо встановлених економічних, соціальних та науково-технічних завдань;
- спеціальний суб'єктний склад СЕЗ: обов'язковими учасниками господарських відносин у СЕЗ є органи управління СЕЗ та суб'єкти господарювання СЕЗ, які набувають цього статусу в спеціальному порядку за умови дотримання встановлених вимог;
- спеціальний режим господарської діяльності для суб'єктів господарювання СЕЗ, що може включати пільгові митні, податкові, валютно-фінансові та інші умови підприємництва;
- здійснення управління СЕЗ із застосуванням спеціально створених органів [43, с. 684; 23, с. 35].

Наведені ознаки СЕЗ є загальними і стосуються всіх зон. Проте необхідно враховувати, що при створенні окремих СЕЗ такі ознаки деталізуються і набувають конкретного значення.

Спеціальні економічні зони довели свою ефективність у багатьох країнах світу. Пік їх утворення припадає на кінець 50-х – початок 60-х років минулого століття. Досить сказати, що на кінець ХХ століття за різними оцінками у світі нараховувалося від 700 до 3000 таких зон у 80 країнах. Через них проходить 1/10 світового торговельного обороту, а працює в них більш 3 мільйонів осіб.

Одна з перших спеціальних виробничих зон з'явилася в 1959 р. в Ірландії, в аеропорту «Шенон» з метою створення 300 нових робочих місць. Через 15 років там нараховувалося вже 2300 робочих місць. У сучасному вигляді СЕЗ (ВЕЗ) виникли на початку 70-х рр. у країнах південно-східної Азії. Південна Корея в 1970 р. вперше ввела термін ВЕЗ. Досить ефективно

такі зони працюють у Сінгапурі, Малайзії, Маврикії.

У США СЕЗ розглядають як особливу позитивну силу в торговельному, виробничому та економічному розвитку. Найближчим часом у США планується створення до 1000 ВЕЗ, обсяг інвестицій повинен досягти понад 3 млрд. дол. Виникне майже 100 тис. робочих місць [71]. Серед колишніх соціалістичних держав першою розпочала створювати вільні економічні зони Югославія в 1963 році. Її досвід перейняли В'єтнам (1969 р.), Румунія (1978 р.), Китай (1979–1980 рр.), Угорщина (1982 р.), Болгарія (1987 р.), Польща (1988 р.).

Світовим лідером з утворення ВЕЗ сьогодні є Китай. З 1978 року в Китаї почалося створення спільних підприємств за участю іноземного капіталу. Далі – створення ВЕЗ у 14 прибережних містах з населенням понад 20 млн. Саме розвиток цих зон дозволив Китаю таке економічне зростання: ці ВЕЗ забезпечують сьогодні майже 2/3 зовнішнього товарообігу країни, до 40% загального обсягу експорту, широко залучається іноземний капітал, щорічне зростання промислового виробництва сягає 70%, впроваджуються у виробництво новітні технології, забезпечено динамічний розвиток соціальної сфери тощо [92].

Щодо України, то доцільність створення вільних економічних зон була задекларована Верховною Радою ще в жовтні 1992 р. в Законі України «Про загальні принципи створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [236]. Зазначимо, що державну стратегію і тактику в розбудові спеціальних зон і територій пріоритетного розвитку визначають два основні нормативно-правові документи – постанови Кабінету Міністрів України «Про концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні» від 14 березня 1994 р. [243] та «Про заходи щодо створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності» від 24 вересня 1999 р..

У цих нормативно-правових актах закріплено поняття «спеціальної (вільної) економічної зони» як частини території України, на якій

встановлюються й діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб.

Створення нормативно-правової бази з регулювання діяльності СЕЗ було поштовхом до прискорення роботи з формування такого типу утворень в Україні, що безпосередньо пов'язано із реалізацією завдань щодо активізації зовнішньої торгівлі, стимулювання надходжень іноземних інвестицій, використання зони для поглиблення зв'язку між внутрішньою економікою і світовим ринком, прискоренням зростання певних економічних регіонів, ефективним використання місцевих трудових, виробничих і сировинних ресурсів, досягненням нової інноваційної якості економіки, розширення експортної бази і розвиток виробництва товарів тощо.

Функціонування СЕЗ в Україні дало змогу певною мірою розв'язати проблеми зайнятості та формування нових робочих місць у депресивних старопромислових або малозаселених районах з низьким рівнем економічного розвитку, активізувати зовнішню торгівлю, обмін знаннями й технологіями, стимулювати приплив іноземних інвестицій, розширити експортну базу, збільшити обсяги зовнішніх надходжень і поліпшити платіжний баланс та ефективно використати місцеві ресурси, що підкреслює їх актуальність у розрізі становлення міжнародних економічних відносин в Україні.

Сьогодні в Україні існує 11 спеціальних (вільних) економічних зон і 9 територій пріоритетного розвитку, але нині вони не користуються преференціями. Постійний процес зміни влади в Україні протягом 2000-2012 рр. призвів до посилення «дебатів» з приводу доцільності та необхідності функціонування СЕЗ у нашій державі. Ще в 2010 р. Кабінетом Міністрів України було підготовлено законопроект про Державну програму

економічного і соціального розвитку України на 2010 р., в якому передбачалося створення в кожній області по два індустриальні парки. І тодішня, і сьогоднішня влада висловлюється на підтримку СЕЗ, хоча ще в 2005 р. податкові пільги в 11-ти СЕЗ були скасовані з метою усунення можливих проявів зловживання та ухилення від сплати податків. Таким чином, в Україні створено 12 вільних економічних зон, запроваджено спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності восьми технологічних парків, на територіях восьми областей і Автономної республіки Крим – спеціальний режим інвестиційної діяльності.

Розглянемо деякі існуючі територіальні податкові звільнення, які притаманні СЕЗ, що діють на території України, та які є невід’ємним елементом їх спеціального правового режиму економічної діяльності, виробничі зони – «Славутич», «Миколаїв», «Закарпаття», «Донецьк», «Азов», «Яворів».

Відповідно до Закону України «Про спеціальну економічну зону «Славутич» [251] від 3 червня 1999 р. № 721-XIV СЕЗ «Славутич» створюється і діє в адміністративно-територіальних межах міста Славутич Київської області терміном до 1 січня 2020 року. Метою створення СЕЗ «Славутич» є залучення інвестицій для появи нових робочих місць у місті Славутич та забезпечення працевлаштування працівників Чорнобильської АЕС, які вивільняються у зв’язку з достроковим виводом її енергоблоків з експлуатації; збільшення обсягів виробництва товарів (робіт) і послуг, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг, а також впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання та розвитку інфраструктури СЕЗ «Славутич», поліпшення використання природних та трудових ресурсів.

Законом України «Про спеціальну економічну зону «Миколаїв» [250] від 13 липня 2000 р. №1909-III в місті Миколаєві на території, відведеній суднобудівним заводам, була створена спеціальна економічна зона, головною метою якої було підвищення ефективності використання виробничого

потенціалу суднобудівних підприємств, одного із стратегічно важливих напрямів розвитку економіки української держави в цілому і безпосередньо миколаївського регіону.

Для вирішення регіональних проблем, розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у Закарпатській області була створена спеціальна економічна зона «Закарпаття» строком на 30 років площею 737,9 гектара [249]. На території зони розташовуються підприємства, що здійснюють операції із обслуговування транзитних вантажів, їх збереження, доробки, сортування, упакування, надання транспортно-агентських і експедиційних послуг, торгівлі, а також підприємства, що застосовують нові технології з метою виробництва товарів для експорту і постачання на внутрішній ринок.

Згідно із Законом України «Про спеціальну економічну зону «Яворів» [252] на період до 1 січня 2020 р. в адміністративно-територіальних межах Яворівського району Львівської області, за винятком Яворівського військового полігону і військових частин, створюється спеціальна економічна зона. СЕЗ «Яворів» поєднує в собі ознаки виробничої, вільної митної зони і технологічного парку. Структурно зона складається з автопорту «Краковець» і комплексної виробничої зони, до якої належить і технологічний парк.

Керуючись вітчизняним законодавством про функціонування зазначених СЕЗ, основним завданням їх створення повинні бути розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, організація нових робочих місць, залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва, впровадження нових технологій, модернізація діючих виробництв, розвиток сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури, ефективне використання природних ресурсів тощо. Також законодавством передбачено певні привілеї щодо функціонування СЕЗ та оподаткування суб'єктів, які діють на їх територіях. Однак якщо детально проаналізувати нормативно-правові акти, якими регулюються «пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб на територіях СЕЗ», зокрема на територіях СЕЗ «Славутич»,

«Миколаїв», «Закарпаття», «Донецьк», «Азов», «Яворів», то бачимо, що жодних реальних податкових чи митних послаблень законодавство не надає. Зазначені закони мають майже декларативний характер, встановлюючи лише межі СЕЗ та визначаючи мету їх створення, а також порядок ліквідації та повноваження інституцій, які керують їх діяльністю. При цьому жодних податкових звільнень на сьогодні закони не містять.

Стає зрозумілим, що спеціальні економічні зони «Славутич», «Миколаїв», «Закарпаття», «Яворів» фактично не мають статус СЕЗ і більш схожі лише на зони пріоритетного розвитку. Дуже важко, виходячи із ситуації, яка склалася на сьогодні в Україні, стверджувати, що на території нашої держави функціонують вільні економічні зони в їх «класичному» вигляді. Докорінно потрібно змінити спеціальний митний та податковий режими для суб'єктів підприємницької діяльності означених СЕЗ. Аби надати можливість ефективно реалізовувати інвестиційні проекти наукоємних прогресивних технологій, що, в свою чергу, передбачають високу вартість виробничого обладнання та устаткування, слід звільнити від сплати ввізного мита суб'єктів господарювання, які ввозять на території СЕЗ, устаткування, обладнання та комплектуючі деталі. Необхідно також зауважити, що суб'єкти господарювання, які реалізують інвестиційні проекти на територіях СЕЗ виробничого типу, не можуть бути звільнені від сплати екологічного податку через існуючі ризики щодо зловживання та надмірного забруднення навколишнього середовища.

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасний стан механізмів державного регулювання організаційно-правового забезпечення функціонування в межах України спеціальних (вільних) економічних зон вимагає негайного вдосконалення. Завдяки нормативно-правовому механізму державного регулювання потрібно докорінно змінити статус СЕЗ з урахуванням норм чинного податкового законодавства. Запропоновані комплексні зміни до законодавства повинні бути покликані забезпечити ефективну реалізацію завдань створення СЕЗ, їх сутнісного призначення.

Разом із тим слід усвідомлювати, що в подальшому необхідно перейти до системного перегляду правового статусу СЕЗ в Україні загалом та створити більшу кількість таких зон виробничого й зовнішньоекономічного типу з метою активізації соціально-економічного розвитку країни в цілому та окремої території, вирішуючи тим самим проблеми регіонального розвитку.

З метою вирішення окресленого кола проблем, нині розроблено і внесено на розгляд Верховної Ради України опрацьований відповідно з нормами Конституції України проект Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон». Зазначеним законопроектом передбачається, що в Україні можуть створюватися вільні зони таких видів: зовнішньоторговельні, виробничі, науково-технічні, туристично-рекреаційні, – визначається також поняття локальної (точкової) вільної зони та комплексної вільної зони.

Виходячи зі світового досвіду, слід зауважити, що практика державного регулювання створенням особливих економічних зон, які охоплюють цілком адміністративні території, себе не виправдала. Тому запропонованим законопроектом визначається, що межі вільних зон не можуть збігатися з межами одиниць адміністративно-територіального устрою України. При цьому повинно бути чітко визначені регулюючі механізми створення й функціонування всіх без винятку СЕЗ, а також обґрунтовані альтернативні варіанти розвитку вільних економічних зон, пов'язані з перспективами майбутньої структурної перебудови економіки України, можливими змінами кон'юнктури світового ринку, проблемами вирівнювання рівня розвитку окремих регіонів країни. Відсутність альтернативних варіантів може призвести до певної консервації СЕЗ у своєму розвитку, віддаляючись при цьому від потреб вітчизняної економіки в цілому та проблем регіонального розвитку зокрема, посилюючи локальний сепаратизм та економічне відокремлення від держави.

Проте слід пам'ятати, що навіть з усіх точок зору ідеально розроблений

пакет документів зі створення будь-якої зони на практиці не буде збігатися з фактичними діями щодо його реалізації. Тому треба брати до уваги логічність задуму, послідовність його реалізації, ресурсну забезпеченість проекту.

Дуже важливо, щоб ефект від функціонування СЕЗ мав не тільки локальний (на її території), але й макроекономічний (для всього народного господарства України) характер. Необхідно досягнути збалансованості інтересів усіх учасників інвестиційного процесу на території зони. Це стосується як державних структур, так і вітчизняних та іноземних підприємців, які в умовах економічної кризи в Україні повинні мати рівні права для вкладення інвестицій у розвиток економіки. Причому в кожній з СЕЗ необхідно забезпечити можливості для багатоваріантного економічного розвитку, тобто розробка проекту створення зони передбачає, як зазначалось вище, альтернативність напрямків, за якими потенційно вона може розвиватися.

Для нормального функціонування СЕЗ необхідно розробити програму її розвитку, що врахувала б варіанти створення фінансової та банківської інфраструктур ринкової економіки в зоні, які повинні створити умови для першочергового накопичення капіталу, здатного забезпечити інвестування не лише простого, а й розширеного відтворення валового національного продукту України, завдяки якому тільки й можливо забезпечити прискорений розвиток її народного господарства. У багатьох країнах, що розвиваються, встановлено жорсткий контроль за економічною діяльністю, яка дискримінується, перш за все, за рахунок фіскальної політики. У СЕЗ такий контроль послаблено, а податкова система працює в пільговому режимі, особливо це стосується стягнення митних зборів на території України.

Узагальнюючи досвід державного регулювання створенням спеціальних економічних зон в Україні, необхідно відзначити орієнтацію ініціаторів їх створення на залучення недержавних коштів для розбудови інфраструктури ВЕЗ, що в сучасній вітчизняній економічній ситуації є,

безумовно, позитивним і перспективним фактором майбутньої стабілізації розвитку. Будучи в цілому перспективною формою регіонального господарювання і зовнішньоекономічної діяльності в Україні, формою новою і складною для держави, такою, яка вимагає строго селективного підходу, великої підготовчої роботи та відповідальних рішень у центрі й на місцях, вільні економічні зони можуть забезпечити ефективний розвиток регіональних економічних комплексів і держави в цілому.

Доцільно підкреслити, що зіставлення витрат та результатів, яке традиційно використовується для техніко-економічного обґрунтування проекту СЕЗ, як правило, не враховує найважливіших, особливо для української економіки, соціально-економічних вигащів від її створення, а саме:

- модернізуючий вплив СЕЗ на вітчизняну економіку;
- можливість експериментувати з тими економіко-політичними механізмами, які є новаціями для країни і раніше не використовувались;
- здатність СЕЗ сприяти трансформації закритої економіки у відкриту.

Позитивний вплив СЕЗ на економіку країни в цілому виникає, як правило, тоді, коли кількість та розміри зон досягає певної критичної маси, а національна економіка і законодавство – певної стабільності. Якщо правова та господарська системи несталі, характер впливу СЕЗ може бути різноспрямованим.

Безумовно, аргументи проти спеціальних економічних зон досить вагомі. Так, сьогодні ані Донецька область з усіма її вугільними проблемами, зношеними основними фондами, нерозвинутою інфраструктурою та станом роздержавлення, ані Закарпаття, де стихійні лиха, які ще не скінчилися, призвели до значних руйнацій, зокрема та насамперед об'єктів інфраструктури не можуть вважатися інвестиційно-привабливими регіонами. Таким чином, повне відновлення функціонування СЕЗ значно покращило б інвестиційний клімат в Україні, при цьому новостворені суб'єкти господарської діяльності посприяли залученню нових технологій, створили б

нову, додаткову базу оподаткування, забезпечили умови для створення нових робочих місць тощо. Вирішення зазначених протиріч макроекономічного характеру дало б змогу розв'язати такі вкрай складні та гострі соціально-економічні проблеми, як безробіття, низький рівень оплати праці, нерозвиненість інфраструктури, звуженість бази оподаткування тощо.

Ще одним способом стимулювання державного регулювання перетвореннями на регіональному рівні є створення особливих територіально-господарських утворень, що мають назву територій пріоритетного розвитку, або територій перспективного розвитку (ТПерР). Ці поняття є досить новими і не входять у прийняту видову класифікацію СЕЗ, хоча, по суті, є такими, що за виконуваними функціями нагадують існуючі за рубежом зони вільного підприємництва. Актуальність ідей створення ТПерР обумовлена низкою об'єктивних причин, до яких належать внутрішні економічні проблеми сучасного розвитку країни, а також позитивні результати діяльності ТПерР.

Визначення ТПерР чітко в законодавстві не сформульоване, лише в проекті Закону України від 28.04.2010 «Про території перспективного розвитку» зазначено, що ТПерР – це частина території України в межах адміністративно-територіальної одиниці – села, селища, міста, на якій протягом відповідного часу встановлюється спеціальний правовий режим економічної діяльності. ТПерР визначаються з метою залучення інвестицій у виробництво товарної продукції, яка зорієнтована на експорт, розвитку сучасної виробничої та ринкової інфраструктури, створення робочих місць, подолання безробіття [260].

На нашу думку, ТПерР можна охарактеризувати як спеціально визначену частину території держави, межі якої найчастіше збігаються з межами існуючих адміністративно-територіальних утворень і на якій запроваджується особливий (пільговий) режим економічної діяльності, спрямований на реалізацію інвестиційних проектів та забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. Створення територій

перспективного розвитку сприяє збільшенню кількості конкурентоспроможної продукції, а також активізації підприємницької діяльності, зростанню обсягу залучення інвестицій, забезпеченню прискореного соціально-економічного розвитку регіонів, що в результаті надасть можливість збільшити кількість нових робочих місць, підвищити рівень заробітної плати, надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Основними факторами створення ТПерР є не тільки депресивний характер господарства; нераціональна галузева структура господарства і високий рівень безробіття в регіоні створення, а й наявність високого природно-рекреаційного та виробничого потенціалу; велика частка сучасних галузей в економіці регіону; достатність фінансових ресурсів; наявність кваліфікованого персоналу; значні здобутки академічної та прикладної науки, наявність новітніх науково-технічних розробок профільних інституцій; широкі можливості для розвитку як внутрішніх міжрегіональних, так і зовнішніх міждержавних зв'язків; наявність земель несільськогосподарського призначення для створення спеціальних митних зон та відповідної інфраструктури з метою залучення інвестицій для забезпечення розвитку виробництва, оптової торгівлі, транспорту, туризму тощо.

Ми пропонуємо таке розуміння території перспективного розвитку туристично-рекреаційного спрямування: це – спеціально визначена частина території держави, межі якої найчастіше збігаються з межами адміністративно-територіальних утворень і на якій запроваджується особливий (пільговий) режим економічної діяльності, орієнтований на реалізацію інвестиційних проектів, розвиток туризму і сфери рекреаційних послуг, а також забезпечення соціально-економічного розвитку регіону.

При цьому до основних напрямів державного регулювання діяльності у сфері розбудови територій перспективного розвитку туристично-рекреаційного спрямування належать:

– забезпечення ефективного використання можливостей ТПерР для

вирішення інвестиційних, інноваційних, структурних та соціальних проблем регіонів розташування;

- визначення основних економічних, бюджетних, соціальних тенденцій, що складаються в процесі функціонування ТПерР;

- вдосконалення нормативно-правової бази з питань регулювання діяльності ТПерР, зокрема розробка єдиних методичних рекомендацій по обґрунтуванню створення та функціонування ТПерР туристично-рекреаційного спрямування;

- прийняття рішення про доцільність створення нових ТПерР в Україні.

На сучасному етапі державного регулювання розвитком особливих територіальних утворень в Україні існує потреба в розробці єдиних методичних рекомендації щодо техніко-економічного обґрунтування доцільності створення та функціонування територій перспективного розвитку туристично-рекреаційного спрямування.

Такі методичні положення повинні містити як основні організаційні підходи та принципи визначення можливостей заснування і діяльності ТПерР, так і враховувати специфічні особливості кожного виду чи функціонального спрямування ТПерР. При розробці єдиних методичних положень необхідно враховувати нормативну документацію, яка вже існує з цієї проблематики. Це, зокрема, «Типові методичні рекомендації щодо розробки техніко-економічного обґрунтування спеціальних (вільних) економічних зон» (1994 р.), які схвалені рішенням міжвідомчої комісії щодо створення С(В)ЕЗ в Україні.

Методичні положення обґрунтування створення та функціонування ТПерР повинні базуватися на принципах, що закріплені Постановою Кабінету Міністрів України «Про Порядок проведення аналізу результатів функціонування С(В)ЕЗ і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності» від 28 лютого 2001р. №184 [245]:

- цільової спрямованості, згідно з яким визначається відповідність

соціально-економічних процесів, що відбуваються на територіях СЕЗ і ТПР, цілям, завданням та пріоритетам, визначеним під час їх створення;

– комплексності, відповідно до якого оцінюються в комплексі соціально-економічні, фінансові, виробничі, інноваційні, екологічні та інші результати функціонування СЕЗ і ТПР;

– ефективності, з'ясовується вплив спеціального режиму на розвиток регіону, обґрунтованість надання пільг конкретним суб'єктам підприємницької діяльності, а також оцінюються бюджетні, фінансові, інвестиційні, підприємницькі ризики, що можуть виникати у процесі функціонування СЕЗ і ТПР.

Разом з тим слід дотримуватися і таких принципів, як принцип пріоритетності загальнодержавних цілей у порівнянні з локальними цілями; принцип дотримання умов безпеки держави, щодо її обороноздатності та суверенності; принцип юридичної захищеності суб'єктів господарювання та населення при запровадженні спеціального режиму діяльності в регіоні; принцип екологічної безпеки, а також на попередньому етапі створення повинен враховуватися принцип альтернативності, який передбачає розробку, аналіз та оцінку всіх можливих варіантів та вибір найбільш сприятливого з них.

Складовою частиною єдиних методичних положень визначення ефективності ТПерР має стати розділ, який базується на Методичних основах проведення аналізу об'єктивних передумов розвитку туристично-рекреаційних комплексів та спеціальних туристично-рекреаційних зон, розроблених авторським колективом науково-дослідного економічного інституту Міністерства економіки України (науковий звіт «Стимулювання розвитку підприємництва шляхом створення спеціальних туристично-рекреаційних зон» / 0197V001704).

При проектуванні створення ТПерР туристично-рекреаційного спрямування необхідно дотримуватися таких позицій:

– по-перше, слід максимально повно застосовувати ринкові методи

державного регулювання соціально-економічного розвитку для тих територій, де соціальні проблеми життєдіяльності населення можуть бути вирішені на основі ефективного використання туристично-рекреаційного потенціалу регіону;

– по-друге, необхідно забезпечити оптимальний баланс (співвідношення) власних і залучених ззовні фінансово-економічних ресурсів для досягнення визначених завдань регіонального розвитку;

– по-третє, слід орієнтуватися на ефективне використання місцевих ресурсів, одночасно запроваджуючи ресурсо- та енергозбереження [375].

Враховуючи специфіку механізмів державного регулювання створенням та функціонуванням особливих територіально-господарських утворень туристично-рекреаційного спрямування, обов'язковими для вирішення питання про їх формування є вивчення туристично-рекреаційного потенціалу, рівня промислового та інфраструктурного розвитку регіону розташування ТПерР, а також оцінка фінансово-інвестиційних показників та ресурсної забезпеченості проекту. У процесі дослідження туристично-рекреаційного потенціалу регіону необхідно визначити потенціал ресурсів туризму та рекреації; охарактеризувати річковий фонд регіону, здійснити оцінку лікувальних мінеральних вод, природно-заповідного фонду та об'єктів історико-архітектурних пам'яток; вивчити матеріальну базу туризму і рекреації та показники її господарського використання. Тобто узагальнений аналіз діяльності ТПерР регіону пропонується провести за такими блоками:

1. Географічне положення регіону розташування ТПерР.
2. Демографічна ситуація.
3. Економічне становище регіону.
4. Туристично-рекреаційний потенціал.
5. Матеріально-технічна база туристично-рекреаційної сфери.
6. Інфраструктура регіону розташування ТПерР.
7. Прогнозні результати функціонування ТПерР.

Одним з важливих факторів, який впливає на розвиток туризму і

рекреації, є, насамперед, вигідне місцезнаходження регіону розташування ТПерР. Це пов'язано з визначеними природно-кліматичними умовами, своєрідними ландшафтами, сусідством з іншими регіонами чи країнами, транспортною доступністю, що визначає придатність регіону для організації різних видів відпочинку і туризму.

На сьогодні в Україні існує низка перспективних проектів зі створення ТПерР туристично-рекреаційного спрямування. Унікальний природно-ресурсний потенціал, наявна матеріально-технічна база оздоровлення та лікування, велика мережа курортних місць, доповнена необхідними засобами комунікації, незмінно високий попит на туристичні й рекреаційні послуги зумовлюють потенційну вигідність функціонування ТПерР туристично-рекреаційного спрямування.

Перспективним для втілення в життя є проект створення ТПерР туристично-рекреаційного спрямування в Хмельницькій області. На користь цього твердження говорять такі факти: область має потужні запаси лікувальних і столових вод; розвідано і затверджено запаси 9 родовищ мінеральних лікувальних вод; на базі одного з найбільших в Європі за запасами мінеральних лікувальних вод типу «Нафтуса» (Збручанського родовища) засновано Державний курорт Сатанів.

Нині у Сатанові активно ведеться розбудова діагностичного курортно-лікувального комплексу за рахунок коштів іноземних інвесторів. Реалізація інвестиційного проекту передбачає три етапи:

- реконструкція санаторію «Товтри» у селищі Сатанів;
- будівництво заводу з розливу мінеральної води;
- будівництво спортивно-оздоровчого гірськолижного комплексу «Сатанів».

Створення ТПерР в області передбачає запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності. Важливим етапом заснування спеціального режиму інвестиційної діяльності є визначення цілей його організації. Основними цілями запровадження спеціального режиму інвестиційної

діяльності на територіях перспективного розвитку в Хмельницькій області є:

- забезпечення сталого збалансованого економічного та соціального розвитку території області;
- удосконалення структури господарського комплексу;
- досягнення раціонального використання всіх видів регіональних ресурсів;
- залучення інвестицій у розвиток санаторно-курортного комплексу та інші види туристично-рекреаційної діяльності;
- збереження природних та історико-культурних комплексів та об'єктів;
- забезпечення надійного функціонування соціальної та виробничої інфраструктури;
- збереження існуючих та створення нових робочих місць як у виробничій, так і в невиробничій сферах, а також послідовне підвищення якості життя населення в цілому.

Узагальнивши положення чинного законодавства (Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку у Волинській області» [246], Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Луганській області» [248], Закон України «Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області» [247]), можна дати таке визначення спеціального режиму інвестиційної діяльності: це – режим, який передбачає введення податкових, митних та інших пільг для суб'єктів підприємницької діяльності, що реалізують інвестиційні проекти, затверджені адміністрацією території перспективного розвитку.

Ми пропонуємо такий механізм запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності на територіях перспективного розвитку в Хмельницькій області. Спеціальний режим інвестиційної діяльності запроваджується на територіях перспективного розвитку строком на 20 років.

Саме такий строк розглядається як оптимальний для окупності інвестиційних ресурсів та отримання доходу від вкладених інвестицій. До території перспективного розвитку належить курортна місцевість Сатанів. З урахуванням характеру регіону та Положення про критерії визначення пріоритетних видів економічної діяльності у спеціальних (вільних) економічних зонах та на територіях зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності і порядку їх застосування [228], пріоритетними видами економічної діяльності є:

- комплексне використання місцевих рекреаційних ресурсів, розвиток індустрії туризму, відпочинку та лікування;
- розвиток сфери послуг для обслуговування туристів та рекреантів;
- розвиток виробництв (промислових, агропромислових тощо), які обслуговують санаторно-курортні та туристично-рекреаційні підприємства;
- вдосконалення виробничої та соціальної інфраструктури;
- розвиток систем транспорту та зв'язку;
- забезпечення продуктивної зайнятості населення;
- формування високорозвинутого туристично-рекреаційного та оздоровчо-лікувального комплексів регіонального і державного значення;
- збереження та відродження історико-культурної спадщини тощо.

Поряд з названими критеріями при формуванні переліку пріоритетних видів економічної діяльності доцільно враховувати перспективні напрями розвитку господарських комплексів окремих районів, визначені на основі комплексного вивчення наявного природно-ресурсного й науково-виробничого потенціалу та забезпечення структурної перебудови економіки області.

Оснoву механізму державного регулювання території перспективного розвитку становить економічний режим діяльності її суб'єктів, який складається з пільгових податкового, митного та валютного режимів.

Діюча податкова система, високий загальний рівень оподаткування, нестабільність господарського і податкового законодавства, відсутність

дієвої системи заохочення до реінвестування, розширення та модернізації виробничої бази в національній економіці призводить до скорочення джерел та ресурсів фінансування відтворювальних процесів. У цьому випадку приваблюючим фактором для залучення інвестицій є зменшення розмірів оподаткування та забезпечення гарантій прав власності. Сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому Податковим Кодексом порядку, становить податкову систему. Платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти й нерезиденти України), юридичні особи (резиденти й нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з цим Кодексом або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з цим Кодексом. Об'єктом оподаткування можуть бути майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку [224].

Виходячи зі світового досвіду та для стимулювання інвестиційної діяльності іноземних інвесторів, необхідно запровадити на території перспективного розвитку особливий режим оподаткування прибутку суб'єктів підприємницької діяльності. Ми вважаємо, що доцільно встановити для оподаткування прибутку діючих, новостворених, перепрофільованих, реструктуризованих підприємств, що реалізують інвестиційні проекти пільгову ставку в розмірі 50% від тієї ставки, що діє на всій території держави. Прибуток таких підприємств повинен оподатковуватися за такою пільговою ставкою з четвертого по п'ятий рік включно, тоді як перші три роки такі підприємства повинні звільнитися від оподаткування прибутку. У разі, коли протягом звітного періоду відбувається часткове або повне відчуження інвестиції суб'єкт підприємницької діяльності, який одержав

інвестицію, зобов'язаний сплатити в повному обсязі податок з прибутку, одержаного в такому звітному періоді.

Наступною пільгою, яку потрібно реалізовувати на територіях перспективного розвитку, є звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій з ввезення на митну територію України – на ТПерР – суб'єктами підприємницької діяльності для потреб власного виробництва, пов'язаного з реалізацією інвестиційних проектів, устаткування, обладнання та комплектуючих до них. Строк дії такої пільги – до п'яти років. Ця пільга не застосовується при ввезенні на митну територію України підакцизних товарів.

Такий порядок пільгового оподаткування повинен мати цільове спрямування на активізацію розвитку території перспективного розвитку. Разом з тим вищеназвані пільги повинні забезпечити створення особливого податкового клімату, який дозволить реально зменшити «податковий прес» суб'єктів підприємництва. Це дозволить задіяти економічні стимули до інтенсифікації виробництва і його розширення. Пільговий податковий режим в таких умовах повинен розповсюджуватися тільки на обмежене коло суб'єктів підприємництва, які беруть безпосередню участь у забезпеченні функціонування ТПерР.

Наступною складовою економічного механізму державного регулювання режиму є митний режим. Митне регулювання здійснюється відповідно до чинного законодавства України та міжнародних договорів (угод). Ми пропонуємо запровадити такі митні пільги, як звільнення від сплати ввізного мита для суб'єктів господарювання, які реалізують інвестиційні проекти, зареєстровані в порядку, встановленому законодавством, для товарів, які використовуватимуться виключно для реалізації інвестиційних проектів (за винятком транспортних засобів, підакцизних товарів і товарів групи 1–24 згідно з УКТЗЕД). Перелік таких товарів є невід'ємною частиною інвестиційного проекту. Строк дії цієї пільги – до п'яти років.

Останньою складовою економічного механізму державного регулювання режиму є валютний режим. Валютне регулювання на ТПерР здійснюється відповідно до чинного законодавства України. Ми пропонуємо, щоб надходження в іноземній валюті від реалізації суб'єктами підприємницької діяльності продукції, товарів (робіт, послуг), вироблених або наданих на ТПерР, звільняються від обов'язкового продажу.

Як зазначалось вище, спеціальний режим інвестиційної діяльності на ТПерР передбачає надання певних видів пільг зареєстрованим на території перспективного розвитку суб'єктам підприємницької діяльності, що реалізують схвалені інвестиційні проекти. Ці інвестиційні проекти повинні відповідати певній кошторисній вартості. Необхідною умовою є встановлення нижньої межі граничної вартості інвестиційних проектів. Ми пропонуємо такий варіант:

- 50 тис. дол. США – у діяльності із збереження історичного та природного надбання, з дослідження та розробок у сфері інформатизації, культури і спорту;

- 250 тис. дол. США – при реалізації інвестиційного проекту в галузях сільського господарства, харчової та обробної промисловості, охорони здоров'я;

- 350 тис. дол. США – при реалізації інвестиційного проекту в галузях будівництва та транспорту;

- 500 тис. дол. США – при реалізації інвестиційного проекту в галузях добувної промисловості, виробництва електроенергії, газу та питного водопостачання.

Позитивне питання про заснування спеціального режиму інвестиційної діяльності вимагає запровадження певних норм, однією з яких є встановлення систем державних гарантій захисту інвестицій. Усім суб'єктам господарювання, які реалізують інвестиційні проекти на ТПерР, держава гарантує захист інвестицій, що передбачено законодавством України про інвестиційну діяльність та іноземні інвестиції. Також держава гарантує

суб'єктам господарювання на ТПерР право на вивезення прибутків та інвестицій за межі України відповідно до законодавства.

Загальноприйнятим у світовій практиці є прийняття правила щодо додаткових гарантій для суб'єктів підприємницької діяльності на відшкодування збитків та втраченої вигоди у разі реквізиції майна при переведенні рятівних заходів у випадках стихійного лиха, аварій, епідемій тощо, а також спричинених неправомірними діями (чи бездіяльністю) державних органів і їх посадових осіб при виконанні службових обов'язків. Крім цього, повинен забезпечуватись єдиний підхід до всіх суб'єктів підприємництва безвідносно країни походження капіталу або форм їх організації. Це перешкодить проявам дискримінації за національною чи організаційною ознакою, а також створить заохочувальний клімат для реінвестування капіталу.

Наступним важливим етапом запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності є визначення механізму управління. Регулювання господарської діяльності на території перспективного розвитку здійснює місцева державна адміністрація, орган місцевого самоврядування в межах своєї компетенції та адміністрація території перспективного розвитку.

Місцева державна адміністрація, орган місцевого самоврядування в межах своєї компетенції та відповідно до законодавства України встановлюють спрощені процедури видачі документів дозвільного характеру суб'єктам господарювання щодо здійснення господарської діяльності на території перспективного розвитку.

До повноважень органів місцевого самоврядування належить:

- визначення меж земельних ділянок з метою створення на території перспективного розвитку спеціальної митної зони;
- розробка Концепції розвитку та функціонування території перспективного розвитку;
- участь в облаштуванні митної та виробничої інфраструктури спеціальної митної зони;

- розробка проекту установчих документів щодо створення адміністрації території перспективного розвитку;
- призначення на посаду та звільнення з посади керівника адміністрації території перспективного розвитку;
- укладення договору з адміністрацією території перспективного розвитку про передачу в її користування земельних ділянок та природних ресурсів місцевого значення.

До повноважень місцевих державних адміністрацій належить:

- підготовка пропозицій до проекту рішення Кабінету Міністрів України про визначення (скасування рішення про визначення) території перспективного розвитку та переліку земель комунальної власності, на яких можуть створюватися спеціальні митні зони;
- прийняття у межах своїх повноважень рішень, обов'язкових для виконання на територіях перспективного розвитку під час реалізації інвестиційних проектів;
- надання інформації про виконання суб'єктами господарювання зобов'язань з реалізації інвестиційних проектів на території перспективного розвитку в порядку та за формою, встановленими Кабінетом Міністрів України;
- проведення аналізу результатів господарської діяльності на територіях перспективного розвитку;
- контроль за дотриманням суб'єктами господарювання умов виконання зобов'язань з реалізації інвестиційних проектів на територіях перспективного розвитку.

Адміністрація території перспективного розвитку є юридичною особою, утвореною органом місцевого самоврядування, яка забезпечує загальні умови функціонування території перспективного розвитку. До повноважень адміністрації території перспективного розвитку належить:

- укладення із органом місцевого самоврядування договору про передачу їй у користування (оренду) земельних ділянок для облаштування

спеціальної митної зони;

- залучення інвесторів для реалізації інвестиційних проектів;
- реєстрація інвестиційних проектів;
- видача суб'єктам господарювання свідоцтва про реєстрацію інвестиційних проектів за формою, встановленою Кабінетом Міністрів України;
- проведення поточного (щоквартального) моніторингу стану реалізації інвестиційних проектів та щорічного аналізу результатів господарської діяльності;
- здійснення контролю за додержанням суб'єктами господарювання, які реалізують інвестиційні проекти на цих територіях у межах повноважень, передбачених чинним законодавством.

Таким чином, створення на території України ТПерР є завданням важливим і вкрай необхідним. Активне розширення міжнародного співробітництва у сфері туризму та рекреації, суттєві зміни в туристично-рекреаційній галузі, збільшення попиту на туристичні послуги у світі є причиною виникнення територій перспективного розвитку туристично-рекреаційного типу.

4.2. Механізми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційних кластерів в Україні

Підвищення конкурентоспроможності економіки України свідчить про необхідність пошуку механізмів державного регулювання, орієнтованих на оптимізацію просторової структури та відносин між органами виконавчої влади, суб'єктами господарювання на землі, науково-дослідними установами, інвесторами, з метою створення умов для стабільного розвитку за рахунок ефективного використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Одним із механізмів розв'язання цього завдання є створення туристично-

рекреаційних кластерів суб'єктами підприємництва в межах певного регіону.

У перекладі з англійської мови «кластер» означає «пучок», «скупчення», «група» [289]. Вперше поняття «кластер» почали використовувати в промисловості. Основоположник кластерного підходу М. Портер розкриває сутність кластера як «зосередження в географічному регіоні взаємопов'язаних підприємств і установ у межах окремої галузі» [232]. Головною сутністю кластерної моделі є забезпечення виробничо-комерційної діяльності й удосконалення ділових і особистих взаємовідносин, що, як очікується, повинні набути характеру органічно взаємозалежного і нерозривного ділового співробітництва [295]. Наукові дослідження інших учених присвячені розвитку внутрішніх і зовнішніх функціональних структур кластерів, етапам їх створення та адаптації до нових умов розвитку продуктивних сил.

У сучасній економічній і спеціальній літературі «кластер» має різні тлумачення, але головна ознака – об'єднання окремих елементів і компонентів у єдине ціле для виконання у взаємодії певної функції або реалізації поставленої мети. Проаналізувавши існуючі підходи до розуміння поняття кластера, а також економічні реалії кластерних моделей організації економіки, сформулюємо такі визначення:

– з економічної точки зору, кластер – це самоорганізована, самоврегульована система (мережева структура) виробничої кооперації взаємозв'язаних спільними економічними інтересами промислових підприємств та наукових установ, як правило, однієї галузі, розташованих на обмеженій території, кордони якої залежно від кон'юнктури ринку можуть постійно змінюватись, але водночас конкуруючих один з одним;

– з соціальної точки зору, кластер – це спосіб самоорганізації суспільства з метою виживання в умовах безкомпромісної міжнародної конкуренції, коли знижується значення національних (митних) кордонів як економічних регуляторів.

З наведених визначень можна виокремити такі основні характеристики

(ознаки) кластерів:

- самоорганізація;
- географічна концентрація (територіальна близькість) та функціональний взаємозв'язок економічних елементів (суб'єктів) кластера;
- спеціалізація суб'єктів кластера;
- кооперація та конкуренція суб'єктів кластера;
- інноваційність [175, с. 216].

Взаємозв'язок між структурними елементами кластера здійснюється шляхом обміну товарами, технологіями, інформацією та послугами. Головною метою створення кластерів є економічне зростання, технічний прогрес та розвиток, освоєння нових ринків збуту, підвищення конкурентних переваг. За своєю економічною суттю кластери займають проміжне місце між автономними організаціями, регіональними промисловими комплексами і галузевими альянсами, крім того, кластер несе на собі й відбиток проектних систем, оскільки часто є результатом свідомих організаційних зусиль осіб, які розглядають формування кластера як управлінський проект. Залежно від мети створення кластери можуть мати внутрішню орієнтацію (наприклад, спрямовані на активізацію підприємницької діяльності в галузі або регіоні, вирішення проблем зайнятості) або експоорієнтовну спрямованість. Основні підходи до класифікації кластерів узагальнено на рис. 4.2.

Світова практика переконує, що інтерес до становлення та функціонування кластерів почав зростати у другій половині ХХ ст., доки не набув вибухового характеру й не охопив у 1980–1990-і роки спочатку Північну Америку і Європу, а згодом і нові промислові країни. У Європі за рівнем кластеризації особливо виділяються Італія і країни Балтійського регіону. У Норвегії уряд стимулює співпрацю між підприємствами в кластері «морське господарство». За оцінкою експертів, Фінляндія лідирує за рівнем як дослідницької, так і технологічної кооперації. Економіка Фінляндії повністю кластеризована, і в ній виділено 9 кластерів. У Данії функціонує 29 кластерів, у яких беруть участь 40% усіх підприємств країни, які

забезпечують 60 % експорту [322, с. 7]. Вагома роль Німеччини в розвитку кластеризації економіки. Там пріоритет надають впровадженню високих технологій через консолідацію зусиль промисловості й наукових центрів. Крім цього, в країні діють багато промислових кластерів (як, наприклад, автомобільні кластери в 10 землях).

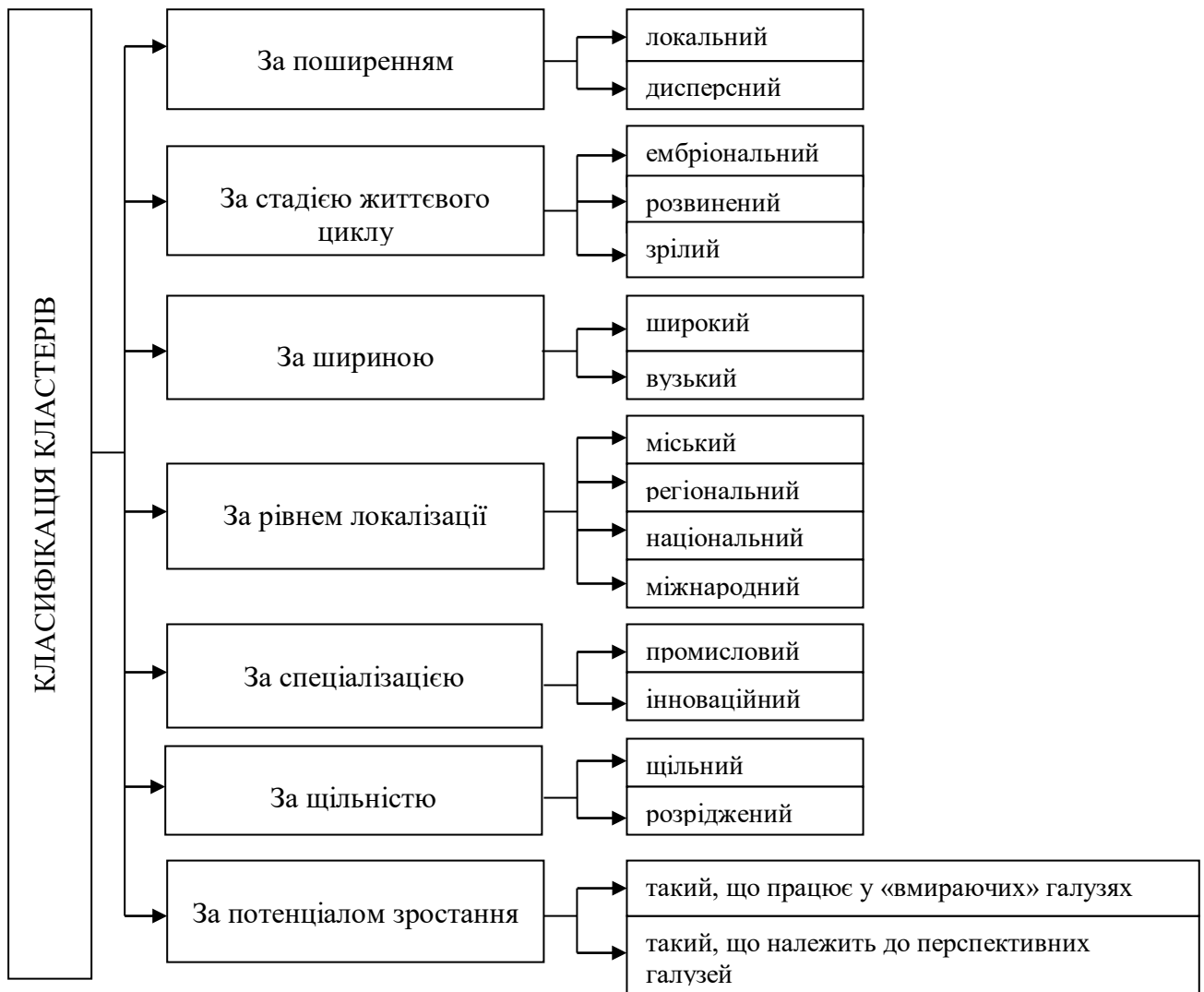

Рис. 4.2. Класифікація кластерів

У Великобританії на сьогодні діють такі потужні об'єднання – кластер в Кембриджі, кластер в Уельсі, Шотландії, Лондонський кластер. Іншим прикладом успішної кластеризації може бути розвиток економіки Австрії за останні 20 років. Програма кластеризації країни була розроблена Австрійським інститутом економічних досліджень разом з Національним

дослідницьким центром. Свідченням ефективності цієї програми є піднесення автомобілебудування Австрії. Уже в 2000 р. в двох автопромислових кластерах земель Штірія і Верхня Австрія були зайняті приблизно 30 тис. працюючих, які виготовили продукції на 8,1 млрд дол., що становить більше 10% всього обсягу промислового виробництва країни [322, с. 8].

Росія теж має плани щодо розвитку кластеризації своєї економіки. Урядом Росії в 2007 р. затверджена Концепція кластерної політики в Російській Федерації, яка визначає мету, завдання і напрямки сприяння організаційному розвитку інноваційних кластерів. До 2010 р. в Росії планувалося сформувати 1500 промислових кластерів [117]. Найефективніші кластерні програми розроблені й здійснені також у Бельгії, Греції, Іспанії, Ірландії, Франції та ін. У Латинській Америці шляхом кластеризації промисловості впевнено рухаються Аргентина, Бразилія, Чилі, Венесуела, Колумбія, Ямайка та ін.

У чинному законодавстві України поняття «кластер» досі не має однозначного трактування, хоча в підготовлених проектах стратегій розвитку регіонів та окремих сфер діяльності в національному масштабі це поняття вже позиціонується. Важливим кроком на шляху впровадження кластерної моделі розвитку економіки України є розроблення проектів Концепції створення кластерів в Україні та Концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів [203]. Процес проникнення у політику ідей кластерного розвитку на рівні уряду та міністерств в Україні розглянемо за допомогою таблиці 4.1.

На жаль, наведені документи лише започаткували процес формування інституційного середовища для реалізації кластерної моделі розвитку економіки України. У дійсності в Україні не має жодного конкурентоздатного кластера. Незважаючи на чималу кількість заяв щодо ініціації кластерів, реально функціонуючими кластерами стають лише поодинокі ініціативи бізнесу. Відтак актуальними залишаються питання

пошуку шляхів перетворення кластерів на дієвий інструмент регіональної політики сталого розвитку в Україні.

Щодо сфери державного регулювання туризму й рекреації, то важливим етапом її розвитку є створення туристично-рекреаційних кластерів. Концепція туристично-рекреаційного кластера є новим способом бачення регіональної економіки й управління нею, способом вирішення питання підвищення конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери, а також покращення привабливості території для потенційних туристів і рекреантів.

За оцінками фахівців у туристично-рекреаційній сфері кластерний підхід може забезпечити підвищення економічної ефективності господарської діяльності кластерів на регіональному рівні через розвиток та удосконалення державного регулювання туристичної та рекреаційної інфраструктури для формування якісних туристичних продуктів; створення та розвиток туристичних продуктів і територій у регіоні з урахуванням збереження навколишнього середовища та відродження природного потенціалу; розвиток підприємництва у туристично-рекреаційній сфері, підвищення якості та забезпечення конкурентоспроможності регіональних туристичних продуктів та пропозицій на світовому ринку послуг у сфері туризму і рекреації [21].

Таблиця 4.1

Засади державного регулювання в напрямі поширення ідей кластерного розвитку української економіки

Офіційний документ	Основні положення
Концепція створення кластерів в Україні, проект розроблений Кабінетом Міністрів України у 2008 р. (не набрав чинності) [257]	Метою є визначення загальних засад створення та розвитку кластерів для забезпечення високих темпів економічного зростання та диверсифікації економіки, а також з метою створення інноваційних кластерів; заохочення об'єднання малих та середніх підприємств у ділові мережі; формування регіональних кластерів підприємств та інституцій; сприяння створенню регіональних промислових кластерів, передусім у найбільш наукоємних і високотехнологічних галузях та виробництвах, здатних кардинально змінити економічний і науково-технічний потенціал промисловості.
Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. [237]	Держава забезпечує реалізацію політики у сфері зайнятості населення шляхом розвитку кластерів народних художніх промислів.

Концепція реформування державної політики в інноваційній сфері (розпорядження КМУ від 10 вересня 2012 р. № 691-р) [256]	Розробка та виконання програм інтеграції суб'єктів малого і середнього підприємництва в національні та міжнародні інноваційні й технологічні кластери, визначення на законодавчому рівні поняття «кластеризація» та порядку фінансування кластерів, створення науково-інноваційно-виробничих кластерів у високотехнологічних галузях, спрощення процедур утворення інноваційних кластерів.
Концепція загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року (розпорядження КМУ 17 липня 2013 р. № 603-р) [255]	
Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року (розпорядження КМУ від 11 липня 2013 р. № 548-р) [259]	Метою та завданням Стратегії є створення мережі кластерів у морських портах шляхом залучення приватних інвестицій.
Рекомендації парламентських слухань на тему: «Транскордонне співробітництво як чинник євроінтеграційних процесів України» (Постанова ВРУ від 21 вересня 2016 року № 1537-VIII) [320]	Розробка Національної програми формування та розвитку транскордонних кластерів в Україні, програми підтримки транскордонних індустриальних та технологічних парків, економічних і промислових зон на території України з метою стимулювання регіонального економічного розвитку.
Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року (розпорядження КМУ від 24 травня 2017 р. № 504-р) [258]	Напрямок 6 Стратегії передбачає: розширення спектра та якості надання послуг для суб'єктів малого і середнього підприємництва. Зокрема, через започаткування цільових ініціатив щодо кластерів та ланцюгів доданої вартості. Існує необхідність у виконанні комплексних програм підтримки для зміцнення ряду перспективних кластерів з фокусом на мале і середнє підприємництво в різних галузях економіки та на базі партнерських відносин між підприємствами, державою, міжнародними організаціями. Більш системний підхід до сприяння інтеграції суб'єктів малого і середнього підприємництва в ланцюги доданої вартості повинен бути розроблений на основі стимулювання започаткування ділових контактів, кластерної підтримки, модернізації виробничих потужностей.

Вважаємо доцільним розглянути підходи до трактування поняття «державне регулювання туристично-рекреаційним кластером» та основні відмінності кластера туристично-рекреаційної сфери від інших видів кластерів.

Головна відмінність кластера в туристично-рекреаційній сфері від інших (виробничих, агропромислових, сервісних та ін.) – в його маршрутній територіальній організації. Туристичний маршрут і відповідний йому туристичний потік зв'язує об'єкти, перетворюючи їх з тих, що конкурують у взаємодіючі елементи системи. Завдяки туристичному потоку формується

кластер [47]. Домінантою туристично-рекреаційного кластера може бути як об'єкт інфраструктури (засіб розміщення), так і об'єкт туристичного чи рекреаційного інтересу (санаторно-курортний комплекс), але в будь-якому випадку головна умова розвитку туристично-рекреаційного кластера – це наявність або поява маршрутів і туристичних потоків. Яскравими прикладами виникаючих туристично-рекреаційних кластерів є активізація туризму і рекреації на території у зв'язку з культурною подією, що викликає подієві туристичні потоки.

Метою діяльності туристично-рекреаційного кластера є об'єднання можливостей та потужностей партнерів для створення інноваційних механізмів державного регулювання надання туристичних послуг, диверсифікація туристичного продукту його покращення та удосконалення, спільна розробка та реалізація маркетингової політики, реклама та брендінг туристичної дестинації, участь в інвестиційних проектах та державних програмах розвитку туристичного регіону та ін. При цьому туристично-рекреаційний кластер відзначається експортно-орієнтованою спрямованістю, оскільки сфера туризму й рекреації не може обмежуватись лише внутрішнім споживанням, а її продукт практично завжди користується попитом серед іноземних туристів.

Характерною ознакою сутності туристично-рекреаційного кластера є об'єднання окремих елементів і компонентів в єдине ціле для виконання у взаємодії певної функції або реалізації певної мети. Завдяки таким властивостям кластерна модель має ідеальну можливість позитивно впливати на комплексне формування туристично-рекреаційної інфраструктури регіону. Тобто туристично-рекреаційний кластер є новим кроком у співпраці фірм установ та організацій до формування та просування на ринку туристично-рекреаційного продукту та спільного економічного успіху.

Крім того, кластерний підхід державного регулювання у сфері туризму й рекреації активізує підприємництво через концентрацію ділової активності, тому сприяє створенню робочих місць, доходів, поліпшенню якості

туристичних послуг, життя населення на території його запровадження. Досягається це завдяки зростанню конкурентоспроможності, можливості інтеграції інтелектуальних, природних, рекреаційних, трудових, фінансових матеріальних ресурсів у забезпеченні якості виробництва та послуг, що надаються. Об'єднання в кластерні мережі посилює роль дрібного середнього підприємництва, дозволяє використати його інноваційний потенціал, розширює можливості виходу на світовий ринок. У процесі створення, функціонування кластерів у сфері туризму й рекреації сьогодні гнучко використовуються різні схеми інвестування, розподілу доходів і прибутків, що забезпечують баланс інтересів учасників щодо кожної конкретної ситуації [305].

Специфіка структурних елементів та системних зв'язків у кластерних об'єднаннях зумовлює виділення окремих типів туристично-рекреаційних кластерів (табл. 4.2).

Так, за метою і характером діяльності туристично-рекреаційні кластери поділяються на:

– туристичні (інформаційно-туристичні), які створюються для подальшого розвитку та популяризації туристичного продукту конкретної місцевості. Прикладами такого типу кластерів може бути туристичний кластер «Кам'янець», туристичний кластер «Слобожанщина» (Харківська область), туристично-рекреаційний кластер «Світязь» (Волинська область);

– рекреаційні кластери, центом яких є заклади оздоровлення та лікування (санаторії, курортні готелі тощо), що спільно розробляють та реалізують туристичний продукт лікувально-оздоровчого призначення;

– кластери сільського зеленого туризму – кластерні об'єднання для формування ринку туристичних послуг за рахунок розвитку малого та середнього туристичного бізнесу в сільській місцевості створення туристичної дестинації на основі сільського населеного пункту. Перший кластер сільського зеленого туризм «Оберіг» було створено в смт. Гриців Хмельницької області. Кластери такого типу поширені в Карпатському

регіоні та інших регіонах країни;

– виробничо-туристичні кластери – об’єднання підприємств та підприємців, що випускають та реалізують продукцію туристичного призначення (сувеніри, брошури, буклети, вироби декоративно-ужиткового мистецтва).

Таблиця 4.2

Класифікація туристично-рекреаційних кластерів

Класифікаційна ознака	Типи кластерів
1. За метою і характером діяльності	– туристичні кластери (інформаційно-туристичні); – рекреаційні кластери (рекреаційно-курортні, санаторно-курортні); – кластери сільського зеленого туризму; – виробничо-туристичні кластери.
2. За регіональною належністю учасників	– місцеві; – регіональні; – міжрегіональні; – міжнародні; – мегакластери.
3. За особливостями створення та функціонування	– кластери, створені на основі горизонтальної міжгалузевої кооперації підприємств (фірм); – кластери, створені на основі багатопрофільної вертикальної міжгосподарської інтеграції; – багатопрофільні кластерні утворення з представників влади громадськості та підприємств сфери туризму й рекреації та суміжних галузей.

За регіональною належністю учасників туристично-рекреаційні кластери бувають:

– місцеві, які об’єднують представників влади бізнесу і громадськості одного населеного пункту, як правило, туристично-рекреаційного центру або міста чи села, які мають визначні туристичні й рекреаційні ресурси;

– регіональні, які об’єднують учасників, що здійснюють свою діяльність у межах одного регіону району області з метою ефективного використання природно-рекреаційного потенціалу, комплексного розвитку туристичної інфраструктури;

– міжрегіональні – об'єднання, що забезпечують організацію туристично-рекреаційної діяльності в межах кількох регіонів, переважно сусідніх. Такі кластери базуються на використанні конкурентних переваг різних регіонів країн, які представляють учасники кластера;

– міжнародні туристичні кластери – використовують переваги транскордонного співробітництва для посилення інтегральної конкурентоспроможності туристичної сфери транскордонних регіонів. Наприклад, українсько-польський туристичний кластер (Львівська область), українсько-молдавсько-румунський туристичний кластер «Ізмаїл» (Рені, Одеська область);

– мегакластери – об'єднують суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності великих євро регіонів для системного розвитку міжнародного та внутрішнього туризму й рекреації, покращення міжнародного співробітництва в туристично-рекреаційній сфері. Як правило, створюються при підтримці міжнародних донорських організацій.

За особливостями створення та функціонування туристично-рекреаційних кластерів можна виокремити:

– кластери, створені на основі горизонтальної міжгалузевої кооперації підприємств (фірм) з метою підвищення спільного конкурентного потенціалу на ринку туристично-рекреаційних послуг (просування місцевого туристично-рекреаційного продукту, збільшення обсягів збуту вироблених послуг та продукції, активного впливу на місцеву економічну політику);

– кластери, створені на основі багатопрофільної вертикальної міжгосподарської інтеграції, що будуються за принципом єдиного технологічного ланцюжка на договірній основі або у формі створення об'єднання підприємств на основі чинного законодавства;

– багатопрофільні кластерні утворення з представників влади, громадськості та підприємств сфери туризму й рекреації та суміжних галузей в межах компактною території.

Особливий інтерес щодо подальшої наукової розробки складає

дослідження виробничо-туристичних кластерів, формування яких стимулює розвиток інноваційних напрямів туристично-рекреаційного бізнесу (гастрономічний та винний туризм, промисловий туризм тощо). Практичне втілення кластерної моделі, особливо її просування з боку державних та регіональних управлінських структур, потребує глибокого методологічного й методичного відпрацювання відповідних механізмів.

Створення, формування і функціонування регіонального туристичного кластера завжди пов'язане з появою і проявом зростаючого ефекту, насамперед, синергетичного, який забезпечує кількісне і якісне зростання багатьох складових соціально-економічного розвитку регіону, що, у свою чергу, сприяє підвищенню конкурентоспроможності регіону в цілому. Для того, щоб створювати і розвивати кластери, в регіонах потрібна активна кластерна політика, яка могла б забезпечувати зняття різних бар'єрів, з одного боку, і сприяти розширенню і зміцненню міжгалузевих і міжсекторальних зв'язків з іншого.

Механізми державного регулювання кластерної політики повинні стимулювати ініціативу бізнесу на регіональному та місцевому рівнях. У такому випадку кластерна політика перетворюється на інструмент регіонального розвитку. Кластерна політика – це створення передумов для впровадження кластерних моделей, стимулювання та підтримка кластерних ініціатив, інтеграція кластерного підходу в стратегію управління регіональним розвитком [280, с. 385].

Науковці розрізняють чотири типи кластерної політики за способами її здійснення:

- каталітична кластерна політика – при цьому уряд зводить зацікавлені сторони, наприклад, приватні компанії та дослідницькі фірми й надає їм невелику фінансову підтримку;

- підтримуюча – в цьому випадку каталітична політика доповнюється значними інвестиціями в інфраструктуру й різні важливі сфери (освіта, професійне навчання, маркетинг та ін.), що створюють сприятливе

середовище для появи й розвитку кластерів;

- директивна кластерна політика, що передбачає впливові дії держави в рамках програм трансформації економіки регіону шляхом створення кластерів;

- інтервенціоналістська, коли уряд активно формує спеціалізацію кластерів за допомогою трансфертів, субсидій, стимуляторів і обмежувачів, а також контролює діяльність кластерів [106, с. 79].

Вищезазначене підводить до судження про те, що у вітчизняних умовах можливе використання всіх чотирьох названих типів державної кластерної політики з домінуючими акцентами відповідно до специфічних особливостей, структурою, рівнем спеціалізації і станом економіки того чи іншого регіону.

Активна кластерна політика в регіоні сприяє формуванню різних типів кластерів. При цьому основними перевагами кластерної моделі організації туристично-рекреаційної діяльності підприємств є:

- підвищення економічної ефективності й конкурентоспроможності спільної діяльності об'єднаних у туристично-рекреаційний кластер підприємств порівняно з відокремленою діяльністю;

- зменшення собівартості послуг за рахунок спільного використання туристичних і рекреаційних ресурсів та туристично-рекреаційної інфраструктури, розширення кола конкуруючих між собою постачальників та споживачів туристичних послуг, розвитку кооперування, договірної спеціалізації;

- стимулювання інноваційного розвитку, розширення доступу до інновацій шляхом збільшення міжфірмових потоків ідей та інформації;

- формування локального галузевого ринку праці, що дозволяє здійснювати обмін співробітниками, їх стажування, підвищення кваліфікації;

- покращення інвестиційної привабливості регіонів;

- кластеризація туристично-рекреаційної діяльності при правильній організації стимулює зростання і розвиток інших виробництв;

– кластерні технології сприяють налагодженню зв'язків між державними і бізнесовими колами при розв'язанні економічних проблем регіонів [322, с. 10-11].

Проблема створення туристично-рекреаційних кластерів у зарубіжних країнах має досить високий рівень наукового та практичного опрацювання. В Італії завдяки державній підтримці було створено дієвий кластер – місцева туристична система «Тразименське озеро» в Умбрії, яка об'єднує поряд із туристичними підприємствами, закладами розміщення та харчування, також торговельні організації, підприємства з виробництва товарів широкого вжитку, товарів, специфічних для цієї місцевості (вино, оливкова олія) [329, с. 107]. З інших діючих кластерів слід згадати «Салінунтінські терми» (Сицилія), «Адріатичне море і берег», «Міста мистецтв, культури та бізнесу» (Емілія-Романія) тощо. Запровадження кластерної моделі в туризмі здійснюють і в інших країнах Західної Європи. Функціонує низка туристичних кластерів у Шотландії, кластер туризму і відпочинку у Північній Ірландії (Велика Британія), численні кластери з організації дозвілля у Франції.

У Росії також відбуваються процеси становлення кластерної моделі в туризмі як ефективної моделі організації туристичної діяльності. Так, найбільшим потенціалом, за оцінками експертів, володіє туристичний кластер міст Північно-Західного округу Росії (Великий Новгород, Псков, Вологда, Смоленськ). Іншим перспективним кластером на території Росії є туристично-рекреаційний кластер Краснодарського краю [63].

В Україні процес запровадження кластерної моделі організації господарської діяльності знаходиться у стадії становлення. Незважаючи на здійснення низки заходів, що спрямовані на підвищення конкурентоздатності окремих секторів економіки України та її регіонів на базі кластерної моделі, кількість діючих кластерів в Україні залишається незначною. Особливо це стосується туристично-рекреаційної сфери, що є перспективною в цьому аспекті. Кластерні технології застосували спочатку на Хмельниччині, а

згодом – на Івано-Франківщині. На Хмельниччині така модель впроваджується досить успішно, вже діють чотири кластери: будівельний та швейний – у м. Хмельницькому; туристичний та харчовий – у м. Кам'янці-Подільському. Успішно діє кластер агроекотуризму «Оберіг» (сmt. Гриців, Шепетівський район). Зараз він об'єднує 6 тисяч працівників. Це перший кластер сільського туризму в Україні [117].

У 2004 р. спочатку було створено Вознесенську міську громадську організацію (туристичний кластер «Вознесенськ»), яка згодом разом із 12 містами Одеської, Миколаївської, Херсонської областей та АР Крим утворили спільний туристичний кластер «Південне туристичне кільце». До складу кластера увійшли туристичні підприємства, заклади туристичної інфраструктури, місцеві адміністрації, а також промислові підприємства з виробництва продуктів харчування [322].

У 2008 р. Полтавською обласною радою, відділом з питань туризму та курортів облдержадміністрації, депутатським корпусом та виконавчою владою Миргородської, Диканської, Шишацької райдержадміністрацій, виконавчим комітетом Миргородської міської ради реалізовано проект-переможець конкурсу місцевого самоврядування «Створення туристично-рекреаційного кластера «Гоголівські місця Полтавщини» на загальну суму 800 тис. грн.

У рамках підписаної «Угоди про взаємодію та співпрацю з соціально-економічного розвитку малих міст Західної України в напрямку туризму і ремесел» передбачене створення туристичного кластера історичних малих міст Західної України [63]. У разі розробки та реалізації відповідних проектів створення туристичних кластерів, потенційними будуть кластери в містах Києві, Харкові, Львові, Закарпатській і Чернігівській областях.

Процес формування дієвих механізмів державного регулювання туристично-рекреаційного кластера є впорядкованим та систематизованим. З метою його ефективно організації необхідним є наявність змістовного методологічного підґрунтя. Створення та функціонування туристично-

рекреаційного кластера включає такі етапи:

1. Аналіз умов формування кластера. На цьому етапі проводяться комплексні маркетингові дослідження, що охоплюють реальних і потенційних учасників туристично-рекреаційного кластера на відповідній території. Такі дослідження дозволяють виявити ініціативу конкретних суб'єктів, що утворюють ініціативну групу. Це можуть бути місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, провідні суб'єкти туристично-рекреаційної діяльності, спеціалізовані громадські та міжнародні організації, науково-дослідні та освітні установи тощо. Діагностика умов формування кластера також передбачає оцінку перспектив його подальшого розвитку, виділення основних проблем туристично-рекреаційної сфери та шляхів їх подолання. Задля успішної реалізації ідеї туристично-рекреаційного кластера формується його мета (переважно створення конкурентоспроможного туристично-рекреаційного продукту в регіоні) та основні завдання, в рамках цієї мети.

2. Формування кластера. Після виявлення всіх зацікавлених учасників туристично-рекреаційного кластера визначаються принципи та правила, на основі яких буде забезпечуватися його функціонування. Надзвичайно важливим моментом є побудова структури туристично-рекреаційного кластера, оскільки вона дозволяє встановити норми взаємодії учасників та масштаби їх спільної діяльності. Типова структура туристично-рекреаційного кластера відображена на рис. 4.3.

3. Реєстрація кластера. Офіційне оформлення (реєстрація) туристично-рекреаційного кластера дозволяє окремим суб'єктам підтвердити свою участь у ньому. Створення туристично-рекреаційного кластера затверджується рішенням обласної ради та за потреби відповідними територіальними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування. Крім цього, розробляється статут туристично-рекреаційного кластера, який передбачає широке коло можливостей щодо сфери діяльності та враховує специфічні умови господарської діяльності на відповідній території.

4. Оцінка ефективності кластера – кінцевий етап, який спрямований на визначення доцільності функціонування туристично-рекреаційного кластера шляхом порівняння одержаних результатів з поставленою метою.

Виходячи з такого бачення процесу державного регулювання формуванням туристично-рекреаційного кластера, необхідним організаційно-економічним інструментом управління новоствореним кластером є системно-структурний аналіз його компонентів. Так, до складу туристично-рекреаційного кластера входять окремі функціональні блоки: органи управління, обслуговуючий сектор, науково-кадровий сектор, власне туристично-рекреаційні підприємства, а також інші зацікавлені партнери (міжнародні організації, громадські об'єднання тощо).

Найбільш потужні туристично-рекреаційні підприємства є ядром туристично-рекреаційного кластера, оскільки вони здійснюють виробництво основного туристично-рекреаційного продукту. Навколо ядра концентруються інші малі й середні фірми, які взаємодіють і конкурують між собою. Вони доповнюють одне одного у створенні сукупного туристично-рекреаційного продукту на основі ефективного використання існуючих і нових знань, удосконалення форм і методів внутрішньокластерної співпраці. Велику роль у розвитку сучасних туризму і рекреації мають професійні туристично-рекреаційні асоціації.

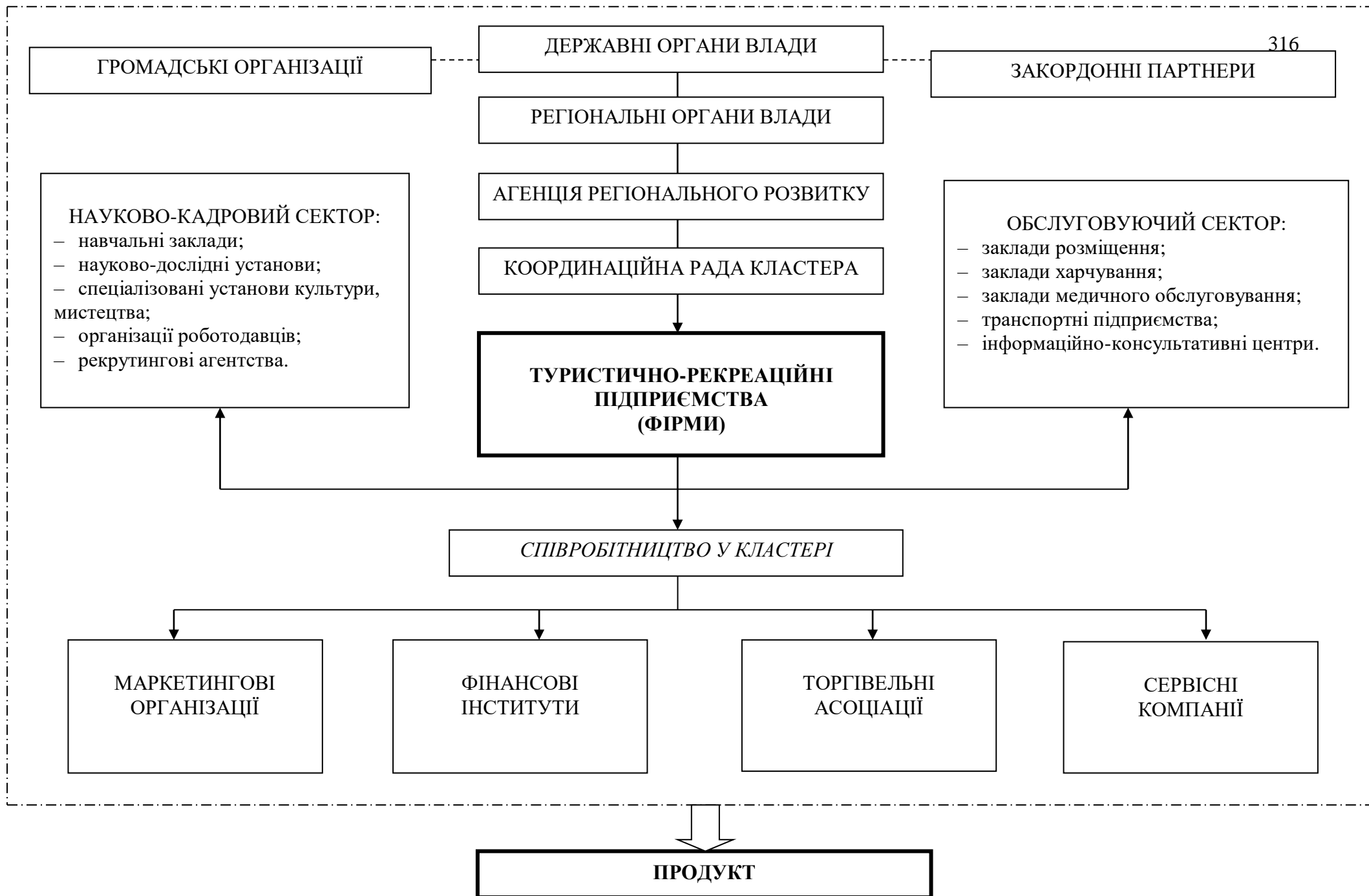

Рис. 4.3. Структура туристично-рекреаційного кластера

Обслуговуючий сектор включає заклади розміщення (бази відпочинку, пансіонати, готелі, туристичні бази, санаторії, туристичні табори, кемпінги та ін.). У туристично-рекреаційних зонах розміщуються також заклади ресторанного господарства, які є невід'ємною частиною в обслуговуванні туристів і рекреантів. Крім цього, важливе значення має спеціалізований транспорт: екскурсійні автобуси, катери й човни для прогулянок, вантажний транспорт тощо. Поряд зі звичними засобами масової інформації, розвитком регіональної сітки Інтернет і рекламних агентств в останні роки, консолідуючу роль у розвитку туризму й рекреації виконують інформаційно-консультативні центри. Вони забезпечують просування туристично-рекреаційного продукту регіону, як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках.

Основним завданням науково-кадрового сектора є формування знань, розробка нових продуктів і технологій, наукове та проектне забезпечення туристично-рекреаційного розвитку. Туристично-рекреаційна сфера значною мірою залежить від добре підготовлених кваліфікованих кадрів. Для їх підготовки необхідні навчально-виробничі туристично-рекреаційні підприємства та профільні навчальні заклади, які спеціалізуються на підготовці відповідних кадрів. До туристично-рекреаційного кластера можуть бути залучені також заклади культури та охорони історичної спадщини.

У процесі формування ефективного механізму державного регулювання туристично-рекреаційним кластером беруть участь спеціалізовані громадські об'єднання та міжнародні організації, які істотно впливають на розвиток туризму та рекреації в межах відповідної території. Велике значення в регіоні мають фінансові інститути, що сприяють оптимізації виробничої структури шляхом обороту грошових ресурсів, а також вартісної оцінки виробничого процесу та його елементів. Збут та споживання туристично-рекреаційного продукту пов'язаний з роботою маркетингових та торговельних організацій, інших структур приватного

сектора, які підтримують учасників кластера. До складу туристично-рекреаційного кластера входять також сервісні компанії, які надають технічну підтримку й забезпечення туристично-рекреаційним фірмам.

Реалізація кластерної моделі в туристично-рекреаційній сфері безпосередньо пов'язана з діяльністю органів управління: органів державної влади, органів регіональної влади та власне системи менеджменту туристично-рекреаційного кластера. Цей функціональний блок забезпечує планування, регулювання, координацію і контроль туристично-рекреаційної системи. Його ефективність визначається, насамперед, діяльністю органів управління туризмом і рекреацією, а також законодавчою та іншими структурами виконавчої влади, функціонуванням бізнес-структур управління. Разом з тим ефективність органів управління пов'язана із взаємодією з іншими функціональними блоками.

Загалом ініціатором створення туристично-рекреаційного кластера повинні виступати суб'єкти господарювання. Натомість органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані визначити концептуальні основи взаємодії з іншими функціональними блоками, а сам процес повинен бути налагоджений таким чином, щоб громадські, наукові, освітні організації та бізнес-структури стали надійними партнерами у прийнятті управлінських рішень. Важливою ланкою у структурі органів управління кластера є Координаційна рада, заснована учасниками кластера як постійно діючий орган з широкими управлінськими повноваженнями. Вона здійснює координаційну діяльність з функціонування і розвитку, взаємодіє з агентствами регіонального розвитку, іншими регіональними й державними органами влади, забезпечує встановлення тісних партнерських відносин з адміністративним сектором кластера.

На кожному етапі взаємодії бізнесових структур – учасників кластера та органів державної влади – повинна здійснюватися періодична оцінка результативності співпраці щодо прийняття управлінських рішень з метою активізації господарської діяльності підприємств, учасників кластера,

оскільки така участь породжує соціальну відповідальність бізнесу та політичну відповідальність представників місцевих органів влади. Загалом, процес залучення громадських, наукових, освітніх та бізнес-структур до участі в туристично-рекреаційному кластері можна представити за такими етапами: пошук партнерів (бізнес-структур, громадських, наукових, освітніх організацій) за критеріями відбору; контроль за виконанням рішень місцевих органів державної влади; опосередкована участь у прийнятті рішень; безпосередня участь у прийнятті рішень.

Пріоритетним у доборі партнерів до участі в прийнятті управлінських рішень має бути спеціалізація громадських, наукових, освітніх та бізнес-структур. Громадські організації можуть бути спеціалізовані (сфера впливу в конкретній галузі), що об'єднують суб'єктів за окремими видами економічної діяльності, але можуть здійснювати діяльність в інших сферах суспільного життя, прямо чи опосередковано впливаючи на розвиток економіки регіону.

Саме такий механізм державного регулювання з його принципами, блоками функціонування, елементами та органами управління покликаний впорядковувати максимально можливу кількість відносин у системі державного управління. Суб'єктами системи управління є не тільки органи управління, юридичні, фізичні особи, громадські організації, що займаються будь-якою діяльністю в рамках певної території, кластера, але й безпосередньо власне економічний регіон. І тут механізм управління організацією забезпечує відтворення або зміну характеристик процесу економічних відносин між окремими суб'єктами. Отже, механізм управління організацією туристично-рекреаційного кластера можна уявити як систему, що повинна забезпечувати постійний управлінський вплив, спрямований на одержання певних результатів і динамічного характеру процесів відтворення на визначеній території.

Концепція формування кластерів, створення моделі системи державного регулювання ним базується на принципах і системному підході, використання яких дає можливість прийняття якісних управлінських рішень.

Система складається з двох елементів: 1) зовнішнього оточення, що включає вхід і вихід системи, зв'язок із зовнішнім середовищем і зворотний зв'язок; 2) внутрішньої структури – сукупності взаємозв'язків між учасниками кластера.

Регулювання системи управління туристично-рекреаційним кластером забезпечує таку її діяльність, при якій досягається заданий стан виходу системи. Головне завдання полягає у встановленні заданого стану функціонування системи, передбаченого плануванням. Складність управління залежить, насамперед, від кількості змін у системі та її оточення. Сутність управління туристично-рекреаційним кластером розглядається як комплекс процесів і заходів організації управління, власне управління та інформації.

При цьому всі функції, які виконує туристично-рекреаційний кластер безвідносно до рівнів управління, можна сформулювати так: розробка і виконання регіональної туристично-рекреаційної політики; об'єднана політика, що враховує ринкові умови; забезпечення загальних інтересів у транспортному сполученні; формування туристичної та рекреаційної самосвідомості; організація культурного, фольклорного, суспільного і спортивного життя; керівництво діяльністю туристично-рекреаційних бюро; обговорення пропозицій, вказівок і скарг, що належать до туристично-рекреаційної діяльності; виконання завдань формування і координації туристично-рекреаційної пропозиції; налагодження і зміцнення зв'язків із керуючими готельними підприємствами, транспортними і сервісними організаціями, різними об'єднаннями, пресою, радіо, телебаченням, організаціями всіх форм власності. При розподілі функцій між різними рівнями необхідне налагоджене співробітництво, орієнтоване на виконання загальних завдань.

Результативність роботи кластера повинна підтверджуватися його продуктом. Спеціалізація туристично-рекреаційного кластера не повинна обмежуватися діяльністю в межах його окремого типу. Так, у розрізі

основних складових механізму державного управління туристично-рекреаційної сфери продуктом діяльності туристично-рекреаційного кластера можуть бути [136]:

- у межах об'єкта управління: розробка нового туристичного продукту (туристичний маршрут; об'єкт туристично-рекреаційної інфраструктури; пропозиції з удосконалення використання потенціалу туристичного продукту; розроблення бізнес-проектів та їх реалізація тощо);

- в організаційному забезпеченні: створення відповідних організаційних структур міжрегіонального, транскордонного, регіонального та субрегіонального рівнів як міжкоординаційних інституцій поєднання зусиль учасників соціального діалогу; проведення нарад, засідань зборів, конференцій, круглих столів тощо за участю засобів масової інформації; моніторинг ефективності діяльності органів державної влади, що здійснюють управління туристично-рекреаційною сферою на відповідному рівні тощо;

- в інформаційному забезпеченні: формування інформаційної бази певних туристично-рекреаційних ресурсів території, суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності, інших даних, що визначають конкурентоспроможність туристично-рекреаційної сфери; пропозиції заходів формування і вдосконалення інформаційного простору території в контексті просування туристичного продукту; методичні рекомендації оцінки, підвищення туристично-рекреаційного потенціалу території; методичні рекомендації збору статистичних даних, що відображають результати діяльності в туристично-рекреаційній сфері; послуги програмного забезпечення тощо;

- у кадровому забезпеченні: проекти освітніх стандартів підготовки фахівців у туризмі й рекреації; семінари підвищення кваліфікації фахівців туристично-рекреаційної сфери тощо;

- у науково-методичному забезпеченні: науково-методичне обґрунтування заходів у межах державного управління туристично-рекреаційною сферою на визначеній території (методики, прогнози, проекти

тощо); наукова література за тематикою, що стосується туризму й рекреації (монографії, словники, збірники статей, матеріали конференцій тощо);

– у матеріально-технічному забезпеченні: пропозиції з пошуку джерел фінансування проектів, заходів з державного управління; моніторинг ефективності використання фінансових ресурсів, виділених на управлінські цілі тощо;

– у межах програмно-нормативних методів: 1) проекти законів, концепцій, стратегій, програм тощо; пропозиції (методичні рекомендації) удосконалення чинної нормативно-правової бази; моніторинг (економічна оцінка) виконання прийнятих нормативно-правових документів; 2) пропозиції (методичні рекомендації) стандартизації, сертифікації туристично-рекреаційних послуг, ліцензування суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності тощо;

– у межах фінансово-економічних методів: 1) прогнози показників туристично-рекреаційної сфери; 2) методичні рекомендації оцінки інвестиційного клімату території, терміну окупності інвестиційних вкладень; пропозиції заходів залучення інвестицій у розбудову туристично-рекреаційної інфраструктури тощо; 3) пропозиції з удосконалення податкового регулювання в туристично-рекреаційній сфері; 4) пропозиції з фінансування розвитку сфери туризму й рекреації; 5) методичні рекомендації ціноутворення на туристичний продукт, використання цінових стратегій тощо;

– у межах науково-технічних методів: 1) пропозиції удосконалення інноваційної діяльності суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності та використання нових підходів у державному управлінні туристично-рекреаційною сферою; методичні рекомендації оцінки інноваційності туристично-рекреаційної сфери з погляду її конкурентоспроможності на світовому ринку туристичних і рекреаційних послуг; 2) прогнози потреби туристично-рекреаційної галузі у професійних кадрах; проекти освітніх стандартів підготовки фахівців туристично-рекреаційної сфери різних

кваліфікаційних рівнів тощо;

– у межах соціальних методів: 1) пропозиції удосконалення соціального регулювання стосовно окремих верств населення; пропозиції розбудови туристично-рекреаційної інфраструктури з елементами, необхідними для соціально незахищених верств населення; 2) пропозиції заходів щодо національних меншин території, спрямованих на стимулювання туристичних потоків тощо;

– у межах психологічних методів: 1) методичні рекомендації оцінки туристично-рекреаційної привабливості території для туристів і рекреантів; розроблення макетів промоційних друкованих матеріалів, іншої продукції; 2) пропозиції створення нових комунікаційних каналів поширення інформації про туристично-рекреаційний потенціал території тощо;

– у межах екологічних методів: 1) проекти зонування території відповідно до основного функціонального призначення (рекреаційна, промислова тощо); методичні рекомендації територіально-просторового планування з метою ефективного розміщення об'єктів туристично-рекреаційного призначення; 2) методичні рекомендації оцінки туристично-рекреаційного навантаження відповідної території тощо;

– у межах зовнішньоекономічних методів: 1) пропозиції удосконалення митного регулювання, порядку переміщення туристів і рекреантів через державний кордон; методичні рекомендації встановлення митних ставок на переміщення вантажів, матеріальних цінностей туристів і рекреантів; 2) методичні рекомендації оцінки ефективності різних форм транскордонного співробітництва; 3) методичні рекомендації оцінки, моніторинг участі в міжнародних програмах тощо.

Формування конкурентоспроможного туристично-рекреаційного кластера призводить до створення та просування бренду туристично-рекреаційного продукту як одиниці кластера й результату його функціонування. Запропонована кластерна структура організаційної моделі в туристично-рекреаційній сфері надає їй переваги над іншими об'єднаннями

підприємств, а саме:

- гнучкість і адаптивність до змін умов функціонування;
- можливість залучення великої кількості різних учасників;
- активізація інвестиційно-інноваційних процесів всередині кластера

тощо.

Крім цього, використання кластерної моделі в туристично-рекреаційній сфері забезпечує встановлення між учасниками тісних зв'язків і спільних цілей, розвиток співробітництва під час прийняття управлінських рішень між регіональними органами управління та регіональним бізнесом. Завдяки впровадженню моделі туристично-рекреаційного кластера збільшується кількість платників податків й оподаткованої бази, впроваджується новий зручніший інструмент для взаємодії органів місцевого самоврядування з бізнесом, збільшується кількість робочих місць, виникають умови для подальшої структурної перебудови економіки регіону, зростає інвестиційна привабливість регіону, підвищується соціальна, економічна та політична значимість регіону, покращується стан навколишнього середовища.

4.3. Агентства регіонального розвитку, як механізм державного регулювання

Традиційно вважається, що одним з основних інструментів державного регулювання щодо стимулювання економічного зростання регіонів і ліквідації регіональних диспропорцій є підвищення гнучкості економік регіонів шляхом створення сприятливих умов для використання регіональних і місцевих чинників та механізмів державного регулювання економічним зростанням. Як правило, це передбачає використання принципів субсидіарності й децентралізації – делегування відповідальності за виконання певного набору економічних завдань управлінським органам нижчого рівня, які спроможні їх виконувати. Делегування повноважень може

супроводжуватися покладанням на відповідні органи законодавчо закріпленої відповідальності за виконання тих чи інших функцій, однак органи місцевого самоврядування отримують право приймати рішення з економічних питань та одночасно не нести формальних зобов'язань щодо виконання функцій економічного управління.

При прийнятті подібних рішень уряд стоїть перед вибором, на кого саме покласти відповідальність і кому передати відповідні повноваження. Вибір здійснюється між органами місцевого самоврядування і регіональною владою. Навіть ті країни, в яких не існує автономних структур державного управління на регіональному рівні, віддають перевагу делегуванню відповідальності регіональним органам, створивши відповідні спеціальні структури. Ці структури можуть діяти як на регіональному, так і нижчому рівні, а також бути лідерами щодо здійснення стратегії економічного розвитку на відповідній території.

Представниками цієї структури є агентства регіонального розвитку (АРР), які надають допомогу в розробці та реалізації способів поєднання ефекту «економії на масштабі», особливостей і можливостей певної території та позбавленні залежності від електорального циклу. Навіть у випадках, коли у таких агентств є зобов'язання щодо регіональних чи національних урядів, вони, як правило, підтримують досить тісні відносини з органами влади будь-якого рівня, завдяки чому мають певний ступінь незалежності.

Агентства регіонального розвитку увійшли до інструментарію регіональної політики у 30-роках ХХ століття у Західній Європі під час Великої кризи як форма втручання держави у процеси регіонального розвитку. Основним завданням регіональної політики була нейтралізація негативних наслідків дисбалансу в рівнях розвитку регіонів. Держава вирішувала це завдання за допомогою прямих інвестицій, фінансових трансфертів чи запровадження інструментів, які опосередковано впливали на розвиток економіки в депресивних регіонах. До їх числа можна віднести і агентства регіонального розвитку.

У цей період агентства регіонального розвитку в основному займалися залученням іноземних інвестицій в економіку регіонів та створенням і управлінням індустріальними та технологічними парками.

У середині 70-х років минулого століття більшої популярності набула неокласична теорія економічного розвитку, заснована на принципах невтручання уряду у функціонування елементів економічної системи. Агентства регіонального розвитку почали орієнтуватися на підтримку діяльності малого та середнього бізнесу, а саме стали займалися:

- реструктуризацією підприємств;
- формуванням бізнес-центрів;
- управлінням бізнес-інкубаторами;
- наданням фінансових послуг МСБ [393].

Сучасна теорія регіональної політики, яка сформувалася упродовж 80-х років ХХ століття, дотримується принципу, що рішення про напрямки розвитку регіонів повинні прийматися за участі, а в ідеалі – безпосередньо, регіональними органами влади, які налагоджують систему партнерства з іншими публічними, громадськими, підприємницькими інститутами. Економічне зростання та розвиток залежить не стільки від географічного розташування території, а значною мірою від таких чинників як стан політичних інститутів, інфраструктури, рівень кваліфікації людських ресурсів, соціального капіталу території [400].

Основною причиною поширення нового підходу до розуміння сутності державного регулювання регіональним розвитком та підвищення інтересу до можливостей місцевого економічного розвитку була деіндустріалізація економіки в Західній Європі та стрімке зростання безробіття як її безпосередній результат. Регіональні/місцеві органи влади почали шукати альтернативні шляхи структурування економіки, зайнятості для вразливих прошарків населення і, насамперед, почали займати так звану «активну» позицію у процесах регіонального розвитку. Окрім того, упродовж 70–80-х років у багатьох європейських країнах був впроваджений регіональний

рівень управління, зокрема впроваджена система регіонального самоврядування.

На зламі XX та XXI століть досвід функціонування агентств регіонального розвитку в країнах Західної Європи був вивчений і адаптований до практики регіонального розвитку країнами Центральної та Східної Європи як один зі шляхів подолання проблем. Упродовж 90-х років минулого століття відбувався процес реструктуризації економік цих країн і агентства регіонального розвитку часто займалися приватизацією, ліквідацією чи реструктуризацією державних підприємств, управлінням залишковими неприватизованими активами державних підприємств, організацією тренінгів для працівників реструктуризованих підприємств тощо.

Економічні, соціальні та політичні зміни, що відбулися в Європі наприкінці минулого століття, мали наслідком переосмислення філософії функціонування агентств регіонального розвитку, зокрема основних завдань, які вони покликані вирішувати. Замість виконання функцій урядового інструменту відродження проблемних територій, агентства стали оптимальною інституційною формою партнерства між органами влади різного рівня, приватним сектором регіону та інституціями його громадянського суспільства. Агентства регіонального розвитку на початку XXI століття відносять до числа так званих посередницьких структур розвитку, тобто організацій приватної чи публічної (комунальної, державної) форми власності, завдання яких полягає в реалізації спільних стратегій/програм розвитку певної громади/регіону, шляхом налагодження взаємодії між державним, громадським та приватним секторами.

Ці інституційні посередники мають різне походження, розміри, форми, статус, обов'язки та, головне – джерела фінансування. Наприклад, у Великобританії до 2011 року це були позавідомчі суспільні органи, які створені для економічного розвитку регіонів країни у загальній кількості 9 одиниць (у кожному регіоні по одному інституту та ще один у столиці); вони

фінансувалися за рахунок коштів 6 департаментів центрального уряду країни.

Напрямки діяльності агентств були представлені такими блоками:

- подальший економічний розвиток регіону;
- сприяння ефективності бізнесу, інвестиціям та конкурентоспроможності;
- сприяння зайнятості;
- сприяння формуванню та застосуванню навиків роботи за наймом;
- сприяння стійкому розвитку країни у цілому [396].

У Канаді функціонує 4 агентства регіонального розвитку, що утворені як федеральні органи, які відповідають за сприяння економічному зростанню та фінансуються за рахунок коштів федеральних фінансів (департамент розвитку країни). Коло їх обов'язків: надання підприємствам та некомерційним організаціям інформаційних, консалтингових послуг та послуг путівника.

В Австралії діє 55 комітетів, які утворені як ініціатива уряду, що об'єднує всі рівні влади для підтримання зростання та розвитку регіонів країни; фінансування відбувається за рахунок коштів федерального уряду країни а також коштів регіональних та місцевих органів влади. Напрямками їх діяльності є розробка регіональних планів, що описують регіон та його атрибути; консультування з питань можливостей фінансування; участь у процесі планування; проведення семінарів з питань планування; виявлення проблем регіону, розробка та реалізація рішень, що відповідають потребам регіону; проведення регіональних форумів за ключовими питаннями, що торкаються розвитку регіонів; підготування довідки регіону для залучення інвестицій в деякі сектори економіки [19].

Ефективно працюють закордоном лише ті агентства регіонального розвитку, в яких обов'язки сконцентровані саме на стратегічних пріоритетах, а не на намаганні робити все підряд. Окрім того, закордонний досвід, наприклад, Великобританії, свідчить про те, що кожне зі створених у країні агентств регіонального розвитку концентрує свою діяльність лише на тих

цілях, які зазначені у статуті агентств, оскільки останні створювалися як юридичні особи [396]. Отже, закордонні інститути взаємодії урядових, бізнес структур і громадськості мають чітко окреслені ключові напрями своєї діяльності, що ідентичні для всіх агентств у межах країни. Така практика повинна бути запозичена Україною. Сфера діяльності агенцій регіонального розвитку, як і підхід до трактування цього поняття, мають бути чітко визначені на законодавчому рівні з метою уникнення дублювання функцій інших інститутів та представлена максимум трьома – чотирма позиціями, що стосуються лише соціально-економічного розвитку територій.

Європейська асоціація агентств регіонального розвитку (EURADA) керується такою дефініцією: «APP – це будь-яка організація, основною метою якої є узагальнення колективного інтересу території. З огляду на таке визначення, агентство регіонального розвитку повинно мати чіткі зв'язки з місцевими та регіональними органами влади щодо його управління, фінансування та завдань. Також воно своїм функціонуванням повинно охоплювати значну територію, яка має бути меншою за територію країни» [398, с. 16].

EURADA висуває до агентств регіонального розвитку певні вимоги. Подібні інституційні структури повинні:

- сприйматися як політичні структури;
- перевести на оперативні проекти усі свої цілі;
- погоджувати свою діяльність з іншими регіональними структурами, що існують;
- знайти необхідні фінансові ресурси на власне утримання та реалізацію нових проектів;
- зберігати автономію у прийнятті рішень;
- мати у своєму складі кваліфікований персонал для отримання конкретних результатів [398, с. 84-85].

Ураховуючи вищенаведені визначення APP та їх специфіку, пропонуємо власне трактування цього поняття. Агентство регіонального

розвитку – це організація, основною метою діяльності якої є забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів та громад, яка є незалежною від органів державної влади чи місцевого самоврядування, але працює в тісному взаємозв'язку з ними на засадах державно-приватного партнерства та є одним із суб'єктів реалізації державної регіональної політики. Своєрідність агентств регіонального розвитку полягає в тому, що вони виконують функцію посередника між місцевою громадою, їх об'єднаннями, громадськими неприбутковими організаціями та органами державної влади у вирішенні спільного завдання – забезпечення сталого розвитку територій.

Протягом історії існування агентств регіонального розвитку розуміння їх місця й ролі в системі інституцій розвитку територій постійно змінюється. Наступна таблиця відображає таку трансформацію (табл. 4.3) [394].

Таблиця 4.3

Порівняння традиційного та сучасного розуміння АРР

Характеристики	Традиційний підхід «зверху-вниз»	Сучасний підхід «знизу-вверх»
Організація	національна; в структурі уряду; бюрократична; загальна кваліфікація персоналу.	регіональна; напівавтономна структура; бізнесового типу; наявність у персоналу спеціального досвіду.
Операційна діяльність	обмежена	частково обмежена
Економічні завдання	міжрегіональне вирівнювання; зростання національної економіки; зростання, що базується на перерозподілі ресурсів.	конкурентність регіонів; зростання регіональної економіки; зростання на основі внутрішньорегіональних/зовнішніх чинників.
Стиль діяльності	неселективний; автоматичний/дискреційний; реактивний.	селективний; дискреційний; проактивний.
Інструменти діяльності	нормативно-правові акти; фінансові стимули; дорадчі послуги; бюджетне фінансування.	фінансові стимули; дорадчі послуги; бюджетне фінансування.

Діяльність, до якої залучаються АРР, визначається, значною мірою філософією розвитку, яка є поширеною в певний період часу, політикою, яку

здійснюють урядові структури, географічною, соціально-економічною специфікою території, де діє організація, а також таким показником, як «інституційна щільність» території. Це означає, що залежно від кількості організацій, які реально займаються стимулюванням розвитку громади/регіону, їх ресурсних потужностей, у конкурентний спосіб визначається спеціалізація кожної з них. Це безпосередньо позначається на напрямках функціонування агентств регіонального розвитку, які, незважаючи на юридичний статус, організаційний зв'язок з органами влади, повинні реалізовувати стратегічне бачення розвитку територій, що формуються владними структурами.

У цілому основні завдання АРР можна умовно поділити на такі групи:

1. Допомога організаціям (у тому числі й фінансового характеру) всіх форм власності, що вирішують питання соціально-економічного розвитку відповідної території.

2. Муніципальний та регіональний консалтинг – проведення маркетингових досліджень, моніторингу соціально-економічного розвитку окремої території та надання відповідної інформації органам державної влади й підприємницьким структурам.

3. Пошук додаткових можливостей регіонального розвитку, вивчення та розкриття потенціалу територій, створення підприємств для його реалізації тощо [16, с. 116].

Агентства регіонального розвитку є ефективним інструментом реалізації регіональної політики завдяки таким характеристикам:

– АРР, за своєю суттю, не залежать від політичних впливів та адміністративної ієрархії як це притаманно місцевим органам влади. Тож ці структури застосовують підприємницький підхід до розвитку території регіону, намагаються досягти максимального економічного ефекту в діяльності. Взаємна конкуренція, а також конкуренція з приватним сектором сприяє підвищенню ефективності діяльності АРР, які отримують прибуток від діяльності на території регіону;

- АРР, на відміну від органів влади, є гнучкими у здійсненні конкретних заходів, позбавленими бюрократизму в прийнятті рішень;
- АРР отримують фінансування для здійснення діяльності з різних джерел, зокрема є отримувачами міжнародної технічної допомоги у сфері соціально-економічного розвитку територій;
- АРР у співробітництві з подібними інституціями сусідніх держав виконують роль інструменту збалансованого просторового розвитку прикордонних територій сусідніх країн.

Засновником АРР може бути уряд країни, що передбачає гарантоване фінансування пріоритетних напрямків діяльності АРР з державного бюджету (в іншому випадку така організаційна форма функціонування АРР втрачає сенс). До переваг агентств регіонального розвитку, які діють «усередині» органів влади, є високий рівень легітимності їх діяльності, достовірність інформації, якою вони оперують, зосередження на вирішенні реальних, а не надуманих проблем території. Проте існує висока загроза бюрократизації діяльності цих установ, впливу на їх функціонування політичних факторів (зміни керівництва місцевих та регіональних органів влади або «тиск» їх політичних симпатій на діяльність установи, покликаної бути максимально професійною і захищеною від коливань політичної кон'юнктури). Проблематичним є і зв'язок цих АРР з громадськістю території.

Агентства регіонального розвитку, які не мають жодного організаційного зв'язку з органами державної влади чи місцевого самоврядування, потенційно є найбільш мобільними та здатними на інновації. Але виникають цілком зрозумілі перестороги: чи можна розробити механізм узгодження діяльності незалежних інститутів з пріоритетами розвитку території, які апріорі повинні бути легітимізовані органами влади? Якщо так, то якими будуть важелі впливу владних інституцій на функціонування АРР?

Заслуговує на увагу варіант, коли органи влади (центральні, регіональні чи місцеві – залежно від соціально-економічної характеристики

території) є співзасновниками агентств регіонального розвитку, які водночас є незалежними установами (у формі неприбуткових чи прибуткових організацій). У цьому випадку органи влади отримують можливість впливати на визначення напрямків діяльності АРР, контролювати його (зокрема витрачання коштів, водночас гарантувати надання стабільних операційних коштів), але не втручаючись у поточну роботу агентства. Безперечно, поширення такої моделі зв'язку між професійними агентствами регіонального розвитку та органами влади потребує розгляду інших технічних питань, зокрема про склад керівних органів АРР, механізм їх фінансування з місцевих бюджетів, способи фінансового контролю інших співзасновників.

Узагальнимо існуючі моделі функціонування АРР (рис. 4.4).

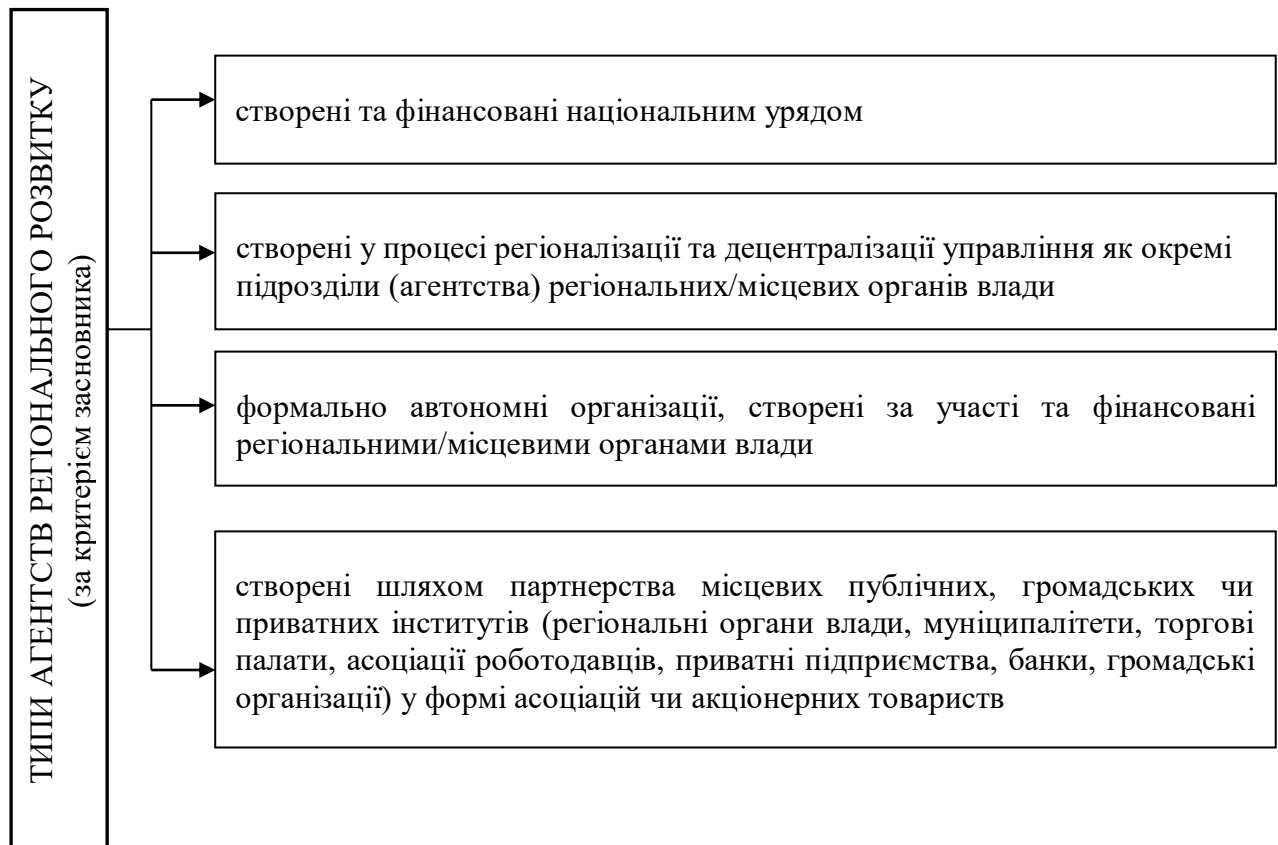

Рис. 4.4. Типи агентств регіонального розвитку за критерієм засновника

EURADA надає перевагу формально незалежному від національних та

регіональних/місцевих органів влади організаційно-правовому статусу АРР, оскільки:

- організація, яка діє на регіональному рівні, є краще пристосованою до вироблення стратегій розвитку специфічної території, аніж структури, які діють на національному рівні;

- відносна незалежність АРР від органів влади дозволяє їм діяти в манері «підприємця», а не «управлінця», а отже, уникати бюрократичних процедур і застосовувати інноваційний підхід до розвитку;

- відносна незалежність від органів влади допомагає уникати безпосереднього політичного тиску, що означає можливість діяти відповідно до довгострокової чи середньострокової стратегії, а не згідно з тимчасовими політичними рішеннями урядових структур. Водночас АРР несуть відповідальність перед органами влади щодо досягнення мети стратегії розвитку регіону та ефективного використання наданих бюджетних коштів;

- результати діяльності АРР завжди є індикатором рівня ефективності державної регіональної політики, а також регіональної стратегії розвитку [398].

На практиці агентства регіонального розвитку займають своєрідну «нішу» між урядовими структурами та приватним сектором, оскільки їх завдання полягає у сприянні реалізації середньо- і довгострокових стратегій розвитку територій, що характерно для публічних організацій, і водночас застосування підприємницьких методів у діяльності.

Досвід становлення агентства регіонального розвитку в Україні пов'язаний із затвердженням 25 травня 2001 року Указу Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» [242] і низки інших нормативно-правових актів, що створили критичну кількість концептуальних положень для регіонального розвитку і сприятливі умови саморозвитку суспільства в цьому напрямку. На початку 2001 року з'явилася ідея створення мережі АРР в Україні, і 9 липня 2001 року цю ідею було реалізовано. Асоціація агенцій регіонального розвитку України об'єднала

спочатку 17, а станом на вересень 2008 року – 33 (пізніше різке скорочення фінансування з боку іноземних і міжнародних донорів у результаті економічної кризи призвело до зникнення їх значної частини).

Затвердження Концепції державної регіональної політики стало першим суттєвим кроком до формування концептуальних засад політики регіонального розвитку в Україні. Одним з її наголосів є необхідність розбудови інфраструктури регіонального розвитку, зокрема створення «регіональних агентств розвитку, маючи на меті поліпшення умов використання передових інноваційних технологій, підвищення інвестиційної привабливості регіонів, розширення залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для регіонального розвитку, вдосконалення підготовки та перепідготовки відповідних фахівців з проблем регіонального розвитку, координації програм технічної допомоги, спрямованих на підтримку регіонального розвитку». Це положення є важливим для подальшого аналізу, адже воно вміщує офіційне бачення ролі та завдань агенцій регіонального розвитку щодо реалізації державної регіональної політики.

Головними напрямками роботи агенцій як інститутів реалізації стратегій економічного та соціального розвитку територій відповідно до зазначеної вище Концепції повинні бути:

- аналіз соціально-економічної ситуації в регіоні, співробітництво з органами влади в питаннях планування соціально-економічного розвитку та покращення інвестиційного клімату;
- активна участь у розробці, обговоренні, прийнятті та реалізації стратегії розвитку регіону; участь у розробці операційних планів реалізації стратегії;
- інвестування конкретних регіональних проектів (у тому числі за допомогою залучення коштів Фонду регіонального розвитку);
- робота з міжнародними фінансовими організаціями з метою залучення інвестицій та отримання технічної допомоги;
- пошук партнерів та вплив на потенційних партнерів-інвесторів з

метою активізації їх діяльності у сфері регіонального розвитку; вплив на політику уряду з метою створення сприятливого інституційного та інвестиційного середовища для активізації регіонального (та місцевого) розвитку; розробка стратегічних інвестиційних проектів, сприяння у залученні інвестиційних ресурсів у регіони [308, с. 14].

Тому заходами щодо реалізації Концепції державної регіональної політики [242] на першому етапі (2001–2003 роки) поряд з визначенням центрального органу виконавчої влади з питань регіональної політики і підтримки місцевого самоврядування одним із основних кроків передбачалось формування мережі агентств регіонального розвитку. Подібне положення містилося й у Посланні Президента до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році» [235], де середньостроковим пріоритетом у регіональній політиці держави визначалося створення мережі регіональних агентств розвитку.

У Посланні Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір: Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» [98] це завдання було вже більш конкретизоване: «забезпечити в 2002–2011 роках: ... формування інфраструктури підтримки регіонального розвитку через створення спеціальних інститутів, зокрема агентств регіонального розвитку, які б стали провідниками ефективної державної регіональної політики та власної політики розвитку окремих регіонів».

На необхідності створення інституційних механізмів забезпечення сталого розвитку регіонів наголошують й основні стратегічні документи. Так, у «Стратегії економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 роки» [253] одним із стратегічних орієнтирів активної державної регіональної політики було визначено удосконалення механізмів управління регіональним розвитком: «Необхідно створити дієву систему інституцій, які мали б можливість працювати на забезпечення сталого розвитку окремих територій, узгоджувати свою діяльність з іншими організаційними

структурами. Такою інституцією може бути система агентств регіонального розвитку з репрезентуванням державних, громадських та приватних інтересів. Існуючі в Україні агентства регіонального розвитку – це потенційна база вдосконалення інфраструктури регіонального розвитку».

Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1163-р від 3 вересня 2008 р. «Про затвердження плану заходів на 2009 рік щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» [240] передбачено «визначити засади функціонування агенцій регіонального розвитку та забезпечити активізацію їх діяльності». Відповідальність покладено на Міністерство регіонального розвитку та будівництва, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади.

Слід відмітити, що в 2010 році було підготовлено законопроект «Про засади державної регіональної політики», в якому агенція регіонального розвитку визнавалася суб'єктом державної регіональної політики (ст. 4). Співзасновниками агенцій регіонального розвитку могли бути згідно з законопроектом регіональні торгово-промислові палати, регіональні асоціації підприємців, регіональні представництва всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування чи асоціації органів місцевого самоврядування регіону, вищі навчальні заклади, наукові установи, профільні громадські організації регіону (ст. 19). Структура, порядок діяльності та повноваження органів управління агенції регіонального розвитку повинні визначатися іншим законодавством України [238].

Таким чином, стислий огляд основних державних документів, що визначають концептуальні засади регіональної політики в Україні, демонструє не тільки розуміння важливості та необхідності інституційного забезпечення регіонального розвитку, а й досить чітко формулює завдання, що покладаються на один з основних інституційних інструментів – агентства регіонального розвитку. Разом з тим державна політика у сфері розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку має декларативний характер, що проявляється в такому:

– відсутність в Україні жодного нормативно-правового акта, який чітко визначав би правовий статус АРР, правові й фінансові засади їх створення та функціонування, принципи їх співпраці з місцевими органами державної влади й органами місцевого самоврядування;

– відсутність конкретних кроків і заходів на рівні держави щодо розбудови мережі АРР в Україні, в тому числі стимулювання органів місцевої влади до створення агенцій регіонального та місцевого розвитку;

– чи не єдиною ознакою виявлення інтересу держави до діяльності агенцій регіонального розвитку стало щорічне збирання та узагальнення Міністерством економічного розвитку та торгівлі України інформації про діяльність АРР, які з'явилися в Україні без підтримки з боку держави.

При цьому діяльність агентств в Україні є досить різноплановою. Це:

– проведення досліджень і аналізу розвитку регіону та територіальних громад;

– стратегічне планування, розробка та впровадження планів, проектів, програм розвитку регіону й територіальних громад;

– розробка та експертиза бізнес-планів та інвестиційних проектів;

– надання інформаційної та консультаційної підтримки органам державної влади та місцевого самоврядування;

– організація семінарів, конференцій, круглих столів, навчальних програм, створення навчальних центрів, обмін досвідом з іншими регіонами й країнами;

– співробітництво із закордонними агентствами регіонального розвитку та іншими недержавними організаціями (інноваційними центрами, бюро технологічного розвитку тощо) в напрямку використання їх досвіду щодо діяльності, яка спрямована на структурну перебудову та розвиток території;

– ініціювання ділової активності щодо створення нових робочих місць та виробництв;

– допомога місцевим компаніям, фірмам, підприємствам, науковим

зкладам тощо в пошуку партнерів, інвесторів та виробників продукції і послуг завдяки проведенню презентацій, рекламної діяльності та маркетингових досліджень;

- розробка ефективних систем мотивації персоналу;
- розробка корпоративних стандартів обслуговування покупців;
- розробка положень та посадових інструкцій, оптимізація організаційної структури управління;
- рекламування новітніх технологій та продуктів закордонних партнерів та ін. [291].

Така різноплановість діяльності агентств (а особливо друга частина наведеного вище неповного їх переліку) суперечить ідеї їх створення як інституту із власним баченням розвитку регіонів чи менших за площею територій мезорівня на перспективу. Окрім того, окремі напрямки діяльності перетинаються з функціями, що виконують інші інститути (наприклад, органи державної влади та управління), а це породжує збиткову конкуренцію.

В Україні не кожен має можливість ознайомитися з тим, чим займається агенція регіонального розвитку відповідного регіону через недостатню публічність їхньої діяльності, а також неможливість доступу на офіційну Інтернет-сторінку агенцій окремих регіонів через офіційний веб-сайт Асоціації агенцій регіонального розвитку (інформація про наявні агенції в регіоні, їх історію, мету та основні напрямки її діяльності, основні проекти доступна лише членам Асоціації).

Безпосередньо впливають на характер роботи агентств регіонального розвитку в Україні масштаби їх діяльності. За цим критерієм АРР можна розділити на три групи (рис. 4.5).

Відповідно до масштабів діяльності відрізняються і продукти. Як правило, інституції, що діють на рівні територіальної громади, акцентуються на задоволенні потреб органів місцевого самоврядування, громадських організацій та окремих підприємців (іноді – об'єднань чи асоціацій

підприємців).

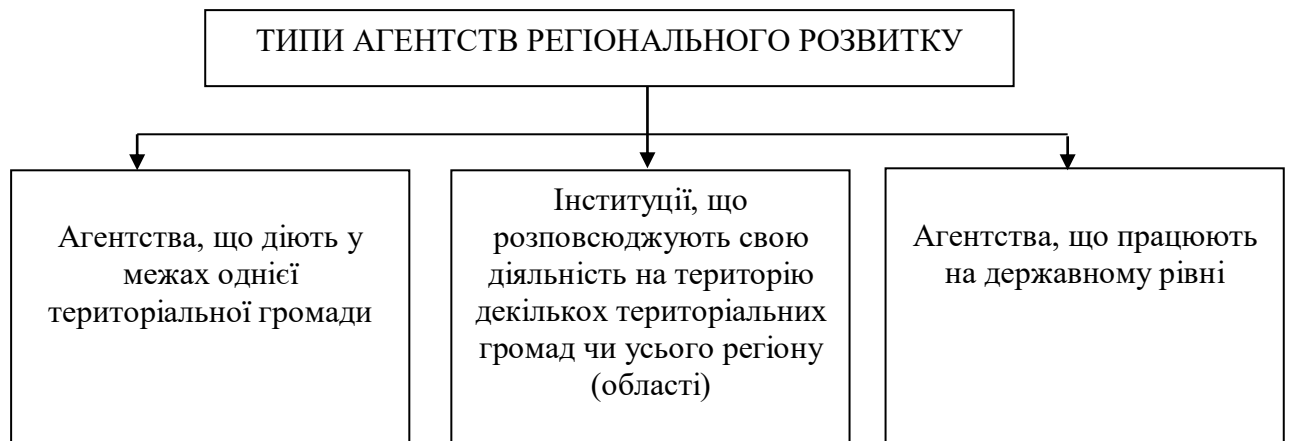

Рис. 4.5. Типи Агентств регіонального розвитку, що діють в Україні

Такими індивідуальними послугами для бізнесменів можуть бути:

- розроблення бізнес-планів та інвестиційних проектів;
- аналіз ефективності інвестицій;
- проведення маркетингових досліджень за замовленням;
- фінансовий аналіз господарської діяльності;
- підготовка пакету тендерної документації;
- реєстрація підприємств «Під ключ»;
- експертна оцінка нерухомості, бізнесу і права;
- розробка архітектурно-планувальних завдань, проектна діяльність;
- консультації з питань організації і ведення підприємницької діяльності;
- Інтернет, електронна пошта, надання комунікаційних послуг (телефон, факс), надання комп'ютера, принтера та ксерокса для роботи та підготовки документів;
- юридичні послуги;
- бухгалтерські послуги.

Тобто фактично мова йде про роботу, що відповідає практиці звичайної консалтингової компанії. У цьому випадку АРР відчуває конкуренцію з боку

суб'єктів господарської діяльності, що надають відповідні послуги, але в той же час це є одним із засобів фінансування робіт, на які не може бути конкретного замовника, але вони сприяють загальному покращанню бізнес-клімату на певній території.

Такими послугами, що однозначно відповідають більш високому рівню організації, є виконання роботи в інтересах бізнес-спільноти територіальної громади:

- написання проекту на одержання гранту;
- консультації з питань ведення підприємницької діяльності та діяльності неприбуткових організацій;
- розміщення інформації в базі даних бізнес-ідей;
- розробка та виготовлення інформаційних, аналітичних буклетів, тематичних брошур;
- організація та проведення круглих столів, виставок, презентацій, розробка та виготовлення презентаційних матеріалів.

Виконання таких робіт свідчить про те, що організація бере на себе дещо ширшу функцію, аніж просто звичайна консалтингова підприємницька фірма, і вже більше відповідає тому, що ми називаємо інституціями місцевого розвитку. Виконання завдань за замовленням та в інтересах органу місцевого самоврядування, а відтак – і всієї територіальної громади є ознакою повноцінного Агентства регіонального (місцевого) розвитку.

Для таких структур, що мають достатній авторитет та міцну репутацію професійної організації, характерним є виконання таких завдань:

- розроблення стратегічних планів розвитку міста;
- програм регіонального розвитку (програми соціального захисту, програма зайнятості, програма підтримки та розвитку підприємництва, програма впровадження комплексної системи управління якістю та соціальних стандартів та інші);
- розробка систем планування гармонійного розвитку території тощо.

До таких інституцій, що діють переважно на муніципальному рівні,

можна віднести Агентство з розвитку бізнесу в м. Славутич (Київська область), Центр розвитку міста Бережани (Тернопільська область) Асоціація «Відродження Грицева» (Хмельницька область), Агентство економічного розвитку м. Вознесенська (Миколаївська область), Фонд підтримки підприємництва м. Ізмаїла (Одеська область). Слід додати, що характерною рисою інституцій цього рівня, що достатньо добре заявили себе на місцевому рівні, є намагання перейти на субрегіональний та регіональний рівень діяльності.

Агентства регіонального розвитку, що діють на регіональному рівні, як правило, не надають індивідуальні послуги для підприємців, хоча і не відкидають такої можливості як засобу фінансової підтримки власної діяльності. Основний об'єкт їхньої уваги – регіональні органи влади, органи місцевого самоврядування області, районів, міст та їх груп, регіональні бізнес-асоціації та громадські організації, кластери, галузеві та міжгалузеві проекти в регіоні тощо. Послуги, що надаються на цьому рівні:

- розробка стратегій розвитку регіонів та відповідних цільових програм;
- реалізація проектів, спрямованих на сталий місцевий та регіональний розвиток;
- дослідження соціально-економічної й суспільно-політичної ситуації в місті (регіоні);
- підготовка та подача заявок на отримання міжнародної технічної допомоги;
- співпраця з аналогічними інституціями на міжрегіональному рівні (з регіонами в Україні та інших державах);
- виготовлення презентаційних матеріалів про регіон чи місто;
- підготовка та видання «Інвестиційного портрету» регіону (міста);
- надання навчальних, консультаційних, інформаційних та технічних послуг представникам громадських організацій, соціальних підприємств та активістам місцевих громад;

- розробка телевізійного продукту для партнерської комунікації в територіальних громадах;
- розробка місцевого екологічного плану дій міста/району/області;
- організація та проведення круглих столів, конференцій, громадських слухань з найбільш актуальних питань суспільного життя.

Для крупних фірм, об'єднань підприємців можуть надаватися послуги з маркетингових та секторальних досліджень, пошуку партнерів, підготовки презентаційних матеріалів чи розроблення стратегії розвитку фірми. Прикладом АРР цього рівня можна назвати Агентство регіонального розвитку «ДОНБАС» (м. Донецьк), Асоціація економічного розвитку Івано-Франківщини (м. Івано-Франківськ), Агентство регіонального розвитку Луганської області, Агенція «ІКАР-Україна» (м. Львів), Агенція регіонального розвитку та європейської інтеграції (м. Львів), Центр регіональних досліджень (м. Одеса), Агентство регіонального розвитку в Одеській області, Асоціація економічного розвитку місцевих громад Харківської області та інші.

Третя категорія Агенцій регіонального розвитку – ті, що діють у масштабах усієї країни або проводять дослідження щодо території держави та оперують даними національного рівня. Послугами цих інституцій користаються як державні органи влади, так і різноманітні міжнародні організації. Продуктами їхньої діяльності є:

- моніторинг поточного і перспективного законодавства України;
- рейтингова оцінка територій та міст України;
- організація і проведення всеукраїнських конкурсів;
- рейтинг споживчих переваг населення України;
- розробка стратегій розвитку регіонів та відповідних цільових програм;
- дослідження конкурентних переваг регіонів;
- дослідження рівня демократичного розвитку територій;
- підготовка аналітичних документів;

- проведення аналітичних досліджень у сфері сільського господарства, агропродовольчих ринків і розвитку сільської місцевості;
- проведення соціологічних досліджень у сільській місцевості;
- видання посібників і брошур з різних питань суспільного життя;
- розроблення проектів державних цільових програм;
- підготовка проектів нормативно-законодавчих актів.

Такими АРР є недержавний аналітичний центр «Інститут Реформ», Міжнародний центр перспективних досліджень, Інститут сільського розвитку. Визначальною ознакою інституцій цього рівня є розміщення в столиці держави, що значно наближає їх до споживачів послуг та полегшує безпосередній контакт з ними. Також характерним для АРР національного рівня є достатньо широка мережа партнерських зв'язків у регіонах, що сприяє оперативному отриманню інформації та можливості реагувати на події державного рівня, що відбуваються на периферії.

Практика діяльності АРР дає підстави розділити споживачів їх послуг на чотири категорії (рис. 4.6). До першої категорії слід віднести органи влади. Важливою є їх класифікація відповідно до завдань та масштабів діяльності, що значною мірою безпосередньо відображає і масштаб діяльності АРР. Отже, слід виділити органи влади місцевого та регіонального рівня (виконавча влада та місцеве самоврядування) й центральні органи влади (міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України). При цьому вважаємо за потрібне звернути увагу, що, як правило, на регіональному рівні немає принципової різниці, хто виступає замовником – органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування (обласна рада).

Сьогодні система влади та розподілу повноважень між ними вибудована так, що основна ініціатива в питаннях регіонального розвитку належать місцевим державним адміністраціям, бо саме вони є найбільш реальними і впливовими акторами у сфері розвитку території. У питаннях місцевого розвитку, на рівні так званої базової ради, основна роль належить

органам місцевого самоврядування.

Рис. 4.6. Споживачі послуг Агентств регіонального розвитку

Центральні органи влади можна віднести до споживачів послуг АРР в частині їх діяльності, що відноситься до регіональної політики. Це можуть бути замовлення щодо дослідження того чи іншого процесу, апробації деяких новацій центрального уряду на місцевому рівні.

До другої категорії споживачів можна віднести різноманітні бізнесові організації – малий і середній бізнес, що не має достатніх ресурсів для утримання спеціальних служб (консалтингових, юридичних, маркетингових тощо), а тому вважає за краще отримувати й оплачувати відповідні послуги одноразово чи на постійній основі. Окремо слід виділити підприємців-початківців, більшість з яких має погане уявлення про основні правила роботи у сфері бізнесу, а тому звертаються по допомогу, іноді саме до агентств місцевого або регіонального розвитку.

Великий бізнес є споживачем послуг АРР, але вже в більш високій сфері діяльності, що має характер одноразового замовлення і не потребує утримання спеціальних служб на постійній основі – дослідження окремих сегментів ринку продукції чи послуг, розроблення стратегій розвитку, підготовка різноманітної презентаційної продукції тощо. Замовниками

можуть виступати також і різноманітні об'єднання підприємців та бізнес-асоціації, що узагальнюють колективний інтерес своїх членів до тієї чи іншої проблеми. Замовлені послуги можуть мати характер дослідження ринку відповідної продукції чи послуг, вивчення громадської думки їх споживачів, загального прогнозування ситуації.

Окремою категорією споживачів є нерезиденти України. Це можуть бути бізнес-фірми чи бізнесові об'єднання, що вже працюють або лише мають намір вступити на український ринок. Як правило, це організації, що планують вести відкритий бізнес і не бажають вдаватися до різноманітних тіньових схем діяльності, а тому зацікавлені в отриманні максимально об'єктивної та достовірної інформації. Системно підходячи до освоєння нових ринків, нерезиденти вважають за можливе понести зайві витрати на попереднє вивчення умов та можливостей провадження діяльності, аніж ризикувати своєю репутацією.

Значним замовником для АРР є міжнародні фонди та донорські організації. З великою часткою вірогідності можна сказати, що співпраця з ними є основним джерелом існування для значної кількості українських фондаций, що працюють у сфері регіонального та місцевого розвитку. Такі замовлення можуть мати як одноразовий характер (дослідження в тій чи іншій сфері суспільного життя), так і розвиватися на постійній основі: реалізація спільних проектів, програм тощо. Як правило, українські АРР, що є недержавними та неприбутковими організаціями, виступають у якості партнерів, здійснюючи свій певний внесок у проект, але при цьому отримують фінансування і від донорів як плату за надані послуги.

Висновки до четвертого розділу

Проведений ретроспективний аналіз та оцінка світового досвіду функціонування показали доцільність та необхідність функціонування

спеціальних економічних зон та територій пріоритетного розвитку у нашій державі. Активне розширення міжнародного співробітництва у сфері туризму та рекреації, суттєві зміни в туристично-рекреаційній галузі, збільшення попиту на туристичні послуги у світі є причиною виникнення територій перспективного розвитку туристично-рекреаційного типу, під якими пропонуємо розуміти – спеціально визначену частину території держави, межі якої найчастіше збігаються з межами адміністративно-територіальних утворень і на якій запроваджується особливий (пільговий) режим економічної діяльності, орієнтований на реалізацію інвестиційних проєктів, розвиток туризму і сфери рекреаційних послуг, а також забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. Унікальний природно-ресурсний потенціал, наявна матеріально-технічна база оздоровлення та лікування, велика мережа курортних місць, доповнена необхідними засобами комунікації, незмінно високий попит на туристичні й рекреаційні послуги зумовлюють потенційну вигідність функціонування ТПерР туристично-рекреаційного спрямування в Україні.

Таким чином, на основі проведеного аналізу визначено, що наявність широкого спектру природних рекреаційних ресурсів на Україні, трудового потенціалу, матеріальної бази забезпечує необхідні умови для формування дієвих механізмів державного регулювання туристично-рекреаційною сферою. Зростання кількості об'єктів рекреації, а значить і числа рекреантів, суб'єктів підприємницької діяльності обслуговуючих галузей забезпечить стабільність фінансових надходжень як до державного, так і до місцевого бюджету та дає змогу формування туристично-рекреаційних кластерів.

В контексті державного регулювання розвитком туристично-рекреаційного бізнесу результатом функціонування кластерної моделі також є:

- зниження трансакційних витрат;
- поліпшення можливості для результативнішого виходу на глобальні ринки;

- активізація інноваційної діяльності;
- поява нових знань;
- вдосконалення і модернізація ринкової інфраструктури;
- стимулювання малого бізнесу.

Отже, регіональний туристично-рекреаційний кластер – це не просто сума взаємопов'язаних підприємств, мережева взаємодія всіх його елементів і процесів, а й прояв проявом зростаючого ефекту, насамперед, синергетичного, який забезпечує кількісний і якісний ріст багатьох складових соціально-економічного розвитку регіону, що в свою чергу сприяє підвищенню конкурентоспроможності регіону в цілому. Кластер забезпечує залучення реальних організаційно-економічних, соціальних, фінансових, ринкових, інформаційних, правових механізмів і технологій державного регулювання; розробку, обґрунтування програм і бізнес-планів розвитку туристично-рекреаційних підприємств. Об'єднання в кластери дає можливість залучати фінансові ресурси в нові виробництва шляхом об'єднання спільних фінансових можливостей підприємств кластера; залучення інвестицій через спільну участь в інвестиційних програмах; шляхом участі в конкурсах проектів, що фінансуватимуться як гранти; об'єднання спільних фінансових можливостей підприємств для забезпечення гарантій на отримання кредитних ресурсів.

Таким чином, державне регулювання формуванням кластерів в регіоні, в тому числі і туристично-рекреаційних, є новою інноваційною формою розміщення продуктивних сил та каталізатором всебічного розвитку регіональної економіки.

Щодо нашої пропозиції про формування та співпрацю APP з органами влади, акцент необхідно робити на такому понятті як «взаємодія». Оскільки APP, за визначенням EURADA, «узагальнює інтерес різних суспільних груп до розвитку території», а це також одне із ключових завдань місцевих органів влади, логічним є налагодження взаємодії між основними акторами.

Для конструктивної співпраці, на думку експертів EURADA, саме APP

має відповідати таким критеріям:

- сприйматися як інституційний механізм регіонального розвитку органами державної влади, місцевим та регіональним самоврядуванням, політичними структурами;

- координувати свою діяльність з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування;

- мати узгоджену стратегію місцевого чи регіонального розвитку, яка повинна узгоджуватися з пріоритетами, визначеними структурами державного чи самоврядного управління;

- зберігати автономію в прийнятті рішень.

Очевидно, що особливості вибору форми співпраці АРР з органами влади визначається багатьма чинники. Серед них важливо виділити такі:

- рівень компетенції органу влади (облдержадміністрація чи райдержадміністрація; обласна, районна чи міська рада; структурний підрозділ органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування тощо). Від завдань, повноважень і ресурсів конкретного суб'єкта управління залежать і форми взаємодії;

- організаційно-правова форма та засновники АРР. Якщо засновником є орган місцевого самоврядування (а управління передано відповідному органу виконавчої влади), то співпраця буде визначатися відносинами службової підпорядкованості. Якщо АРР є засноване як громадська організація, приватне підприємство чи господарче товариство, то стосунки можуть бути партнерськими;

- потенціал та впливовість АРР, що базуються на наявності інтелектуальних, організаційних та фінансових ресурсів. Безумовно, що ставлення до АРР, яке успішно реалізує різноманітні проекти, має ефективні та витребуванні продукти і висококваліфікований персонал буде відрізнятися від ставлення до того, що лише декларує наміри, не маючи можливостей для їх реалізації;

- готовність та спроможність керівників органів влади та АРР до

діалогу та співпраці, а можливо – і компромісу.

Враховуючи названі чинники, можливі наступні форми співпраці влади з АРР:

- обмін інформацією з питань місцевого та регіонального розвитку;
- консультативна та експертна підтримка Агентством програм, що здійснюються владою;
- спільна розробка стратегій і програм розвитку, регіональних цільових програм, секторальний аналіз;
- виконання замовлень органів влади (розроблення презентаційних буклетів, інвестиційних портретів тощо);
- узгодження та підтримка проектів, що пропонуються АРР для отримання міжнародної технічної допомоги;
- реалізація спільних заходів (виставки, презентації, економічні місії тощо);
- навчальні семінари, тренінги для державних службовців та інше .

Звичайно, ж це далеко не повний перелік можливих форм співпраці, однак усі вони базуються на розумінні усіма учасниками процесу необхідності спільний згоджених дій в регіональному розвитку.

Отже, агентства регіонального розвитку мають на меті вирішення завдань поліпшення умов використання передових інноваційних технологій, підвищення інвестиційної привабливості регіонів, розширення залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для регіонального розвитку, вдосконалення підготовки та перепідготовки відповідних фахівців з проблем регіонального розвитку, координацію програм технічної допомоги, спрямованих на підтримку регіонального розвитку. Слід зазначити, що у питанні розбудови інституційного базису регіонального розвитку Україна значно відстала від інших країн Центральної та Східної Європи де, хоча й різними шляхами, створені і ефективно функціонують агенції регіонального розвитку і їх мережі.

РОЗДІЛ 5

СТРАТЕГІЯ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЮ СФЕРОЮ

5.1. Антикризові технології державного регулювання туристично-рекреаційною сферою

Складовою частиною сучасних реформ у суспільстві є раціональна перебудова системи управління. У зв'язку із загостренням кризових явищ на світовому, національному, регіональному рівнях постійно спостерігаються негативні зміни та тенденції економічного середовища, зростає значущість чинників невизначеності та різного роду ризиків. Сучасні кризові явища та радикальні трансформації економічних і політичних інститутів змінюють механізми та функції соціально-економічного регулювання та активізують можливості адаптації системи управління до ризиків і викликів ринкової економіки.

На основі проведеного аналізу визначено, що з урахуванням перманентного характеру світової фінансово-економічної кризи, а також підвищення ймовірності виникнення ризиків, які впливають на стабільність туристичного ринку та ефективність господарської діяльності, все більшої актуальності набуває розробка дієвої технології антикризових механізмів державного регулювання в туристично-рекреаційній сфері. При цьому державне регулювання та застосування антикризових заходів вимагає чіткого уявлення про економічний зміст та особливості виникнення кризового стану.

Сучасні дослідження криз у процесі державного регулювання є фрагментарними та викликають труднощі із розумінням цього феномену, а саме: відсутнє адекватне визначення поняття «криза», не розроблено стандартних показників її виміру, не розроблено механізми впливу на її розвиток зниження та уникнення. Поняття «криза» найтісніше пов'язано з

поняттями «ризик» та «невизначеність», що впливає на розробку будь-якого управлінського рішення. Уперше системний науковий аналіз економічного циклу і виникнення кризи (як основного його елемента) зробив К. Маркс, піддавши своїх попередників конструктивній критиці в поглядах на цю проблему [332]. Економічний цикл – рух виробництва від початку попередньої до початку наступної кризи. Кожний цикл охоплює чотири основні фази: криза, депресія, пожвавлення і піднесення. Головною з них є криза, тому з'ясування причин її виникнення розкриває найважливішу причину циклічності економіки.

Для ефективного подолання кризи у процесі державного регулювання туристично-рекреаційної діяльності необхідно розрізнити причини її виникнення, тобто явища чи події, унаслідок яких з'являються симптоми та фактори кризи. Розглядаючи антикризові технології регулювання, доречно було б підкреслити, що типологія криз, притаманна системі, масштабніша і багатоаспектніша. Тобто кризи відрізняються не тільки за своїми причинами і наслідками, але й за самою своєю суттю (табл. 5.1). Розгалужена класифікація криз потрібна для диференціації засобів і способів регулювання ними. Змістом антикризового державного регулювання в загальному просторі будь-якої соціально-економічної системи є регулювання нею не лише у зоні дискомфорту, а й здійснення певних адекватних ситуацій превентивних (проактивних) дій в зоні комфорту. З метою більшої конкретизації управлінської поведінки на різних етапах виявлення кризових явищ доречно виокремити в державному регулюванні певні стадії: передкризове (попереджувальне), безпосередньо кризове та виведення системи із кризи й подолання її наслідків (стабілізаційна). Залежно від рівня критичності ситуації системі державного регулювання необхідно вирішувати на зазначених стадіях різні пріоритетні завдання, застосовуючи для цього відповідні технології та інструменти. Система механізмів державного регулювання в період, коли криза вже почалася (кризовий період), повинна характеризуватися високим рівнем мобільності, максимально швидкими

реакціями, залученням усіх можливих резервів. Доцільно тимчасово відмовитися від довгострокових амбітних цілей розвитку, зосередитися на короткострокових намірах, які дозволять забезпечити більш-менш нормальне функціонування, зберегти ключові активи й компетенції, обіцяють швидкий соціально-економічний ефект. Слід сконцентруватися на пріоритетах, що забезпечують підтримку конкурентних переваг і мають першочергове значення для системи.

Таблиця 5.1

Класифікація криз

Класифікаційна ознака	Види криз
1. За масштабом	системні
	часткові
2. За рівнем управлінського впливу	керовані
	некеровані
3. За рівнем впливу наслідків	легкі
	глибокі
4. За характером перебігу	явні
	приховані
5. За сферами розгортання	економічні
	бюджетно-фінансові
	соціальні
	екологічні
	суспільно-політичні
	технологічні
	організаційні

Очевидно, що в цій ситуації діагностика для вибору застосовуваних технологій повинна бути динамічною й оперативною, а з урахуванням обмежень у часі слід віддавати перевагу більш жорстким професійним (експертним) рішенням, забезпечувати своєрідну «професійно-управлінську

диктатуру», яка досягається на засадах проектного підходу [352]. Зазначене підвищує значущість лідерства і професіоналізму («м'якого» фактора) в кризових ситуаціях.

Під час кризи система повинна діяти в режимі жорсткої економії, шукати можливості використання ресурсів «сторонніх організацій» шляхом аутсорингу (контрактингу) [360]. У кризових умовах, коли нерідко вимагається скорочення видатків та здійснення лише найнеобхіднішого, застосування зазначених підходів дозволяє визначити напрями економії ресурсів, що використовуються соціально-економічною системою. Технології контрактингу створюють передумови для втілення проектного підходу.

На етапі виведення з кризи державне регулювання полягає в цілеспрямованому втіленні розробленої стратегії виходу із кризи, мінімізації втрат, використання організаційно-економічних механізмів державного регулювання можливостей зовнішнього середовища, які завжди виникають на післякризовому просторі в різних проявах. Технології, застосовувані на цій стадії, спрямовані на швидку реалізацію зовнішніх можливостей. Тому для цього періоду надзвичайно важливою є «робота над помилками» з метою недопущення їх у майбутньому.

Визначення теоретичних засад антикризового державного регулювання свідчить, що формування ефективних стратегій механізмів антикризового державного регулювання дає змогу аналізувати та виявляти потенційні релевантні зміни як зовнішнього, так і внутрішнього середовища; змінювати ділове спрямування форми з пасивного реагування на вплив ринкових факторів на активні дії; формулювати довгостроково орієнтовані цілі, визначати конкурентні переваги, оцінювати маркетингові можливості для зосередження уваги на найперспективніших напрямках розвитку [164, с. 23].

Ця точка зору є актуальною для державного регулювання туристично-рекреаційною сферою. З точки зору сучасних тенденцій подальшого розвитку туризму в Україні, потребують удосконалення антикризові

технології державного регулювання та впровадження дієвого механізму їх реалізації для подолання кризи.

У цьому контексті концепція антикризового державного регулювання в туристично-рекреаційній сфері повинна вирішувати такі завдання:

1. Формування дієвих механізмів дослідження регіональних туристичних ринків та туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України з метою виявлення перспективних напрямів стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери.

2. Пошук джерел фінансування розвитку туризму та рекреації.

3. Соціальний захист населення регіону через впровадження соціального туризму.

Формування такої концепції повинно здійснюватися послідовно та з використанням певних технологій, що зумовить виокремлення чотирьох етапів (рис. 5.1).

I етап. Здійснення класифікації джерел кризового стану туристично-рекреаційної сфери.

II етап. Розробка критеріїв та визначення глибини кризи у сучасній туристично-рекреаційній сфері.

III етап. Розробка механізмів антикризового державного регулювання сферою.

IV етап. Моніторинг стану сфери та узгодження механізмів державного регулювання між собою за ресурсами та за послідовністю впровадження.

Розглянемо детально кожний із запропонованих етапів.

З огляду на різноманітність проблем та високий ступінь складності їх вирішення, першим етапом повинна бути класифікація джерел кризових явищ галузі. Вагомою класифікаційною ознакою є рівень виникнення загроз, за якою виділяють світовий, галузевий та мікроекономічний рівні. Щодо країни суб'єкта господарювання є зовнішні та внутрішні загрози, які, у свою чергу, за походженням поділяють на економічні, фінансові, технологічні тощо.

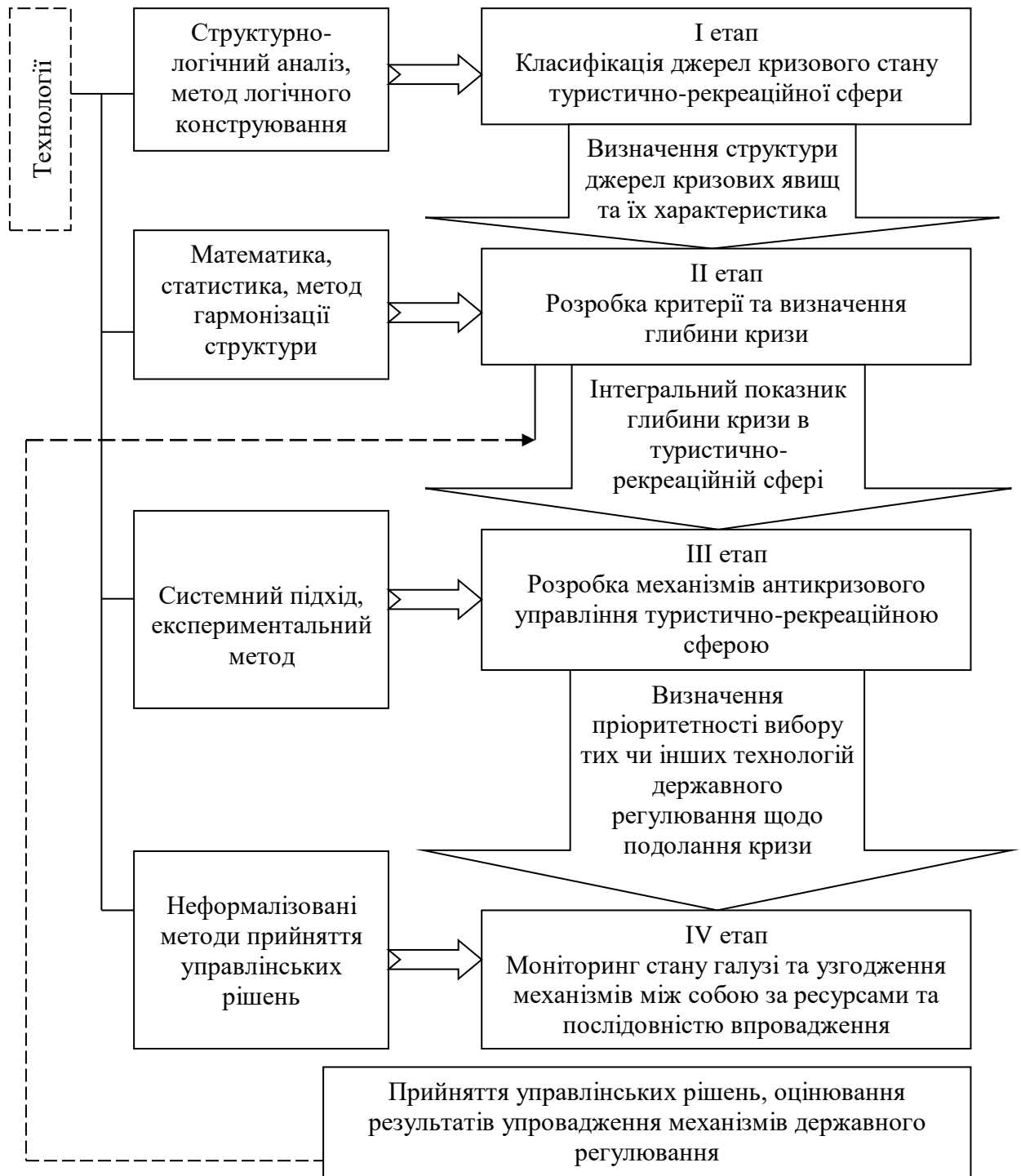

Рис. 5.1. Концепція антикризового державного регулювання туристично-рекреаційною сферою

За ступенем державного регулювання загрозою виділяють такі, які підлягають та не підлягають регулюванню. Виходячи з того, що туристично-рекреаційна сфера є тісно пов'язаною із міжнародними зв'язками, вплив

факторів, які формуються на глобальному рівні (тобто зовнішні) є значним. Найбільш вагомими зовнішніми факторами впливу на туризм є політичні відносини між країнами, міжнародний розподіл праці, рівень цін на міжнародному ринку та в різних країнах тощо. Щодо внутрішніх джерел, то основними є природно-географічні особливості й кліматичні умови країни, наявність та якість природних ресурсів і можливість їх зручного використання, економічна ситуація в країні, внутрішня політика країни, політична стабільність; суспільний лад, рівень розвитку продуктивних сил, структура і рівень добробуту населення; можливість отримання пільг і знижок на туристичні послуги за рахунок держави й громадських організацій, підприємств та установ; стан розвитку туристичної інфраструктури, транспортних мереж, рівень життя в суспільстві, освітній та культурний рівень населення.

На другому етапі, виходячи з визначених на попередньому етапі джерел механізмів державного регулювання кризового стану, розробляють критерії, які дадуть змогу кількісно оцінити наявність відповідної кризи (фінансової, ринкової, управлінської тощо) та її глибину. Для цього необхідно розрахувати інтегральний показник глибини кризи сфери, який матиме такий загальний вигляд:

$$I_{гл. _ кризи} = \sum \alpha_i l_i \quad (3.1) [340, \text{с. 51}],$$

де l_i – оцінки за критеріями;

α_i – вагові коефіцієнти.

Значення вагових коефіцієнтів та оцінок за критеріями повинні бути в таких межах: $0 \leq \alpha_i \leq 1$; $0 \leq l_i \leq 1$, а сума коефіцієнтів – дорівнювати 1 ($\sum \alpha_i = 1$).

Виходячи із цього, $0 \leq I_{гл. _ кризи} \leq 1$. Конкретизація вагових коефіцієнтів здійснюється залежно від складу та змісту обраних критеріїв [340, с. 51].

Виконання другого етапу надає інформацію щодо напрямів державного регулювання, які потребують першочергової уваги при розробці механізмів

антикризового державного регулювання на наступному етапі.

Розробка механізмів антикризового державного регулювання та пріоритетність використання тих чи інших технологій залежатиме від того, яке значення має показник глибини кризи в досліджуваній сфері. Так, якщо інтегральний показник знаходиться на проміжку безпечного функціонування, то необхідно застосувати технології державно-приватного партнерства, які є способом підтримки та розвитку сфери – сприяння створенню інтегрованих структур, залученню та впровадженню норм соціально корпоративної відповідальності.

Якщо показник знаходиться на відрізку можливого виникнення криз, то держава повинна вжити превентивних заходів: удосконалити державні програми розвитку сфери, створити сприятливі умови щодо розвитку прибуткових сегментів тощо. При виявленні помірної кризи туристично-рекреаційної сфери слід застосовувати дієві методи державного регулювання: адміністративні та організаційні – програми сприяння розвитку сфери, державні програми і стандарти підготовки фахівців для галузі, перегляд стандартів та нормативів; економічні – пільгове кредитування сфери, залучення інвестицій.

При глибокій кризі та катастрофічному стані основними методами та технологіями механізмів державного регулювання є прямий вплив на туристично-рекреаційні послуги, а саме: нормативно-правове супроводження, пільгове оподаткування, митні тарифи, бюджетні дотації та перегляд засад ціноутворення на різного виду туристичні послуги, а також адміністративні методи – розробка програми виводу сфери з кризи, до виконання якої залучалися б не тільки туристично-рекреаційні підприємства та органи державної влади, а й споріднені галузі, які забезпечують функціонування сфери, громадські організації та комерційні фонди (інвестування, розвитку, інноваційні тощо).

Таким чином, антикризові технології механізмів державного регулювання можна визначити як особливу цілісну комплексну модель

превентивного державного регулювання, що включає вбудовану систему моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування сфери загалом та її структурних елементів і своєчасного запобігання ризикам з метою нейтралізації або пом'якшення кризових ситуацій.

Ключовим етапом концепції є впровадження механізмів державного регулювання виходу з кризи та запобігання майбутнім кризовим явищам. Особливістю четвертого етапу є формування системи моніторингу, яка включатиме як збирання та систематизацію даних щодо стану та тенденцій розвитку сфери, так і прогнозування та аналітичну обробку наявних даних і прогнозів щодо можливих загроз. Отже, моніторинг змін стану окремих елементів туристично-рекреаційної сфери та її стану загалом у зовнішньому ринково-конкурентному середовищі має на меті діагностику, передбачення кризових тенденцій, здійснення прогнозів, що приведе до прийняття певних управлінських рішень. На цьому етапі концепції необхідно забезпечити узгодження механізмів державного регулювання між собою як за ресурсами, так і за послідовністю впровадження, ґрунтуючись на даних моніторингу. За результатами моніторингу формується система державного регулювання ризиками під час виникнення кризових ситуацій, а його результати є основою для зворотного управлінського зв'язку, що дасть змогу зробити систему антикризового управління туристично-рекреаційною сферою гнучкою та ефективною.

Пріоритетними завданнями механізмів державного антикризового регулювання в туристично-рекреаційній сфері є такі:

- реструктуризація економіки з переважним розвитком, з одного боку, найбільш прибуткових і перспективних на певний період галузей, якою є туристично-рекреаційна галузь, а з іншого – тих, що мають довготермінові економічні переваги в загальній системі територіального розподілу праці;
- реанімація та активізація перспективних видів туризму: конференц-туризм, діловий туризм, екологічний туризм, велотуризм, рекреаційний туризм тощо;

- формування туристично-рекреаційних комплексів, які орієнтовані на потреби ринку та швидко реагують на кон'юнктурні зміни;
- розвиток міжрегіональних та міжнародних зв'язків по спільному розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Головні цілі антикризового державного регулювання в туристично-рекреаційній сфері полягають у формуванні загальнодержавної та регіональних концепцій розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, запровадженні організаційно-управлінської структури та задіянні механізмів для її реалізації, зокрема стратегічного та програмно-цільового регулювання. Механізми державного антикризового регулювання повинні формуватися з урахуванням необхідності визначення туристично-рекреаційної сфери пріоритетним напрямом розвитку національної економіки, підвищення інноваційно-інвестиційної активності суб'єктів туристичної індустрії та курортного господарства, інтеграцією туристично-рекреаційної галузі України до світових процесів у сфері туризму.

Таким чином, під механізмом державного антикризового регулювання в туристично-рекреаційній сфері пропонуємо розуміти систему послідовних етапів, структурних елементів, які є взаємопов'язаними і взаємодіють один з одним, визначають порядок, особливості, технології й інструменти цілеспрямованого управлінського впливу органів державної влади та місцевого самоврядування на процеси, які виникають у сфері туризму та рекреації на державному і регіональному рівнях з метою перешкодження виникненню кризових явищ, їх послаблення або подолання.

Реалізація механізмів державного антикризового регулювання передбачає здійснення декількох етапів (рис. 5.2).

Перший етап. Визначення мети та завдань механізму державного антикризового регулювання в туристично-рекреаційній сфері. Механізм державного антикризового регулювання має включати:

Рис. 5.2. Етапи реалізації механізму державного антикризового регулювання в туристично-рекреаційній сфері

– мету, яка надає антикризовому державному регулюванню цілеспрямованості та визначає бажаний та можливий стан туристично-рекреаційної сфери, що має бути досягнутий. Метою механізмів державного антикризового регулювання в туристично-рекреаційній сфері є відвернення або зниження до прийнятної величини ризиків, створення умов запобігання виникненню загроз та їх скасування, забезпечення належних умов для розвитку сфери туризму та рекреації як пріоритетної;

– завдання регулювання, що визначають комплекс дій та передбачають необхідність переведення об'єкту регулювання в якісно або кількісно інший стан, спрямовують його розвиток у певному напрямі через управлінський вплив. Основними завданнями механізмів державного антикризового регулювання в туристично-рекреаційній сфері є виявлення причин та наслідків низької ефективності існуючих механізмів державного

регулювання, що спричиняють кризовий стан сфери; удосконалення концептуальних, законодавчих та нормативно-правових основ державного регулювання туристично-рекреаційної сфери; удосконалення науково-методичних засад стимулювання розвитку сфери туризму та рекреації через раціональне використання наявного туристично-рекреаційного потенціалу механізмів державного регулювання регіонів країни; розробка пропозицій з удосконалення державного антикризового регулювання на регіональному рівні;

– суб'єкти регулювання, які є головним елементом управлінської підсистеми, що безпосередньо здійснює управлінський вплив у системі державного антикризового регулювання в туристично-рекреаційній сфері. Залежно від рівня державного регулювання ними є центральні й місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування, до повноважень яких належать здійснення державної та регіональної політики у сфері туризму та курортів. Якщо розглядати державне регулювання туристично-рекреаційною сферою в цілому, то його можуть здійснювати також провідні суб'єкти туристичної діяльності (потужні туристичні оператори чи туристичні агенти), суб'єкти підприємницької діяльності інших галузей, спеціалізовані громадські та міжнародні організації.

Здійснений аналіз структурного управління рекреаційним туризмом показав, що регіональними структурами у сфері туризму і рекреації є відповідні структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, які здійснюють опосередкований вплив на функціонування туристично-рекреаційної сфери на підвідомчій їм території.

Другий етап. Діагностика стану туристично-рекреаційної сфери України показала: з одного боку – потребу потенційних споживачів послуг (туристів та рекреантів), а з іншого – можливості регіональних туристично-рекреаційних комплексів. На основі цих досліджень повинні бути розроблені концепція і стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Третій етап. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України. Для здійснення ефективного державного антикризового регулювання вагоме значення має об'єктивна, повна, комплексна та релевантна інформація про соціально-економічний стан на державному та регіональному рівнях, про ступінь реалізації пріоритетних національних інтересів у економічній, соціальній сферах, визначених на законодавчому рівні. Це передбачає здійснення аналізу соціально-економічної ситуації, виявлення тенденцій соціо-еколого-економічного розвитку регіонів. Разом з тим особливістю третього етапу є визначення інвестиційної туристично-рекреаційної привабливості регіонів країни та їх ранжування за рівнями.

Специфіка туристично-рекреаційної сфери, яка є своєрідним поєднанням низки інших видів діяльності, вимагає особливого підходу до оцінки її інвестиційної привабливості. У параграфі 2.2 нами було запропоновано методику оцінки інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери. Запропонована методика характеризується відносною простотою застосування, оскільки при аналізі використовуються основні статистичні показники, одержання яких не викликає труднощів і великих затрат часу. Крім того, особливо актуальною вона є саме для іноземних інвесторів, які стоять перед вибором об'єктів інвестування серед декількох туристично-рекреаційних комплексів і є недостатньо ознайомлені з рівнем їх розвитку. Як уже вище зазначалося, інвестора, особливо іноземного, цікавить насамперед інвестиційна привабливість конкретного суб'єкта господарювання, в який здійснюватимуться капіталовкладення, але перед цим доцільно проаналізувати інвестиційну привабливість і визначити, на якій саме території розвивати бізнес. Загалом, оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіонів привабливості України відкриває нові можливості ефективною інвестиційною діяльністю та є орієнтиром для прийняття відповідних інвестиційних рішень для вітчизняних та іноземних інвесторів, які бажають розвивати туристично-рекреаційну сферу в умовах високої прибутковості та мінімізації ризиків, пов'язаних з інвестуванням.

Четвертий етап. Виявлення перспективних напрямів розвитку туристично-рекреаційної сфери. Цей етап передбачає акцентування уваги регіональних туристично-рекреаційних комплексів на потенційних можливостях використання наявного потенціалу, що може втілюватися в пріоритетний розвиток видів туризму, курортного господарства або надання комплексних послуг відпочинку, оздоровлення, пізнання тощо. З огляду на сучасні тенденції, першочерговими, на нашу думку, є такі перспективні напрями розвитку туристично-рекреаційної сфери, що зображені на рис. 5.3.

Рис. 5.3. Перспективні напрями розвитку туристично-рекреаційної сфери

У межах кожного напрямку можна виділити основні заходи, які варто коригувати з урахуванням соціально-економічної ситуації в країні та окремих регіонах та чинної нормативно-правової бази. Так, збереження природного потенціалу передбачає проведення робіт з розробки й затвердження переліку територій для подальшого створення об'єктів природно-заповідного фонду області та забезпечення раціонального використання природних рекреаційних ресурсів. Створення сприятливих умов для розвитку перспективних форм туризму включає проведення паспортизації, категоризації сільських садиб, що приймають туристів, із визначенням якості туристичних послуг; проведення семінарів-тренінгів у населених пунктах перспективного розвитку зеленого туризму; запровадження активних форм туризму – водний, пішохідний, велотуризм, кінний тощо; створення мережі дитячих туристичних таборів на базі сільських шкіл; розбудова нових та реконструкція існуючих зон відпочинку сільських населених пунктів.

Активізація використання лікувальних ресурсів спрямована на дослідження можливості використання мінеральних вод та покладів гязі в лікувальних цілях, збільшення геологорозвідувальних робіт на перспективу, а також створення потужної індустрії оздоровлення хворих за європейськими зразками.

Розширення пропозиції національного туристичного продукту необхідно здійснювати шляхом запровадження нових туристичних маршрутів і тематично-екскурсійних програм, розробки плану вдосконалення існуючих туристичних продуктів, удосконалення механізмів контролю за дотриманням стандартів надання туристично-екскурсійних, санаторно-курортних і готельних послуг, подальшої сертифікації підприємств туристично-рекреаційної сфери.

Важливим напрямом стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери є залучення інвестицій, що пов'язано з підготовкою інвестиційних пропозицій, обумовлених планами стратегічного розвитку територій з урахуванням наявних туристично-рекреаційних ресурсів; упровадження

гнучкого стимулюючого податкового механізму державного регулювання, зокрема податкових пільг для інвесторів, які гарантують розбудову та довгострокові вкладення в санаторно-курортну й туристично-готельну індустрію (наприклад, реконструкцію та модернізацію готельного господарства за міжнародними стандартами), в тому числі звільнення від оподаткування частини прибутку туристично-рекреаційних підприємств, використаної на покращення їх матеріально-технічної бази тощо.

Методологічна підтримка та вдосконалення професійної підготовки працівників туристично-рекреаційної сфери передбачає:

- забезпечення функціонування курсів з підготовки фахівців туристичного супроводу;
- розробку маркетингової стратегії розвитку в межах країни та для окремих регіонів;
- видання методичних посібників та рекомендацій для фахівців туристично-рекреаційної сфери;
- проведення професійних та рейтингових конкурсів у сфері туризму і рекреації;
- організацію тренінгів для туристичних операторів та зацікавленого населення.

Розробка та затвердження генеральних планів населених пунктів у зонах перспективного розвитку туризму і рекреації вимагає розробки та затвердження генеральних планів населених пунктів, віднесених до курортних. Перспективним напрямом розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери є відбір та створення бренду потенційно привабливих туристичних об'єктів області з розробкою їх туристичних марок. Це сприятиме утвердженню іміджу України як країни туристичного значення.

Суттєве значення при цьому має удосконалення державного регулювання системи інформаційного забезпечення туристично-рекреаційної сфери, яке варто здійснювати шляхом:

- виготовлення багатомовних рекламно-інформаційних стендів на туристичних об'єктах;
- випуску тематичних відеороликів про туристично-рекреаційний потенціал України в цілому та її окремих регіонів;
- зовнішньої реклами національного туристичного продукту;
- випуску туристично-інформаційних путівників;
- створення туристичного Інтернет-порталу тощо.

З системою інформаційного забезпечення тісно пов'язані такі напрями розвитку туристично-рекреаційної сфери, як: проведення рекламних заходів щодо просування національного туристичного продукту на ринку туристичних послуг та презентація можливостей галузі туризму і рекреації на вітчизняних і міжнародних заходах туристичного спрямування. Вони включають виготовлення високоякісної рекламної продукції та її розповсюдження; проведення всеукраїнських та участь у міжнародних нарадах, семінарах, конференціях, форумах, фестивалях, ярмарках, засіданнях, конкурсах для розвитку туристичної та курортно-рекреаційної індустрії, готельної справи; покращення роботи ринку екскурсійних послуг; організацію фольклорних і культурних виставок та заходів.

Успішне функціонування туристично-рекреаційної сфери не можливе без модернізації існуючої матеріально-технічної бази, розвитку інфраструктури та створення нових туристично-рекреаційних об'єктів міжнародного стандарту. Сьогодні необхідно впровадити у вулично-шляхову мережу системи туристичних інформаційних знаків; забезпечити належне функціонування туристичних інформаційних центрів; розробити комплексну схему розташування об'єктів туристичної та курортної індустрії та розмістити інвестиційні пропозиції з розвитку інфраструктури.

Вказані напрями перспективного розвитку туристично-рекреаційної сфери покликані стати концептуальною базою для формування високорентабельної економіки, важливим засобом культурного та духовного виховання жителів і гостей країни. Створений відповідно до міжнародних

вимог туристично-відпочинковий та санаторно-лікувальний комплекс дасть змогу задовольнити потреби як вітчизняних, так і іноземних туристів, забезпечить зростання туристичних потоків та коштів, сприятиме зменшенню безробіття, збереженню і раціональному використанню природно-ресурсного й історико-культурного потенціалу, зацікавить потенційних інвесторів України.

П'ятий етап. Оцінка нормативно-правового забезпечення механізму державного антикризового регулювання в туристично-рекреаційній сфері. Нормативно-правова база України щодо туризму складається з Конституції України [131], де закріплені права і свободи людини, їх гарантії, та Закону України «Про туризм» від 15 вересня 1995 р. №324/95-ВР, що визначає загальні правові, організаційні виховні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму [261]. Значну роль у реалізації рекреаційно-оздоровчих послуг займає курортна сфера. Правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні визначає Закон України «Про курорти» від 05 жовтня 2000 р. № 2026-III, дія якого спрямовується на забезпечення використання з метою лікування й оздоровлення людей природних лікувальних ресурсів, природних територій курортів, які є надбанням народу, та їх охорони [244].

Необхідною умовою здійснення туристично-рекреаційної діяльності є ліцензування. Видачу ліцензій на здійснення туроператорської діяльності здійснює Мінекономрозвитку. Нормативно-правову базу ліцензування туристичної діяльності складають Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02 березня 2015 р. № 222-VIII [241] та Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 991 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності» [239].

Визначення основних нормативних параметрів туристично-рекреаційної діяльності регламентується Системою національних стандартів України, серед яких ДСТУ ISO 21101:2016 «Туризм пригодницький. Системи

менеджменту безпеки. Вимоги»; ДСТУ ISO 13810:2016 «Туристичні послуги. Промисловий туризм. Надання послуг»; ДСТУ 4268:2003 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги»; ДСТУ ISO 14785:2016 «Офіси туристичні інформаційні. Туристична інформація щодо послуг з приймання туристів. Вимоги»; ДСТУ 4281:2004 «Заклади ресторанного господарства. Класифікація»; ДСТУ EN 15565:2016 «Туристичні послуги. Вимоги до професійної підготовки та кваліфікаційних програм для гідів» та інші.

Вагомою підставою механізмів державного антикризового регулювання є удосконалення чинного законодавства в туристично-рекреаційній сфері. Одним із практичних кроків у цьому напрямі є прийняття нової редакції Закону України «Про туризм», яка б відповідала сучасним реаліям та тенденціям розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні.

Шостий етап. Пошук джерел фінансування розвитку сфери туризму та рекреації. В умовах кризи джерелами фінансування повинні стати національні та іноземні інвестиції, які б були спрямовані на реалізацію інвестиційних проектів у сфері туризму та рекреації. Одним із варіантів залучення інвестицій є створення спеціальних туристично-рекреаційних зон або територій пріоритетного розвитку туристично-рекреаційного спрямування, основним призначенням яких є розвиток туризму, надання рекреаційних послуг та забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. Такі особливі територіально-господарські утворення туристично-рекреаційного спрямування є основними формами стимулювання економічних перетворень, в тому числі на регіональному рівні.

Взагалі, поняття території пріоритетного розвитку туристично-рекреаційного спрямування варто трактувати, як спеціально визначену частину території держави, межі якої найчастіше збігаються з межами адміністративно-територіальних утворень і на якій запроваджується особливий (пільговий) режим економічної діяльності, орієнтований на реалізацію інвестиційних проектів, розвиток туризму і сфери рекреаційних

послуг, а також забезпечення соціально-економічного розвитку регіону.

Успішне функціонування пріоритетного розвитку туристично-рекреаційного спрямування можливе лише в рамках визначеного правового поля, а необґрунтованість юридичних механізмів державного регулювання та впливу на діяльність суб'єктів господарювання такої території гальмує розвиток індустрії туризму та рекреації. Тому вдосконалення нормативно-правової бази, що регламентує всі аспекти діяльності таких територіально-господарських утворень, є одним з найважливіших напрямів державного регулювання туристичної політики.

Сьомий етап. Формування системи державного регулювання ризиків. Цей етап передбачає визначення основних принципів регулювання ризиками в механізмі антикризового регулювання, чинників, що впливають на успішність регулювання ризиками, а також аналізі методів регулювання ризиками.

Процес регулювання ризиками пов'язаний з прийняттям рішень і вимагає дотримання таких принципів:

- стратегічності (цілеспрямованості) – регулювання ризиками не може бути ефективним, якщо воно здійснюється без певної мети або чітких завдань, коли відсутня стратегія управління;

- послідовності розв'язання проблем – у перебігу регулювання ризиками необхідно ранжувати завдання та проблеми за ступенем їх важливості для досягнення кінцевої мети, враховуючи їхній вплив на розв'язання подальших завдань та швидкість перетворень;

- своєчасності прийняття управлінських рішень, реалізація якого потребує постійного моніторингу стану системи, раннього виявлення ймовірних ризиків, швидкого реагування на них відповідними заходами; ігнорування цього принципу може мати фатальні наслідки, оскільки загальновідомо, що боротьба з наслідками ризикової ситуації потребує значно більших зусиль та витрат, ніж попередження та запобігання її виникненню;

– гнучкості, маневреності, пристосування до швидких змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі системи; незважаючи на доцільність розробки типової схеми процесу регулювання ризиками, специфіка конкретного випадку може уточнювати зміст та інструментарій роботи, яка повинна бути здійснена на кожному етапі, ранжувати їх значущість, змінювати порядок проведення;

– оцінки позитивних та негативних наслідків рішень, що приймаються, врахування їхнього впливу на життєдіяльність системи в короткостроковому та довгостроковому періодах.

Успішність процесу регулювання ризиками залежить від безлічі зовнішніх і внутрішніх чинників. Важливо своєчасно вивчити можливий вплив цих чинників, оскільки це дозволяє виявляти події (ризики або можливості), ймовірні в результаті дії чинників ризику. Незважаючи на те, що деякі чинники можуть бути однаковими для всіх систем, події, що виникають у результаті дії цих чинників, майже завжди є унікальними для конкретної соціально-економічної системи і залежать від її специфіки, а також від рішень, які приймалися в минулому, і цілей, поставлених на теперішній час. Тому аналіз чинників ризику в процесі регулювання ризиками займає ключове місце.

На рис. 5.4 наведені найбільш важливі зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на рівень ризику в механізмі антикризового регулювання, вплив яких на окремих стадіях життєвого циклу системи відрізняється. На рівень зовнішніх ризиків впливає безліч чинників – політичних, економічних, демографічних, соціальних, географічних та ін. До внутрішніх належать ризики, зумовлені діяльністю самої системи і її контактної аудиторії. На їхній рівень впливає ділова активність менеджменту, вибір оптимальної стратегії, політики й тактики, а також наявний потенціал тощо.

При формуванні набору альтернативних підходів до регулювання ризиком слід враховувати особливості відповідної ризикової ситуації.

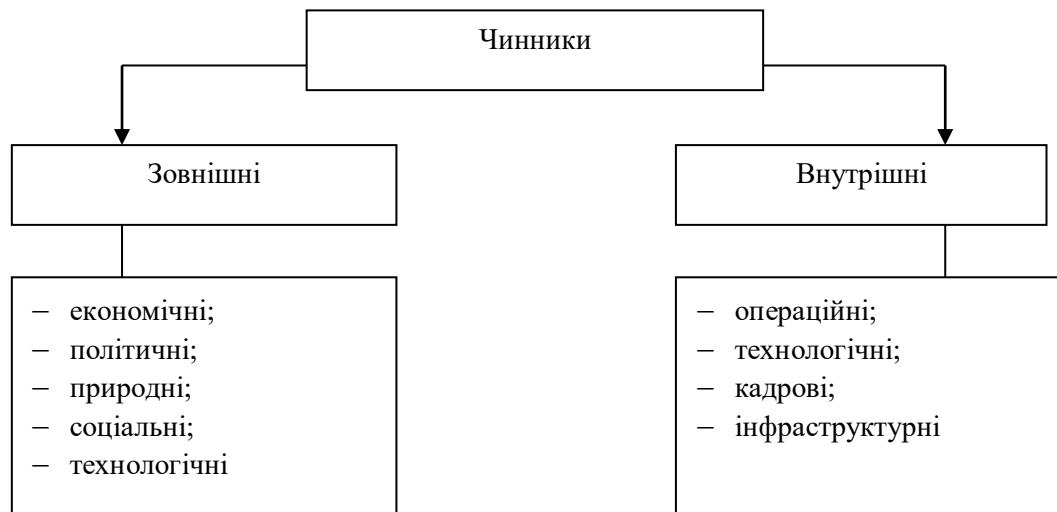

Рис. 5.4. Чинники, що впливають на успішність регулювання ризиками

Для різних типів ризиків характерні різні методи регулювання ризиком – як якісні, так і кількісні. Якісна оцінка використовується у випадках неможливості кількісного визначення ризиків у зв'язку з неможливістю отримання даних для оцінки або у зв'язку з високою вартістю отримання цих даних. Методи кількісної оцінки ризиків (маркетингові дослідження, перспективний аналіз, тестування, моделювання взаємозв'язків, дерево подій або дерево помилок, операційне моделювання, статистичний аналіз, аналіз загроз, SWOT-аналіз тощо), як правило, вимагають більшої точності та використовуються щодо більш складних і комплексних видів діяльності на додаток до якісних методів.

Вибір методів регулювання ризиком можна розглядати як проблему оптимізації в умовах обмежень. Критерії вибору можуть бути різними, в тому числі і фінансово-економічними, наприклад, забезпечення економічної ефективності. Однак при прийнятті рішення про те, які методи слід використовувати, не можна орієнтуватися лише на економічну віддачу. Важливо враховувати й інші критерії, наприклад, технічні (відбивають технологічні можливості зниження ризику) або соціальні (зведення ризику до рівня, прийнятного для суспільства). Необхідність подібної процедури вибору пов'язана з різною результативністю методів управління ризиком і

різним обсягом ресурсів, необхідних для їх реалізації.

Восьмий етап. Моніторинг стану державного антикризового регулювання в туристично-рекреаційній сфері. Заключним етапом регулювання є контроль, який має забезпечувати порівняння фактичного стану із бажаним, своєчасне виявлення відхилень та їх причин; встановлення недоліків, помилок управлінської діяльності; спостереження та реагування на зміни в туристично-рекреаційній сфері тощо. Одночасно контроль повинен набувати форми зворотного зв'язку, на засадах якого можливо здійснювати координацію регулювання.

Це надзвичайно важливий етап, оскільки саме він забезпечує властивість гнучкості та адаптивності державного антикризового регулювання, а також динамічний характер цього процесу. На цьому етапі відбуваються оновлення та поповнення інформації про кризові явища, що дозволяє приймати більш адекватні та своєчасні управлінські рішення.

На основі даних моніторингу здійснюється оцінка ефективності проведених заходів. Складність подібної оцінки полягає в тому, що протягом аналізованого періоду кризи можуть не реалізуватися, тоді як система однаково несе витрати на заходи антикризового регулювання. Тому часто доводиться зіставляти реальні витрати з гіпотетичними втратами. Метою оцінки ефективності проведених заходів є адаптація системи антикризового регулювання до зміни як умов функціонування навколишнього середовища, так і сукупності внутрішніх чинників. Адаптація відбувається, насамперед, за рахунок:

- заміни неефективних заходів більш ефективними в рамках бюджету, виділеного на проведення антикризового державного регулювання;
- зміни організації виконання заходів антикризового державного регулювання, що сприяє зростанню ефективності системи антикризового регулювання в цілому.

Необхідність поточного спостереження, контролю, оцінювання та аналізу тенденцій обумовлює потребу створення й запровадження постійного

моніторингу за результатами процесу антикризового державного регулювання в туристично-рекреаційній сфері, який включатиме як збирання та систематизацію даних щодо стану та тенденцій її розвитку, так і прогнозування та аналітичну обробку наявних даних і прогнозів щодо можливих загроз.

У цілому запропоновані антикризові технології державного регулювання туристично-рекреаційною сферою дають змогу здійснювати оцінювання глибини кризових явищ з урахуванням їх джерел, причин виникнення, можливих наслідків, а на основі отриманих оцінок та моніторингу – приймати управлінські рішення щодо пріоритетності застосування інструментів державного регулювання та узгодження механізмів між собою.

Вирішення поставлених завдань щодо антикризового державного регулювання в туристично-рекреаційній сфері може бути доповнене шляхом застосування поточного контролю за змінами, що відбуваються в суспільстві, та реформування форм і засобів державного регулювання.

5.2. Удосконалення розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України

Туристично-рекреаційна сфера є однією з основних галузей, що впливає на загальний стан і тенденції світової економіки. Оскільки зазначена сфера пов'язана з діяльністю більш як 50 галузей, її розвиток сприяє підвищенню рівня зайнятості, диверсифікації національної економіки, збереженню і розвитку культурного потенціалу, збереженню екологічно безпечного навколишнього природного середовища, а також підвищує рівень інноваційності національної економіки, сприяє гармонізації відносин між різними країнами і народами. Крім того, туризм і рекреація є одним із засобів реалізації зовнішньої політики держави.

У масштабах держави туристично-рекреаційна сфера є важелем подолання нерівномірного економічного розвитку окремих територій, стимулюючи його підвищення в економічно слаборозвинених регіонах, несприятливих для промислового та аграрного виробництва, зменшення міграції населення до великих міст і промислових центрів та забезпечення його притоку з інших регіонів.

Вплив розвитку туристично-рекреаційної сфери на соціально-економічний розвиток держави відображено на рис. 5.5.

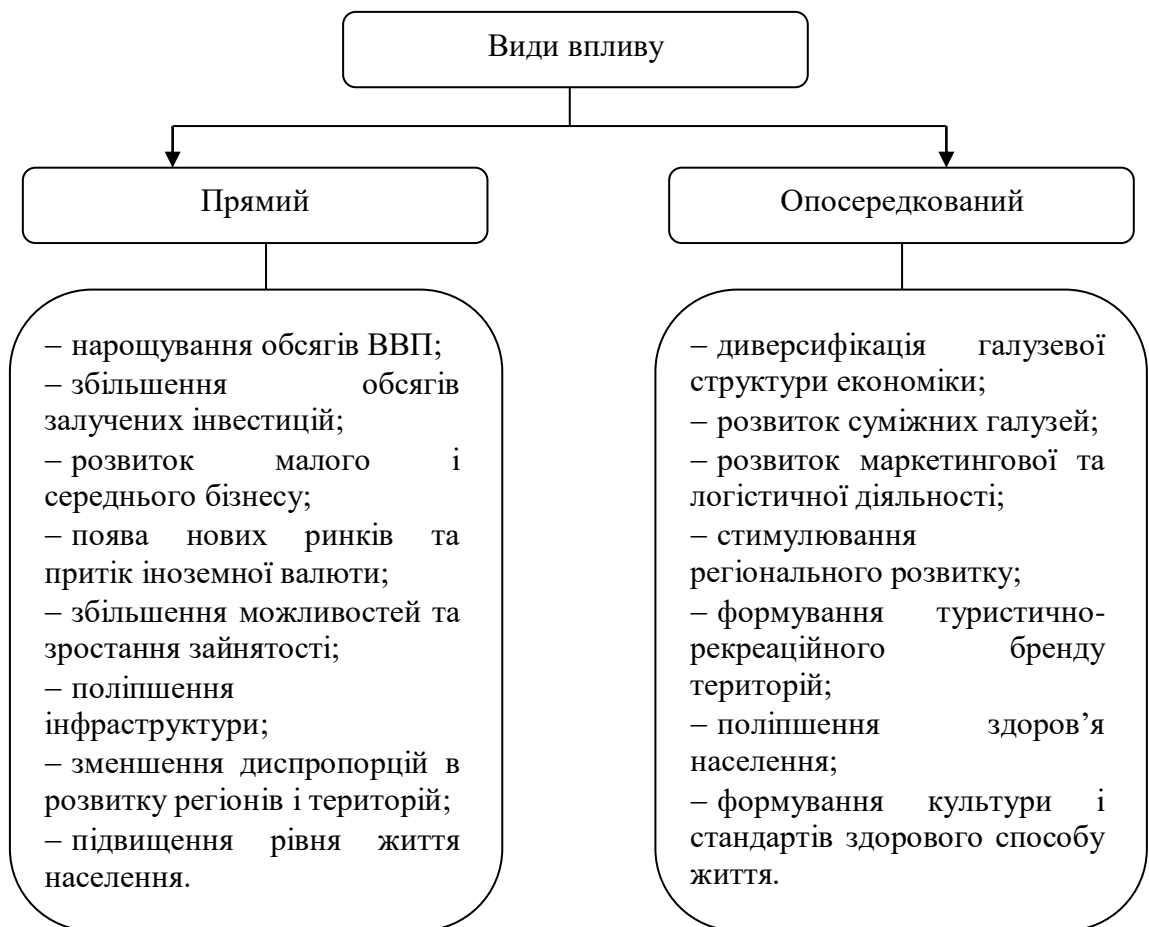

Рис. 5.5. Характеристика впливу розвитку туристично-рекреаційної сфери на соціально-економічний розвиток держави

Україна розташована у центрі Європи та має всі умови для належного розвитку економіки за рахунок державного регулювання туристично-рекреаційної сфери. Зручне географічне розташування, сприятливий клімат,

різноманітний рельєф, унікальне поєднання природно-рекреаційних ресурсів, культурно-історичної спадщини, розгалуження санаторно-курортної бази – всі ці фактори зумовлюють конкурентні переваги ринку туристично-рекреаційних послуг України в умовах інтеграційних процесів. Проте туристично-рекреаційний потенціал України на сьогодні розкрито неповністю, про що свідчить невелика частка туризму і рекреації у структурі ВВП країни та порівняно незначна кількість відвідувань країни туристами.

Підвищення ролі та соціально-економічної результативності туристично-рекреаційної сфери повинно бути в центрі уваги державної політики, що реалізується на різних рівнях – макроекономічному, регіональному та місцевому. Досягнення мети державного регулювання при формуванні політики у сфері туризму має свою специфіку, цілі, інструменти та показники на кожному рівні.

На макроекономічному рівні концептуально важливою є розробка державної стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери, в якій чітко формулюються ключові важливі цілі та механізми їх досягнення. При цьому стратегічне планування у сфері рекреації та туризму здійснюється на основі стратегії соціально-економічного розвитку країни, що забезпечує його цільову спрямованість на покращення якості життя населення як основний показник оцінки сталого розвитку.

Туристично-рекреаційна сфера як динамічна складова національної економіки висуває до розробки стратегії низку особливих умов. Це пояснюється тим, що, по-перше, є потреба в її координації та регулюванні, а по-друге — жорстка регламентація обмежує ініціативу з боку підприємницьких структур, гальмує розвиток ринкових відносин. Пропонуємо розглядати стратегію розвитку сфери туризму за допомогою структурно-функціонального підходу, із врахуванням принципу комплексності, а саме в поєднанні різноманітних компонентів туристичної індустрії та її інфраструктури. Таке поєднання є можливим при формуванні великих функціонально та територіально цілісних соціально-економічних

утворень з високим рівнем територіальної концентрації підприємств та об'єктів туристично-рекреаційного й інфраструктурного призначення, супутніх галузей, а саме — туристично-рекреаційних регіонів (районів).

На нашу думку, стратегія розвитку туристично-рекреаційної сфери може бути визначена як комплекс управлінських рішень і заходів, що спрямовані на обґрунтування перспективних та пріоритетних напрямів розвитку сфери туризму й рекреації, формування й ефективне використання туристично-рекреаційного потенціалу, забезпечення їх динамічного та сталого розвитку. Стратегія повинна поєднувати інтереси видів діяльності й суспільства, зусилля державних та місцевих органів влади, сектору середнього та малого бізнесу щодо комплексного вирішення перспективних соціально-економічних завдань.

Стратегія розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери характеризується спрямованістю, чітко визначеними пріоритетами, логічно побудованою програмою перспективних заходів для досягнення поставленої мети, набором принципів її формування. До принципів формування стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери належать оптимальність, наукова обґрунтованість, системність, об'єктивність, динамічність, адаптивність, активність, комплексність, адекватність, конкретність, логічність, прозорість, легітимність, вимірність, контрольованість та підконтрольність.

Процес формування стратегій дуже трудомісткий, він складається із динамічної сукупності етапів, які виконуються послідовно та логічно. Існує сталий зворотний зв'язок і вплив кожного етапу на інші та на всю їх сукупність. Проведений науковий аналіз виявив різні підходи до формування стратегії розвитку й етапів стратегічного управління. Перш за все необхідно виділити таку групу рішень при формуванні стратегії: внутрішнє оцінювання; оцінювання зовнішніх можливостей; формулювання цілей і вибір завдань; рішення про портфельну стратегію; конкурентна стратегія; створення альтернативних проектів, їх відбір та реалізація. Необхідно

визначити розробку місії і цілей; оцінку та аналіз зовнішнього середовища; управлінське обстеження сильних і слабких сторін; аналіз стратегічних альтернатив; вибір стратегії, реалізацію та оцінювання стратегії.

Концептуальні засади формування стратегії розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, насамперед, повинні передбачати встановлення головної мети (місії) та її складових (цілей) на основі соціальних, економічних та екологічних пріоритетів.

Головною метою реалізації стратегії механізмів державного регулювання є формування сприятливих умов для активізації розвитку сфери туризму і рекреації згідно з міжнародними стандартами якості та з урахуванням європейських цінностей, перетворення її на потужну, високорентабельну, інтегровану у світовий економічний простір конкурентоспроможну сферу, що забезпечує прискорення соціально-економічного розвитку держави й окремих регіонів, сприяє підвищенню якості життя населення, гармонійному розвитку і консолідації суспільства, популяризації України у світі.

Досягнення цієї мети повинно відбуватися одночасно з досягненням екологічного розвитку і забезпеченням сталого людського розвитку. Тільки в такій взаємній єдності та на основі високорозвиненої інфраструктури ця сфера може стати потужним чинником зростання ВВП, забезпечення зайнятості та, головне, сприяти поліпшенню всіх параметрів розвитку в країні.

Основними стратегічними цілями розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери з урахуванням сучасних тенденцій є:

- створення конкурентоспроможного національного туристично-рекреаційного продукту на засадах системної маркетингової діяльності, спрямованої на чітке позиціонування різних видів туристично-рекреаційних продуктів, адаптованих до вимог і очікувань споживачів;

- забезпечення ефективного і комплексного (економічного,

соціального, екологічного та інноваційного) використання наявного туристично-рекреаційного потенціалу шляхом розв'язання проблеми рекреаційного природокористування й охорони навколишнього природного середовища та удосконалення територіальної структури сфери туризму і рекреації з метою розвитку туристичних територій і рекреаційних зон, брендингу територій;

– системне підвищення якості механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної інфраструктури шляхом виконання комплексної програми поетапного вдосконалення матеріально-технічної бази з використанням можливостей кластерних моделей, державно-приватного партнерства та соціального замовлення;

– удосконалення інформаційної інфраструктури туристичних і рекреаційних послуг шляхом створення центрів туристичної інформації та популяризації туристично-рекреаційних продуктів під час провадження ярмаркової, фестивальної та виставкової діяльності;

– забезпечення відповідності ціни та якості туристично-рекреаційної продукції шляхом створення умов для оптимізації організаційно-економічної структури діяльності суб'єктів підприємницької діяльності у сфері туризму і рекреації;

– розроблення національних стандартів надання туристично-рекреаційних послуг відповідно до міжнародних стандартів;

– організація системи якісної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців туристичного супроводу та обслуговування, інших професій туристично-рекреаційної сфери.

Визначені цілі як орієнтири розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної потребують їх чіткої фіксації в державній політиці, причому цілі повинні встановлюватися як на національному, так і на регіональному та, безумовно, на локальному рівнях. Систематизація цілей дає змогу конкретизувати роботу щодо постійного моніторингу та визначення ефективних шляхів їх досягнення і реалізації

відповідно до певного рівня ієрархії.

Реалізація визначених цілей може бути забезпечена комплексом таких заходів з боку системи механізмів державного регулювання:

– організаційних: організація повного статистичного обліку в'їзного і виїзного туризму в єдиному органі управління, його структурної орієнтації; організація туристично-інформаційних центрів з метою ведення інформаційно-аналітичної діяльності, визначення пріоритетних цілей і орієнтирів маркетингової політики, забезпечення послуг бронювання, транспорту, готелів, театральних і виставочних квитків; стимулювання створення нових компаній та розробки нових туристично-рекреаційних продуктів;

– адміністративних: чітке розмежування функцій і повноважень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у сфері туризму і рекреації; удосконалення системи і методів управління, впровадження кластерної моделі розвитку туристично-рекреаційної сфери, яка передбачає одночасне поєднання конкуренції між учасниками туристично-рекреаційного ринку та об'єднання зусиль для реалізації рекламної, маркетингової, освітньої діяльності; вдосконалення системи професійної освіти у сфері туризму і рекреації, підвищення рівня науково-методичного забезпечення прийняття управлінських рішень, здійснення систематичних наукових досліджень стану, проблем і перспектив розвитку туризму і рекреації;

– економічних: створення сучасної системи виробничої, туристичної та соціальної інфраструктури за рахунок удосконалення системи оподаткування суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності; формування економічних механізмів стимулювання розвитку туризму і рекреації; встановлення спеціального режиму господарювання з відповідними податковими пільгами (вільні туристичні зони, території пріоритетного розвитку); бюджетне фінансування (фінансування цільових програм, науково-дослідних робіт у сфері туризму і рекреації); реалізація економічних ініціатив, спрямованих на впровадження економічно безпечних технологій і

видів діяльності; впровадження економічних методів розширення курортного сезону;

– інвестиційна політика органів виконавчої влади у сфері туризму і рекреації: залучення зовнішнього кредитного капіталу під заставу нерухомості й забезпечення таким чином інвестицій у нові об'єкти готельного господарства; виділення частини податкових платежів, що здійснюються підприємствами готельного комплексу, до бюджету як гарантійного фонду забезпечення кредитів, наданих під інвестиційні проекти розвитку готельного комплексу; безпосереднє залучення зовнішнього капіталу в розвиток готельного господарства (підготовка адресної програми нового готельного будівництва, що спирається на аналіз об'єктів, які були готелями в минулому, можливість і доцільність їхнього повернення в цю сферу; підготовка нормативних актів, що забезпечують легалізацію адресної програми і механізмів її реалізації);

– реконструкція і реорганізація існуючого готельного фонду, підготовка нового готельного будівництва. Як показує аналіз завантаження готелів і прогноз майбутнього попиту, нове будівництво має надзвичайно важливе значення, оскільки навіть приведення до міжнародних вимог усього готельного фонду не зможе задовольнити зростаючий попит;

– розвиток інфраструктури: організаційне та фінансове забезпечення заходів туристично-рекреаційного характеру; забезпечення рекламних і маркетингових заходів з метою формування привабливого іміджу держави і окремих регіонів; підготовка інвестиційних пропозицій з техніко-економічними обґрунтуваннями, що стосуються туристично-рекреаційного комплексу та їхнє рекламно-інформаційне забезпечення; експертне забезпечення інвестиційних пропозицій і проектів технічного сприяння; фінансування окремих проектів, спрямованих на розвиток туризму й об'єктів рекреації; розробка програм розвитку виробничої інфраструктури готельного господарства, у тому числі з випуску товарів дрібнофасованої продукції для готелів, розвиток переробних потужностей з випуску харчової продукції для

готелів; аналіз основних туристичних маршрутів, розробка на цій основі адресної програми розвитку ресторанів, кафе і супутніх об'єктів (сувенірні магазини, пункти обміну валюти, інформаційні кіоски); розробка програми розвитку транспортних підприємств, що забезпечують перевезення туристів; розробка комплексу заходів (податкових, адміністративних тощо) щодо забезпечення пріоритету на ринку сертифікованих товарів і послуг;

– соціальних: державна підтримка сектора соціально орієнтованих туристично-рекреаційних продуктів, стимулювання суб'єктів туристично-рекреаційного бізнесу до надання учасникам соціального туризму квоти послуг за зниженою ціною; розвиток внутрішнього туризму як засобу виховання почуття патріотизму, любові до рідного краю, поваги до історичного минулого тощо; впровадження принципів сталого розвитку, зміна типу мислення та культури туризму і рекреації, стимуляція бажання використовувати природозберігаючі товари та послуги.

Основні напрями реалізації стратегії розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери наведено в додатку Г.

Реалізація такої стратегії механізмів державного регулювання можлива за умови створення єдиного органу управління туристично-рекреаційною сферою з функцією моніторингу, контролю та координації управління і забезпечення соціально-економічного розвитку країни (рис. 5.6).

Однією з умов, здатних забезпечити успішне функціонування механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, на стратегічну перспективу є формування такої організаційної структури її управління, яка дасть змогу враховувати потреби та ініціативи всіх суб'єктів та зацікавлених осіб, розробляти регіональні, міжрегіональні й загальнодержавні програми соціально-економічного розвитку, удосконалювати організаційно-економічні механізми зростання економічної та соціальної ефективності туризму і рекреації в системі національної економіки.

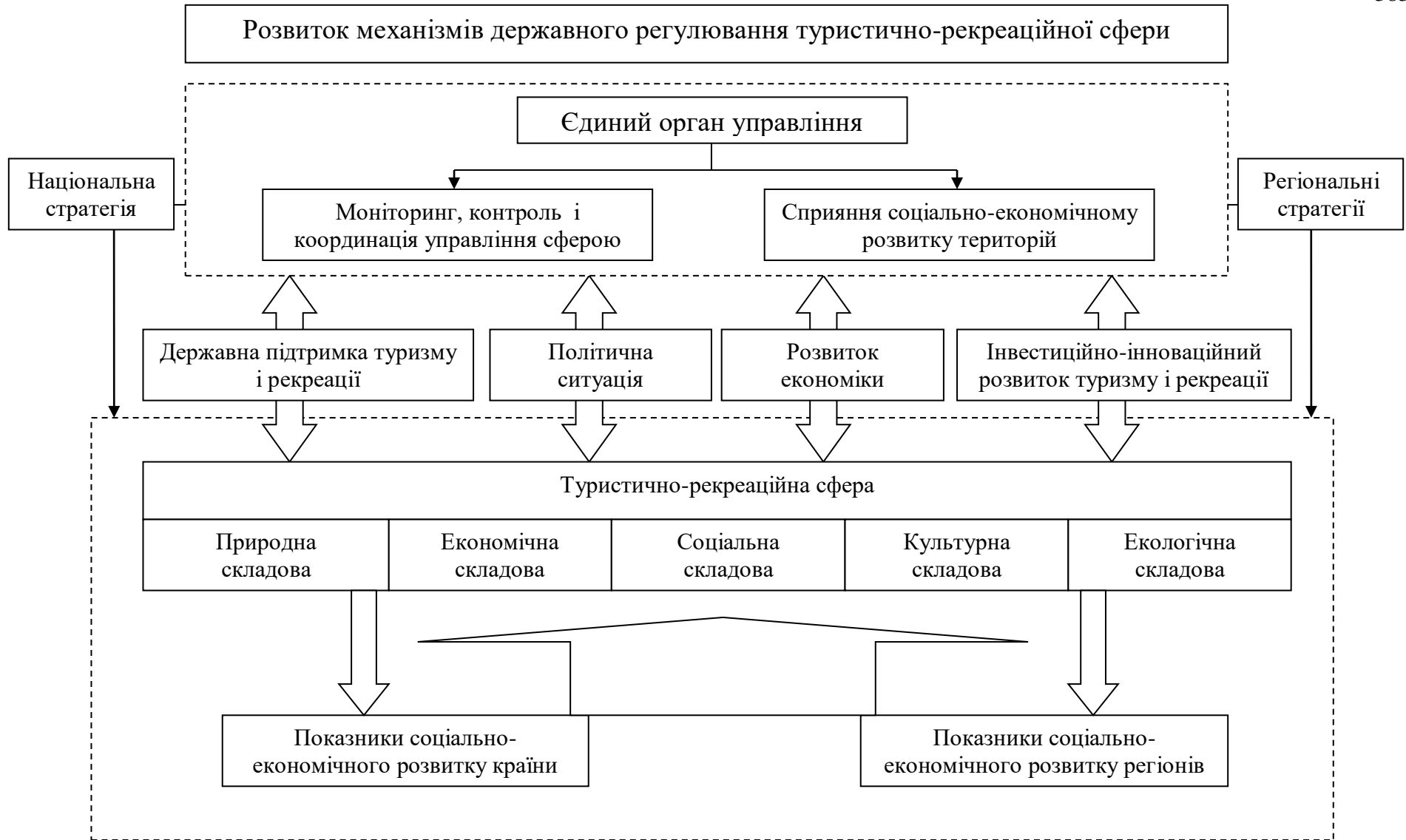

Рис. 5.6. Роль стратегії механізмів державного регулювання в розвитку туристично-рекреаційної сфери України

Проводячи макроекономічну і регіональну політику, держава сприяє формуванню сприятливого для господарської діяльності середовища в інтересах суспільства. Найважливішою складовою механізмів державного регулювання туристично-рекреаційною сферою є формування стратегічного бачення єдиним органом управління розвитком туризму і рекреації на якісно новому рівні – з урахуванням індивідуальної та громадської свідомості туристів і рекреантів, посадовців, представників органів влади, працівників туристично-рекреаційних підприємств, населення.

Тобто розробка і впровадження стратегії розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери на рівні країни потребує розуміння всіма суб'єктами, залученими до процесу управління, ролі й місця туризму і рекреації в сучасному світі, необхідності формування й досягнення численних економічних і соціальних цілей.

Дієвим засобом досягнення цих та інших важливих цілей розвитку туризму і рекреації в Україні можуть стати механізми державно-приватного партнерства. Інститут державно-приватного партнерства в усій різноманітності форм його прояву дає змогу поєднати інтереси, забезпечити вигоди та досягнення основних цілей різних суб'єктів

Незважаючи на те, що інтереси держави, бізнесу і населення у сфері туризму і рекреації перебувають у різних площинах, але по суті, вони збігаються за багатьма позиціями. Державний інтерес, насамперед, пов'язаний з розвитком внутрішнього і в'їзного туризму, що забезпечує досягнення численних економічних і соціальних цілей.

До економічних цілей державного регулювання належать:

- зростання валового внутрішнього (національного) продукту;
- прямий, непрямий і сукупний макроекономічний ефект (сума прямого, мультиплікативного економічних ефектів, ефекту від збільшення доходів), що одержується від туристично-рекреаційних послуг і продуктів;
- ефект туристично-рекреаційного мультиплікатора;
- приріст зайнятості населення в результаті розширення туристично-

рекреаційної й супутніх інфраструктур.

Соціальні цілі полягають у збільшенні:

- середньої тривалості життя населення;
- рівня продуктивності й працездатності населення;
- якості життя;
- соціального та інтелектуального капіталу;
- кількості переміщень населення всередині країни по регіонах з діловими, оздоровчими і розважальними цілями;
- загальноосвітнього і культурного рівнів населення;
- патріотичного духу нації та якості знань історії, а також формування уявлення населення про країну і поліпшення її іміджу в міжнародному співтоваристві.

Інтерес бізнесу завжди полягає в отриманні прибутку, тоді як соціальних цілей може не бути взагалі. На основі державно-приватного партнерства та у взаємодії з державою формується соціальна орієнтованість бізнесу. Посилення можливості довготривалого розміщення інвестицій під гарантії, забезпечення розподілу ризиків проекту з державою, можливості вибору проектів спільної участі гарантуються державною підтримкою такого бізнесу.

Інтереси населення в розвитку державного регулювання туристично-рекреаційної сфери полягають у такому:

- отриманні доступного оздоровлення та відпочинку для всіх категорій громадян;
- забезпеченні громадянських прав населення щодо оздоровлення, відпочинку, дозвілля;
- гарантії якості туристично-рекреаційних послуг;
- можливості вибору туристично-рекреаційних послуг і продуктів різного рівня й вартості;
- інформаційній доступності й обізнаності щодо пропозицій на ринку туристично-рекреаційних послуг;

- можливості та доступності отримання пілг і дотацій на оздоровлення, відпочинок і туристично-рекреаційні послуги;
- наявності зворотного зв'язку з постачальниками послуг з метою вирішення проблем, що виникають у процесі споживання туристично-рекреаційних послуг.

Розвиток державно-приватного партнерства в туристично-рекреаційній сфері при здійсненні проектів партнерства передбачає ефективне використання ресурсів держави – земель і природних ресурсів; майнового комплексу, у тому числі об'єктів інфраструктури; тарифної політики і державного регулювання в економіці; цільових фінансових ресурсів, включаючи базу оподаткування туристично-рекреаційній сфері; систему й елементи управління сферою; інформаційного ресурсу; митно-міграційної політики; ресурсів бізнесу – підприємницької ініціативи; управлінських фінансових рішень; трудових, управлінських, виробничих, інноваційних та інтелектуальних ресурсів; ресурсів населення – громадянської ініціативи; заощаджень населення.

Забезпечення ефективного державно-приватного партнерства потребує вдосконалення власне державного регулювання у сфері туризму й рекреації, орієнтованого на ефективне використання природно-ресурсного потенціалу з урахуванням соціальних та економічних проблем населення.

Для подальшого обґрунтування концептуальних аспектів функціонування механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери варто провести багатofакторну діагностику. Вона базуватиметься на низці чинників, що мають значний вплив на стратегію розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України. Такий аналіз має назву PEST-аналіз (табл. 5.2).

Він призначений для виявлення політичних (Policy), економічних (Economy), соціальних (Society) і технологічних (Technology) аспектів зовнішнього середовища, які можуть вплинути на стратегію розвитку сфери туризму і рекреації. Аналіз політичного середовища важливий, тому що він

визначає загальні умови, стабільність і безпеку розвитку регіону чи держави загалом. Економічне середовище повинно бути сприятливим для здійснення різноманітної господарської діяльності. Не менш важливі соціальні характеристики населення, які визначають його готовність і спроможність до відпочинку. Технологічна компонента є важливою в контексті готовності до змін, а також відповідності сучасним технологічним вимогам.

Таблиця 5.2

PEST-аналіз впливу чинників зовнішнього середовища на туристично-рекреаційну сферу України

Політика	P	Економіка	E
1. Відкритість/закритість країни. 2. Нестабільна політична ситуація. 3. Військові конфлікти. 4. Туристична політика держави. 5. Зміни в законодавстві. 6. Брендинг регіонів і територій.		1. Кризи у світовій економіці. 2. Рівень національної економіки. 3. Рівень інфляції. 4. Динаміка курсу національної валюти. 5. Зовнішньоекономічна політика країни.	
Соціум	S	Технологія	T
1. Зміни базових цінностей. 2. Зміни рівня і стилю життя. 3. Демографічні зміни. 4. Зміна структури доходів. 5. Зміна кон'юнктури на ринку праці. 6. Рівень безпеки. 7. Ставлення до туристів і рекреантів.		1. Державна технологічна політика. 2. Тенденції в галузі НДДКР. 3. Нові патенти. 4. Нові турпродукти. 5. Технологічні зміни в країні.	

Проведення ретельного PEST-аналізу дасть змогу більш точно формулювати цілі розвитку туризму і рекреації на національному, регіональному та місцевому рівнях. Дуже важливо, щоб він орієнтувався на соціальні цілі: збереження та примноження моральних і духовних благ людства, охорони здоров'я, забезпечення умов відтворення та збереження навколишнього природного середовища. Стратегія розвитку туристично-

рекреаційної сфери повинна спрямовуватися на захист культурно-історичної спадщини, боротьбу з бідністю, наслідками змін клімату, попередження подальших кліматичних змін та деградації довкілля, зменшення негативного впливу на нього.

Виходячи з цього, стратегія розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери повинна враховувати:

- досягнення європейських і світових параметрів співвідношення якості послуг і цін на них на основі системних заходів щодо стандартизації рівня якості послуг і економічного стимулювання підприємств до їх підвищення;

- якнайшвидшу адаптацію нормативно-правових і законодавчих актів сфери рекреації і туризму до стандартів, прийнятих у європейському співтоваристві;

- залучення зовнішніх інвестицій на розвиток інфраструктури для обслуговування туристично-рекреаційних потоків;

- розвиток транспорту, торгівлі, зв'язку, виробництва продукції для використання в туристично-рекреаційній діяльності та сфері послуг;

- створення привабливого туристичного іміджу України та просування турпродукту на національний і міжнародний туристичний ринок;

- розвиток матеріально-технічної бази та інфраструктури сфери туризму і рекреації (модернізація з доведенням до рівня світових стандартів матеріально-технічної бази існуючих санаторно-курортних оздоровчих установ й об'єктів туристично-рекреаційної сфери);

- введення в експлуатацію новозбудованих рекреаційних об'єктів на основі розробки економічного механізму стимулювання інвестиційної діяльності в цій сфері;

- комплексний підхід до підвищення якості прийому туристів і рекреантів та сервісного обслуговування;

- доведення до норм і міжнародних стандартів класифікації готелів, сертифікації інших приймаючих структур;

- доведення до міжнародного рівня організації ресторанної справи та її сервісного обслуговування;
- розширення кількості та якості туристично-рекреаційних послуг, що надаються;
- участь у роботі міжнародних, національних і регіональних ярмарків, фестивалів і виставок;
- організацію турів, що дадуть змогу якнайкраще ознайомитися із запропонованою продукцією та оцінити якість прийому;
- здійснення системного маркетингу ринку туристично-рекреаційних послуг;
- створення сприятливих умов для інвестицій, податкового і митного регулювання місцевого, регіонального та національного розвитку;
- забезпечення раціонального використання й охорони туристично-рекреаційних ресурсів, створення програм та планування подальших перспектив туристично-рекреаційного розвитку держави й окремих регіонів [276, с. 73].

Наступним кроком наукового підходу оцінки середовища розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери є формулювання конкурентних переваг сучасних суб'єктів господарювання. Оцінка існуючих конкурентних переваг є важливим аналітично-інформаційним підґрунтям для формування й реалізації успішної стратегічної діяльності на базі сучасного інструментарію.

Для аналізу переваг і недоліків діяльності різних регіонів, країн у всьому світі використовують метод SWOT-аналізу. Цей універсальний метод особливо ефективний при аналізі переваг і недоліків туристично-рекреаційної сфери країни. SWOT-аналіз допомагає з'ясувати обставини, за яких розвивається туризм і рекреація в Україні, збалансувати вплив внутрішніх переваг і недоліків із впливом сприятливих можливостей і загроз. Такий аналіз допомагає визначити не тільки можливості країни, а й усі доступні переваги над конкурентами.

Згідно з методологією проведення SWOT-аналізу після виявлення сильних і слабких сторін, можливостей і загроз, установлюються взаємозв'язки між ними. Це необхідно для формування стратегії поведінки, визначення основних напрямів і перших найбільш важливих кроків, необхідних для розвитку туризму і рекреації. SWOT-аналіз розвитку туристично-рекреаційної сфери України наведено в табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Критерії проведення SWOT-аналізу розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України

Сильні сторони	Можливості
<p>1. Сприятливе економіко-географічне розташування на мапі Європи.</p> <p>2. Наявність природно-рекреаційних ресурсів: лікувальні мінеральні води, лісові, ландшафтні, гідрологічні, спелеоресурси, об'єкти природного заповідного фонду, ландшафтне різноманіття.</p> <p>3. Багата історико-культурна спадщина.</p> <p>4. Наявність унікальних туристично-рекреаційних продуктів.</p> <p>5. Етнографічне різноманіття, збережені традиції, народні промисли, регіональна кухня.</p> <p>6. Позитивна динаміка розбудови матеріально-технічної бази туристично-рекреаційної сфери.</p> <p>7. Наявність відповідного кадрового забезпечення.</p>	<p>1. Розвиток туристичної інфраструктури.</p> <p>2. Створення іміджу країни як стабільної та безпечної.</p> <p>3. Вдосконалення законодавства щодо розвитку туризму й рекреаційних територій.</p> <p>4. Створення при консульствах України за кордоном державних туристичних офісів.</p> <p>5. Розвиток мережі туристично-інформаційних центрів.</p> <p>6. Зростання інвестиційних пропозицій щодо розбудови туристично-рекреаційних комплексів.</p> <p>7. Розвиток окремих напрямків туристично-рекреаційної сфери (гірськолижний, сільський, пізнавальний тощо).</p> <p>8. Покращення рівня якості туристично-рекреаційних послуг та розширення їх асортименту.</p>

Продовження таблиці 5.3

Слабкі сторони	Загрози
1. Недостатньо розвинута інфраструктура. 2. Відсутність сформованого цілісного туристичного іміджу країни. 3. Недосконале законодавство у сфері туризму і рекреації. 4. Недостатність інформації щодо економічного й податкового регулювання підприємництва в сфері туризму і рекреації. 5. Недостатня якість та асортимент туристично-рекреаційних послуг. 6. Недостатність системної організації інформаційно-рекламного забезпечення туристично-рекреаційного комплексу. 7. Нестача інформаційних центрів та центрів просування туристично-рекреаційних послуг. 8. Недостатність висококваліфікованих кадрів у закладах туристично-рекреаційної сфери.	1. Нестабільна політична ситуація. 2. Погіршення екологічної ситуації внаслідок впливу техногенних факторів. 3. Військовий конфлікт на Сході країни. 4. Зменшення інвестиційних пропозицій. 5. Недостатня нормативно-правова база для розвитку туризму і рекреації. 6. Висока конкуренція з боку сусідніх країн.

Попарне порівняння всіх сильних та слабких сторін, а також можливостей та загроз туристично-рекреаційної сфери України подано у табл. 5.4.

Найсильнішими сторонами є наявність унікальних туристично-рекреаційних продуктів, сприятливе економіко-географічне розташування на мапі Європи, а також позитивна динаміка розбудови матеріально-технічної бази туристично-рекреаційної сфери. Найслабшою стороною є відсутність сформованого цілісного туристичного іміджу країни. Серед основних можливостей можна виокремити розвиток окремих напрямків туристично-рекреаційної сфери (гірськолижний, сільський, пізнавальний тощо) та покращення рівня якості туристично-рекреаційних послуг і розширення їх асортименту. Найбільшими загрозами є несприятлива політична ситуація,

конфлікт на Сході країни, а також можуть стати розвиток закордонного туризму в близько розташованих країнах і недосконала нормативно-правова база для розвитку туризму і рекреації.

Таблиця 5.4

Попарне порівняння критеріїв проведення SWOT-аналізу

	Сильні сторони							Слабкі сторони								Сума	
	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	8		
Можливості	1	3	3	3	5	4	5	2	-5	-3	0	-3	0	0	-4	0	10
	2	5	3	1	4	2	4	2	-1	-5	-3	-1	0	-5	-5	-1	0
	3	0	1	4	4	0	1	3	0	0	-5	-3	0	0	0	0	5
	4	5	5	0	0	0	0	3	-1	-2	0	-1	0	-3	-3	0	3
	5	4	5	5	5	5	4	4	-4	-1	0	-3	-1	-5	-5	0	13
	6	5	5	4	4	4	5	0	-1	-5	-4	-4	0	-4	-1	0	8
	7	3	5	5	5	5	5	0	0	0	-3	-5	-5	-1	0	0	14
	8	0	4	4	5	5	5	5	1	-1	-2	-1	-5	0	0	0	20
Загрози	1	0	-2	-2	-1	-1	-3	3	-4	-4	-5	-4	-3	-5	-5	0	-36
	2	0	0	0	0	0	0	0	0	-3	0	0	0	0	0	0	-3
	3	0	0	0	0	0	0	1	0	-1	-5	-5	-4	0	0	0	-14
	4	0	0	0	0	0	0	0	0	-2	-1	0	0	0	0	0	-3
	5	0	0	0	0	0	0	0	0	-5	0	0	0	0	0	0	-5
	6	1	1	1	2	1	2	0	-1	-1	0	-4	-5	-1	-1	-5	-10
Сума	26	30	25	33	25	28	23	-16	-33	-28	-34	-23	-24	-24	-6		

Для того, щоб туристично-рекреаційна сфера в Україні розвивалася, необхідно налагодити стабільний сервіс, створити цілісний імідж країни через розроблення нових тематичних турів на основі історичних, географічних та ландшафтних багатств України, завдяки чому нівелювати загрозу переміщення потоку туристів закордон.

Конкретними стратегічними діями щодо розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України є:

- розробка національної та регіональних стратегій розвитку туризму і рекреації в Україні;
- навчання у сфері туризму і рекреації (проведення навчальних курсів, семінарів, тренінгів, введення курсу туристично-рекреаційної діяльності в навчальну програму Центру зайнятості та профільних факультетів ВНЗ);
- створення туристично-рекреаційних кластерів або громадських організацій (об'єднання і взаємодія об'єктів туризму й рекреації допоможе спільно працювати з представниками органів влади, формувати цінову

політику, розробляти туристичні програми та маршрути, створювати конкурентоспроможний туристично-рекреаційний продукт);

- відновлення інфраструктури;
- формування єдиного інформаційного поля – Інтернет-порталу, що узагальнює інформацію про туристично-рекреаційні об'єкти, а також містить необхідну правову, економічну та іншу інформацію;
- удосконалення нормативно-правової бази в сфері туризму і рекреації, з метою чіткого визначення поняття і статусу туристично-рекреаційного об'єкта, передбачення податкових пільг для нього;
- створення галузевих рад з туризму і рекреації;
- розробка нових туристичних маршрутів;
- розширення сфери послуг (створення нових атракцій, мереж закладів харчування з національною кухнею, закладів розміщення тощо);
- проведення виставок, ярмарок, фестивалів для залучення туристів;
- розробка та впровадження національних стандартів безпеки якості у сфері туризму і рекреації;
- створення іміджу України як країни привабливої для розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Для успішного втілення плану реалізації стратегічних дій необхідно забезпечити ефективну взаємодію правового, організаційного, економічного та фінансового механізмів державного регулювання розвитку сфери туризму і рекреації.

Правовий механізм орієнтований на дотримання учасниками процесу реалізації стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери принципів конституційності, законності та прозорості. Основними інструментами правового механізму державного регулювання повинні бути нормативно-правові акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Організаційний механізм державного регулювання спрямований на забезпечення принципів партнерства та співробітництва органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, представників бізнесових та

наукових кіл, громадських організацій. Чітке визначення завдань учасникам реалізації стратегії розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери дасть змогу розподілити відповідальність за прийняття рішень та їх виконання.

Основними складовими організаційного механізму державного регулювання є:

- план заходів з реалізації стратегії розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, який дасть змогу із застосуванням установлених показників розвитку провести оцінку досягнення цілей стратегії шляхом проведення моніторингу та визначення ефективності впливу заходів, що здійснюються на державному, регіональному та місцевому рівні;
- регіональні та локальні стратегії розвитку сфери туризму і рекреації;
- договори, що укладаються, в тому числі на засадах державно-приватного партнерства.

Економічний механізм державного регулювання забезпечує утримання високого рівня конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери шляхом:

- використання інструментів для формування сприятливих умов для залучення інвестицій у сферу туризму і рекреації;
- надання підтримки вітчизняному виробнику туристично-рекреаційної продукції;
- сприяння фінансовому оздоровленню підприємств туристично-рекреаційної сфери;
- впровадження сучасних інформаційних та маркетингових технологій.

Фінансовий механізм державного регулювання забезпечує реалізацію принципів прозорості та передбачуваності дій органів державної влади з розподілу коштів державного бюджету, інвестицій, грантів міжнародних організацій, залучення кредитів банків та небанківських установ, коштів

недержавних цільових фондів, лізингових компаній. Фінансове забезпечення реалізації стратегії здійснюється в межах коштів державного та місцевих бюджетів, суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності, коштів міжнародної технічної допомоги, інших міжнародних донорів, фінансових організацій (установ), коштів інвесторів тощо.

Однією з умов успішної реалізації стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери є розроблення і впровадження системи моніторингу з урахуванням об'єктивних показників розвитку. Крім того, проводиться постійне порівняння результатів її реалізації в частині досягнення цілей національної та регіональних стратегій розвитку.

З метою забезпечення належного і своєчасного виконання запланованих стратегічних дій система моніторингу повинна передбачати врахування факторів, що стосуються процесу розвитку туристично-рекреаційної сфери. Зокрема:

- маркетингові фактори – рівні задоволеності туристів і їх ставлення до туристично-рекреаційних об'єктів і послуг; заходи з просування туризму і рекреації, що вживаються державним і приватним секторами; ефективність різноманітних видів рекламно-інформаційних засобів; кількість туристів і рекреантів;

- економічні фактори – структура туристичних витрат; економічна дія туризму і рекреації у співвідношенні з різними стандартними вимірами, включаючи пряму і дотичну зайнятість; типи і масштаби економічних втрат у сфері туризму і рекреації і їх зменшення; розміри економічних вигод від розвитку туризму і рекреації для країни й окремих регіонів, включаючи розвиток місцевих туристично-рекреаційних підприємств і зайнятість місцевого населення;

- екологічні фактори – своєчасність у вирішенні екологічних проблем в наявних туристично-рекреаційних зонах, включаючи різні види забруднень, а також екологічну рівновагу, ступінь покращення загальної екологічної якості туристично-рекреаційних зон, застосування до

запланованих туристично-рекреаційних об'єктів принципів і програм охорони навколишнього середовища, а також правил оцінки впливу;

– інституційні фактори – ступінь виконання рекомендацій щодо організаційних структур; ступінь прийняття законодавства у туристично-рекреаційній сфері; застосування законодавства і його ефективність щодо досягнення бажаних результатів; втілення освітніх програм, програм професійної підготовки і фактичний випуск підготовлених спеціалістів; заходи, вжиті для спрощення туристичних формальностей; специфічні проблеми, пов'язані з міжвідомчою координацією в державному секторі та між державним і приватним секторами.

Разом з тим варто мати на увазі, що система моніторингу реалізації стратегії розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери повинна оперувати не лише індикаторами стану і тенденцій розвитку власного туристично-рекреаційного комплексу, а й включати систему індикаторів розвитку інших галузей економіки, процеси яких прямо чи опосередковано впливають на перспективи розвитку цієї сфери (будівництво, транспорт, зв'язок тощо).

Система моніторингу повинна бути інтегрованою, що дозволить поруч з відслідковуванням індикаторів розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційного комплексу визначати характер і ступінь впливу на сферу індикаторів суміжних з туризмом і рекреацією сфер економіки. Це означає, що для організації моніторингу необхідне залучення широкого кола спеціалістів із різних сфер діяльності, різноманітних служб і господарюючих суб'єктів, що визначає необхідність надання міжгалузевого характеру моніторинговим дослідженням, які проводяться нині.

Реалізація положень стратегії, виконання плану заходів, моніторинг стану їх виконання здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Моніторинг реалізації національної стратегії проводить

Мінекономрозвитку. До проведення моніторингу з метою дотримання об'єктивності та неупередженості залучаються громадські організації, незалежні інститути та експерти. Інститути громадянського суспільства, які покликані здійснювати контроль за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації стратегії, зокрема шляхом проведення громадської експертизи проектів нормативно-правових актів та концептуальних документів з питань розвитку сфери туризму та курортів.

Результати моніторингу повинні стати підставою для коригування планів заходів з реалізації стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери. Для оцінки стану розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери в Україні та досягнення основних стратегічних цілей, визначених стратегією, використовуються індикатори розвитку, показники, результати державних статистичних спостережень у сфері туризму і рекреації, інші дані центральних органів виконавчої влади та індекси міжнародних рейтингів. Індикатори розвитку є основними інструментами прийняття рішень щодо подальших напрямів розвитку туристично-рекреаційної сфери і ступеня реалізації заходів стратегії. Найбільш простими з них можна вважати величину витрат і прибутків від туризму і рекреації, кількість прибуттів. Проте останній показник можливо розглядати як показник розвитку туризму і рекреації тільки в тому випадку, коли це співвідноситься з бажаними результатами і базується на визначенні гранично допустимої місткості. Такі явища, як пікові навантаження, повинні бути ретельно оцінені, оскільки йдеться не лише про проблеми використання наявного фонду, але і про надмірне ресурсне споживання (наприклад, прісної води).

Індикатори можуть відігравати роль певної міри напруженості, сигналів, що дають змогу реагувати на зміну ситуації, критеріїв оцінки міри ризику. Індикатори розвитку туристично-рекреаційної сфери пов'язані з аналізом впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, що визначають розвиток туризму і рекреації. Виділяють такі типи індикаторів:

– попередження – показники, які відображають певні тенденції і попереджають про зміни, що відбуваються в системі. До них, наприклад, належать індикатори зниження кількості прибуттів, тривалості перебування туристів на території тощо;

– напруги – показники напруженості функціонування вказаної системи і наявності прихованих конфліктів у результаті туристично-рекреаційного використання (зокрема, водних ресурсів в результаті їх туристично-рекреаційного освоєння, зростання злочинності);

– міри – показники, що потребують визначення сучасного рівня розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери та її місця у структурі економіки; міри впливу туристично-рекреаційної діяльності на природне, соціально-економічне і культурне середовище (наприклад, збільшення частки надходжень від розвитку туристично-рекреаційної діяльності, зайнятих у туристично-рекреаційній сфері тощо); міра ефективності механізмів державного регулювання туристично-рекреаційною сферою.

Індикатори можуть мати якісне і кількісне вираження, але останнє по окремих індикаторах може бути непорівнянним. Наприклад, кількість прибуттів може вимірюватися в тисячах, мільйонах за одиницю часу (у рік). Співвідношення внутрішніх і міжнародних туристів і рекреантів виражається у відсотках, а тимчасовими одиницями є місяць, сезон тощо. Кількісні співвідношення можуть розглядатися у вигляді міри поточного стану порівняно з еталонними значеннями, більш ранніми даними тощо.

Особливу складність у ході розробки індикаторів і їх зіставлення становлять якісні показники. Наприклад, індикатори, що характеризують міру задоволеності туристів і рекреантів їх перебуванням на певній території, індикатори якості виконання прийнятих регіональних стратегій розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери. Розробка індикаторів розвитку туристично-рекреаційної сфери – це складний і багатоетапний процес (додаток Д).

Основні методи розробки індикаторів полягають у поетапності. Завершальний етап пов'язаний з формуванням остаточного списку індикаторів, використовуваного для дослідження стану туристично-рекреаційної сфери і планування її стратегічного розвитку механізмів державного регулювання.

Зупинимось на окремих, найбільш складних етапах розробки індикаторів розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери. На початковій стадії – дослідження та організація – збирається первинна інформація про особливості розвитку туристично-рекреаційної сфери, аналізується поточний стан розвитку туризму й рекреації.

Основне завдання етапу – сформулювати конкретну мету і завдання розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, визначити їх місце в господарському комплексі. Спочатку визначаються бажані індикатори, аналізуються джерела інформації, ведеться збір даних і їх первинний аналіз по запропонованих індикаторах (про що інформуються державні органи й інвестори), далі оцінюється ефективність вибраних індикаторів і проводиться їх ревізія.

Вибір індикаторів розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери залежить від конкретної мети, стратегічних напрямів розвитку, рівня проведення дослідження. При визначенні стратегічної мети розвитку туристично-рекреаційної сфери слід переходити до вивчення порогової місткості систем – природної, соціально-економічної, культурної. У ході розвитку туризму й рекреації кількість і роль індикаторів можуть змінюватися.

Таким чином, індикатори розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери варто розглядати як основу піднесення туризму і рекреації та одночасно як інструмент ухвалення рішень про пріоритетні напрями їх розвитку. При цьому процес розробки індикаторів постійний і потребує відповідного оновлення інформаційних баз

даних. У зв'язку з цим, трансформуються критерії оцінки розвитку туристично-рекреаційної сфери та обґрунтовується необхідність постійного моніторингу як індикаторів, так і ситуації, що змінюється.

Досягнення значень індикаторів, критеріїв ефективності реалізації стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери забезпечується за допомогою механізмів і напрямів реалізації стратегії. Усі зазначені інструменти реалізації стратегії розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери використовуються в тісній взаємодії з метою уникнення дублювання передбачених ними заходів. Крім того, проводиться постійне порівняння результатів їх реалізації з позиції досягнення цілей стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери та регіональних стратегій розвитку у сфері послуг.

Таким чином, формування стратегії розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери дозволить втілити напрями розвитку туризму і рекреації з урахуванням визначених цілей і завдань. Реалізація основних положень стратегії передбачатиме перетворення сфери туризму і рекреації в потужний конкурентоспроможний сектор національної економіки на основі високорозвиненої інфраструктури та тісної взаємодії органів державної влади, суб'єктів туристичної діяльності, громадських організацій, науковців і фахівців галузі в напрямку удосконалення стратегічного державного регулювання у визначеній сфері.

5.3. Програмно-цільовий метод державного регулювання розвитком туристично-рекреаційної сфери

В умовах ринкових відносин та нестабільних економічних процесів, що накопичилися в національному господарстві України, дієвим механізмом державного регулювання та підтримки туристично-рекреаційної сфери може стати застосування програмно-цільового методу. Він є досить ефективним і

розповсюдженим інструментом стратегічного регулювання, який дозволяє реалізовувати планові засади в ринковому середовищі, забезпечує державний вплив на розвиток соціально-економічних процесів та згладжує «провали ринку». Тобто механізми стратегічного регулювання тісно пов'язані із застосуванням програмно-цільового методу в процесі визначення перспектив розвитку. Програмно-цільовий метод у стратегічному регулюванні дозволяє проектувати цілі та результати розвитку і виконувати їх за допомогою цільових програм.

Застосування програмно-цільового методу передбачає вирішення складних державних і регіональних проблем, насамперед, за рахунок гнучкої постановки цілей і завдань реалізації програми, кількісного і якісного визначення проблеми; здійснення розрахунку потрібних ресурсів, а також джерел покриття потреби в них; знаходження ефективного алгоритму реалізації програмних заходів. Головна особливість програмно-цільового методу полягає в можливості значної концентрації ресурсів для програмного вирішення пріоритетних завдань.

Ключовою категорією, яка визначає сутність програмно-цільового методу, є «програма», яка в широкому розумінні є «комплексом заходів щодо реалізації стратегії» [102]. Можна виділити два основні підходи до трактування програми в контексті застосування програмно-цільового методу. Прибічники першого роблять акцент на ознаках взаємозв'язку мети (завдань) і оптимізації витрат часу і ресурсів (наприклад, на основі мережних моделей оптимізації програм) [129, с. 528]. Згідно з другим, більш широким, програма – це «комплекс локалізованих в часі та просторі несуперечливих конкретних заходів у сфері соціальної, структурно-інвестиційної, фінансово-кредитної, податкової, бюджетної, цінової, зовнішньоекономічної, аграрної, науково-технічної, інституційної політики, що орієнтується на досягнення як якісно, так і кількісно визначених цілей соціально-економічного розвитку [303].

Більш деталізований підхід включає обґрунтування вибору конкретної проблеми для програмної розробки й має такі характеристики:

- формулювання проблеми та аналіз причин її виникнення, пропозиція взаємоузгодженого переліку заходів (з визначенням можливих термінів їх проведення);

- оцінка потреби в фінансових бюджетних і позабюджетних, матеріальних і трудових ресурсах та визначення можливих джерел їх забезпечення;

- визначення кола можливих замовників, розробників і виконавців програми.

Відмінними особливостями програми як планового документа механізмів державного регулювання є:

- програма вирішує найбільш важливу, пріоритетну проблему, яка чітко окреслена й локалізована (перелік проблем і виділення з них найбільш важливі, що вимагають програмного вирішення визначається у стратегічному плані, коли обґрунтовуються різні варіанти розвитку підприємств, галузей, комплексів у перспективі й визначається розрив між можливим і необхідним їх розвитком. Цей розрив і вказує на проблему, яка оцінюється за ступенем впливу на результативність економіки країни, регіону, міжгалузевого комплексу, підприємства);

- цілі, завдання та заходи програми конкретизовано під програмну проблему, забезпечуючи її рішення необхідні, установлені строки;

- заходи і виділені для їх реалізації ресурси мають адресний характер, що підвищує підконтрольність і відповідальність за реалізацію заходів та цільове використання коштів і ресурсів;

- програма забезпечується ресурсами в пріоритетному порядку, в повному обсязі й у встановлені терміни як за кількістю, так і за якістю;

- програми в основному мають міжгалузевий, міжрегіональний характер і не прив'язані до можливостей розвитку конкретних підприємств та їх об'єднань;

- програми мають локальний характер, що зумовлює склад їх учасників незалежно від форми власності та галузевої належності;

– програми мають епізодичний характер, та їх необхідність відпадає при вирішенні проблеми.

Правила, вимоги, рамки розробки й організації виконання програм визначаються принципами, які формуються виходячи з методології механізмів державного регулювання програмно-цільового планування. Ці принципи можна умовно розділити на дві групи (рис. 5.7).

Рис. 5.7. Принципи розробки програм

Загальні принципи розробки програм – це принципи, на основі яких розробляються всі планові документи, в тому числі і програми (науковість і реальність планових і програмних заходів, наступність планів і програм різних часових меж та інше). Натомість, специфічні, властиві більшою мірою тільки програмам. До таких специфічних принципів належать комплексність заходів, які забезпечують розв'язання проблеми, цілеспрямованість програмних заходів на вирішення проблеми, єдність цілей і ресурсів.

Ці основоположні принципи розробки програм визначають основні напрями використання програмно-цільового методу механізмів державного регулювання для ефективного вирішення проблем у соціально-економічному розвитку країни, регіону, міжгалузевого комплексу. Принципи програмно-

цільового планування механізмів державного регулювання знаходять свій конкретний прояв у способах, прийомах і порядку розробки програми як документа.

Узагальнення теоретичних висновків і конкретного досвіду дозволяє виділити найбільш доцільні для розробки програм принципи [303]:

- орієнтація програми на кінцевий результат (формулюється у вигляді цілей або сукупності цілей), досягнення якого стає основним призначенням програми;

- побудова програми у вигляді групи (комплексу) впорядкованих, взаємопов'язаних і взаємозалежних видів діяльності різного рівня, що утворюють її структуру;

- визначення програми як елемента, що входить до складу програми більш високого порядку, а також має зв'язок з іншими програмами того ж рівня;

- розуміння програми як цілісного об'єкта управління незалежно від відомчої належності складових її елементів;

- системний розгляд процесу управління програмою на всіх етапах – від аналізу проблеми і постановки цілей до контролю за її виконанням;

- створення відповідної організаційної системи управління програмою або на засадах спеціально запровадженого органу, або шляхом перерозподілу прав і відповідальності наявних підрозділів, а також використання різноманітних координаційних форм управління;

- наділення програми як єдиного об'єкта управління необхідними кадровими, матеріальними, фінансовими та іншими ресурсами;

- використання методів аналізу й оцінки для обґрунтування рішень, що приймаються на всіх етапах розробки і реалізації програми.

Більшість перерахованих принципів реалізується далеко не в повному обсязі. У кожному конкретному прикладі дотримання або ігнорування цих принципів визначається особливостями системи розробки бюджету в певний

період, управлінською специфікою і бюрократичними відомчими бар'єрами, а також специфікою програм.

Використання програм у практиці державного регулювання розвитком туристично-рекреаційної сфери викликано необхідністю збереження як побічних заходів регулювання ринкових відносин (тарифні угоди, механізми корекції системи оподаткування в інтересах стабільності ринку тощо), так і заходів прямого державного регулювання окремими процесами і підприємствами. Саме заходи прямого державного регулювання на процеси формування туристично-рекреаційної сфери повинні бути чітко визначеними, дійовими, зрозумілими більшості населення й господарським суб'єктам.

До потенційно доцільних для програмного вирішення проблем розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери належить реконструкція й адаптація окремих об'єктів технологічної структури туризму і рекреації до умов попиту внутрішнього і світового туристично-рекреаційного ринку, а також підтримки прискореного створення ринкової інфраструктури: дороги, сучасний зв'язок, електронна система платежів і взаєморозрахунків, система податкового контролю тощо. Перехід до ринкової інфраструктури повинен бути поетапно узгодженим, тобто повинен здійснюватися в межах відповідної програми, якщо досягнуто й узгоджено результати попереднього етапу. Лише поетапно узгоджений перехід здатний в масовому масштабі забезпечити поширення елементів ринкової інфраструктури серед більшості суб'єктів ринку.

Основний спонукальний мотив розробки програм державного регулювання зумовлений можливістю отримання бюджетних коштів або гарантій банків і фондів, що кредитують програми на умовах повернення. У цьому зацікавлені як замовники, так і виконавці програми. Програми, що подаються, досить конкретні й орієнтовані на вирішення поточних проблем розвитку. Разом з тим є і програми, масштаби і ресурсні вимоги яких істотно перевищують реальні можливості інвестиційного потенціалу. Крім того, при

підготовці програм нерідко допускаються методичні похибки. Недостатньо конкретно формулюються мета вирішення проблеми і вимоги до її досягнення. Це істотно ускладнює оцінку відповідності наявних проектів і завдань програми та перешкоджає об'єктивному сприйняттю поточного стану вирішення проблеми.

Склад кінцевих підцілей і проектів, що включаються в програму, далеко не завжди враховують ринкову ситуацію і часто не відповідають меті рішення проблеми, що призводить лише до часткового її вирішення. Крім того, оцінка ресурсних вимог (вартість і тривалість) зазвичай формуються без розробки бізнес-планів і техніко-економічне обґрунтування (ТЕО), а тому часто виявляються завищеними; вони не враховують реальної ситуації на аналогічних ринках туристичних послуг і продуктів. Здебільшого у програмах відсутній опис механізмів і структури державного регулювання, що забезпечували б цільове фінансування і контроль за ходом виконання робіт і проектів. Загалом це спричиняє нецільові витрати коштів й уповільнює темпи виконання проектів.

У практиці механізмів державного регулювання розвитком туристично-рекреаційної сфери можуть використовуватись різні види програм, кожній із яких відповідає свій склад принципів реалізації [128, с. 110-111; 306, с. 4]:

- програма-прогноз передбачає всебічний аналіз поточного стану, формування й оцінку прогнозних варіантів розвитку, можливі напрями й окремі ресурсні оцінки;

- програма-напрямок описує перспективи розвитку окремих груп взаємопов'язаних галузей сфери туризму і містить характеристику проблемної ситуації, можливі напрями її розв'язання. Фактично вона може розглядатися як деталізація програми-прогнозу;

- програма-проблема – це найбільш типовий приклад програмування етапності, порядку й умов вирішення складних міжгалузевих соціально-економічних проблем. У такій програмі чітко фіксуються межі й умови та шляхи вирішення проблеми, зумовлюються необхідні ресурси, строки і

механізм управління. Програми-проблеми повинні мати вартісні й часові оцінки, що жорстко контролюються в процесі вирішення проблем;

– програма-проект може розглядатися як певна частина розв'язуваної проблеми і має всі ознаки програми-проблеми. Фактична реалізація програми-проблеми здійснюється шляхом формування складу кінцевих підцілей і проектів їх досягнення.

Отже, окремий проект постає як основна «одиниця» при реалізації програми. У свою чергу, програма-напрямок реалізується відповідно до сформованої сукупності програм-проблем. Тому розробки до рівня програм-проблем (а відповідно і програм-проектів) свідчать про можливу ступінь реалізації програм-напрямоків.

Програмні заходи повинні формуватися з використанням програмно-цільового методу. Кожен захід повинен бути конкретним, працювати на досягнення поставленої перед мети. Заходи, що потребують значних обсягів фінансових або інвестиційних ресурсів, мають подаватися в загальній системі із визначенням відповідних джерел для забезпечення необхідних ресурсів [25, с. 67].

Під програмно-цільовим методом державного регулювання мається на увазі сукупність способів і прийомів, спрямованих на розробку, реалізацію і контроль за виконанням програм, головна відмінна риса яких полягає у використанні їх основного об'єкта й первинної ланки під час складання бюджету та управління соціально-економічними процесами. Призначення програмно-цільового підходу полягає в обґрунтуванні концентрації ресурсів для вирішення комплексних проблем, забезпечення координації видів діяльності і заходів, що здійснюються окремими відомствами і різними рівнями керівництва, підвищення ефективності виконання прийнятих рішень.

Програмно-цільовий метод державного регулювання забезпечує єдність дій, спрямованих на прив'язку мети та завдань різних рівнів, а також часових періодів різної тривалості. Особливістю цього методу є прогнозування майбутніх станів системи та складання конкретної програми

досягнення бажаних результатів. Логіка програмно-цільового підходу державного регулювання вибудовується в таку послідовність: проблема – мета – ресурси – організація – вирішення (реалізація) [91, с. 94].

Існує безпосередній зв'язок між програмно-цільовим методом та стратегічним регулюванням. Можна виділити такі основні функції, що виконує програмно-цільовий метод у стратегічному регулюванні:

- дозволяє вирішувати велику кількість проблем, взаємопов'язаних між собою (комплексне вирішення проблем);
- допомагає подолати негативні тенденції розвитку;
- зосереджує увагу розробників на досягненні пріоритетних цілей і завдань;
- пов'язує основні напрями – плани розвитку держави, регіону;
- надає можливість вирішувати лише пріоритетні завдання розвитку;
- сприяє оптимізації використання ресурсів (фінансових, трудових, часових) для реалізації поставлених завдань;
- надає можливість спрогнозувати конкретні результати розвитку за допомогою програми та скоординувати роботу органів влади щодо досягнення цих завдань.

Можна запропонувати алгоритм розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери на основі програмно-цільового методу. Першим етапом у процесі планування є розроблення плану реалізації стратегії розвитку з визначенням проблем, формуванням стратегічних та оперативних цілей розвитку. Для досягнення узгодженості вибору рекомендовано використовувати методику експертних оцінок [173, с. 208].

На другому етапі визначають стратегію впровадження плану. Виокремлюються пріоритетні напрями та цілі, розробляється програма, за допомогою якої досягатимуться заплановані цілі.

Третім етапом є дослідження програми на можливість виконання (правовий, фінансовий, технічний, організаційний та інші напрями). Також визначаються результати реалізації програми та ресурси, за допомогою яких

буде досягнуто результатів.

На четвертому етапі формують критерії ефективності та результативності програми – економічність, ефективність, результативність, якість.

На останньому, п'ятому, етапі провадиться постійний моніторинг виконання програми, досягнення програмних показників ефективності та результативності самої програми та виконання цілей і завдань розвитку

Розробка програми розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери є важливим чинником удосконалення економіки цієї сфери, тому до цього процесу необхідно підходити з ретельною підготовкою, проводячи контрольовані експерименти і з огляду на стратегію зростання.

Крім того, потрібен серйозний підхід до планування, систематичний розгляд принципів питань, які можуть виникнути при формуванні нового продукту, а також розробка серії альтернативних заходів, які використовуються при виникненні непередбачуваних ситуацій.

Розробка програми розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери повинна здійснюватись таким чином (табл. 5.5).

I етап. Виявлення програмно-розв'язуваних проблем. Проводиться оцінка туризму і рекреації: аналізуються туристично-рекреаційні ресурси, потенційні туристично-рекреаційні ринки й основні можливості та стримуючі фактори розвитку.

На основі такої оцінки можна визначити протиріччя між очікуваним станом економічного розвитку туристично-рекреаційної сфери й можливостями його досягнення при обліку наявних умов, тобто виявити проблеми, що підлягають програмному опрацюванню. Цей етап є попередніми і, по суті, не включається в процес формування програми для безпосередніх її розробників.

Послідовність розробки програми розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери

Етапи	Зміст виконуваних робіт
Етап 1	<p>Виявлення програмно-розв'язуваних проблем:</p> <ul style="list-style-type: none"> – оцінка з точки зору туризму і рекреації (ресурси, потенційні ринки, можливості і стримуючі фактори розвитку); – виявлення проблем на основі низки критеріїв; – формулювання головної проблеми і її симптомів.
Етап 2	<p>Підготовка завдань для розробки програми:</p> <ul style="list-style-type: none"> – визначення складу розробників; – формулювання головної мети; – складання переліку підпрограм; визначення кількісних значень цільових показників; – складання інструктивних і методичних матеріалів; – визначення обсягу і джерел фінансування; термінів реалізації.
Етап 3	<p>Формування «дерева цілей» програми:</p> <ul style="list-style-type: none"> – послідовне виявлення всіх підцілей, ранжування підцілей за ступенем їх першочерговості.
Етап 4	<p>Розробка варіантів програми:</p> <p>Аналітичний блок – загальний базовий аналіз; аналіз інфраструктури, визначних туристичних пам'яток, видів діяльності, що існують і можливих нових форм туризму і рекреації, сегментів туристично-рекреаційного ринку, економічних, екологічних, соціокультурних та інституційних аспектів.</p> <p>Оптимізаційний блок – розробка норм проектування і будівництва туристично-рекреаційних об'єктів; складання детальних територіальних планів і техніко-економічного обґрунтування; визначення оптимальних туристично-рекреаційних пропускних потенціалів і потенційних туристично-рекреаційних зон; встановлення найбільш доцільних форм туризму і рекреації.</p> <p>Соціально-економічний блок – розробка програми турів з описом маршрутів; пошук заходів щодо посилення позитивних і запобігання негативним економічним впливам, заходи щодо поліпшення загального економічного стану; розробка програм розвитку обізнаності населення, освіти і професійної підготовки кадрів для сфери туризму і рекреації; розрахунок ефективності програмних заходів.</p>
Етап 5	<p>Оцінка і вибір ефективного варіанта програми:</p> <ul style="list-style-type: none"> – за кінцевим результатом, витратою ресурсів, термінами досягнення цілей.
Етап 6	<p>Оформлення проекту програми:</p> <ul style="list-style-type: none"> – складання структурного плану й остаточних рекомендацій.
Етап 7	<p>Контроль за виконанням програми:</p> <ul style="list-style-type: none"> – моніторинг економічних, екологічних, інституційних і маркетингових чинників.

Зазначимо основні критерії виявлення проблем:

- відповідність існуючої туристично-рекреаційної інфраструктури потенційному попиту на туристично-рекреаційний продукт;
- раціональність розміщення туристично-рекреаційних об'єктів на певній території;
- оцінка натуральних показників діяльності туристично-рекреаційних підприємств;
- рівень зносу основного фонду в сфері туризму і рекреації;
- рівень якості наданих туристично-рекреаційних послуг;
- можливість підрахунку результатів діяльності туристично-рекреаційних підприємств і туристично-рекреаційних потоків;
- ступінь впливу туризму й рекреації на екологічну обстановку;
- наявність інформації про туристично-рекреаційні можливості та ін.

Виявлені проблеми піддаються ретельному аналізу з метою визначення меж майбутньої програми розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери. Підсумок цього етапу – визначення і формулювання головної проблеми і її симптомів. Вона може бути визначена як:

- невідповідність рівня надходжень від туризму і рекреації існуючому потенціалу;
- нераціональне розміщення об'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури;
- неможливість об'єктивного підрахунку результатів діяльності туристично-рекреаційних підприємств і потоків через недосконалу систему звітності;
- недостатня інформація про туристично-рекреаційні можливості.

Другий етап передбачає підготовку завдань для розробки програми. Він необхідний для початку робіт з формулювання програми. Для підготовки програми розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери необхідно залучити спеціалістів з різних сфер:

планування, маркетингу, екології, соціології, транспорту, права, готельного господарства, зайнятості, архітектури та землекористування.

Найбільша складність полягає в формуванні головної мети програми: якщо мета формується як досягнення соціально-економічного та культурного відродження туризму і рекреації, то повинен бути визначений термін і встановлені підцілі за різними напрямками, наприклад, досягнення визначених показників прибуття туристичних потоків, розмір надходжень від їх прибуття тощо. Якщо мета формується як здійснення у найближчій перспективі, то програма може мати менше підпрограм і бути вузько спрямованою, тоді можлива така мета: розвиток певного виду туризму чи рекреації.

Вирішення питань фінансування залежить від цілей і кількості підпрограм. Необхідно розробити комплекс заходів щодо фінансування програми, яке може здійснюватися різними шляхами – з місцевого бюджету, з різних фондів тощо. Необхідно також розробити детальний план роботи над програмою, в якому вказуються терміни проведення всіх заходів, їх послідовність і взаємозв'язок, а також терміни підготовки всіх звітів з виконання програми.

На третьому етапі проводиться послідовне виявлення всіх підцілей, з дотриманням підпорядкованості кожної з них цілям більш високого рівня. Підцілі повинні бути проранговані за ступенем їх першочерговості для кожного рівня.

На етапі розробки варіантів програми виділяється декілька блоків. У процесі загального базового аналізу необхідно скласти коротку історичну довідку, пов'язавши її з потенційними туристично-рекреаційними пам'ятками, вивчити й описати розміщення природних ресурсів, існуючі моделі землекористування і землеволодіння із зазначенням зон, які не повинні або не можуть розвиватися з туристично-рекреаційною метою. Величезне значення для загального базового аналізу має повний розгляд діючих на національному та регіональному рівнях планів і програм розвитку туризму і рекреації. Оцінка існуючої демографічної моделі (чисельності та

розподілу населення, темпів і тенденцій його зростання, міграційних процесів та інших характеристик) необхідна для складання рекомендацій щодо її подальшого поліпшення.

За наявними вторинними даними проводиться аналіз стану і розвитку економіки, фіксується фактичний дохід на душу населення, моделі зайнятості і безробіття, а також інші економічні характеристики із зазначенням всіх серйозних проблем. На цьому ж етапі необхідно виявити і описати значущі позитивні та негативні фактори, що впливають на залучення туристів, наприклад, імідж країни, вплив політичної нестабільності, злочинності тощо.

Аналіз інфраструктури включає оцінку доступу до країни різними видами транспорту, пропускнуго потенціалу і зручності об'єктів і послуг для туристів і рекреантів; аналіз внутрішньої транспортної системи щодо використання потреб для туризму і рекреації; оцінку стану іншої інфраструктури в наявних і потенційних туристично-рекреаційних зонах; оцінку всіх попередніх, раніше затверджених планів і програм з удосконалення інфраструктури; виявлення всіх чинників, пов'язаних з інфраструктурою та тих, що безпосередньо впливають на розвиток механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери.

Наступним аналітичним етапом є оцінка існуючих туристично-рекреаційних об'єктів і пов'язаних з ними послуг. Аналіз проводиться через обстеження наявних засобів розміщення (число, вид, місцезнаходження, рівень якості) і туристично-рекреаційних об'єктів (закладів харчування, банків, магазинів тощо). Дається оцінка відповідності туристично-рекреаційного об'єктів і послуг необхідним вимогам. Під час аналізу різних сегментів державного регулювання туристично-рекреаційного ринку проводиться оцінка тенденцій розвитку туризму й рекреації, аналізуються специфічні характеристики туристів і рекреантів.

На етапі економічного аналізу необхідно мати можливість для оцінки наявних типів туристично-рекреаційних витрат. Наразі така можливість обмежена через недосконалість системи статистичної звітності підприємств.

Однак саме економічний аналіз може забезпечити необхідний розрахунок спостережуваного і прогнозованого економічного впливу туризму і рекреації на основі стандартних вимірювань – частка у ВВП, валові та чисті доходи в іноземній валюті, масштаби і види економічних втрат, чистий дохід, ефект мультиплікації. На цьому ж етапі здійснюється виявлення потенційних джерел фінансування для розробки проектів.

Аналіз екологічного стану проводиться з метою виявлення всіх наявних екологічних проблем, які можуть бути викликані розвитком туризму і рекреації, а також уже існуючих і стримуючих такий розвиток. Аналіз соціокультурних аспектів полягає в оцінці наявних і потенційних соціально-культурних впливів, викликаних розвитком механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери. Під аналізом інституціональних аспектів мається на увазі оцінка наявних державних і приватних структур, чинного законодавства і правил у сфері туризму і рекреації, людських ресурсів і фінансів, наявних для інвестицій у сферу туризму і рекреації.

Важливим фактором розробки програми є комплекс заходів з підготовки і видання пакету матеріалів про туристично-рекреаційні можливості країни, а також спеціалізованих каталогів, що дають вичерпну інформацію про туристичні фірми та пропонованими ними продукти і послуги.

Оптимізаційний блок включає низку заходів, спрямованих на здійснення оцінки й аналізу всіх туристично-рекреаційних ресурсів як основи для розробки рекомендацій щодо кожного з них; виявлення основних можливостей та стримуючих факторів для розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери; визначення, які саме форми туризму і рекреації необхідно розвивати, що значною мірою залежить від природних і культурних ресурсів; розробку стандартів якості на туристично-рекреаційні послуги, що надаються.

Соціально-економічний блок передбачає розрахунок ефективності

програмних заходів з розвитку туризму й рекреації. При цьому найважливішим критерієм є «чистий прибуток з одного відвідувача», тобто загальна сума, яку відвідувач витрачає, за вирахуванням витрат, понесених з точки зору соціальних і природних ресурсів для прийому й обслуговування вказаного споживача. Реалізація заходів програми, в залежності від проблем, що вирішуються, сприятиме:

- розширенню туристично-рекреаційної інфраструктури (в першу чергу в зонах підвищеного туристичного й рекреаційного інтересу);
- задоволенню потреб вітчизняних та іноземних туристів і рекреантів;
- збільшенню чисельності зайнятих у сфері туризму і рекреації;
- вдосконаленню нормативно-правової та податкової бази у сфері туризму і рекреації;
- створенню позитивного іміджу країни як туристично-рекреаційного регіону.

Названі показники визначаються й розраховуються за допомогою контрольних значень.

П'ятим етапом є оцінка і вибір ефективного варіанта програми. Критерії оцінки і вибору варіанта залежать від специфіки програми, Порівняння здійснюється за такими параметрами, як кінцевий результат, затрати ресурсів, терміни досягнення цілей. Економічну ефективність програми як повноцінного проекту визначають як різницю між сукупними вигодами від реалізації програми і сукупними витратами, витраченими на виконання запланованих заходів та понесеними протягом визначеного періоду часу. Критерії фінансово-економічної ефективності програми наведено в табл. 5.6.

Визначення економічної ефективності програми є найважливішим і найскладнішим етапом дореалізаційних досліджень. Від того наскільки об'єктивно і всесторонньо здійснена ця оцінка, а отже, й правильно визначені подальші дії щодо реалізації програми, залежать терміни повернення інвестованих коштів.

Критерії економічної ефективності програми

Показники ефективності	Економічне значення показника
Чистий приведений дохід	<p>Показник є одним із найпоширеніших у практиці прийняття управлінських рішень. Автори теорії дисконтування розуміють його як чистий приведений до теперішньої вартості (дисконтований) дохід, котрий дає змогу визначити абсолютну величину ефекту від реалізації проекту, та пропонують розраховувати його як різницю між сумою приведених до теперішньої вартості всіх грошових потоків доходів та сумою дисконтованих грошових потоків витрат проекту [342, с. 111].</p> <p>Визначення доцільності інвестування за критерієм чистого приведенного доходу фактично зводиться до розрахунку своєрідної економії витрат інвестиційного капіталу за альтернативним варіантом порівняно з інвестиційними витратами на базовий проект.</p> <p>Характеризуючи показник чистого приведенного доходу, потрібно зазначити, що його можна використовувати не тільки для порівняльної оцінки ефективності реальних інвестиційних проектів, але як критерій цілісності їх реалізації.</p>
Рентабельність інвестицій	<p>Показник характеризує частку чистого приведенного доходу, що припадає на одиницю дисконтованих в період життєвого циклу проекту інвестиційних вкладень.</p> <p>Рентабельність інвестицій, виступаючи показником абсолютної прийнятності інвестицій, надає можливість дослідження інвестиційного проекту у двох аспектах: з його допомогою можна виявити щось на зразок «міри стійкості» такого проекту; він є інструмент для ранжування різноманітних інвестицій з точки зору їх привабливості [163, с. 182]</p>
Внутрішня норма дохідності	<p>Внутрішня норма дохідності дає змогу зіставити обсяг інвестиційних витрат з майбутнім чистим грошовим потоком за проектом і визначити рівень прибутковості певного інвестиційного об'єкта [76, с. 273].</p> <p>Внутрішня норма дохідності використовується аналогічно показникам чистої приведеної вартості та рентабельності інвестицій, а саме встановлює економічну межу прийнятності наявних інвестиційних проектів.</p> <p>Цей показник застосовується найчастіше для оцінки масштабних проектів, реалізація яких є тривалою у часі.</p>
Строк окупності	<p>Строк окупності – це період часу, протягом якого витрати окупаються отриманим ефектом [154, с. 342].</p> <p>Показник строку окупності завоював широке визнання завдяки своїй простоті і легкості розрахунку. Цей метод досить легко можуть освоїти спеціалісти, які не мають фінансової підготовки.</p>

У свою чергу, об'єктивність і всебічність забезпечують сучасні методи здійснення оцінки ефективності інвестиційних проектів. Розглянуті нами методи є досить точними, базуючись на простих розрахунках, вони дозволяють достатньо швидко здійснити оцінку економічної ефективності розробки і впровадження програми, їх можна використовувати при вирішенні таких питань, як дохідність програми; визначити переваги різних варіантів розглянутої програми; з'ясувати, наскільки один варіант програми ефективніший за інший.

Розрахувавши майбутні вигоди від програми, можна сформулювати попередні висновки про результативність обраного варіанта програми та доцільність його розробки. На основі обраного варіанта приймається стратегічна мета, що охоплює економічні, екологічні та соціокультурні чинники; будується структурний план, що включає типи й розміщення туристично-рекреаційних об'єктів, виділяються зони туризму і рекреації, планується транспортне сполучення.

Безпосереднє управління програмою вимагає проведення оцінки якості розробленої програми. Науковці пропонують різноманітні методичні підходи до оцінки якості цільових програм у різних галузях економіки. Згідно з розробленою методикою, оцінку якості програм пропонується здійснювати на основі застосування експертного методу «Дельфі», який оснований на експертних оцінках, що проводяться групою фахівців, та включає проведення експертного опитування в п'ять етапів: формування робочої групи, формування експертної групи, проведення опитувань експертів згідно з методикою, проведення експертизи, підбиття підсумків, визначення результату.

Цей підхід до оцінки якості програм державної підтримки розвитку малого бізнесу, безумовно, здатний підвищити якість таких цільових програм, але й має деякі недоліки. Так, методу «Дельфі» притаманний тривалий цикл проведення самої експертизи, що може призводити до психологічних труднощів у роботі експертів та до нестабільності їхнього

складу. На кінцевий результат впливають лише експерти, а власне відкритої дискусії не відбувається. Існує також вірогідність поверхневого аналізу ситуації через бажання якомога скоріше відповісти на поставлену велику кількість питань.

П. Бернацький у своїй роботі запропонував власну оцінку державних та регіональних програм у сфері профілактики та боротьби з корупцією. Методика автора також передбачає оцінювати якість програми за такими напрямками: узгодженість із нормативними актами; структура, зміст і комплексність; якість, а також здатність вирішити проблеми (реалізованість), на які вона націлена [122]. Він пропонує оцінювати якість державних цільових програм за такими п'ятьма критеріями: цілісність, узгодженість, структурна відповідність, наукова обґрунтованість, практична реалізованість.

Серед недоліків запропонованої методики можна виокремити:

- відсутність пояснення щодо процедури відбору експертів, адже від якості, компетентності та професійності їх складу залежить точність та обґрунтованість прогнозу;

- методика спирається лише на якісні оцінки, отримувані за методом «Дельфі».

Надаючи можливість оцінити цілісність, узгодженість, обґрунтованість і реалізованість програми, така методика не дозволяє визначити її ефективність і результативність. Проаналізувавши існуючі наукові підходи до оцінки якості розроблених програм, пропонуємо таку модель оцінки якості програм розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України (рис. 5.8), яка включає низку критеріїв:

1. Наукова обґрунтованість.
2. Структурованість.
3. Узгодженість за ієрархічними рівнями.
4. Практичність та змістовність.

Наукова обґрунтованість включає чотири критерії, сформовані відповідно до принципів програмно-цільового методу: оцінка існуючого

стану; діагностика проблем розвитку туризму і рекреації; визначення цілей та характерних проблем, що вирішує програма, а також прогностичний характер очікуваних результатів.

Рис. 5.8. Модель оцінки якості програми розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери

За структурованістю пропонується проводити експертизу програми розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери за дев'ятьма критеріями:

- оцінка стану (характеристика та аналіз стану, структури, потенціалу, економічних і соціальних процесів);
- визначення проблем(и) та їх характеристика (аналіз причин виникнення проблем, обґрунтування необхідності їх вирішення за

допомогою програми);

- наявність визначення мети програми;
- наявність переліку завдань;
- наявність шляхів вирішення проблеми;
- система заходів програми;
- визначеність щодо термінів і послідовності виконання;
- наявність розрахунку забезпечення виконання програми (фінансові обсяги, джерела, строки виділення та витрат ресурсів, оцінка реальних можливостей забезпечення виконання програми);
- наявність очікуваних результатів виконання програми.

Під час оцінки програми розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери за критерієм структурованості експерти оцінюють наявність структурної частини у програмі. Побудова програмної структури дозволяє встановлювати пріоритети програмних заходів. В ідеалі ця структура повинна забезпечувати порівняння альтернативних способів досягнення мети. При її побудові здійснюється поступовий перехід від сфери, за яку відповідає орган управління в цілому, до рівня відповідальності його підрозділів, муніципальних підприємств (організацій), причому кожний наступний рівень характеризується більшою мірою деталізації цілей, функцій і показників.

Структура окремих програм включає:

- основні передумови розробки і визначення місця в просторовому розвитку;
- формулювання цілей основних учасників, механізми їх взаємодії;
- характеристику основних ресурсів програми;
- робочі завдання, плани роботи, засоби і механізми контролю за її реалізацією;
- прогноз позитивних і негативних наслідків реалізації програми;
- основні механізми державного регулювання подання програми зацікавленим особам.

Орієнтовна структура програми така:

- вступ;
- характеристика проблеми;
- паспорт програми;
- основні поняття і терміни;
- мета і завдання програми;
- основні шляхи вирішення проблеми;
- терміни й етапи виконання;
- система програмних заходів;
- забезпечення виконання програми;
- очікуваний ефект від реалізації програмних заходів;
- контроль за виконанням програми (форми й методи, орган управління, його функції та способи контролю).

Різноманіття структур програм пояснюється неправильним розумінням програмного підходу, який розкривається в таких основних поняттях: проблема – мета – система заходів – цільовий розподіл ресурсів. За своїм змістом зазначений метод передбачає послідовне прийняття рішення і проведення робіт в усіх ланках загального циклу розробки комплексної проблеми; визначення цілей (завдань) – розробка заходів – забезпечення їх ресурсами – встановлення виконавців – оцінка корисного результату (ефекту). Замкненість циклу на кінцеві результати – істотна особливість у характеристиці програмно-цільового методу. За остаточним результатом можна зробити висновок, наскільки ефективно проведено систематизацію цілей розвитку, вибрано шляхи, методи розподілу й використання ресурсів для досягнення цілей.

Оцінка якості програми розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери за критерієм узгодженості за ієрархічними рівнями здійснюється шляхом виявлення відповідності встановленої мети окремим цілям та завданням програми. Така ув'язка дозволяє будувати спільну роботу над консолідованим вирішенням назрілих завдань у межах

програми.

Наступним етапом оцінки є узгодженість за практичністю та змістовністю, де пропонується проводити оцінювання програми за методикою, основою якої є її оцінка за такими критеріями:

- наявність конкретних заходів, спрямованих на виконання програми;
- наявність конкретних діючих проектів з розвитку туристично-рекреаційної сфери;
- наявність переліку відповідальних виконавців, їх функцій, форм контролю та відповідальності;
- наявність конкретних термінів виконання для окремих розділів програми та всієї програми;
- визначеність та реальність джерел фінансування.

Оцінка якості програми розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери згідно з розробленим підходом здійснюється за допомогою інтегрального показника, у склад якого входять окремі компоненти. У свою чергу, кожна з компонент оцінюється за допомогою відповідних критеріїв (часткових показників) Якщо за визначеним критерієм програма не містить частини, відповідної критерію, то така програма повинна отримати 1 бал. Якщо за обраним критерієм програма містить відповідну частину, вона отримує 2 бали. За сукупністю отриманих балів формується узагальнений показник якості розробленої програми.

Отже, запропонований науковий підхід до оцінки якості програми розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери в Україні суттєво відрізняється від існуючих підходів в оцінці програм розвитку інших галузей, насамперед, компонентним складом та його наповненістю за кількістю критеріїв, що дозволить більш критично оцінити програму.

Шостий етап передбачає оформлення проекту програми. У програмі як документі подаються структурний план, остаточні рекомендації та план виконання, одночасно з усіма базовими дослідженнями та аналітичними даними. У ньому також містяться довідкові та інші географічні матеріали.

Готовий документ подається до контрольної проектної комісії та інших зацікавлених сторін для вивчення й отримання висновку експертів.

З метою забезпечення належного і своєчасного виконання плану програми розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, необхідно періодично контролювати чинники, що стосуються процесу розвитку (сьомий етап):

- маркетингові чинники – рівні задоволеності туристів і рекреантів і їх ставлення до пам'яток, об'єктів і послуг; заходи щодо просування туристично-рекреаційних продуктів, що вживаються державним і приватним секторами; ефективність різних видів рекламно-інформаційних заходів; кількість відвідувачів на різних об'єктах;

- економічні чинники – структура туристичних витрат; економічний вплив туризму й рекреації відповідно до різних стандартних вимірів, включаючи пряму і непрямую зайнятість, типи і масштаби економічних втрат у сфері туризму і рекреації, їх зменшення, розміри економічної вигоди від туризму і рекреації, включаючи розвиток місцевих туристично-рекреаційних підприємств і зайнятість місцевих жителів у сфері туризму і рекреації;

- екологічні фактори – своєчасність у вирішенні екологічних проблем у наявних туристично-рекреаційних зонах, включаючи різні види забруднень, а також екологічну рівновагу, ступінь поліпшення загального екологічного стану туристично-рекреаційних зон, застосування щодо запланованих туристично-рекреаційних об'єктів принципів і програм охорони навколишнього середовища, а також правил оцінки впливу;

- інституційні чинники – ступінь виконання рекомендацій щодо організаційних структур, ступінь прийняття законодавства у сфері туризму і рекреації, застосування законодавства і його ефективність щодо досягнення бажаних результатів, реалізація програм освіти, професійної підготовки і фактичний випуск підготовлених фахівців, специфічні проблеми, пов'язані з міжвідомчою координацією в державному секторі та між державним і приватним секторами.

Висновки до п'ятого розділу

Основними тенденціями сучасності у сфері державного регулювання економіки є такі явища скорочення об'єму втручання; підвищення ролі непрямих методів та механізмів регулювання; уважніше відношення до саморегулюючої здатності ринку; державно-приватне партнерство.

Туризм як галузь сучасної економіки, здатен приносити державі солідний прибуток до бюджетів усіх рівнів, особливо потребує регулювання з боку держави. Як з'ясувалося в ході дослідження, державне регулювання туристично-рекреаційної галузі в Україні має наступні особливості: перебування галузі в стані затяжного «правового вакууму», численні відомчі перестановки, відсутність чіткого розмежування повноважень державної та регіональної влади. Основним чинником, стримуючим розвиток галузі, являється відсутність ефективних механізмів регулювання туризму державою.

Специфіка сфери туризму як галузі національної економіки полягає в тому, що на відміну від інших галузей сучасної економіки, туризм пропонує як продукт право на споживання певного роду послуг, тоді як самі послуги створюються в інших галузях економіки. На мікрорівні якісна специфіка туризму, що визначає особливості підприємницької діяльності в цій сфері, проявляється через унікальний характер взаємодії суб'єкта і об'єкту туристичної діяльності на основі реалізації туристичних технологій, причому об'єктом туризму є не товар (як в традиційних галузях), а споживач товару.

Економічними механізмами державного регулювання туристично-рекреаційної сфери є: виробнича - забезпечення зайнятості населення, створення доходу, згладжування регіональних диспропорцій, нівеляції відхилень платіжного балансу. Враховуючи масштабність і важливість виконуваних туризмом функцій, туризм слід визнати чинником макроекономічної стабільності країни що вимагає уважного відношення до нього з боку держави для забезпечення пропорційності розвитку територіальних і галузевих економічних комплексів, обґрунтування політики

зайнятості, забезпечення зростання бюджетних прибутків і державного регулювання станом платіжного балансу. У довгостроковому плані додаткові ефекти від розвитку туризму не лише не зменшуються, а навпроти збільшуються, тому туризм може стати джерелом, а на окремих територіях навіть необхідною умовою стійкого економічного зростання.

Численні зв'язки туризму з іншими галузями економіки породжують значні зовнішні економічні, екологічні і соціально культурні ефекти, поширення яких частенько знаходиться поза сферою контролю суб'єктів туристської діяльності. Державне регулювання туризму має бути спрямоване на мінімізацію негативних і збільшення позитивних наслідків зовнішніх дій.

Державне регулювання розвитку туризму є багаторівневою системою, що включає:

- координацію і сприяння розвитку туризму в глобальному масштабі здійснюється через Всесвітню туристичну організацію за участю міжнародних фінансових організацій;
- узгодженість туристичної політики на міждержавному рівні досягається через регіональні туристичні організації і спеціальні органи міждержавних об'єднань (наприклад, ЄС);
- на національному і регіональному рівнях регулювання також здійснюється через спеціально створені органи і громадські асоціації туристичних організацій.

Метою механізмів державного регулювання розвитку туризму повинне стати створення конкурентоздатного туристичного комплексу, що задовольняє потреби українських і зарубіжних громадян в туристичних послугах і вносить вклад до розвитку економіки країни за рахунок збільшення кількості робочих місць, припливу іноземної валюти, збереження культурної і природної спадщини.

Застосування програмно-цільового методу в державному регулюванні розвитком туристично-рекреаційної сфери дає змогу визначити пріоритетні напрями здійснення перетворень, спланувати заходи з реалізації тих чи

інших конкретних завдань, визначають прогностичні показники, яких буде досягнуто в кінцевому результаті. Інструментом реалізації програмно-цільового методу є відповідні програми, які, стосовно туристично-рекреаційної сфери, передбачають функціонування конкурентоспроможного сектору економіки.

При цьому під час розроблення програми розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери передбачається досягнення узгодження цілей соціально-економічного розвитку із завданнями ефективної охорони навколишнього середовища, оптимального поєднання галузевих і територіальних інтересів, реалізації міжгалузевого підходу до раціонального використання і відтворення природних ресурсів, комплексного вирішення територіальних соціально-економічних і екологічних проблем.

ВИСНОВКИ

У дослідженні запропоновано розв'язання актуальної проблеми, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад і вирішенні науково-прикладних завдань та формуванні стратегічних напрямів удосконалення механізмів державного регулювання в туристично-рекреаційній сфері України. Результати проведених досліджень уможливають отримання таких висновків:

1. Систематизовано теоретико-методологічні засади і зміст наукової проблеми формування ефективної системи державного регулювання в туристично-рекреаційній галузі України, викладені у розробках наукових попередників та уточнено базові дефініції предмета дослідження.

Визначено на методологічному рівні основи функціонування механізмів державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери та запропоновано підходи до модернізації механізмів державного регулювання формуванням політики розвитку туристично-рекреаційної сфери, шляхом поєднання в її складі політики у сфері підприємництва, політики ліцензування та стандартизації, політики у сфері зайнятості, науково-освітньої політики, інноваційної політики, інвестиційної політики, інфраструктурної політики, політики територіального розвитку, екологічної політики та політики євроінтеграції туризму.

2. У результаті репрезентативного аналізу досвіду Німеччини, Франції, Великобританії, Італії та інших, стає можливим запропонувати якісно нову систему показників та їхніх граничних значень удосконалення механізмів державного регулювання в туристично-рекреаційній галузі України. Проаналізовано найкращий зарубіжний досвід державного регулювання розвитку туризму, та визначено, що передові країни приділяють велику увагу політиці оновлення вже існуючих туристичних продуктів і пошуку нових ресурсів для розвитку туристично-рекреаційної сфери, захисту довкілля та ін. Проте особливе місце в розвитку туристично-рекреаційної сфери цих країн

займає державна політика просування туристичного продукту за кордоном для заохочення прибуття іноземних гостей в країну і тим самим виправдання великих інвестицій в розвиток міжнародного туризму в країні.

3. Окреслено науково-методичні засади державного регулювання туристично-рекреаційною сферою. Визначено методичне забезпечення державного туристично-рекреаційної сфери України, яке орієнтоване на недопущення недотримань законодавства у сфері туризму, й усунення випадків недобросовісної і оманливої діяльності та складається з трьох етапів: «визначення змісту недотримання законодавства у сфері туризму та рекреації», «класифікаційний аналіз недотримань рекламного законодавства» та «оцінка ефективності державного регулювання формування законодавства у сфері туризму та рекреаційних зон відпочинку».

4. Досліджено та систематизовано механізми державного регулювання інвестиційного потенціалу рекреаційних регіонів України. Науково обґрунтовано визначення взаємозв'язку між структурними елементами туристично-рекреаційного кластера, що здійснюється шляхом обміну товарами, технологіями, інформацією та послугами, як об'єкта державного регулювання на регіональному рівні, виходячи з необхідності кластерного підходу державного регулювання у сфері туризму і рекреації, який активізує підприємництво через концентрацію ділової активності, та сприяє створенню робочих місць, доходів, поліпшенню якості туристичних послуг, життя населення на території його запровадження.

5. Систематизовано теоретико-методологічні засади дослідження формування та реалізації механізмів державного регулювання районуванням просторової організації туристично-рекреаційної сфери України. Запропоновано, на основі здійснення системного аналізу, створення Агентства регіонального розвитку, як механізму державного регулювання, що мають на меті вирішення завдань поліпшення умов використання передових інноваційних технологій, підвищення інвестиційної привабливості регіонів, розширення залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для регіонального

розвитку, вдосконалення підготовки та перепідготовки відповідних фахівців з проблем регіонального розвитку, координацію програм технічної допомоги, спрямованих на підтримку регіонального розвитку.

6. Проведено комплексний аналіз стану системи державного регулювання туристично-рекреаційної сфери в Україні. Визначено концептуальні засади державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України, що ґрунтуються на економічному механізмі, та приймають до уваги практичний досвід співпраці з учасниками туристично-рекреаційного ринку і орієнтуються на створення сучасного туристичного середовища в Україні, що відповідає європейським та міжнародним вимогам завдяки наявності інноваційних видів розвитку туристично-рекреаційної сфери України.

7. На основі проведеного дисертаційного дослідження, розроблено стратегічні напрями удосконалення механізмів державного регулювання туристично-рекреаційною сферою, та окреслено підходи до удосконалення механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України, через розробку стратегії розвитку державного регулювання в туристично-рекреаційній індустрії, що ґрунтуються на безпосередній участі держави в процесах реалізації спеціальних соціально-призначених програм шляхом належного фінансування всіх складових комплексної державної політики України у сфері туризму та рекреаційних зон відпочинку.

8. З'ясовано, що на сучасному етапі розвитку України розвиваються оригінальні властивості туристично-рекреаційної сфери, що відрізняють її від інших економічних, фінансових, господарських систем: система одночасно споживає, нагромаджує і генерує здобутки економіки держави. Нами обґрунтовано ключові засади антикризових технологій державного регулювання туристично-рекреаційною сферою шляхом визначення основних елементів антикризових технологій державного регулювання туристично-рекреаційною сферою, як механізмів практичної реалізації концепції державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, удосконалення та застосування економічних методів, зокрема, індикативного

планування, в контексті визначення перспективних тенденцій розвитку туристично-рекреаційного ринку України та передбачають наявність послідовності етапів впровадження концепції.

9. Визначено й науково обґрунтовано підходи до удосконалення механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України, через застосування програмно-цільового підходу до механізмів державного регулювання розвитком туристично-рекреаційної сфери, що на відміну від існуючих, передбачає залежність цих механізмів від державної політики України у сфері туризму та рекреаційних зон відпочинку, та в якості об'єкта регулювання містить туристичну індустрію що є цілісною системою, зворотні зв'язки якої відображають залежність подальших пропозицій щодо вдосконалення державної політики у сфері туризму та рекреаційних зон відпочинку від прибутковості туристичної індустрії, конкурентоспроможності регіонів України на внутрішньому та зовнішньому туристичних ринках, а також загального соціально-економічного стану країни та її окремих територій.

10. У дисертації здійснено наукове обґрунтування доцільності виконання дослідження в контексті комплексного і системного наукових підходів, що мають системну природу. З'ясовано змістовно-понятійна база науки «Державне управління» шляхом уточнення сутності наступних дефініцій: 1) *«державне регулюванням туристично-рекреаційної сфери»*, сутність якого полягає в забезпеченні з боку держави правил взаємодії між учасниками туристичного ринку через використання нормативно-правових, інституційних та економічних методів впливу на ринкові процеси з метою захисту прав та інтересів всіх суб'єктів ринку; 2) *«державна політика в туристично-рекреаційній сфері»*, яка являє собою цілеспрямовану та системну діяльність органів державної влади, орієнтовану на регулювання відносин, що виникають в процесі вироблення, розповсюдження та споживання туристично-рекреаційних послуг з урахуванням інтересів всіх учасників ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
2. Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів регіонів та держави. Тези допов. Міжрегіон. конф. «Регіони в незалежній Україні: пошук стратегії оптимального розвитку» (Харків, березень, 1994). Харків, 1994. 148 с.
3. Административное право Российской Федерации : учебное пособие / Алехин А. П., Кармолицкий А. А., Козлов Ю. М. М. : Зерцало-М, 2003. 608 с.
4. Азар В. И. Экономика и организация международного туризма. М. : Экономика, 1984. 239 с.
5. Азарян О. М. Ринок туристичних послуг: моніторинг і розвиток комплексу маркетингу : монографія / О. М. Азарян, Н. Л. Жукова. Донецьк : Вид-во ДонМУ, 2002. 241 с.
6. Алаев Э. Б. Экономико-географическая терминология. М. : Мысль, 1977. 199 с.
7. Аламшиев П. М. Экономическое районирование СССР. М. : Изд-во экон. лит., 1969. Кн. 2. 235 с.
8. Александрова А. Ю. Международный туризм : учебное пособие для вузов. М. : Аспект Пресс, 2001. 463 с.
9. Алексеева Ю. В. Державне регулювання соціального туризму в Україні. Зб. наук. пр. НАДУ. 2009. Вип. 1. С. 182-191.
10. Алексеевский В. С. Синергетика менеджмента устойчивого развития : монографія. Калуга : Манускрипт, 2006. 328 с.
11. Андрусенко Г. О., Мостовий Г. І. Державне регулювання макроекономічними процесами: Опорний конспект лекцій. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2003. 168 с.
12. Анфилатов В. С., Емельянов А. А., Кукушкин А. А. Системный

анализ в управлении : учеб. пособие. / под. ред. А. А. Емельянова. М. : Финансы и статистика, 2002. 368 с.

13. Асаул А. Формування інвестиційного клімату. Економіка України. 2002. № 4. С. 83-87.

14. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: Курс лекций. М.: Юридическая література, 1997. 400 с.

15. Бабарицька В. К., Малиновська О. Ю. Менеджмент туризму. Туроперейтинг : навч. посібн. 2-е вид., перероб. та доп. К. : Альтерпрес, 2008. 288 с.

16. Бабінова О. Агентства регіонального розвитку: європейський досвід. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2009. Вип. 4. С. 111-118.

17. Бакурова Г. В., Очеретін Д. В. Оцінка рекреаційної привабливості регіону. Збірник наукових праць. Вип. 183 у 3-х томах. Т. 3. Дніпропетровський ДНУ, 2002. С. 617-622.

18. Балабанов И. Т., Балабанов А. И. Экономика туризма : учеб. пособие. М. : Финансы и статистика, 2000. 176 с.

19. Баламирзоев Н. Л. Основные методы и функции управления, способствующие развитию регионального туристского комплекса. Молодой ученый. 2012. №4. С. 97-99.

20. Балацкий Е. В. Агентства регионального развития и их особенности: международный опыт. URL: http://kapital-rus.ru/articles/article/agentstva_regionalnogo_razvitiya_i_ih_osobennosti_mezhdunarodnyj_opyt/.

21. Безпарточний М. Г. Кластерна модель забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання у контексті регіонального функціонування . Экономические инновации. 2007. № 30. С. 24-32.

22. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. К. : Вид-во «Палитра», 1998. 130 с.

23. Бек Ю. Б. Правове регулювання іноземних інвестицій у спеціальних (вільних) економічних зонах України (на матеріалах СЕЗ «Яворів») : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Л., 2005. 191 с.
24. Бережна О. О. Шляхи інвестування діяльності та залучення природно-ресурсного потенціалу рекреаційно-оздоровчих комплексів. Економіка та держава. 2007. № 7. С. 34-36.
25. Беседін В. Ф. Прогнозування і розробка програм: методичний посібник. / за ред. В. Ф. Беседіна. К. : Науковий світ, 2000. 468 с.
26. Биржаков М. Б. Введение в туризм. СПб. : Издательский Торговый Дом «Герда», 1999. 176 с.
27. Білотіл О. М. Оцінка стану комплексної державної політики у сфері туризму та курортів на прикладі Причорноморського регіону України. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 17. С. 118-120.
28. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент : учебный курс. К. : Эльга-н, Ника-центр, 2001. 536 с.
29. Блануца В. И. Интегральное экологическое районирование: концепция и методы. Новосибирск : Наука, 1993. 158 с.
30. Бодров В. Г., Балдич Н. І., Сафронова О. М. Державне управління у фінансово-економічній сфері : навч.-метод. матеріали. К. : НАДУ, 2013. 88 с.
31. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів : монографія. Л. : ІРД НАН України, 2006. 288 с.
32. Борщ Л. М., Герасимова С. В. Інвестування: теорія і практика : навчальний посібник. Київський ун-т ринкових відносин, Феодосійська фінансово-економічна академія. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Знання, 2007. 685 с.
33. Бражко О. В. Особливості формування оцінки інвестиційної привабливості економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2008. № 8. С. 16-20.
34. Бугай С. М., Щепанський Е. В. Регіональна політика в Україні: термінологічна невизначеність та загальні проблеми становлення.

Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2005. № 4. С. 300-307.

35. Бугай С. М., Щепанський Е. В. Формування інституційної структури забезпечення регіонального розвитку в Україні. Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2006. № 1. С. 285-290.

36. Бутенко Н. Концептуальні засади використання системного підходу у дослідженнях промислового маркетингу. Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. 2011. № 127. С. 16-20.

37. Буткевич О. В. Правове регулювання господарської діяльності в спеціальних (вільних) економічних зонах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». К., 2004. 20 с.

38. Валентюк І. В. Організаційно-економічні механізми державного регулювання туристичної сфери України : автореф. дис. ... канд. держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» К., 2005. 20 с.

39. Валентюк І. В. Туризм як галузь господарського комплексу України. Управління сучасним містом. 2001. № 10-12 (4). С. 60.

40. Василенко В. А. Теорія і практика розробки управлінських рішень : навч. посіб. К. : ЦУЛ, 2003. 420 с.

41. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінськ ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

42. Веснин В. Р. Менеджмент : учебник. 3-е изд., перераб. и доп. М. : ТК. Велби, Изд-во Проспект, 2006. 504 с.

43. Вінник О. М. Господарське право : навчальний посібник. 2-ге вид., змін, та доп. К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 766 с.

44. Виконавча влада і адміністративне право. За заг. ред. В. Б. Авер'янова. К. : Видавн. Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.

45. Виханский О. С., Наумов А. И. Практикум по курсу «Менеджмент» / под ред. А. И. Наумова. М. : Гардарики, 1999. 281 с.

46. Волошин Ю. А., Колосов Р. В. Свободная экономическая зона:

миф или реальность ? Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків та залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект. Донецьк : ТОВ «Лебідь», КП «Регіон», 1998. С. 225-227.

47. Воронов А., Буряк А. Кластерний аналіз – база управління конкурентоспособністю на макроуровні. Маркетинг. 2003. № 1. С. 11-27.

48. Вуйцик О. Вплив рекреаційно-туристичного комплексу на розвиток економіки держави. Вісник Львів. націон. ун-ту. Серія міжнародні відносини. 2008. Вип. 24. С. 35-42.

49. Гаазька декларація Міжпарламентської конференції по туризму від 14.04.1989 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_904

50. Гавран В. Я. Управління інвестиційною діяльністю в рекреаційно-туристичній сфері : дис. канд. екон. наук: 08.02.03. Л., 2002. 203 с.

51. Гамалій Д. П. Оцінка інвестиційної привабливості регіонів України. Вісник національного банку України. 1998. № 12. С. 51-54.

52. Гаман П. І. Особливості функціонування механізму державного регулювання розвитку туризму на регіональному рівні. 2008. № 2. Серія “Державне управління”. С. 39–44.

53. Гаман П. І. Розвиток рекреаційної сфери Карпатського регіону України: теорія та практика державного регулювання : монографія. Донецьк : ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2008. 306 с.

54. Гаман П. І. Теоретико-методологічні засади дослідження механізмів державного регулювання рекреаційної сфери Карпатського регіону України. Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2008. Вип. 2 (21). С. 69–74.

55. Гаман П. І. Шляхи удосконалення механізмів державного регулювання інноваційного розвитку Карпатського регіону України (за 172 матеріалами українських та російських авторів). 2008. № 12. С. 69–71.

56. Гасюк І. Л. Державне управління фізичною культурою та спортом: стан та перспективи розвитку : монографія. Хмельницький:

ПП Балюк І.Б., 2011. 432 с.

57. Гасюк І. Л. Інструменти бюджетно-податкового стимулювання розвитку підприємницької діяльності в сфері фізичної культури та спорту. Актуальні проблеми державного управління. 2013. № 3 (55). С. 61-65.

58. Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність, планування): Терміни. Поняття. Персоналії : навч. екон. словник-довідник. Львів, 2004. 72 с.

59. Герасимчук З. В., Глядіна М. В. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізм формування та реалізації : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2006. 164 с.

60. Гидбут А. В., Мезенцев А. Г. Курортно-рекреационное хозяйство: Региональный аспект. М. : Наука, 1991. 94 с.

61. Гнатюк Т. М. Розробка механізму управління інвестиційною діяльністю підприємств туристичної сфери: дис. канд. екон. наук : 08.06.01 Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2003. 178 с.

62. Гонак І. Територіальна диференціація туризму на теренах Польщі. Вісник Львів. націон. ун-ту. Серія географічна. 2004. Вип. 30. С. 65-71.

63. Гонтаржевська Л. Г. Ринок туристичних послуг в Україні : навчальний посібник. Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. 180 с.

64. Гончаренко С., Кушнір В., Кушнір Г. Методологічні особливості наукових поглядів на педагогічний процес. Шлях освіти. 2008. № 4(50). С. 2-10.

65. Горецький А. І. Формування механізмів удосконалення державної політики розвитку рекреаційного туризму. Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2013. Вип. 4 (43). С. 176–181.

66. Господарський кодекс України. Господарський процесуальний

кодекс України : Офіційний текст. К. : Юрінком Інтер, 2003. 304 с.

67. Гречаник В. П., Васильченко С. М. Сучасні тенденції розвитку міжнародного туризму: Україна і світ. Вісник Прикарпатського університету, 2008. № 6. С. 17-29.

68. Гурова К. Д. Экономическая реформа (некоторые аспекты реализации). Харьков : Фолио, 2000. 388 с.

69. Гуляев В. Г. Организация туристской деятельности : учеб. пособие. М.: «Нолидж», 1996. 174 с.

70. Давиденко Л. І. Підвищення кваліфікації кадрів у сфері державного управління туризмом. Збірник наук. праць НАДУ при Президентіві України. К. : НАДУ при Президентіві України, 2005. С. 73–81.

71. Данілов О. Д., Івашина Г. М., Чумаченко Д. І. Інвестування : навчальний посібник. Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. 377 с.

72. Дворниченко В. В., Путрик Ю. С., Романов В. И., Свешников В. В. Размещение туристско-экскурсионных учреждений и организаций профсоюзов СССР. М. : ЦСТЭ, ЦРИБ «Турист», 1988. 96 с.

73. Дегтяр А. О., Амосов О. Ю., Латинін М. А. Реалізація політики інноваційно–інвестиційного розвитку економіки на регіональному рівні: моногр. за заг. ред. А. О. Дегтяря. Х.: Вид–во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2008. 144 с.

74. Дегтяр А. О., Дегтяр О. А. Прийняття державно-управлінських рішень у соціальній сфері : монографія. Харків : Вид-во «С.А.М.», 2014. 252 с.

75. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. К. : Інтелсфера, 2001. 312 с.

76. Демиденко О. А. Методичні аспекти оцінки ефективності інвестиційних проектів. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2007. № 606. С. 271-277.

77. Денисенко М. П. Основи інвестиційної діяльності : навч. посіб. К. : Алерта, 2003. 338 с.

78. Державне управління: навч. посіб. / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко; за ред. А. Ф. Мельник. К.: Знання-Прес, 2003. 343 с.

79. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади : навч. посіб. / за заг ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка, В. Т. Білоус, С. Д. Дубенко, М. Я. Задорожна та ін.; Акад. прав. наук України, Київ. регіон. центр, Укр. акад. держ. упр. при Президентові України, Хмельниц. ін-т регіон. упр. та права. Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2002. 352 с.

80. Державне управління і менеджмент : навч. посіб. у таблицях і схемах / Г. С. Одінцова, Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов та ін.; за заг. ред. Г. С. Одінцової. Х. : ХарПІ УАДУ, 2002. 492 с.

81. Державне управління: Словник-довідник / За заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. К.: УАДУ, 2002. 228 с.

82. Димитров С. Экономика и организация туризма. М. : Прогресс, 1972. 192 с.

83. Димченко О. В., Матвеева Н. М., Гайденко С. М. Регіональна економіка : навч. посібник. Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х. : ХНАМГ, 2010, 221 с.

84. Дмитриевский Ю. Д. Туристические районы мира. Смоленск : СГУ, 2000. 248 с.

85. Довбенко О. М. Податкове стимулювання інвестицій в туристичний комплекс країни. Формування ринкової економіки : науковий збірник КНЕУ. Випуск 17, 2007. С. 302-311.

86. Долишний М. И., Нудельман М. С., Ткаченко К. Н. Карпатский рекреационный комплекс. К. : Наукова думка, 1984. 148 с.

87. Долішній М. І., Паламарчук М. М., Паламарчук О. М., Шевчук Л. Т. Соціально-економічне районування України. Львів, 1997. 50 с.

88. Домбровська С. М., Білотіл О. М., Помаза-Пономаренко А. Л. Державне регулювання туристичної галузі України : монографія. Х. :

НУЦЗУ, 2016. 196 с.

89. Домбровська С. М., Коврегін В. В., Помаза-Пономаренко А. Л., Колєнов О. М. Державне управління у сфері безпеки соціально-еколого-економічних систем : монографія. Х. : НУЦЗУ, 2017. 244 с.

90. Драчева Е. Л., Забаєв Ю. В., Исмаєв Д. К. Экономика и организация туризма: международный туризм: уч. пособие. М. : Изд-во Кнорус, 2007. 576 с.

91. Дробенко Г. О., Брусак Р. Л., Свірський Ю. А. Стратегічне планування розвитку територіальних громад. Львів : СПОЛОМ, 2001. 118 с.

92. Дубовик О. Ю. Вільні економічні зони як інструмент економічного розвитку територій. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. Т. 2. № 4. С. 47-51.

93. Дубровский В. И. Гигиена физического воспитания и спорта : учеб. для студ. сред. и высш. учеб. заведений. М. : Гуманит. ИЦ «ВЛАДОС», 2003. 512 с.

94. Дука А. П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування : підручник : для студ. внз. 2-ге вид. К. : Каравела, 2008. 432 с.

95. Дядечко А. П. Економіка туристичного бізнесу : навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2007. 224 с.

96. Ерохина Е. А. Теория экономического развития: системно-синергетический поход. URL: <http://orel.rsl.ru/nettext/economic/erohina.html>.

97. Євдокименко В. К. Регіональна політика розвитку туризму. Методологія формування, механізм реалізації. Чернівці: Прут, 1995. 118 с.

98. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки : послання Президента України до Верховної Ради України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>

99. Жук М. В. Експортний потенціал регіону: теорія, методологія, практика. Чернівці : Рута, 2002. 199 с.

100. Жукова М. А. Индустрия туризма: менеджмент организации. М. :

Финансы и статистика. 2004. 200 с.

101. Жукова М. А. Менеджмент в туристском бизнесе. М. : КНОРУС, 2005. 356 с.

102. Жуковский А. И., Васильев В. С., Штрейс Д. С. Разработка, реализация и оценка региональных целевых программ (на основе Канадского опыта). / под общ. ред. С. Ю. Фабричного. Оттава – Москва – Великий Новгород, 2006. 175 с.

103. Жученко В., Невгад Т. Создание СЭЗ рекреационного типа в Украине. Бизнесинформ. 1999. № 7-8. С. 77-79.

104. Задорожна Я. Є., Дядечко Л. П. Підвищення інвестиційної привабливості підприємництва як напрямок залучення інвестиційних ресурсів. Інвестиції: практика та досвід. 2007. № 2. С. 32-35.

105. Заклади ресторанного господарства. Класифікація : ДСТУ 4281:2004 URL: https://dnaop.com/html/34057/doc_4281_2004

106. Захарченко В. И., Осипов В. Н. Кластерная форма территориально-производственной организации. Экономические кластеры как новая форма организации производства в регионе. – Одесса : «Фаворит» - «Печатный дом», 2010. 122 с.

107. Захожай В., Кіт М. Статистика інвестиційної діяльності. Персонал. 2007. № 8. С. 10-17.

108. Заячківська Г. Міжнародний туризм як економічна категорія: теоретичні аспекти. Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Збірник наукових праць Тернопільський національний економічний університет. Випуск 14-15, 2010, С. 80-85.

109. Зельдіна О. Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарське процесуальне право». Донецьк, 2007. 33 с.

110. Зинченко А. П., Эффективность использования производственного потенциала сельского хозяйства России в условиях

аграрных преобразований. Аграрная экономика и политика: история и современность. М. : РАСХН, Аграрный институт, 1996. С. 38-41.

111. Иванова Л. О. Оцінка маркетингових можливостей підприємств готельного господарства в окремих регіонах України. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Щорічний збірник наукових праць. Вип. XIV. Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2003. С. 230-242.

112. Інвестування української економіки : монографія / за ред. А. І. Сухорукова. К. : Національний інституту проблем міжнародної безпеки, 2005. С. 28-32.

113. Іщук С. І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування. Київ: Міністерство освіти України. Київський Університет ім. Тараса Шевченка. Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1995. 242 с.

114. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма : учебное пособие. Минск : Новое знание, 2001. 432 с.

115. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма : учебн. 3-е изд., испр. Минск : Новое знание, 2002. 158 с.

116. Казинец Л. С. Темпы роста и структурные сдвиги в экономике. М. : Экономика, 1981. 184 с.

117. Кальченко О. М. Кластеризація в туристичній галузі. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. 2009. № 39. С. 186-195.

118. Карамішев Д. В. Концепція інноваційних перетворень: міжгалузевий підхід до реформування системи охорони здоров'я (державно-управлінські аспекти) : монографія. Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2004. 304 с.

119. Квартальнов В. А., Романов А. А. Международный туризм: политика развития : учебное пособие. М. : Советский спорт, 1998. 142 с.

120. Квартальнов В. А., Сенин В. С. Организация туристско-

екскурсионного обслуговування. М. : ЦСТЭ, ЦРИБ «Турист», 1987. 84 с.

121. Квартальнов В. А. Туризм, екскурсії, обмін: сучасна практика. М. : Наука, 1993. 416 с.

122. Кизим М. О., Бернацький П. Й., Губарева І. О. Забезпечення економічної безпеки України шляхом зниження рівня корупції : монографія. Х. : ВД «Інжек», 2014. 184 с.

123. Кифяк В. Ф. Організація туризму: навчальний посібник. Чернівці : Книги. ХХІ, 2008. 344 с.

124. Коломієць В. В. Економіка і держава: підручник. URL : http://lubbook.org/book_366.html

125. Коломойцев В. Е. Структурна трансформація промислового комплексу України : монографія. К. : Укр. енцикл., 1997. 304 с.

126. Колосовский Н. Н. Теория экономического районирования. М. : Мысль, 1969. 335 с.

127. Колотиевский А. М. Вопросы теории и методики экономического районирования. Рига : Знатье, 1967. 252 с.

128. Комков Н. И., Маркова Я. В. Программно-целевое управление: возможности и перспективы адаптации к условиям переходной экономики. Проблемы прогнозирования. 1998. № 3. С. 109-116.

129. Комов Н. И. Организационно-экономический механизм управления научно-техническими программами и целевыми проектами. Экономика и математические методы. 1991. Т. 27. Вып. III. С. 528-531.

130. Конспект лекцій з дисципліни «Технологія туристської діяльності» (для студентів 2 курсу усіх форм навчання напряму підготовки 6.020107 – «Туризм»). Авт. : Байлик С. І., Сегеда І. В. Харків : ХНАМГ, 2007. 139 с.

131. Конституція України : Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

132. Корилов А. М., Сафьянова Е. Н. Основы системного анализа и теории систем. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1989. 208 с.

133. Костенюк А. Методы оценки инвестиционной среды. Бизнес-информ. 1997. № 20. С. 39-42.
134. Коцан Н. Н., Мазурець Р. Р. Сучасні тенденції розвитку міжнародного туризму. Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л.Українки. Розділ 3. Міжнародні економічні відносини. № 6. 2008. С. 148-153.
135. Кравців В. С., Гринів Л. С., Копач М. В., Кузик С. П. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 1999. 78 с.
136. Крайник О., Біль М. Туристичний кластер регіону як форма соціального діалогу: управлінський аспект. Науковий вісник «Демократичне врядування». 2009. Вип. 4. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2009_4/fail/Krajnyk.pdf.
137. Крачило Н. П. География туризма. К. : Вища шк., 1987. 208 с.
138. Крейнина М. Н. Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности акционерных обществ в промышленности, строительстве и торговле. М. : АО «Дик», «МВ-Центр», 1994. 256 с.
139. Кремень О. І., Куберка В. І. Особливості оцінювання інвестиційної привабливості регіону. Прикладна статистика: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. К., 2010. Вип. 7. С. 212-224.
140. Крикавський Є. В., Похильченко О. А. Спеціальні економічні зони та кластерна політика України. Бізнес-інформ. 2011. № 11. С. 4-7.
141. Криховецький І. З. Використання маркетингу на підприємствах туристичної галузі. Економіка та держава. 2014. № 1. С. 47-49.
142. Круш П. В., Тульчинська С. О. Макроекономіка : навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 400 с.
143. Кузьменко В. П., Кузнецова Л. И. Свободные экономические зоны: мифы и реальность. Экономика предприятия. 1999. № 2-3. С. 24-34.
144. Кулініч Т. В. Оцінювання та регулювання інвестиційної

привабливості виробничо-господарських структур: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.02.03. Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2004. 20 с.

145. Кульчицька Е. А. Розвиток рекреаційно-туристичної діяльності лісових підприємств в умовах сталого розвитку. Вісник Національного лісотехнічного університету України. 2005. № 17. С. 306-309.

146. Кусков А. С., Голубева В. Л., Одинцова Т. Н. Рекреационная география. М. : Флинта, 2005. 493 с.

147. Кушнір Н. Б., Дячук О. І. Поняття рекреаційно-туристичних ресурсів та особливості їх охорони і раціонального використання. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. 2009. Вип. 4 (48). С. 217-223.

148. Латинін М. А. Оцінка методів та засобів державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. X. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2005. № 2 (25): у 2 ч. Ч. 2. С. 157-165.

149. Лебедев О. Т. Основы менеджмента: учебн. пособ. СПб: СПб ГТУ, 2001. 388с.

150. Лебединська О. І., Сотников Ю. О. Определение инвестиционной привлекательности городов на основе SWOT анализа. Евразийский научный форум «Интеграционные процессы на евразийском пространстве: успехи, проблемы, перспективы», 28-29 ноября 2013 года. – г. Санкт-Петербург. – С. 328–331.

151. Леонтьев В. Исследования структуры американской экономики. Теоретический и эмпирический анализ по схеме затраты-выпуск / пер. с англ. А. С. Игнатьева. М. : Госкомиздат, 1958. 640 с.

152. Лиса О. І. Методи оцінювання інвестиційної привабливості регіону. Наукові конференції. Соціум. Наука. Культура. URL : <http://intkonf.org/lisa-oi-metodi-otsinyuvannya-investitsiynoyi-Privablivosti-regionu>.

153. Литовченко І. В. Теоретико-методологічні основи суспільно-

екологічного районування. 2010. Вип. 3. С. 150-157.

154. Лопатников Л. Экономико-математический словарь: словарь современной экономической науки. – 5-е изд., перераб. и доп. М. : Дело, 2003. 520 с.

155. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти : навч. посіб. К. : Магістр-S, 1996. 256 с.

156. Луцишин Н. П., Луцишин П. В. Економіка й організація міжнародного туризму : навч. посібник. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 230 с.

157. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). 3-є вид., перероб. та доп. К. : «Альтерпрес», 2005. 436 с.

158. Магійович Р. І., Пилип'як О. В., Шкрібинець О. О. Розвиток туристично-рекреаційного комплексу в Західному регіоні. Науковий вісник НЛТУУ. 2008. Вип. 18.7. С. 164-169.

159. Мажар Л. Ю. Территориальные туристско-рекреационные системы: геосистемный подход к формированию и развитию : дис. док. географ. наук : 25.00.24. Санкт-Петербург, 2009. 379 с.

160. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність : навчальний посібник. : Київ : ЦУЛ. 2003. 376 с.

161. Майстро С. В., Домбровська С. М. Особливості державного управління рекреаційним туризмом України : монографія. – Харків, 2017. 198 с.

162. Макарій Н. Оцінка інвестиційної привабливості українських підприємств. Економіст. 2001. № 10. С. 52-61.

163. Маковєєва О. В., Смаль Х. Ю. Деякі аспекти аналізу методів оцінки ефективності інвестиційних проектів. Вісник Хмельницького національного університету. 2009. № 4. Т. 2. С. 181-183.

164. Максимова Т., Жданова О., Івченко Є. Особливості формування маркетингової стратегії та маркетингової політики на українських промислових підприємствах в умовах кризи. Маркетинг в Україні. 2009. № 6.

С. 22–26.

165. Максимова Т. С. Регіональний розвиток (аналіз та прогнозування) : монографія. Луганськ : Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2003. 304 с.

166. Мальська М. П., Худо В. В. Менеджмент туризму. К. : Знання, 2003. 388 с.

167. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг : підручник. М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, ф-т міжнар. відносин, геогр. ф-т. К. : Знання, 2008. 661 с.

168. Мамонова К. М. Інвестиційна привабливість як необхідна складова інвестиційного процесу: концептуальні підходи до її визначення та аналізу. Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. Дніпропетр. нац. ун-т., 2008. Вип. 235, Т. 4. С. 844-853.

169. Мамутов В. К. Рекреация: социально-экономические и правовые аспекты / В. К. Мамутов, А. И. Акмола, Т. Н. Дементьева [и др.]. К. : Наукова думка, 1992. 141 с.

170. Мандибура В. Вільні економічні зони в Україні. Політика і час. 1997. № 8. С. 29-35.

171. Масляк П. О., Олійник Я. Б., Степаненко А. В., Шищенко П. Г. Географія : навчальний посібник для старшокласників та абітурієнтів. Програма і відповіді на всі запитання. К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. 825 с.

172. Масляк П. О. Рекреаційна географія : навч. посібн. К. : Знання, 2008. 343 с.

173. Матвіїшин Є., Чемерис О. Прийняття рішень щодо вибору напрямків місцевого економічного розвитку. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Дніпропетровськ : Дніпропетровський регіон. ін-т НАДУ при Президентові України, 2003. Вип. 2(12). С. 206-212.

174. Матвійчук Л. Ю. Особливості типології туристичних ресурсів, як основа їх раціонального використання. Економіка. Управління. Інновації.

2011. № 1. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2010_7_4/3.pdf.
175. Матюха В. В. Кластеры как форма территориальной организации природопользования в условиях усиления процессов глобализации. Механизм регулирования экономики. 2008. № 2. С. 214-218.
176. Международная конвенция по упрощению и гармонизации таможенных процедур (Киотская конвенция 1973 г.). Приложение 1. Относительно свободных зон. Право и экономика. 1995. № 8. С. 127.
177. Мезенцева Н. І., Мезенцев К. В. Суспільно-географічне районування України : навч. посіб. К. : ВПЦ «Київський університет», 2000. 228 с.
178. Мелехова О. П. Синергетика как общая методология современного образования в области наук о жизни. Синергетика. Т. 2. 1999. С. 103-109.
179. Мельник М. І. Інвестиційний клімат регіону: теоретичні та прикладні засади дослідження : монографія. / відп. ред. М. І. Долишній. Львів : ІРД НАН України, 2005. 304 с.
180. Мельниченко О. А., Шведун В. О. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні : монографія. Харків : Вид-во НУЦЗУ, 2017. 153 с.
181. Менеджмент туризма: Туризм и отраслевые системы : учебник / И. В. Зорин, А. И. Зорин, Т. А. Ирисова и др. М. : Финансы и статистика, 2002. 272 с.
182. Менеджмент туристичної індустрії : навч. посібн. / за ред. І. М. Школи. Чернівці : ЧТЕІ КНЕУ, 2003. 662 с.
183. Меньшиков И. В., Санникова О. В. Содержание образования: самоорганизация междисциплинарности и проблема управления. URL : <http://spkurdyumov.narod.ru/MenSan.htm>.
184. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. М. : Дело, 1997. 704 с.
185. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории. 2-е изд., испр. Челябинск : Социум, 2005. 878 с.

186. Минасян Г. К измерению и анализу структурной динамики. Экономика и математические методы. 1983. Т. XIX. Вып. 2. С. 259-268.
187. Мироненко Н. С., Твердохлебов И. Т. Рекреационная география. М. : Изд-во МГУ, 1981. 207 с.
188. Миронова Т. Л., Добровольська О. П., Процай А. Ф., Колодій С. Ю. Управління розвитком регіону : навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 328 с.
189. Миронов Ю. Б. Маркетинг в туризмі. Дрогобич : Друк, 2005. 52 с.
190. Миронов Ю. Б. Основи туризму (Основи туризмознавства) : опорний конспект лекцій, завдання до самостійної роботи студентів, плани семінарських занять, тести. Львів : Видавництво ЛТЕУ, 2017. 103 с.
191. Міщенко А. П. Стратегічне управління : навч. посібник. К. : ЦУЛ, 2004. 336 с.
192. Мнушко З. М., Діхтярьова Н. М. Менеджмент та маркетинг у фармації. Ч. 1. Менеджмент у фармації : підруч. для студ. вищ. навч. закладів / за ред. З. М. Мнушко. 2-ге вид. Х. : Вид-во НФаУ : Золоті сторінки, 2009. 448 с.
193. Мокляк А. В. Туристські ресурси для потреб іноземного туризму в Україні (в контексті українсько-польських туристичних зв'язків) : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія». К, 2004: URL : www.lib.ua-ru.net.
194. Молнар О. С., Сержанов В. В., Важинський Ф. А. Функції та структура туристично-рекреаційного комплексу регіону. Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка: збірник наукових праць. 2008. Вип. 26. С. 30-36.
195. Момот Т. В. Інвестиційна привабливість акціонерного товариства: удосконалення сучасних методик оцінки. Менеджер. Вісник Донецького державного університету управління. 2005. № 4(34). С. 117-122.
196. Морозов М. А., Коль О. Д. Дестинация - важнейший элемент туризма. Туризм: практика, проблемы, перспективы. 1998. № 9. С. 15-17.

197. Музиченко-Козловська О. В. Економічне оцінювання та регулювання туристичної привабливості території : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.02.03. Національний ун-т «Львівська політехніка». Л., 2007. 21 с.
198. Мухин В. И. Исследование систем управления : учеб. М. : Экзамен, 2002. 384 с.
199. Мэннинг Н., Парисон Н. Реформа государственной службы: методика проведения функциональных обзоров. М. : Высш. шк. экономики, 2002. 95 с. URL : www.worldbank.org.ru/ECA/Russia.nsf/ECADocByLink2ndLanguage/
200. Недашковская Н. Ю. Рекреационная система Советских Карпат. К. : Вища. шк., 1983. 117 с.
201. Нечаев А. А., Мамаев В. Е. Модифицированная модель межотраслевых взаимодействий. Экономика и математические методы. 1984. Т. XX. Вып. 4. С. 626-645.
202. Носова О. В. Оцінка інвестиційної привабливості України: основні підходи. Економіка і прогнозування. 2003. № 3. С. 119-137.
203. Обґрунтування доцільності реалізації кластерної моделі розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва у сфері туризму : аналітична записка до Секретаріату Президента України від 18.11.2009 р. URL : <http://old.niss.gov.ua/monitor/october09/11.htm>
204. Оболенський О. Ю. Державна служба України: реалізація системних поглядів щодо організації та функціонування: монографія. Хмельницький: Поділля, 1998. 294 с.
205. Оболенський О. Ю., Королюк Ю. Г. Системна концепція категорії «механізми державного управління». Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 10. С. 79–84.
206. Оболенський О. Ю., Сороко В. М. Методика проведення функціонального аналізу діяльності органів державної влади з урахуванням доцільності надання ними послуг : наук. розробка. К. : НАДУ, 2009. 40 с.
207. Оніщенко О. А. Науково-методичні засади управління

інвестиційною привабливістю регіонів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.05. Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка. Полтава, 2011. 20 с.

208. Організація державної служби в Україні: теорія та практика: навчальний посібник / За заг. ред. М. О. Багмета, М. С. Іванова, В. С. Фуртатова. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. 244 с.

209. Организация туризма : учеб. пособие / Дурович А. П., Кабушкин Н. И., Сергеева Т. М. и др.; под. общ. ред. Н. И. Кабушкина и др. Мн. : Новое знание, 2003. 632 с.

210. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації (UNWTO World Tourism Organization) URL : <http://www.world-tourism.org>.

211. Павлов В. І., Черчик Л. М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи. Луцьк: Надстир'я, 1998. 122 с.

212. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії : посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів. К. : Знання, 1998. 416 с.

213. Панушкина Я. Л. СЭЗ и специальный режим инвестиционной деятельности в Донецкой области: 1998-1999 гг. Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций : региональный аспект. Донецк : ДонНУ, 2000. С. 141-142.

214. Парубчак І. О. Застосування європейського досвіду реалізації державної молодіжної політики в Україні на сучасному етапі. Публічне управління: теорія та практика. 2012. Вип. 3 (11). С. 157–163.

215. Парубчак І.О. Соціалізаційна функція держави як чинник українського державотворення : монографія. Х. : ДокНаукДержУпр, 2013. – 299 с.

216. Пельтек Л. В. Розвиток регіональної промислової політики держави : теорія, методологія, механізми : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 268 с.

217. Перестройка государственных структур: методы и подходы. Посткоммунистические страны в переходный период. Братислава : ПРООН, 2002. 94 с.
218. Пила В. І. Методичні рекомендації з розробки програми соціально-економічного розвитку регіону. К. : НДЕІ Мінекономіки України, 1997. 157 с.
219. Пила В. І., Чмир О. С. Спеціальні (вільні) економічні зони: теорія та практика : навч. посібник. К. : КДТЕУ, 1998. 328 с.
220. Пила В. І., Чмир О. С. Тимчасові типові методичні рекомендації по розробці техніко-економічного обґрунтування доцільності створення і функціонування спеціальної (вільної) економічної зони (ТЕО ВЕЗ). К. : Міністерство економіки України, 1994. 41 с.
221. Пила В. І., Чмир О. С. Особливі територіально-господарські утворення: СЕЗ і ТПР. Хмельницький : Хмельницький інститут регіонального управління та права, 2000. 312 с.
222. Пила В. І., Щепанський Е. В. Окремі аспекти оптимізації функцій державного управління в контексті проведення адміністративної реформи. Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2012. № 4. С. 431-439.
223. Пилипjak О. Інвестиційна привабливість регіонів України: соціально-економічний аспект. Економіка України. 2004. № 8. С. 82-85.
224. Податковий кодекс України редакція від 01.09.2018 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
225. Погуда Н. В., Розметова О. Г. Особливості оцінки інвестиційного забезпечення в туризмі. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 3. С. 9-12.
226. Полатай В. Суб'єкти інвестиційної діяльності. Предпринимательство, хозяйство и право. 2000. № 11. С. 10-12.
227. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець [голова], Ю. Шаповал [заст. голови] та ін. К. : Парламентське видавництво, 2012. 808 с.
228. Положення про критерії визначення пріоритетних видів

економічної діяльності в спеціальних (вільних) економічних зонах та на територіях зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності і порядок їх застосування : наказ Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України № 28/51 від 14.03.2000 р. Офіційний вісник України. 2000. № 14.

229. Полюга В. О. Економічні і організаційні важелі регуляторної політики розвитку туризму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою». Ужгород, 2005. 21 с.

230. Попович С. Індустрія міжнародного туризму та його розвиток за сучасних умов. Вісник Львівського націон. ун-ту. Серія міжнародних відносин. 2008, Вип. 24, С. 252-255.

231. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. К. : Наук. думка, 1993. 219 с.

232. Портер М. Конкуренция. пер. с англ.: уч. пос. М. : Издательский дом «Вильямс», 2003. 495 с.

233. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги : ДСТУ 4268:2003 URL: https://dnaop.com/html/29636/doc_4268_2003

234. Потапова Н. А. Синергетичний розвиток складних економічних систем. Проблеми економіки та управління : збірник наукових праць / відповідальний редактор Й. М. Петрович. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. С. 180-186.

235. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році : послання Президента до Верховної Ради України. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U01_03.html#

236. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон : Закон України від 13.10.1992 р. № 2673-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 50. Ст. 676.

237. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

238. Про засади державної регіональної політики : проект Закону України від 01 червня 2010 року № 6462. URL : <http://uvp.kr-admin.gov.ua/Docs/proekt-region-politika.pdf>.

239. Про затвердження Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 991. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/991-2015-п>

240. Про затвердження плану заходів на 2009 рік щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1163-р від 3 вересня 2008 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1163-2008-р>

241. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02 березня 2015 р. № 222-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

242. Про Концепцію державної регіональної політики : Указ Президента України від 25.05.2001 р. № 341/2001. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>

243. Про концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні : постанова КМУ від 14 березня 1994 р. № 1002. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/167-94-п>

244. Про курорти : Закон України від 05 жовтня 2000 р. № 2026-III. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2026-14>

245. Про порядок проведення аналізу результатів функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2001 р. № 18. Офіційний вісник України. 2001. № 9. Ст. 232.

246. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку у Волинській області : Закон України від 05.04.2001 р. № 2354-III. Офіційний вісник України. 2001. № 17.

247. Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим

інвестиційної діяльності в Донецькій області : Закон України від 24.12.1998 р. № 356-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 7.

248. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Луганській області : Закон України від 15.07.1999 р. № 970-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 38.

249. Про спеціальну економічну зону «Закарпаття» : Указ Президента України від 09.12.1998 р. № 1339/98. Офіційний вісник України. 1998. № 49. Ст. 9.

250. Про спеціальну економічну зону «Миколаїв» : Закон України від 13.07.2000 р. № 1909-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 42. Ст. 349.

251. Про спеціальну економічну зону «Славутич» : Закон України від 03.06.1999 р. № 721-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 32. Ст. 263.

252. Про спеціальну економічну зону «Яворів» : Закон України від 15.01.1999 р. № 402-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 15. Ст. 82.

253. Про Стратегію економічного і соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004–2015 роки : Указ Президента України від 28.04.2004 р. № 493/2004. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/493/2004>

254. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

255. Про схвалення Концепції загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 липня 2013 р. № 603-р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/603-2013-%D1%80>

256. Про схвалення Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері : розпорядження Кабінету Міністрів України від

10 вересня 2012 р. № 691-р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/691-2012-%D1%80>

257. Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні : проект розпорядження Кабінету Міністрів України. URL : http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=33

258. Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80/para6#n8>

259. Про схвалення Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 548-р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-%D1%80>

260. Про території перспективного розвитку : проект Закону України від 28 квітня 2010 р. URL : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=37616.

261. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. Відомості Верховної Ради України (ред. від 26.04.2014 р., підстава 1193-18). 2014. № 31. Ст. 241.

262. Пуарье Д. Эконометрия структурных изменений (с применением сплайн-функций) пер. с англ. В. В. Минахина. М. : Финансы и статистика, 1981. 183 с.

263. Райзберг Б. Рыночная экономика. Деловая жизнь. 1993. № 2. С. 74-75.

264. Регіональна економіка: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни за кредитно-модульною системою організації навчального процесу. Полтавський університет споживчої кооперації України. Полтава, 2008. URL : http://lukyanyenko.at.ua/_ld/3/377_ld9.pdf

265. Рейтинг для інституційних інвесторів. Institutional investor's country credit ratings. URL : <https://www.institutionalinvestor.com/>
266. Рейтинг інвестиційної привабливості. Moody's investor service index. URL : <http://www.moody.com/cust/default.asp>
267. Рейтинг инвестиционной привлекательности регионов Украины. Украинский деловой журнал «Эксперт». № 49 (52) – 26 декабря 2005. 1 января 2006. С. 71-76.
268. Рекреация: социально-экономические и правовые аспекты / ред. В. К. Мамутов, А. И. Амоша : монография. К. : Наукова думка, 1992. 144 с.
269. Ринейська Л. С. Туризм як перспективна галузь сучасного міжнародного бізнесу. ПолтНТУ. Економіка і регіон. 2009. № 1(20). С. 90-93.
270. Родоман Б. Б. Основные типы географических районов. Вестник МГУ. Сер. 5. География. 1972. № 1. С. 68-74.
271. Розметова О. Г. Державне регулювання інвестиційного розвитку курортно-рекреаційного комплексу регіону : автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Академія муніципального управління. К., 2008. 20 с.
272. Розметова О. Г. Особливості функціонування механізму державного регулювання розвитку оздоровчо-курортної сфери на регіональному рівні. Державне будівництво. 2007. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_36
273. Романова А. А., Щепанський Е. В. Районування як інструмент ефективного стратегічного управління розвитком туристичної індустрії країни. Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2018. № 1. С. 200-213.
274. Российский туристский бюллетень. Туризм: информация, статистика, анализ. 1995. № 1(3).
275. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. Л. : Світ, 1993. 240 с.
276. Савіцька О. П., Савіцька Н. В. Стратегія розвитку туристичної індустрії в Україні: регіональні аспекти. Вісник Національного університету

«Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. 2013. № 754. С. 68-74.

277. Савчук В. П., Прилипко С. И., Величко Э. Г. Анализ и разработка инвестиционных проектов : уч. пособ. К. : Абсолют-в, Эльга, 1999. 304 с.

278. Саниахметова Н. О. Підприємницьке право : навч. посіб. К. : А.С.К., 2005. 912 с.

279. Сахарук Д. Мировой опыт и практика Украины в создании ССЗ. Бизнес-информ. 1999. № 9-10. С. 75-78.

280. Семенов В. Ф. Кластерна політика в управлінні регіональним розвитком туризму. Вісник соціально-економічних досліджень. № 40. С. 381-387.

281. Семів С. Р. Теоретико-методичні аспекти оцінки інвестиційної привабливості регіонів і галузей економіки. Проблеми развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов. Донецк, 2001. Ч. 2. С. 473-475.

282. Сенин В. С. Организация международного туризма. М. : ФиС, 1999. 400 с.

283. Синергетика в публічному управлінні : Тлумачний словник / С. М. Серьогін, І. І. Хожило, І. В. Письменний [та ін.]; за заг. ред. С. М. Серьогіна. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2007. 48 с.

284. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. К.: НАДУ, 2011. 730 с.

285. Сіцінська М. В. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони України : монографія. К. : НАДУ, 2014. 364 с.

286. Сіцінський А. С. Державне управління у сфері охорони державного кордону : організаційно-психологічні засади : монографія. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Н.-д. ін-т держ. прикордон. служби України. Хмельницький : Нац. акад. ДПС України, 2004. 307 с.

287. Скаковська С. С. Структура природно-рекреаційного потенціалу регіону як об'єкт управлінської діяльності. URL : http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvse/2010_2 /25.pdf.

288. Скакун Ю. В. Особливості правового регулювання фінансування видатків рекреаційних підприємств АРК в сучасних умовах. Учетные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. 2006. № 2. Том 19 (58). С. 208-212.

289. Скаловская О. М. Терминология в географии : учебное пособие. М. : Мысль, 2001. 45 с.

290. Словарь по кибернетике / под ред. акад. В. М. Глушкова. К. : Гл. ред. Укр. сов. энцикл., 1979. 623 с.

291. Сментина Н. В. Регулювання діяльності агенцій регіонального розвитку як інституційних посередників реалізації стратегій соціально-економічного розвитку територій. Економічний простір: зб. наук. пр. Дніпропетровськ : ПДАБА, 2013. № 74. С. 151-162.

292. Смірнов І. Г. Туристично-фінансові потоки та моделі управління в міжнародному туристичному бізнесі. Географія і сучасність: зб. наук. пр. Київ. Нац. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. Вип. 5. С. 105-118.

293. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: «Соцэкгиз», 1962. 684 с.

294. Собакаръ А. О. Організаційно-правові основи утворення і функціонування спеціальних економічних зон в Україні : дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право». Д., 2002. 219 с.

295. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці. К. : Логос, 2004. 848 с.

296. Соловйов Д. І. Вдосконалення понятійного апарату теоретичного забезпечення функціонування туристичної сфери. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2011. № 4(16). С. 82-88.

297. Сосько С. Сучасна модифікація теорії економічного

районування. Регіональна економіка, 2005. № 3(37). С. 7-18.

298. Сороко В. М., Ходорівська Н. В. Надання державних послуг як функція державного управління. Вісн. держ. служби України. 2007. № 3. С. 17-28.

299. Соціально-економічна географія України : навч. посібник / за ред. проф. О. І. Шаблія. Львів, 1994. 608 с.

300. Спивак В. А. Организационное поведение и управление персоналом. СПб. : Питер, 2000. 416 с.

301. Стеценко Т. О., Тищенко О. П. Управління регіональною економікою : навч. посіб. К. : КНЕУ, 2009. 472 с.

302. Стецько Н. Основні поняття і визначення туризму як сфери діяльності. Наукові записки ТНПУ. Серія Рекреаційна географія і туризм. 2011. № 1. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNPU/geogr/2011_1/4/002Stetsko.pdf

303. Стеченко Д. М., Антошкіна Л. І. Економічна сутність і специфіка розвитку міжнародного туризму в Україні. Вісник ДІТБ. Серія «Економіка, організація і управління підприємствами» (в туристичній сфері). Донецьк : ДІТБ, 2006. № 10. С. 93-98.

304. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: навч. посібник. К.: МАУП, 2000. 176 с.

305. Стеченко Д. М. Наукова сутність процесу кластеризації в сфері туризму. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2004. № 1-2. С. 376-380.

306. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком. К. : Вища школа, 2000. 223 с.

307. Сторонянська І. З. Міжнародне міжрегіональне співробітництво: на прикладі Західного регіону України. Л. : Кальварія, 2002. 210 с.

308. Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості. Збірник матеріалів «круглого столу» / за ред. С. О. Білої. К. : НІСД, 2011. 88 с.

309. Стрижкова Л. Структурные изменения промышленности в 1990-

2001 гг. Экономист. 2002. № 7. С. 13-25.

310. Судова-Хом'юк Н. Управління інвестиційними процесами в туристично-рекреаційному комплексі України. Регіональна економіка. 2002. № 3. С. 260-265.

311. Сурмин Ю. П. Теорія систем і системний аналіз. К. : МАУП, 2003. 368 с.

312. Суходоля О. М. Методологічні основи формування програми розвитку політики енергоефективності. Зб. наук. пр. НАДУ. 2005. № 1. С. 219-229.

313. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України : монографія. К. : НІСД, 2012. 368 с.

314. Сысоева С. И. Механизмы формирования государственной политики в туристической отрасли зарубежных стран. Экономика и социум. 2014. № 2 (11). URL : <http://www.iupr.ru>.

315. Ткачова Н. М. Розробка ефективного державного механізму антикризового управління. Інвестиції: практика і досвід. 2015 № 8. С. 124-127.

316. Толковый юридический словарь: бизнес и право / сост. М. А. Баскакова. М. : Финансы и статистика, 1998. 688 с.

317. Топчієв О. Г. Економічна географія СРСР : посібник для вчителів. Радянська школа, 1986. 256 с.

318. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навч. посіб. Одеса : Астропринт, 2005. 632 с.

319. Топчієв О. Г. Терміни і поняття в економічній географії. К. : Радянська школа, 1982. 158 с.

320. Транскордонне співробітництво як чинник євроінтеграційних процесів України: рекомендації парламентських слухань : постанова Верховної Ради України від 21 вересня 2016 року № 1537-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL :

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/1537-19>

321. Туболец І. І. Чинники формування інвестиційної привабливості регіону. Інвестиції: практика та досвід. 2008. № 20. С. 9-11.

322. Туризм і місто: досвід, проблеми та перспективи : монографія / за заг. ред. І. М. Писаревського; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2011. 284 с.

323. Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід : монографія / В. Вакуленко, І. Валентюк, В. Грибан, С. Коротич [та ін.]. К. : К.І.С., 2003. 176 с.

324. Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку / Ткаченко Т. І., Костіна О. М., Рачко В. І. та ін. Тернопіль, «Терно-граф», 2008. 976 с.

325. Управление организацией : учеб. / под ред. А. Г. Поршнева, З. П. Румянцевой, Н. А. Соломатина. 2-е изд. перераб. и доп., М. : ИНФРА-М, 1999. 669 с.

326. Устименко Л., Афанасьєв І. Історія туризму : навч. посібн. К. : Альтер-прес, 2005. 320 с.

327. Устойчивое развитие туризма: пособие для специалистов по местному планированию. WTO. Мадрид, 1993. URL : www.provincia.pisa.it/uploads/2013_11_7_09_48_11.pdf

328. Фатхутдинов Р. А. Стратегический маркетинг : учеб. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2000. 640 с.

329. Федорова В. Г. Теоретико-методичні підходи до визначення поняття «кластер» : навчальний посібник. Донецьк : Ефективна економіка, 2011. 200 с.

330. Федорченко В. К., Дьорова Т. А. Історія туризму в Україні : навч. посібн. К. : Вища школа, 2002. 195 с.

331. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя и П. Ф. Юдина. М. : Политиздат, 1963. 544 с.

332. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. М. :

Политиздат, 1986. 590 с.

333. Філософський словник соціальних термінів / ред. колегія. В. П. Андрущенко та ін. 2-ге вид., доповнене. Х. : «Р.И.Ф.», 2005. 672 с.

334. Фінансово-управлінські аспекти інноваційно-інвестиційного розвитку підприємництва в національній економіці : колективна монографія / за заг. і наук. ред. д.е.н., проф. В. П. Синчака. Хмельницький: ХУУП, 2017. 373 с.

335. Фрідмен М. Роль уряду у вільному суспільстві. Лібералізм: ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза : антологія. 2-е вид., переробл. / упорядн. : О. Проценко, В. Лановий. К. : Видавничий дім «ПРОСТІР» – «СМОЛОСКИП», 2009. С. 774-783.

336. Фуруботн Э. Г., Рихтер Р. Институты и экономическая теория : Достижения новой институциональной экономической теории / пер. с англ. ; под ред. В. С. Каткало, Н. П. Дроздовой. СПб. : Издат. дом Санкт-Петерб. гос. ун-та, 2005. 702 с.

337. Хміль Ф. І. Основи менеджменту : підручник. К. : Академвидав, 2005. 608 с.

338. Цьохла С. Ю. Систематизація факторів розвитку туристичної індустрії. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». 2009. Том 22 (61). № 2. С. 373-380.

339. Цьохла С. Ю. Сутність соціально орієнтованої рекреаційної діяльності й проблеми її розвитку. Економіка та держава. 2008. № 1. С. 21-23.

340. Чередніченко С. В. Концепція антикризового управління металургійною галуззю України. Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». 2014. № 4(79). С. 50-54.

341. Черленяк І. Функціональність, синергізм та синергетичність організаційних систем. Вісник НАДУ. 2005. № 3. С. 64-72.

342. Черната Т. М., Сіненко І. О. Оцінка ефективності інвестиційних проектів за критерієм чистого приведенного доходу. Фінанси України. 2014.

№ 10. С. 109-118.

343. Черчик Л. М. Формування та розвиток територіальної рекреації системи регіону (на прикладі Волинської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.10.01. НАН України. Ін-т регіон. досліджень. Л., 1999. 20 с.

344. Чечель А. А. Совершенствование государственных механизмов управления развитием туризма в Украине : дис. канд. наук по гос. управлению : 25.00.02. Донецкая гос. академия управления. Донецк, 2003. 204 с.

345. Чмир О. С., Пила В. І. Спеціальні (вільні) економічні зони: теорія та практика : навч. посібник для студ. екон. спец. вузів. К., 1998. 328 с.

346. Чмир О. С., Пила В. І., Панченко В. Г., Гусев Ю. В. Вітчизняна практика та світовий досвід СЕЗ і ТПР : монографія. Д. : Постер Принт, 2013. 252 с.

347. Чуб Б. А. Оценка инвестиционного потенциала субъектов российской экономики на мезоуровне / под ред. В. В. Бандурина. М. : Буквица, 2001. 227 с.

348. Чумаченко Н. Г. Проблемы системного анализа. Донецк : Ин-т экономики промышленности АН СССР, 1975. 45 с.

349. Шаптала О. С. Автономна Республіка Крим: проблемні питання державного управління сферою рекреаційного обслуговування : монографія. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2003. 264 с.

350. Шаптала О. С. Методи управління сферою рекреаційного обслуговування в Автономній Республіці Крим. Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2003. Вип. 4. С. 234-237.

351. Шара Є. А. Інвестиційно-інноваційна привабливість регіонів України за умов інтеграційного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.05. Національна академія наук України, інститут економіки промисловості. Донецьк, 2012. 28 с.

352. Шаров Ю. П. Антикризові технології в муніципальному

управлінні: проектний аспект. Публічне управління: теорія і практика. Х. : ХарPI НАДУ, 2010. Вип. 2. С. 190-193.

353. Шевцов А. Синергетичні принципи проектування педагогічного процесу як системи. Вища освіта України. 2003. № 2. С. 115-119.

354. Шевчук Л. Т. Регіональна економіка : навчальний посібник. К. : Знання, 2011. 319 с.

355. Шегда А. В. Менеджмент : навчальний посібник. К. : Знання, 2002. 583 с.

356. Шепелюк С. І. Туристичний продукт та туристична послуга: критерії розмежування понять. Економіка. Управління. Інновації. 2011. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_1_31.

357. Школа І. М. Менеджмент туристичної індустрії : навчальний посібник / за ред. проф. І. М. Школи. Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2003. 662 с.

358. Школа І. М., Козменко В. М. Міжнародні економічні відносини. Чернівці : Рута, 1996. 203 с.

359. Шмагіна В. В., Харичков С. К. Рекреация и туризм в системе современных приоритетов социально-экономического развития. Одесса : ИПРЭЭИ НАН Украины, 2000. 70 с.

360. Шрьодер П. Нове публічне адміністрування або як досягнути ефективного врядування. К. : Фонд ліберальної політики, 2008. 57 с.

361. Шулик В. В. Про рекреаційне районування території України. Научно-технический сборник. Коммунальное хозяйство городов. 2007. № 76. С. 431-440.

362. Шутова О. С. Вільні економічні зони як різновид територіальних податкових звільнень. Часопис Київського університету права. 2013. Ч. 1. С. 157-161.

363. Щедровицкий Г. П. Методология и философия организационно-управленческой деятельности: основные понятия и принципы : курс лекций. М. : Наука, 2003. Т. 5. 288 с.

364. Щепанський Е. В., Бойко В. Ф. Аналіз правового регулювання

взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю. Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2015. № 2. С. 286-298.

365. Щепанський Е. В. Деякі практичні аспекти функціонування туристично-рекреаційної сфери України (1990-2000 рр.). Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2011. № 1. С. 355-362.

366. Щепанський Е. В. Історія становлення та розвитку туристично-рекреаційної галузі України. Університетські наукові записки. 2010. № 2. С. 270-276.

367. Щепанський Е. В. Методологічна сутність і класифікаційні ознаки туризму. Державне будівництво: електрон. наук. фах. вид. Харків : ХарPI НАДУ, 2010. № 1. URL : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/doc/2/12.pdf>

368. Щепанський Е. В. Механізм державного антикризового управління в туристично-рекреаційній сфері України. Університетські наукові записки. 2015. № 1. С. 284-292.

369. Щепанський Е. В. Механізм державного управління (регулювання) туристично-рекреаційною сферою: теоретичні підходи до визначення поняття. Науковий вісник Академії муніципального управління. Збірник наукових праць. Серія «Управління». 2015. Випуск 1. С. 93-102.

370. Щепанський Е. В. Оптимізація системи органів виконавчої влади України в туристично-рекреаційній сфері. Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2012. № 2. С. 124-129.

371. Щепанський Е. В. Організаційний механізм інвестування туристично-рекреаційного комплексу регіону. Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / ред. кол.: С. М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. Вип. 1(4). С. 194-202.

372. Щепанський Е. В. Організаційно-економічний механізм адаптації міської дестинації до умов туризму. Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2017. № 1. С. 317-324.

373. Щепанський Е. В. Програмно-цільовий метод державного

регулювання розвитком туристично-рекреаційної сфери. Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2017. № 4. С. 10-22.

374. Щепанський Е. В. Ретроспективний аналіз державного управління соціально-економічним розвитком. Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2009. № 4. С. 279-283.

375. Щепанський Е. В. ТПР туристично-рекреаційного спрямування як інноваційна форма розвитку регіону. Вісник ХІРУП. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми державної регіональної політики в умовах проведення адміністративної реформи в Україні». 2003. № 2. С. 287-290.

376. Щепанський Е. В. Туристично-рекреаційне районування як специфічний вид економічного районування території. Теоретичні та прикладні питання державотворення: електрон. наук. фах. вид. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2010. Випуск 6. URL: http://www.oridu.odessa.ua/9/im/vip_6.pdf

377. Щепанський Е. В. Туристично-рекреаційний комплекс Хмельниччини: теорія, практика, перспективи : навчальний посібник. Хмельницький : ХУУП, 2012. 156 с.

378. Щепанський Е. В. Удосконалення механізму обґрунтування створення та функціонування спеціальних економічних зон та територій пріоритетного розвитку туристично-рекреаційного спрямування. Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2008. № 4. С. 331-340.

379. Щепанський Е. В. Управління туристично-рекреаційною сферою України в умовах підготовки до ЄВРО-2012. Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2008. № 2. С. 298-303.

380. Щепанський Е. В. Форми та методи управління соціально-економічним розвитком: теоретичний аспект. Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2009. № 3. С. 273-279.

381. Щепанський Е. В. Формування стратегії регіонального розвитку Хмельницької області. Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. 2011. № 2. С. 403-409.

382. Щепанский Э. В. Государственное регулирование сферы туризма в Украине. Научно-аналитический журнал «Государственное управление и государственная служба». Астана : Государственное учреждение «Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан», 2009. № 4. С. 99-106.

383. Щепанский Э. В. Методические подходы к оценке инвестиционной привлекательности туристско-рекреационных систем. Научный журнал «Власть и общество (история, теория, практика)». Тбилиси, 2017. № 3. С. 93-110.

384. Щепанский Э. В. Теоретические аспекты государственного регулирования развития туризма. East journal of security studies. Collection of scientific papers. Kharkiv, Słupsk (Poland), 2017. № 1. С. 129-144.

385. Щепанский Э. В. Туристический брендинг как механизм повышения конкурентоспособного статуса региона (на примере Хмельницкой области, Украина). Конкурентоспособность региона: механизмы формирования в современных условиях. Смоленск : Смоленский филиал РАНХиГС, 2013. С. 94-101.

386. Щепанский Э. В. Туристско-рекреационные кластеры и управление их формированием (опыт Украины). Научно-аналитический журнал «Государственное управление и государственная служба». Астана : Государственное учреждение «Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан», 2015. № 2. С. 197-202.

387. Энциклопедия туриста / за ред. Е. И. Тамм, А. Х. Абуков, Ю. Н. Александров. М. : Большая российская энциклопедия, 1993. 607 с.

388. Юридический энциклопедический словарь / сост. О. Г. Румянцев, В. Н. Додонов. М. : ИНФРА-М, 1996. 384 с.

389. Юридическая энциклопедия / под ред. М. Ю. Тихомирова. М., 1997. 526 с.

390. Яковлев Г. А. Экономика и статистика туризма. М. : Издательство РДЛ, 2004. 376 с.

391. Ярова Н., Дмитрієва Т., Дрозденко В. Світовий досвід організації вільних економічних зон. Розбудова держави. 1996. № 12. С. 37-43.
392. Business environment risk index : URL : [http:// www.beri.com](http://www.beri.com)
393. Danson M., Halkier H., Damborg Ch. (1998) Regional Development Agencies in Europe An Introduction and Framework for Analysis In: Regional Development Agencies in Europe. London and Philadelphia : Jessica Kingsley Publishers, pp. 13-15
394. Danson M., Helinska-Hughes E., Hughes M. The Evolution of Economic Development Agencies: Findings from a Benchmarking Exercise.
395. EN 15565:2016 «Tourism-services - Requirements-for-the-provision-of-professional-tourist-guide-training-and-qualification-programmes» URL : <https://www.en-standard.eu/csn-en-15565-tourism-services-requirements-for-the-provision-of-professional-tourist-guide-training-and-qualification-programmes/>
396. England's Regional Development Agencies URL : <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.dti.gov.uk/regional/regional-dev-agencies/index.html>.
397. Euromoney's country risk rankings : URL : [http:// euromoney.com](http://euromoney.com)
398. Eurada: European association development agencies URL : <http://iforest.link-virtus.de/tags/supporting-innovation/eurada-european-association-development-agencies>.
399. Goldner C. R., Ritchie J. R. B., McIntosh R. W. Tourism Principles. Practices and Philosophies. N–Y: John Wiley & Sons, 2000. 350 p.
400. Illeris S. An Inductive Theory of Regional Development In: Papers in Regional Science. 72. 2. 1993.
401. Investment climate surveys. World bank. URL : <http://ru/worldbank.org/Investmentclimate/>.
402. ISO 13810:2015(en) Tourism services – Industrial tourism – Service provision. URL : <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:13810:ed-1:v1:en>
403. ISO 14785:2014(en) Tourist information offices – Tourist information and reception services – Requirements. URL :

<https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:14785:ed-1:v1:en>

404. ISO 21101:2014(en) Adventure tourism – Safety management systems – Requirements. URL : <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:21101:ed-1:v1:en>

405. Management statement and financial memorandum [name of the Agency] October, 2005 URL : <http://www.bis.gov.uk/files/file26127.pdf>

Додаток А

Рис. А.1 Характеристика основних етапів оцінки інвестиційної привабливості туристичної галузі регіону

Додаток Б

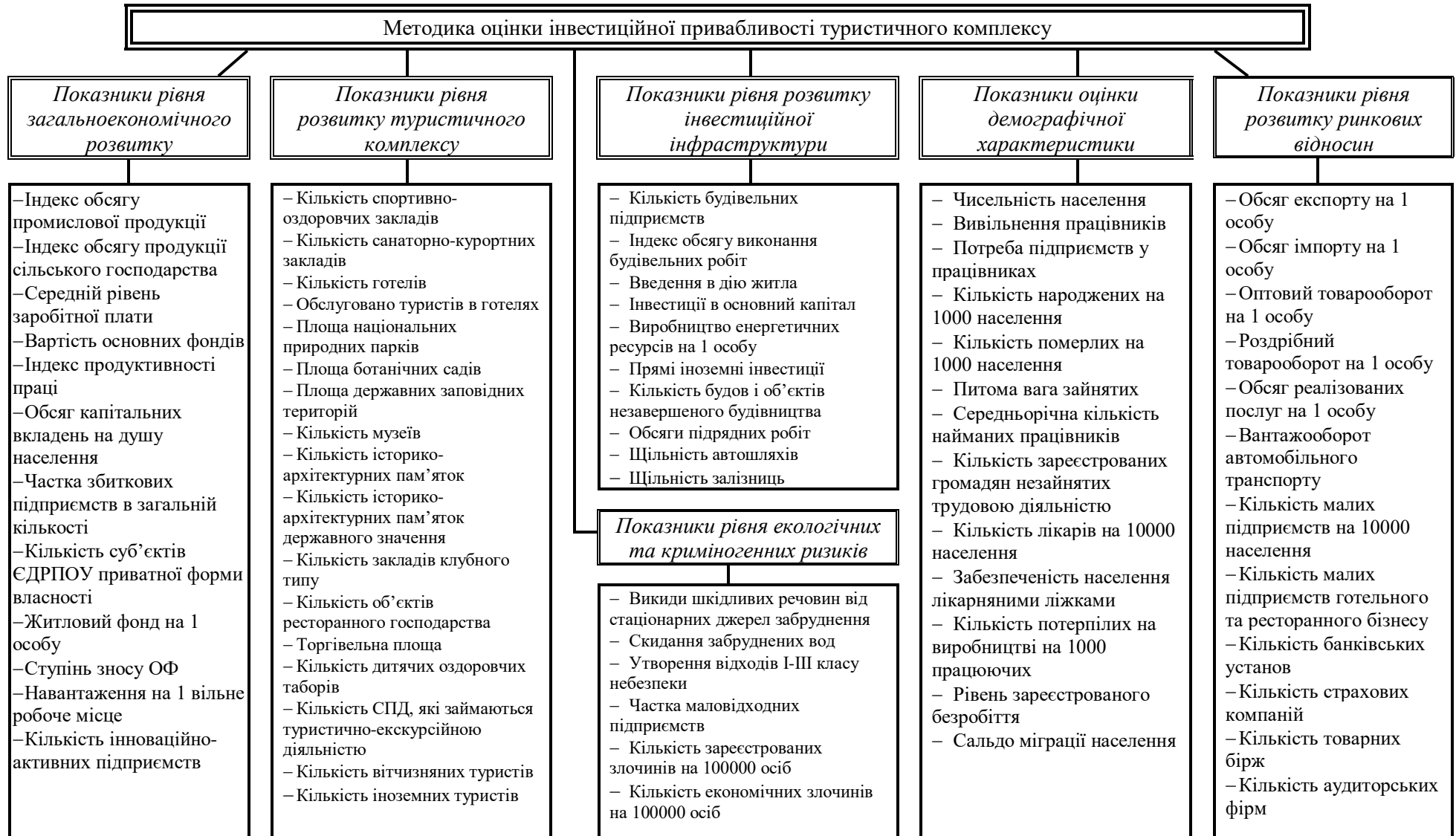

Рис. Б.1 Методика оцінки інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної системи

Додаток В

Таблиця В.1

Система проведення туристично-рекреаційного районування

Фактор	Критерій	Показник
Територія	- економіко-географічне положення	- площа території;
		- чисельність населення;
		- кількість адміністративно-територіальних одиниць;
		- ВВП (у фактичних цінах);
		- доходи населення;
		- промислова продукція;
		- продукція сільського господарства;
		- капітальні інвестиції;
		- перевезення вантажів усіма видами транспорту;
		- перевезення пасажирів транспортом загального користування;
		- роздрібний товарооборот (у фактичних цінах);
		- експорт товарів і послуг;
		- імпорт товарів і послуг.
	- туристично-рекреаційні ресурси (природні, історико-культурні)	- потенціал природних ресурсів за окремими категоріями;
		- ступінь освоєння природних туристичних ресурсів;
		- рекреаційна місткість території;
		- норми припустимого рекреаційного навантаження на території;
		- насиченість території історико-культурними пам'ятками;
		- рівень значущості історико-культурних пам'яток (світове, національне, державне надбання);
		- кількість необхідного та достатнього часу для огляду цінностей – розраховується з метою порівняння різних територій для розвитку історико-культурного туризму;
- історична, культурна, інша цінність пам'яток;		
- сучасний стан та рівень збереженості історико-культурних ресурсів.		

Продовження таблиці В.1

Туристи (рекреанти)	- демографічна характеристика регіону	- кількість народжених на 1000 населення;	
		- кількість померлих на 1000 населення;	
		- питома вага зайнятих, в тому числі у сфері туризму й рекреації;	
		- середньорічна кількість найманих працівників;	
		- рівень зареєстрованого безробіття;	
		- сальдо міграції населення.	
		- кількість вітчизняних туристів;	
		- кількість іноземних туристів;	
Індустрія туризму	- рівень розвитку туристично- рекреаційної галузі регіону	- кількість суб'єктів туристично-рекреаційної галузі;	
		- обсяги туристично-рекреаційного споживання;	
		- обсяг послуг, наданих підприємствами сфери туризму та рекреації;	
		- державні дотації у сферу туризму та рекреації;	
		- обсяг внутрішніх та іноземних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу;	
		- кошти інвесторів, спрямовані на будівництво, реконструкцію й модернізацію туристично-рекреаційних підприємств;	
		- кошти інвесторів, спрямовані на створення або розвиток підприємств туристично-рекреаційної інфраструктури;	
			- кількість новоутворених підприємств завдяки інвестиційній діяльності.
	- рівень розвитку туристично- рекреаційної інфраструктури	- забезпеченість території засобами розміщення для різних категорій туристів та рекреантів;	
		- кількість місць у засобах розміщення;	
		- коефіцієнт завантаження засобів розміщення;	
		- прибуток із розрахунку на 1 місце у закладах розміщення;	
		- кількість працівників означеної галузі;	
		- середня площа засобів розміщення в розрахунку на 1 місце	
		- кількість підприємств ресторанного господарства;	
- кількість посадочних місць у підприємствах ресторанного господарства в розрахунку на тисячу жителів регіону;			
		- товарообіг підприємств ресторанного господарства.	

Додаток Г

Таблиця Г.1

Напрями реалізації стратегії розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери України

Напрями	Завдання
1. Правове державне регулювання туристично-рекреаційної діяльності	Розроблення пропозицій щодо внесення змін до законів України «Про туризм» та «Про курорти»
	Розроблення законопроектів щодо запровадження інституту єдиного органу управління туристично-рекреаційною сферою, заходів з підтримки розвитку туристично-рекреаційної сфери (щодо створення режиму сприяння для залучення інвестицій у розбудову сфери туризму і рекреації)
	Гармонізація національних стандартів у сфері туризму і рекреації з міжнародними стандартами, що сприятиме підвищенню якості національного туристично-рекреаційного продукту
	Покращення механізму фінансового забезпечення відповідальності туроператорів, у тому числі в частині збільшення розміру фінансового забезпечення
	Збільшення юридичної відповідальності туроператорів за завдану шкоду життю і здоров'ю туристів та інші порушення норм законодавства
	Введення обов'язкової атестації інструкторів-провідників, екскурсоводів, гідів-перекладачів
	Створення єдиного державного органу з питань туризму і рекреації з повноваженнями щодо ведення державного реєстру організацій у цій сфері
	Формування правових основ функціонування єдиної автоматизованої інформаційної системи обліку реалізації туристично-рекреаційного продукту в Україні;
	Введення обов'язкового страхування витрат туристів, що виїжджають за кордон, а також туристичних маршрутів підвищеної небезпеки в межах України
2. Безпека туристів і рекреантів	Законодавче встановлення обов'язкового страхування туристів, які виїжджають за кордон, визначення мінімального набору ризиків і страхових послуг, що входять до цього виду страхування
	Створення правових механізмів державного регулювання для надання правової та інших видів невідкладної допомоги українським туристам, що потрапили в скрутну ситуацію за кордоном, розробка порядку фінансування консульських служб для надання їм необхідної допомоги

Продовження таблиці Г.1

	<p>Відкриття представництв Єдиного органу управління туризмом і рекреацією за кордоном, яке виконуватиме функції з надання невідкладної допомоги українським туристам в іноземних державах (спільно з консульськими службами)</p> <p>Розробка і реалізація комплексу заходів, спрямованих на підвищення культури безпеки і відпочинку</p> <p>Проведення моніторингу надзвичайних подій, що трапляються з туристами і рекреантами</p> <p>Створення «гарячої» телефонної лінії для прийому і ведення обліку звернень та скарг туристів і рекреантів, у тому числі іноземних, а також надання необхідної інформації з питань туризму і рекреації, виклику допомоги</p>
3. Розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури	<p>Зміцнення матеріально-технічної і технологічної бази</p> <p>Удосконалення мережі та потужності санаторно-курортних закладів відповідно до норм антропогенного навантаження на ландшафт і потреб населення</p> <p>Запровадження механізму раціонального природокористування</p> <p>Стимулювання підприємницької активності у визначених видах економічної діяльності</p> <p>Цільове залучення ресурсів суб'єктів господарювання до виконання програм розвитку туристично-рекреаційної сфери</p> <p>Розширення мережі об'єктів дозвілля і відпочинку, реставрація історико-культурних пам'яток</p>
4. Зміцнення кадрового потенціалу	<p>Удосконалення системи професійної підготовки фахівців туристично-рекреаційної сфери</p> <p>Аналіз кон'юнктури ринку туристично-рекреаційних послуг</p> <p>Затвердження кваліфікаційних вимог до фахівців туристичного супроводу</p> <p>Підтримка наукових досліджень у сфері туризму і рекреації</p>
5. Удосконалення рекламно-інформаційної діяльності	<p>Рекламування туристичного і рекреаційного продукту на внутрішньому та зовнішньому ринках</p> <p>Формування національної мережі туристичних брендів</p> <p>Створення та ведення іноземними мовами мережі інформаційних туристичних і рекреаційних Інтернет-порталів</p> <p>Участь у міжнародних та національних салонах, ярмарках, фестивалях, конференціях, симпозиумах, форумах</p> <p>Проведення маркетингових досліджень з метою вивчення попиту на туристично-рекреаційні послуги вітчизняних та іноземних споживачів</p>

Додаток Д

Таблиця Д.1

Розробка індикаторів розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери

Планування	Етапи розробки індикаторів	Роль індикаторів
Визначення особливостей розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери	<i>Організаційні індикатори:</i> Визначення необхідного масиву даних для розробки індикаторів стратегії розвитку.	Визначення особливостей розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери
Визначення основних учасників процесу стратегічного планування механізмів державного регулювання	Залучення учасників до розробки індикаторів стратегії розвитку.	Індикатори – частина процесу стратегічного планування та каталізатор механізмів державного регулювання туристично-рекреаційного розвитку
Формулювання мети та стратегічних завдань механізмів державного регулювання	Визначення сильних та слабких сторін розвитку туризму й рекреації. Розробка стратегічного плану (прогнозу) розвитку території. <i>Індикатори розвитку:</i> Визначення стратегічних завдань розвитку та їх узгодження між собою.	Розробка індикаторів – ключова стадія процесу стратегічного планування механізмів державного регулювання, так як формується погляд на пріоритетні шляхи розвитку та виявляються основні параметри оцінки її потенціалу
Попередня оцінка розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери (SWOT-аналіз, аналіз середовища розвитку, визначення конкурентних переваг)	Визначення бажаних індикаторів. Визначення джерел інформації. Вибір індикаторів. <i>Індикатори реалізації:</i> Оцінка інформативності та реальності індикаторів, обґрунтування процедури їх обліку. Збір даних та аналіз.	Індикатори необхідні для виділення сильних та слабких сторін, можливостей і загроз розвитку туризму і рекреації, виявлення потенційних ризиків та забезпечення повної інформації щодо них. Індикатори інформують учасників процесу стратегічного планування про первинну оцінку стану розвитку туристично-рекреаційної сфери
Визначення стратегічних планів (прогнозів) виходячи з пріоритетних напрямів розвитку механізмів державного регулювання	Розроблені та оптимізовані індикатори включають до стратегічних планів розвитку	Індикатори сприяють підвищенню об'єктивності оцінки, використовуються для конкретизації мети роботи та підвищення якості її виконання. Особливо важливе застосування індикаторів для зіставлення завдань окремих етапів роботи з тимчасовими строками її реалізації, що завжди цікавить управлінців та інвесторів

Продовження таблиці Д.1

Формулювання стратегічної мети розвитку механізмів державного регулювання туристично-рекреаційної сфери	Продовжується збір даних та їх аналіз	Індикатори можуть використовуватися для визначення, аналізу співвідношення стратегічних цілей розвитку та проміжних завдань механізмів державного регулювання
Формулювання планів реалізації та спеціальних проектів, в основі яких лежить оптимальна стратегія розвитку механізмів державного регулювання	Реалії розвитку туристично-рекреаційної сфери можуть суттєво впливати на вибір джерел інформації, її обробку, що, у свою чергу, визначає застосування індикаторів	Індикатори можуть стати основним інструментом у стратегічному плануванні та брати участь у розробці визначених завдань і спеціальних проектів
Виконання планів реалізації та спеціальних проектів	Відповідальність, звітність, взаємодія. Моніторинг та оцінка впливу повинні базуватися на неперервних спостереженнях з проміжними звітами про результати.	Моніторинг індикаторів охоплює: - процес управління та управлінські структури; - досягнення поставленої мети; - зміни в навколишньому середовищі.
Моніторинг та оцінка виконання стратегії розвитку і проектів	Основою є індикатори. Моніторинг індикаторів, що застосовуються. Завдання дослідження, інформаційні джерела, що використовуються, та процедури оцінки можуть змінюватися, тому необхідно періодично переглядати індикатори, які застосовуються.	Індикатори формують суспільну думку щодо оцінки результатів

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-31-14, факс: 255-33-32

№ 04-33/19-240 (39670)

" 26 лютого 2018р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження професора кафедри публічного управління та адміністрування Хмельницького університету управління та права Щепанського Едуарда Валерійовича на тему: «Механізми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України» на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління

У дослідженні Е.В. Щепанського представлені теоретичні та методологічні напрацювання щодо комплексного підходу до державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, шляхом удосконалення нормативно-правового, організаційно-економічного та інноваційно-інвестиційного механізмів державного впливу на дані процеси.

Запропоновані в дисертаційній роботі Е.В. Щепанського положення, висновки та рекомендації, а саме удосконалення понятійно-категоріального апарату, регулювання фінансово-економічних процесів стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери шляхом реформування системи надання певних видів преференцій суб'єктам підприємництва, формування єдиної інституційної взаємодії державних, місцевих органів управління та самоврядування, громадських організацій й представників бізнесу, розробка стратегічних орієнтирів розвитку туристично-рекреаційної сфери України та її регіонів, які спрямовані на розроблення та здійснення державної політики в сфері туризму та курортів, використані в процесі роботи Експертної ради з питань туризму і курортів при Комітеті Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради за місцем захисту докторської дисертації Щепанського Едуарда Валерійовича.

**Народний депутат України,
Секретар Комітету, голова підкомітету
з питань розвитку туризму, курортів
і рекреаційної діяльності Комітету
Верховної Ради з питань сім'ї,
молодіжної політики, спорту і туризму**

Романова А.А.

УКРАЇНА

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

пр. Соборний, 164, м. Запоріжжя, 69107, тел/факс: (061) 224-63-81
 E-mail: adm@zoda.gov.ua; www.zoda.gov.ua Код ЄДРПОУ 00022504

23.06.2018 № 08-32/2018 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Результати дисертаційного дослідження Щепанського Едуарда Валерійовича «Механізми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України», підготовлені для захисту на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління, використовувались при розробці Програми розвитку рекреаційно-курортного комплексу та туризму в Запорізькій області на 2016-2020 роки.

Зокрема враховані рекомендації та пропозиції дисертанта щодо:

– застосування методичних підходів до розробки програм розвитку туристично-рекреаційної сфери, зокрема щодо визначення проблемних питань, формулювання мети та пріоритетів, напрямів забезпечення реалізації Програми;

– розробки організаційного механізму соціального партнерства через створення Агентства регіонального розвитку, що має на меті організацію управління та контролю за ходом виконання програмних заходів.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради за місцем захисту докторської дисертації Щепанського Едуарда Валерійовича.

Заступник голови

Е. ГУГНІН

Затверджую
 Директор Хмельницького Центру
 перепідготовки та підвищення кваліфікації
 працівників органів державної влади,
 органів місцевого самоврядування,
 державних підприємств, установ і організацій

 М.І.Баюк

 лютого 2018 р.

АКТ
про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Щепанського Едуарда Валерійовича на тему «Механізми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України» на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління.

Комісія в складі:

ГАМАН
Тетяна Василівна	-	голова комісії, заступник директора Хмельницького Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій; к.держ.упр., доцент
Члени комісії:		
ВОЙТ
Майя Іванівна	-	начальник навчально-методичного відділу Хмельницького Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій
ФЛЕНТІН
Сергій Володимирович	-	начальник відділу наукової роботи та міжнародної співпраці Хмельницького Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій
СУХІНА
Надія Григорівна	-	методист навчально-методичного відділу Хмельницького Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження використані Хмельницьким Центром перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій:

- при організації та проведенні навчання публічних службовців Хмельницької області, зокрема працівників управління культури, національностей, релігій та туризму обласної державної адміністрації, відділу культури, туризму, молоді та

- спорту районних державних адміністрацій, управління культури та туризму місцевих рад області;
- при підготовці тематичних зустрічей, лекцій, «круглих столів», практичних занять щодо формування громадянських компетентностей державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування в частині реалізації державної політики в галузі туризму;
 - при розробці навчально-методичного забезпечення навчального процесу в Хмельницькому Центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, а саме - укладанні навчально-методичного збірника «Актуальні питання діяльності у сфері культури, туризму і курортів».

Голова Комісії

Т.В. Гаман

Члени комісії:

М.І. Войт

С.В. Флентін

Н.Г. Сухіна

УКРАЇНА

ХМЕЛЬНИЦЬКА МІСЬКА РАДА

ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

вул. Гагаріна, 3, м. Хмельницький, 29000

тел (0382) 76-50-05, 76-50-86 факс 76-45-02

E-mail: rada@khmelnytsky.com, http:// www.khmelnytsky.com

Код ЄДРПОУ 04060772

від 22.02.18 № 02-12-267
на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження основних положень дисертаційної роботи професора кафедри публічного управління та адміністрування Хмельницького університету управління та права Щепанського Едуарда Валерійовича на тему: «Механізми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України»

На підставі проведених автором досліджень обґрунтована доцільність створення та удосконалення інноваційних механізмів стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. Зокрема, розроблена кластерна модель оптимізації діяльності суб'єктів підприємництва в сфері туризму та рекреації, що дасть можливість запровадити новий інструмент для взаємодії органів місцевого самоврядування з бізнесом, збільшити кількість робочих місць, вдосконалити умови для подальшої структурної перебудови економіки міста, зростання інвестиційної привабливості регіону, підвищення соціальної, економічної та політичної значимості регіону (міста).

Наукові розробки, пропозиції та рекомендації автора були використані Хмельницькою міською радою в рамках Ініціативи Європейського Союзу «Мери за Економічне Зростання», яка передбачає розробку Плану економічного розвитку міста Хмельницького на 2018-2019 рр.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради за місцем захисту докторської дисертації Щепанського Едуарда Валерійовича.

Заступник міського голови

В. Гончарук

УКРАЇНА

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

Майдан Незалежності, Будинок рад, м. Хмельницький, 29005
 тел./факс (0382) 76-50-24, E-mail: regadm@adm-km.gov.ua. Код ЄДРПОУ 22985083

26.02.2018 № 99/26-13-905/2018

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Результати дисертаційного дослідження Щепанського Едуарда Валерійовича «Механізми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України», підготовлені для захисту на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління, використовувались при розробці практичних заходів щодо реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 рр. (План реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2014 рр., План заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2015-2017 рр.).

Зокрема враховані пропозиції дисертанта щодо:

- застосування методичних підходів до оцінки інвестиційних проектів, що впроваджуються в рамках Стратегічної цілі 2. Реалізація туристичного потенціалу регіону, зокрема урахування синтетичного показника – рівень розвитку туристично-рекреаційної системи;
- удосконалення організаційного механізму співпраці влади, бізнесу та громадськості через створення Агентства регіонального розвитку, що має на меті вирішення комплексу завдань для інституційного забезпечення реалізації Стратегії.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради за місцем захисту докторської дисертації Щепанського Едуарда Валерійовича.

Перший заступник
 голови адміністрації

В.І. Кальніченко

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань аграрної політики та земельних відносин

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел. 255-28-40

№ 23/18

" 6 " Вересня 2018 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження професора кафедри публічного управління та адміністрування Хмельницького університету управління та права Щепанського Едуарда Валерійовича на тему: «Механізми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України» на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління

У дослідженні Щепанського Е.В. представлені теоретико-методологічні аспекти комплексного державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, шляхом удосконалення механізмів державного регулювання та розробки стратегічних підходів до державного впливу на дані процеси.

Запропоновані в дисертаційній роботі Щепанського Е.В. положення, висновки та рекомендації щодо обґрунтування доцільності регулювання туристично-рекреаційної сфери України сприятимуть розвитку супутніх галузей та видів діяльності, а саме:

- сільський (зелений) туризм як засіб соціально-економічного розвитку сільських територій;
- досягнення соціального ефекту через створення додаткових робочих місць в сільській місцевості;
- створення можливостей щодо залучення додаткових джерел фінансових надходжень для селянських господарств;
- розробка стратегічних пріоритетів розвитку туризму з метою вирівнювання регіональних диспропорцій сільських територій в Україні.

Наукові розробки, пропозиції та рекомендації автора, які спрямовані на реалізацію державної соціальної політики в аграрній сфері та розвитку сільських територій, використані в процесі законотворчої роботи підкомітету з питань соціальної політики агропромислового комплексу, розвитку сільських територій, науки та освіти Комітету з питань аграрної політики та земельних відносин Верховної Ради України.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради за місцем захисту докторської дисертації Щепанського Едуарда Валерійовича.

В.о. голови Комітету ВРУ з питань аграрної політики та земельних відносин

Бакуменко О.Б.

УКРАЇНА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА

Майдан Незалежності, 2, м. Хмельницький, 29005
тел. 0382(2) 76-59-98, тел./факс 0382(2) 76-45-17
E-mail: obrada@km-oblrada.gov.ua Web: www.km-oblrada.gov.ua Код ЄДРПОУ 00022651

23.02.2018 № 320/01-15

На № _____ від _____

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

Результати дисертаційного дослідження професора кафедри публічного управління та адміністрування Хмельницького університету управління та права Щепанського Едуарда Валерійовича на тему: «Механізми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України» на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління впроваджені в діяльності Хмельницької обласної ради. Зокрема, у процесі підготовки проекту Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 рр. (Стратегічна ціль 2. Реалізація туристичного потенціалу регіону) використано пропозиції та рекомендації щодо застосування антикризових технологій державного регулювання туристично-рекреаційної сфери, проведення SWOT-аналізу, визначення порівняльних переваг, можливостей та ризиків сфери туризму Хмельницької області та формулювання комплексу операційних цілей та заходів.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради за місцем захисту докторської дисертації Щепанського Едуарда Валерійовича.

Голова обласної ради

М.Загородний